

Міністерство внутрішніх справ України
ДНІПРОПЕТРОВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ

НАУКОВИЙ ВІСНИК
Дніпропетровського державного
університету внутрішніх справ

Науковий журнал

2018

№ 1 (90)

*Рекомендовано до друку та до поширення
через мережу Інтернет Вченою радою
Дніпропетровського державного університету
внутрішніх справ (протокол № 7 від 29 березня 2018 р.)*

Дніпро
2018

Наукове видання • Засновник та видавець – Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ • Свідоцтво про державну реєстрацію – КВ 20781-10581ПР від 08.05.2014 • Виходить чотири рази на рік • Тираж – 100 прим. • Адреса редакції: 49005, м. Дніпро, проспект Гагаріна, 26, тел. (056) 370-96-59

**Збірник включено до переліку
наукових фахових видань України, в яких можуть публікуватися
результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів
доктора і кандидата наук (юридичні науки)
(додаток 11 до наказу МОН України від 07.10.2015 № 1021)**

**Видання включено до баз даних
«Index Copernicus International» та «Crossref»**

DOI: 10.31733/2078-3566

Вміщено наукові статті вчених, викладачів і здобувачів університету, навчальних закладів системи МВС та інших центральних органів виконавчої влади, працівників правоохоронних органів. Розглянуто питання держави та права, окремих галузей законодавства, проблеми правоохоронної діяльності та юридичної освіти, надано інформацію про визначні події і дати наукового життя в галузі права.

Призначено для науковців, юристів-практиків, працівників правоохоронних органів та всіх, хто цікавиться питаннями науки і права.

Редакційна колегія:

к.ю.н. **А.Є. Фоменко** (голова); д.ю.н., доц. **В.О. Боняк**; д.т.н., проф. **В.Б. Вишняк**; д.б.н., проф. **В.Г. Грибан**; д.ю.н., доц. **О.В. Кириченко**; д.ю.н., проф. **В.В. Костицький**; д.філос.н., проф. **В.В. Кузьменко**; д.ю.н., проф. **М.В. Лошицький**; д.філос.н. **О.В. Марченко**; д.ю.н., проф. **Р.В. Миронюк**; д.ю.н., проф. **Л.Р. Наливайко** (заст. голови); д.ю.н., доц. **І.В. Пиріг**; д.філол.н., проф. **А.М. Поповський**; д.ю.н., доц. **В.М. Савіщенко**; д.ю.н., проф. **А.О. Собакарь**; д.ю.н., проф. **О.Л. Соколенко**; д.ю.н., проф. **К.О. Чаплинський** (заст. голови); д.ю.н., доц. **В.В. Шаблистий**; д.ю.н., доц. **О.С. Юнін**; к.ю.н. **В.А. Глуховець**; к.ю.н., доц. **Е.В. Рижков**; д-р права **Ш. Белекчиу** (Молдова); доц. **М. Біліус** (Литва); д-р права **Р. Фурфаро** (Аргентина).

З М І С Т

ПРАВООХОРОННА ДІЯЛЬНІСТЬ: АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ПРАВОВОГО ТА ОРГАНІЗАЦІЙНО-ТЕХНІЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Фоменко А.Є., Вишня В.Б.

Удосконалення управління каналами відеопотоків
в системі «диспетчер – патрульний поліцейський» 6

Шинкаренко І.Р.

Етапи формування моделей оперативно-розшукової
діяльності сил правопорядку та спецслужб на теренах України 9

Дніпров О.С.

Окремі аспекти взаємодії Національної поліції
з органами місцевого самоврядування
щодо забезпечення публічного порядку 16

Іваниця А.В.

Методологічні аспекти діяльності Національної поліції України21

Швець Д.В.

Взаємозв'язок правосвідомості і моралі в діяльності працівників
поліції України як чинник протидії професійній деформації 25

Турчанікова Г.О.

Нормативно-правове регулювання форм службово-бойової діяльності
підрозділів Національної поліції України: постановка проблеми 31

ПИТАННЯ ТЕОРІЇ ТА ІСТОРІЇ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

Балинська О.М., Рудий Н.Я.

Опіка і піклування у Другій Речі Посполитій (1918–1939)
та Українській РСР: порівняльний аналіз 35

Барабаш О.О.

Ціннісно-правові властивості юридично значущої поведінки 42

Грицай І.О.

Гендерні аспекти забезпечення основних прав і свобод людини
й громадянина в Україні: теоретико-правовий аспект 47

Марчук М. І.

Особливості еволюції правового статусу
прокуратури в Республіці Польща 54

Мінченко О.В.

Зв'язок деонтичної логіки і юридико-лінгвістичних знань 60

Орлова О.О.

Визначення складових доктрини «мінімального рівня жорстокості»
як критерію виокремлення катування від нелюдського або такого,
що принижує гідність поводження чи покарання 66

Пайда Ю.Ю. Юридичні гарантії як елемент механізму захисту прав людини	69
Сердюк І.А. Реалізація норм права: питання термінологічної визначеності та змістовної наповненості	74
Соколов О.М. Правове регулювання процесу внутрішнього переміщення осіб в Україні: історичний аспект	78
Талдикін О.В. Форма держави відповідно до Пактів і конституції прав і вольностей Запорозького Війська	84

ПИТАННЯ ЦИВІЛІСТИКИ. АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО ТА ПУБЛІЧНЕ АДМІНІСТРУВАННЯ

Баган Я.Й. Становлення та розвиток законодавства у сфері функціонування авіаційного транспорту: історико-правовий екскурс	89
Гуменюк К.П. Зміст права на розпорядження відумерлою спадщиною	95
Журавель О.А. Принципи реалізації права громадян на самозахист	100
Захарова О.В. Суспільна мораль як об'єкт адміністративно-правової охорони	105
Коптєв А.М. Напрями діяльності сервісних центрів МВС України та класифікація адміністративних послуг, що ними надаються у сфері безпеки дорожнього руху	110
Коротаєв В.М. Порівняльний аналіз адміністративно-правового регулювання експертно-криміналістичного дослідження в зарубіжних країнах	115
Костенко О.М. Проблемні питання здійснення моніторингу публічних закупівель Державною аудиторською службою України	119
Яромій І.В. Історико-правове дослідження становлення інституту порушення митних правил в Україні	125

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ

Шаблистий В.В. Конфіскація та спеціальна конфіскація як можливий наслідок вчинення корупційного правопорушення	130
Бурдега Р.В. Кримінологічна характеристика та запобігання рецидивній злочинності у Причорноморському регіоні України	139
Волошина Ю.В. Теоретичний аналіз спеціально-кримінального запобігання погрозам застосування фізичного насильства	146
Голубош В.В. Форми об'єктивної сторони злочинів проти громадської безпеки, предметом яких є зброя, бойові припаси, вибухові речовини та вибухові пристрої	150

ПРОТИДІЯ ЗЛОЧИННОСТІ: КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНЕ
ТА КРИМІНАЛІСТИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Єфімов М.М. Особливості проведення слідчих (розшукових) дій на початковому етапі розслідування незаконного заволодіння військовослужбовцем зброєю, бойовими припасами та вибуховими речовинами	156
Плетенець В.М. Особливості використання невербальної інформації у подоланні протидії досудовому розслідуванню	160
Федченко В.М. Теоретико-прикладні аспекти застосування тимчасового доступу до речей і документів	164
Демідова В.В. Криміналістична характеристика жорстокого поводження з тваринами: поняття та сутність	169
Кирюха Д.Є. Сутність та система криміналістичної характеристики злочинів, пов'язаних зі створенням або утриманням місць розпусти і звідництвом	174
Коцюба С.А. Криміналістична характеристика слідової картини у справах про незаконне заволодіння військовослужбовцем вогнепальною зброєю	178
Кузьменко А.С. Особливості проведення слідчих (розшукових) дій для вилучення інформації з особистісних джерел при розслідуванні квартирних крадіжок, учинених раніше засудженими особами	182
Кулянда М.І. Напрями вдосконалення апеляційного провадження в Україні	187
Мрочко Р.М. Проблемні питання взаємодії слідчих і оперативних підрозділів у кримінальних провадженнях про сутенерство, учиненого організованою групою	193
Поцілуйко В.М. Підстави та порядок застосування кримінально-процесуального та адміністративного затримання особи	198
Птушкін Д.А. Криміналістична характеристика особи, яка вчиняє шахрайства щодо об'єктів нерухомого майна громадян	203
Цибенко О.С. Особливості допиту підозрюваного при розслідуванні незаконного заволодіння автомобілем, учиненого із подоланням систем захисту	208
Чіпець О.І. Використання можливостей оперативних підрозділів під час слідчого огляду при розслідуванні незаконного переміщення вогнепальної зброї	212
Рецензії	217
Відомості про авторів	223

УДК 343.977

Фоменко А.Є.
кандидат юридичних наук

Вишня В.Б.
доктор технічних наук, професор

(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

DOI: 10.31733/2078-3566-2018-1-6-9

УДОСКОНАЛЕННЯ УПРАВЛІННЯ КАНАЛАМИ ВІДЕОПОТОКІВ У СИСТЕМІ «ДИСПЕТЧЕР – ПАТРУЛЬНИЙ ПОЛІЦЕЙСЬКИЙ»

Досліджено особливості діяльності нарядів мобільної патрульної служби та шляхи її вдосконалення. Запропоновано систему управління нарядами мобільної патрульної служби, перевагою якої є можливість автоматичного включення каналів передачі відеопотоків з місця події або злочину до диспетчера, адже інколи патрульні змушені негайно приступати до ліквідації обставин, що виникли при правопорушеннях. Важливим аспектом діяльності системи є також можливість у будь-який момент активізувати канали передачі відеопотоків безпосередньо командою диспетчера або патрульного, що посилює надійність функціонування визначеної операції системи

Ключові слова: наряд, диспетчер, відеопотоки, відеореєстратор, канали, патрульна служба, планшет.

Постановка проблеми та аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Одним із важливих елементів реформування міліції та розбудови Національної поліції України є створення мобільних патрульних нарядів, які першими реагують на виклик про допомогу або повідомлення про вчинене правопорушення чи злочин. Тому доцільним є розгляд ефективності реагування на сповіщення підрозділів Національної поліції України (у подальшому – поліція) та відпрацювання нарядами мобільної патрульної служби отриманого завдання [1].

Метою публікації є розробка технічних засобів та алгоритмічних прийомів підвищення ефективності дій нарядів мобільної патрульної служби при виконанні (відпрацюванні) отриманого завдання.

Виклад основного матеріалу. В основу вдосконалення системи управління нарядами мобільної патрульної служби, зокрема управління каналами відеопотоків між диспетчером і патрульним поліцейським, пропонується покласти, шляхом введення нових елементів зв'язку, можливість відображення у диспетчера інформації, яка потрапляє в об'єкт відеореєстратора патрульного. Це дозволяє диспетчеру в режимі реального часу оперативного контролювати дії патрульного поліцейського в процесі відпрацювання поставленого завдання і, за необхідності, своєчасно втручатися в його роботу, за рахунок цього підвищуючи ефективність та безпеку діяльності патрульного наряду.

Відомо, що короткострокова навчальна підготовка поліцейських для мобільної патрульної служби не завжди дає достатньо знань для якісного виконання патрульним нарядом поставлених перед ним завдань. Тому з метою поліпшення взаємодії диспетчера і поліцейських мобільних патрульних нарядів в Дніпропетровському державному університеті внутрішніх справ було запропоновано рішення, коли, після прибуття наряду на місце події або злочину, патрульний поліцейський включає канал передачі відеопотоків від особистого відеореєстратора до планшета, який працює в стандарті «Wi-Fi», та канал передачі від планшета до блоку диспетчера системи оповіщення, побудований за технологією 4G або 5G, що забезпечує можливість висвітлення на моніторі диспетчера щомomentно місця події з об'єкта особистого відеореєстратора патрульного при відпрацюванні завдання. Це дозволяє черговому диспетчеру, в разі необхідності, втручатися в хід виконання завдання нарядом, оперативного коригувати дії наряду, виключати випадки некваліфікованих дій [2].

© Фоменко А.Є., 2018

© Вишня В.Б., 2018

На жаль, в існуючій системі управління відсутня можливість автоматичного включення каналів передачі відеопотоків по прибуттю наряду на місце події, що не дозволяє виключити вплив людського фактору при активізації каналів системи.

З метою подальшого вдосконалення системи управління нарядами мобільної патрульної служби нами пропонується шляхом уведення нових зв'язків та елементів забезпечити можливість автоматичного включення каналів передачі відеопотоків і відображення на моніторі у диспетчера інформації з об'єктиву особистого відеореєстратора патрульного при відпрацюванні завдання, залишивши при цьому можливість особистого управління цими каналами диспетчеру і патрульному.

Для цього у системі управління нарядами мобільної патрульної служби, що включає пов'язані між собою блоки оператора 102, диспетчера, чергового районного відділу поліції, планшет мобільного патрульного наряду з системою супутникового GPS-позиціонування і блок особистого відеореєстратора патрульного, перший та другий канали передачі відеопотоку від особистого відеореєстратора патрульного до планшету та від планшету до блоку диспетчера відповідно, введено блок прийому координат (адреси) події (завдання), вхід якого підключено до першого виходу блоку диспетчера, а вихід блоку прийому координат події зв'язаний з другим входом модуля порівняння, перший вхід якого підключений до виходу системи супутникового GPS-позиціонування, а вихід модуля порівняння підключено до першого входу логічної схеми АБО, другий вхід якої приєднаний до виходу планшету, а третій – до другого виходу блоку диспетчера, при тому що вихід логічної схеми АБО підключений до входу блока формування сигналу на відкриття першого і другого каналів передачі відеопотоків, вихід якого приєднаний до першого входу планшету, другий вхід якого підключено до виходу блока формування сигналу на закриття першого і другого каналів передачі відеопотоків, а вхід його зв'язаний з третім виходом блока диспетчера.

На кресленні представлено схему запропонованої системи управління нарядами мобільної патрульної служби.

Схема системи (рис.1) включає блок 1 оператора 102, вхід якого приєднаний до телефонної мережі зв'язку, а перший та другий виходи підключені відповідно до першого входу блока 2 диспетчера та першого входу блока 3 чергового райвідділу поліції, другий вхід якого зв'язаний з телефонною мережею зв'язку. В той же час вихід блоку 3 чергового райвідділу поліції підключений до другого входу блока 2 диспетчера, третій вхід якого (сумісний з виходом) приєднаний до планшету 4 мобільного патрульного наряду, який оснащений системою 8 супутникового GPS-позиціонування та на якому побудовано перший канал передачі відеопотоку 6 від особистого відеореєстратора патрульного 5 до планшету 4 та другий канал передачі відеопотоку 7 від планшету 4 до блоку диспетчера 2.

Окрім того, система додатково включає блок 9 прийому координат (адреси) події (завдання), вхід якого підключено до першого виходу блоку 2 диспетчера, а вихід блоку 9 прийому зв'язаний з другим входом модуля порівняння 10, перший вхід якого підключений до виходу системи 8 супутникового GPS-позиціонування, а вихід модуля порівняння 10 підключено до першого входу логічної схеми АБО 11, другий вхід якої приєднаний до виходу планшету 4, а третій – до другого виходу блоку 2 диспетчера, при тому що вихід логічної схеми АБО 11 підключений до входу блока 12 формування сигналу відкриття першого 6 і другого 7 каналів передачі відеопотоків, вихід якого поступає на перший вхід планшету 4, другий вхід якого підключено до виходу блока 13 формування сигналу закриття першого 6 і другого 7 каналів передачі відеопотоків, вхід якого зв'язаний з третім виходом блоку 2 диспетчера.

Система реалізується в такий спосіб: сповіщення поліції про злочини та події або виклик допомоги, що здійснюються за телефоном 102, приймаються і обробляються оператором 102 (блок 1). В результаті створюється електронна картка повідомлення, яка відразу надходить до блоку 2 диспетчера – чергового відповідального за управління мобільними нарядами патрульної поліції, який призначає вільний екіпаж мобільного патруля для реагування на повідомлення. Одночасно електронна картка повідомлення надсилається черговому (блок 3) райвідділу поліції, до території якого відноситься звернення, яке реєструється у журналі єдиного обліку злочинів і правопорушень райвідділу. Слід зазначити, що повідомлення громадян може поступити безпосередньо на телефон чергової частини райвідділу (блок 3). В цьому разі воно реєструється в журналі райвідділу і пересилається до оперативного диспетчера (блок 2) для реагування.

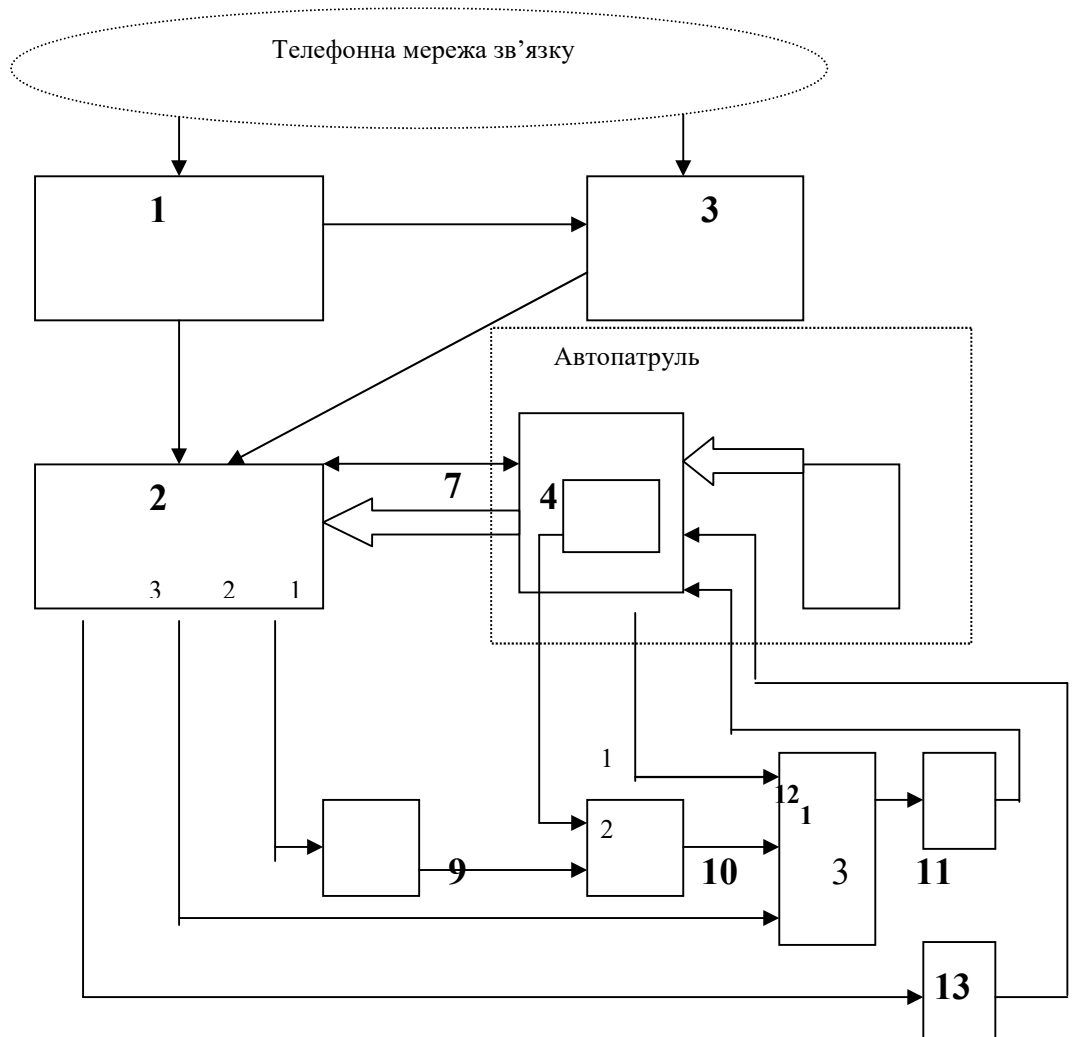

Рис.1. Система управління нарядами мобільної патрульної служби

Виділеному диспетчером 2 мобільному патрульному наряду (автопатруль) пересилається на планшет 4 завдання та на блок 9 прийому координати місця події. Наряд приступає до виконання отриманого завдання. Місце знаходження наряду постійно відслідковується системою 8 супутникового GPS-позиціонування і відповідний сигнал подається на перший вхід модуля порівняння 10. По прибутті наряду на місце, вказане в повідомленні громадян, у планшеті 4 фіксується час прибуття, а сигнали на обох входах модуля порівняння 10 співпадають і на його виході формується сигнал, який надходить на перший вхід логічної схеми АБО 11 і далі на вхід блоку 12 формування сигналу відкриття каналів передачі відеопотоків. На виході блока 12 формується сигнал, який надходить на перший вхід планшету 4, й автоматично активізуються канали передачі відеопотоків 6 і 7 відповідно між особистим відеореєстратором 5 патрульного і планшетом 4 та між планшетом 4 і блоком 2 диспетчера. З цього моменту на монітор диспетчера передається відеоінформація місця події з об'єктива особистого відеореєстратора 5 патрульного. Після завершення виконання завдання в планшеті 4 робиться відповідна відмітка, яка надсилається в блок 2 диспетчера, з третього виходу якого, через блок 13 формування сигналу закриття каналів передачі відеопотоків, на другий вхід планшету 4 поступає сигнал на відключення каналів 6 і 7 передачі відеопотоку.

Слід зазначити, що, окрім автоматичного включення каналів передачі відеопотоків 6 і 7, система допускає особисту активізацію каналів 6 і 7 за командою диспетчера подачею сигналу з другого виходу блока 2 диспетчера на третій вхід логічної схеми АБО 11 і

далі, з її виходу, через блок 12 формування сигналу відкриття каналів передачі відеопотоків, на перший вхід планшету 4 та, за командою патрульного, подачею сигналу з виходу планшету 4 на другий вхід логічної схеми АБО 11 і далі, з її виходу, через блок 12 формування сигналу відкриття каналів передачі відеопотоків, на перший вхід планшету 4.

Висновок. Перевагою запропонованої системи управління нарядами мобільної патрульної служби є можливість автоматичного включення каналів передачі відеопотоків з міста події або злочину до диспетчера, адже інколи патрульні змушені негайно приступати до ліквідації обставин, що виникли при правопорушеннях. Важливим аспектом діяльності системи є також можливість у будь-який момент активізувати канали передачі відеопотоків безпосередньо командою диспетчера або патрульного, що посилює надійність функціонування визначеної операції системи.

Бібліографічні посилання

1. Інструкція “Про організацію діяльності чергових частин органів і підрозділів внутрішніх справ України, направленої на захист інтересів суспільства і держави від протиправних посягань”: Наказ МВС України № 181 від 28.04.2009.

2. Система управління нарядами мобільної патрульної служби / Вишня В.Б., Глуховець В.А., Золотоноша О.В., Рижков Е.В. // Патент України на корисну модель № 118449. Україна. Заявка № u201701677, МПК H04B 1/04, Бюл. № 15, 10.08.2017.

Надійшла до редакції 19.02.2018

SUMMARY

Fomenko A. Ye., Vyshnya V.B. Improving video channel management in the district system - patrol police. The peculiarities of the activities of the mobile patrol service and ways of its improvement are explored. The system of management of the outfits of the mobile patrol service is offered, the advantage of which is the possibility of automatic inclusion of channels of transfer of video streams from the scene of a crime or crime to the dispatcher, because sometimes patrols are forced to immediately begin to eliminate the circumstances that arose during the offenses. An important aspect of the system's activity is also the ability, at any time, to activate channels for the transfer of video streams directly by the team manager or patrol, which increases the reliability of the operation of a certain operation of the system.

Keywords: outfit, dispatcher, video streams, video recorder, channels, patrol service, tablet.

УДК 343.98

Шинкаренко І.Р.

кандидат юридичних наук, професор
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

DOI: 10.31733/2078-3566-2018-1-9-16

ЕТАПИ ФОРМУВАННЯ МОДЕЛЕЙ ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СИЛ ПРАВОПОРЯДКУ ТА СПЕЦСЛУЖБ НА ТЕРЕНАХ УКРАЇНИ

Визначено теоретичні проблеми та історичні закономірності становлення системи оперативно-розшукової діяльності на теренах України. Досліджено напрямки становлення ОРД правоохоронних органів України. Вивчено позитивні та негативні риси й закономірності становлення організаційно-тактичних моделей ОРД на різних етапах розвитку українського суспільства.

Виокремлено основні риси та складові ОРД на різних етапах історичного розвитку державності на теренах України. Надано авторську періодизацію становлення ОРД на теренах України.

Ключові слова: оперативно-розшукова діяльність, негласна робота, агенти, негласне розслідування кримінальна поліція, сили оперативно-розшукової діяльності.

© Шинкаренко І.Р., 2018

Постановка проблеми. Основним викликом сьогодення до кримінальної поліції є перебудова моделі діяльності кримінальної поліції з реактивної на проактивну. Означене в умовах існування інформаційного суспільства визначає здійснення постійного аналітичного пошуку та аналітичної діяльності на підставі реструктуризації та оптимізації потоків інформації. Основою означеного може стати визначення закономірностей та підґрунтя розподілу етапів становлення ОРД оперативних підрозділів поліції. І як наслідок, необхідно адаптувати організаційно-тактичної моделі ОРД.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. На сьогодні існує декілька підходів до періодизації історії становлення оперативно-розшукової діяльності: цивілізаційний [1, с. 53–57], нормативний [2; 3, с.1–3], системно-правовий [4], державно-суспільний [5; Маркушин А.Г.; 6, с. 15–28], структурно-функціональний [7, с.71–71;], морально-етичний [8, с.76–78].

Мета статті – визначення теоретичних проблем та історичних закономірностей етапів становлення системи оперативно-розшукової діяльності на теренах України.

Виклад основного матеріалу. На сьогодні з'явилися прихильники визначення періодів становлення ОРД відповідно до типу цивілізації. Прихильником цивілізаційного підходу є В.О. Біляєв. На його думку, цей підхід полягає в аксіомі, що визначає наявність особливого культурно-історичного тупу, який є основою суспільного устрою та моделі державного апарату, а також відповідає кожній локальній цивілізації. Як наслідок, існування відповідних спеціальних форм протидії злочинності негласними оперативно-розшуковими методами. Засновуючись на цьому принципі, В.О. Біляєв визначив такі періоди розвитку моделі оперативно-розшукової діяльності.

Перший період – відсутність спеціалізованих установ на ґрунті становлення Київської древньоруської держави, її занепаду, епохи Польсько-Литовського володарства на ґрунті формування західно-слов'янської (територія Галіції, Буковини, Закарпаття) та православної (східнослов'янської) цивілізації (східно-українські землі).

Другий період – децентралізована модель системи установ кримінального розшуку у часи існування станово-представницької монархії Московської держави та приєднання до Росії древньоруських (українських) земель в 1654 р. (воз'єднання України з Росією), у 1793 р. (другий розподіл Польщі) та у 1795 р. (третій розподіл Польщі) до повалення її у 1917 р.

Третій період – централізована система кримінально-розшукових підрозділів на ґрунті формування державоцентристської парадигми суспільного розвитку відповідного культурно-історичного типу східнослов'янської цивілізації на ґрунті соціалістичного суспільного устрою (1917–1991 рр.) [1, с. 53–57].

У той же час О.В. Біляєв детально не розглядав зміст карного розшуку в означені періоди та не визначав його складові.

До представників нормативного підходу періодизації становлення належать М.П. Водько, О.М. Бандурка, К.К. Горінов, В.С. Овчинський, А.Ю. Шумілов, О.Г. Ковальов, А.І. Крулькевич.

О.Г. Ковальов, розглядаючи етапи розвитку оперативно-розшукової діяльності органів внутрішніх справ на рубежі XIX–XX ст., виокремив сім етапів. Перший етап (1892–1914 рр.) прийняття низки інструкцій, що регламентували діяльність начальників охоронних відділень з використанням негласних співробітників (філерів). Другий етап (1914–1918 рр.) характеризувався подальшим удосконаленням і деталізацією правового регулювання окремих аспектів ОРД, а також розмежування функцій жан- дармерії и поліцейських розшукових установ. Третій етап (1918 – середина 1930-х р.) визначається як етап поступового перевтілення ОРД у спеціалізовану сферу діяльності ОВС, а також характеризується створенням підрозділів карного розшуку. Четвертий етап (середина 1930-х рр. – 1958 р.) – утворення у березні 1937 р. служби по боротьбі з розкраданням соціалістичної власності та розподілом їх оперативно-розшукових функцій. П'ятий етап (1958–1973 рр.) характеризується легалізацією ОРД та прийняттям Основ кримінального судочинства СРСР та союзних республік, початок розробки в області теорії ОРД (А.І. Алексєєв, Д.В. Гребельский, А.Г. Лекарь, В.В. Сергєєв, Г.К. Сінілов). Шостий етап (1973–1992 рр.) характеризується удосконаленням нормативно-правової і відомчої бази, що регламентує ОРД, а також активізацією досліджень в області теорії ОРД. Сьомий етап (с 1992 р. по теперішній час) – законодавче закріплення ОРД у спеціальному законі, що є підґрунтям удосконалення відомчого регулювання та здійснення наукових досліджень [2, с. 70–75].

Фактично означена класифікація є основою розподілу правового регулювання ОРД. А.І. Крулькевич поділяє його на чотири базових етапи: 1) правова регламентація розшукової діяльності періоду феодалізму (XI – XVIII ст.); 2) правова регламентація розшукової роботи в Російській імперії (XVIII – XX ст.); 3) правове регулювання ОРД в радянський період (листопад 1917 р. – серпень 1991 р.); 4) правове регулювання ОРД в сучасний (пострадянський) період (лютий 1992 р. – по теперішній час) [9, с. 7–10]. Недоліком означеної класифікації є перш за все неврахування становлення правового регулювання ОРД на українських землях, що входили до складу інших держав та не проаналізовані нормативні акти періоду революційної боротьби 1917–1920 рр. Основна увага приділена була тільки радянському правовому регулюванню.

Дещо іншим є державно-суспільний підхід у визначенні етапів становлення оперативно-розшукової діяльності, що полягає у встановленні взаємозв'язку формування державних установ та структури суспільства на відповідних етапах розвитку людства та визначення нормативними актами розшукових функцій установ з поліцейськими функціями. Таким чином, на ґрунті аналізу робіт науковців країн СНД можемо визначити, що до базових періодів становлення та розвитку ОРД на пострадянському просторі належать такі.

Перший – розшук на Русі в IX–XVII століттях під час формування Російської держави, який підрозділяється на підетапи:

- початковий етап становлення російської державності (Руська Правда) (IX–XV ст.);

- формування централізованої Російської держави визначається використанням окремих методів розшуку для переслідування державних злочинців, звинувачених у скоєнні тяжких злочинів, а потім поширилися і на інші дії (XV–XVI ст.).

Другий – становлення розшукової справи в Російській імперії за часів Петра I (XVII – XVIII ст.):

- поява посадових осіб розшуку – «сищики» і «обищики» (вживаються як синоніми («Наказ сищикам втікачів і холопів» (прийнятий Боярської Думою в 1683 р.) та формування системи центральних органів управління Російською імперією, званих наказами і в їх числі розбійний наказ (XVII – початок XVIII ст.);

- період формування системи правової регламентації розшукової роботи (початок XVIII – початок XIX ст.) – створення політичної поліції (Таємна канцелярія розшукових справ (1718 г.); поява розшукових команд та створення фіскальної служби для боротьби з казнокрадством і хабарництвом з приписом їй «над усіма справами таємно наглядати», «про безперешкодний розшук, переслідування сищиками злодіїв, розбійників і їх спільників»;

- період формування оперативно-розшукової функції державної поліції (початок XIX – 50-ті роки XIX ст.).

Третій – розвиток розшукової діяльності в епоху реформ (XIX – XX ст.):

- формування правової бази діяльності поліції відповідно до судової реформи та організація розшукових відділень (1860–1868 рр.);

- становлення кримінальної поліції та розвиток методів розшукової діяльності політичною поліцією та прийняття Закону «Про організацію розшукової частини» з визначенням ведення внутрішнього (агентурного) спостереження та зовнішнього (філерного) спостереження та розмежування функцій політичної та сискної поліції (1868–1917 рр.);

Четвертий – революційний і радянський етап розвитку (1917–1991 рр.):

- знищення розшукових підрозділів поліції та формування підрозділів карного розшуку (1917–1920 рр.);

- зміцнення нормативного регулювання та розмежування основних напрямків діяльності карного розшуку, підрозділів боротьби з розкраданням соціалістичної власності та слідчими підрозділами (1920–1941 рр.);

- посилення агентурно-оперативної функції оперативних підрозділів та закріплення існуючої структури МВС та МДБ-КДБ (1941–1958 рр.);

- формування законодавчої бази оперативно-розшукової діяльності на ґрунті прийняття Основ кримінального провадження Союзу РСР і союзних республік – 1958 г. і кримінально-процесуальних кодексів союзних республік, розробка розгалуженої відомчої нормативної бази оперативно-розшукової діяльності МВС та КДБ (1958–1991 рр.);

5. Оперативно-розшукова діяльність в сучасний період:

- перехідний – прийняття пострадянськими країнами Законів «Про оперативно-

розшукову діяльність» та становлення нормативної пострадянської бази оперативно-розшукової діяльності, орієнтованої на використання результатів оперативно-розшукової діяльності для підготовки і здійснення слідчих дій і проведення оперативно-розшукових заходів щодо попередження та розкриття злочинів, а також в якості доказів у кримінальних справах після їх перевірки відповідно до кримінально-процесуального законодавства (1992–1995 рр.);

- прийняття новітнього Закону РФ «Про оперативно-розшукову діяльність» (від 12 серпня 1995 г.), в якому вже не було головної ідеї про використання результатів ОРД в якості доказів та поступове розмежування функцій – задач оперативних підрозділів правоохоронних органів (1995 р. – по теперешній час).

Ми вважаємо, що, окрім нормативного, системно-правового чинника, необхідно враховувати структурно-системно-діяльнісний, а саме притаманність тому чи іншому етапу суб'єктів, об'єктів, окремих елементів та ознак оперативно-розшукової діяльності.

Взагалі інший підхід до періодизації становлення оперативно-розшукової діяльності здійснено Ф.М. Косимовим у Таджикистані. На його думку, ОРД таджикської держави пройшла декілька етапів розвитку, а саме: перший етап – становлення та розвиток ОРД при зороастрійській правовій системі; другий етап – розвиток ОРД при мусульманській правовій системі; третій етап – ОРД при сумісному розвитку мусульманської, традиційної та російської правової системи у другій половині XIX – на початку XX ст., після приєднання території дорадянського Таджикистану до Росії; четвертий етап – становлення та розвиток ОРД при системі радянського права (з початку XX ст. до початку 90-х рр.); п'ятий етап – розвиток ОРД при пострадянській правовій системі Таджикистану.

Окрім того, Ф.М. Косимов визначає четвертий та п'ятий етапи як: 1) період правового «застоя» ОРД через режим секретності відповідно до принципу конспірації і розвитку теорії ОРД (до 1991 р.); 2) період гласності ОРД – роки незалежності Республіки Таджикистан (з 1991 р.) [4].

В межах державно-суспільного підходу до етапів становлення оперативно-розшукової діяльності на теренах України в підручнику за загальною редакцією професора М.П. Водька визначено такі історичні періоди: перший – розшук античних часів та епохи феодалізму : давні часи – XIV ст. (охоплює використання негласних засобів отримання інформації з використанням конфідентів до н.е. та на етапі становлення древньоруської держави та періоду феодальної роздробленості); другий – розшук періоду становлення представницької монархії в Російській імперії та абсолютизму (XV – XVIII ст.; розшук XIX – початку XX ст.); розшук Української держави (1918– 1920 рр.); оперативно-розшукова діяльність радянського періоду (1919–1991 рр.) [5, с. 11–43].

Фактично наведена періодизація розкриває становлення карного розшуку в Російській державі без врахування особливостей становлення кримінально-розшукової діяльності на теренах тієї частини України, що входила до складу Козацько-Гетьманської держави, Австро-Угорщини, Польщі, Румунії, Чехословаччини, Угорщини.

Дещо позбавлена означених недоліків класифікація періодів становлення оперативно-технічних підрозділів Національної поліції України, наведена у дисертаційному дослідженні А.В. Федотенка. Він, використовуючи структурно-функціональний чинник, визначив такі етапи становлення оперативно-технічних підрозділів у складі поліції України залежно від історичних етапів розвитку державності на території України та функцій поліцейських установ:

– XVIII ст. – початок XX ст. – існування у складі Міністерства внутрішніх справ спеціальної установи, що займалася перлюстрацією кореспонденції;

– початок XX ст. – 1917 р. – використання політичною поліцією перехоплень телефонних розмов, виявлення кореспонденції особовим відділом поліції;

– 1920–1980-ті роки – проведення оперативно-технічними підрозділами НКВС – МВС – КДБ СРСР за завданнями оперативних підрозділів міліції заходів з аудіозапису перемовин, прослуховування телефонних розмов, контролю кореспонденції;

– 1992–2000 рр. – створення у складі ОВС оперативно-технічних підрозділів та підрозділів технічної розвідки (ПБОЗ);

– 2001–2012 рр. – розширення переліку заходів, проведення яких віднесено до компетенції оперативно-технічних підрозділів;

– 2012 р. – листопад 2015 р. – наділення оперативно-технічних підрозділів повноваженнями проведення НС(Р)Д та ліквідація підрозділів технічної розвідки;

– листопад 2015 р. до теперішнього часу – створення підрозділів оперативно-технічних заходів кримінальної поліції та оперативно-технічних підрозділів Департаменту внутрішньої безпеки і Департаменту захисту економіки [10, с. 183–189].

Загальними недоліками означеної класифікації є невизначеність закономірностей появи складових ОРД на кожному етапі та відсутність конкретики становлення використання заходів щодо контролю кореспонденції у 1917–1927 рр.

Оригінальну класифікацію етапів становлення оперативно-розшукової діяльності на прикладі впровадження агентурного методу та агентурної роботи в діяльність поліції надали у своїх працях В.С. Тарасенко та Р.В. Тарасенко [13]. Означена класифікація є розвитком суспільно-державного підходу до періодизації становлення оперативно-розшукової діяльності та складається з чотирьох етапів.

Перший етап – з моменту виникнення суспільства та держави, коли негласне співробітництво відповідних органів держави та громадян тільки зароджувалося та мало виражений політико-військовий характер у боротьбі із зовнішніми та внутрішніми ворогами.

Другий етап – епоха середньовіччя та діяльність християнської церкви. Характерною рисою є непрофесійний характер розшуку, що зводився до проведення зовнішнього спостереження, збирання різноманітної інформації, у тому числі пліток, чуток, наклепів.

Третій етап – з кінця XIX – до початку XX ст., характеризується визнанням державою розшуку як суспільно корисної діяльності та її нормативно-правовою регламентацією у сфері розкриття політичних та кримінальних злочинів.

Четвертий етап – друга половина XX ст. – теперішній час, визначається пануванням думки щодо користі інституту конфіденційного співробітництва у справі боротьби зі злочинністю та надання можливості конфідентам безпечно брати участь у кримінальному судочинстві [11, с. 44–46].

Як вбачається з означеної класифікації, дослідники до чинників підґрунтя визначення періодів віднесли історичні етапи розвитку суспільства та державності відносно такої складової оперативно-розшукової діяльності як агентурно-оперативна робота та агентурний метод як її основа. В той же час зведення етапів тільки до чотирьох значно узагальнила закономірності, не деталізувавши їх до відповідних періодів становлення державності та професійного поліцейського апарату, що виконував оперативно-розшукові функції

Дещо іншу періодизацію у своєму дослідженні надає С.І. Халимон. Він поділяє другий етап на два: розшук злочинців за князівським правом (XI – XV ст.) та розшук злочинців за правом (XV – XVIII ст.).

Таким чином, він використав не тільки суспільно-державний чинник, а ще й правовий.

Як наслідок, С.І. Халимон надає дещо іншу періодизацію:

Третій етап – становлення та розвиток конфіденційного співробітництва у радянський період (1917–1991 рр.).

Четвертий етап – конфіденційне співробітництво за часів незалежної України [12, с. 234–242].

Однак ця періодизація не розкриває особливостей ОРД та агентурної роботи як її складової, притаманних кожному з історичних періодів.

На ґрунті морально-етичного підходу до періодизації етапів становлення оперативно-розшукової діяльності та на основі формування суспільної думки щодо можливості використання конфіденційного співробітництва з іншими особами, які є представниками злочинного середовища, С.М. Мороз виокремила такі етапи:

Перший етап – з моменту появи держави до середини XVIII ст., коли з'явилися на теренах Російської імперії та українських землях перші професійні розшукові підрозділи («Особлива експедиція по справах про ворів і розбійників» – 1746 р.) та розпочалося формування суспільної моралі, що виправдовувала використання конфіденційної допомоги злочинців.

Другий етап – охоплює період з кінця XVIII ст. до 80-х років XIX ст. Він характеризується формуванням на теренах Російської імперії та у країнах Європи суспільної думки про моральність використання негласних методів та конфіденційного співробітництва з іншими особами з метою захисту суспільства та громадян (Ванька Каїн – Росія, Ежен Франсуа Відок – Франція) та створення кримінальної поліції.

Третій етап – з кінця XIX ст. до 1917 р., характеризується тим, що в ті часи фор-

мується суспільна мораль, що вважає необхідністю правове закріплення методів боротьби зі злочинністю (прийняття Закону Російської імперії «Про організацію розшукової частини», 1908 р.).

Четвертий етап – з 20-х по 60-ті роки ХХ ст. – використання конфіденційного співробітництва фактично було приведене до рівня негласних заходів з регулюванням цілком таємними відомчими наказами, що фактично призвело до його зневажання та формування у суспільстві думки про його аморальність. Науковці у галузі кримінального процесу переважно дотримувалися думки щодо відмови кримінальної практики від конфідентів.

П'ятий етап – з 60-х по 80-ті роки ХХ ст., коли формувалося демократичне суспільство, що призвело до появи наукових робіт, спрямованих на встановлення ступеня моральності ОРД взагалі та використання конфіденційного співробітництва з іншими особами для вирішення завдань протидії злочинності зокрема.

Шостий – сучасний етап становлення моральності конфіденційного співробітництва як інструмента забезпечення ефективності протидії злочинності. Його можна поділити на два підетапи:

перший – розпочався з прийняття Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» у 1992 р., який закріпив його використання під час оперативного провадження та можливості його використання під час розслідування злочинів, пов'язаних з діяльністю організованих злочинних груп та організацій;

другий – розпочався з набуття чинності КПК України у листопаді 2012 р., який фактично закріпив моральність використання спеціальних слідчих методів та прийомів, а також конфіденційного співробітництва під час кримінального провадження та визначив його форми (ст. 275 КПК України).

Одним з недоліків означеної класифікації, на наш погляд, є недостатня увага до особливостей формування суспільної моралі на тій частині України, що входила до складу Австро-Угорщини, Румунії та інших держав.

Висновки. Підводячи підсумки проведеного аналізу підходів до періодизації становлення оперативно-розшукової діяльності як державно-правової форми протидії злочинності можемо визначити підґрунтя такої класифікації формування змістовної складової оперативно-розшукової діяльності:

перший етап – тотальне використання переважно агентів – шпигунів для контролю ситуації у державі як допоміжної функції її захисту від зовнішнього ворога (Східні деспотії), опитування, спостереження, огляд (українські землі ІХ – кінець ХVІІ ст.);

другий етап – формування системи методів та суб'єктів боротьби зі злочинцями негласними заходами (використання конфідентів, спостереження, перлюстрація кореспонденції) на ґрунті формування професійної поліції *на теренах України, що входила до складу Росії, Австро-Угорщини* (початок ХVІІІ – 60-ті роки ХІХ ст.);

третій етап – становлення кримінальної (на землях, що входили до складу Росії) – судової (на землях, що входили до складу Австро-Угорщини) поліції на землях України та її оперативно-розшукових сил (внутрішня та зовнішня агентура), методів (зовнішнє спостереження, установки, моніторинг оперативної обстановки), науково-технічних засобів (1873–1917 рр.);

четвертий етап – формування моносуб'єктної системи сил, засобів, методів та заходів карного розшуку України на ґрунті знищення старої системи кримінальної поліції (період Національної революції 1917–1920 рр.);

п'ятий етап – формування трисуб'єктної системи оперативно-розшукових сил міліції УРСР (карний розшук, підрозділи боротьби з розкраданням соціалістичної власності, 3-ті спецвідділи), двосуб'єктної системи оперативно-розшукових сил на українських землях у складі Чехословаччини, Румунії, Польщі та засобів (оперативні обліки, прослуховування телефонних розмов), методів (спостереження, оперативна установка, негласні обшуки та арешти), заходів оперативно-розшукової діяльності НКВС – РКМ України (1921–1939 рр.);

шостий етап – формування системи сил, методів, засобів, заходів оперативно-розшукової діяльності на ґрунті запровадження наукових досягнень щодо пошуку та фіксації оперативно-значущої інформації (1939–1958 рр.);

сьомий етап – створення науково обґрунтованої системи сил, засобів та методів (розвідувальне опитування, оперативний огляд, оперативна установка, зовнішнє спостереження, особистий пошук, агентурний метод, довгострокове впровадження у злочинне

середовище) оперативно-розшукової діяльності з переорієнтацією на проактивну попереджувальну діяльність підрозділів органів внутрішніх справ та використання положень кібернетики (1958–1991 рр.);

восьмий етап – становлення полісуб'єктної оперативно-розшукової діяльності на ґрунті формування системи оперативно-розшукових (оперативне опитування, контрольована поставка та оперативна закупка візуальне спостереження, негласне проникнення в житлові приміщення, проникнення в злочинну групу негласного працівника оперативного підрозділу або особи, яка співробітничав з ним та ін.) та оперативно-технічних заходів (зняття інформації з каналів зв'язку, контроль телеграфно-поштових відправлень, встановлення місця знаходження радіоелектронного засобу) у межах законодавчого поля пострадянської України (1992–2012 рр.);

дев'ятий етап – формування європейської моделі оперативно-розшукового та кримінального провадження на ґрунті стандартів ЄСПЛ щодо забезпечення прав і свобод людини під час здійснення ОРЗ-НС(Р)Д, пов'язаних із втручанням у права і свободи людини (2012 – теперішній час) та трансформації ОРД у кримінальну розвідку.

Означена класифікація етапів становлення оперативно-розшукової діяльності є підґрунтям майбутніх досліджень щодо закономірностей виникнення, змісту та місця оперативно-розшукової діяльності, визначення функцій та завдань теорії оперативно-розшукової діяльності як підґрунтя наукового забезпечення формування «парадигми-концепції-політики-доктрини-стратегії» держави у сфері протидії злочинності на сучасному етапі розвитку Української держави.

Бібліографічні посилання

1. Беляев В. А. Исторические этапы становления уголовно-розыскной службы Украины: выводы из цивилизационного подхода // LEGEA SI VIATA: Publicatie stintifico – practica. Decem-dbr 2013. – P. 53-57.
2. Ковалев О.Г. Оперативно-розыскная деятельность: Историко-правовой и психологический анализ : учеб. пособие. – Владимир, 2003. – 164 с.
3. Оперативно-розыскная деятельность: учебник / под ред. К.К. Горяинова, В.С. Овчинского, А.Ю. Шумилова. – М. : ИНФРА-М, 2001. – 794 с.
4. Косимов Ф. М. Становление и развитие оперативно-розыскной деятельности в Таджикистане (историко-правовое исследование) : дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Ф.М. Косимов. – Душанбе : ТНУ, 2016. – 195 с.
5. Оперативно-розшукова діяльність органів внутрішніх справ : підручник / за ред. Водька М.П., Долженкова О.Ф., Черних. – К. : РВВ МВС України, 2012. – 884 с.
6. Оперативно-розыскная деятельность в раскрытии и расследовании пре ступлений : учеб. пособие. – Н.Новгород : ННАВД МВД РФ, 2008. – 251 с.
7. Федотенко А.В. Теоретические, правовые, организационные и тактические основы деятельности оперативно-технических подразделений Национальной полиции по противодействию преступности : дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / А.В. Федотенко. – Х. : Харьковский нац. ун-т внутр. дел МВД Украины, 2017. – 309 с.
8. Мороз С.М. Морально-правові основи використання слідчим конфіденційного співробітництва з іншими особами // Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. – 2015. – Спец. вип. № 79. – С. 37-44.
9. Крулькевич А.І. Правове регулювання оперативно-розшукової діяльності оперативних підрозділів органів внутрішніх справ України : автореферат дис. ... канд. юрид. наук : спец. 21.07.04 «оперативно-розшукова діяльність» / А.І. Крулькевич. – Одеса : ОДУВС, 2008. – 20 с.
10. Федотенко А. В. Историчний досвід використання поліцією Європи та Америки спеціальних слідчих методів та прийомів під час гласного та негласного поліцейського розслідування / А.В. Федотенко // Оперативно-розшукова діяльність органів внутрішніх справ: проблеми теорії та практики : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Дніпропетровськ, 18 листопада 2016 р.). – Дніпропетровськ : ДДУВС, 2016. – С. 183–189.
11. Тарасенко В.Є. Інститут конфіденційного співробітництва в оперативно-розшуковому праві : монографія / Тарасенко В.Є., Тарасенко Р.В. – Луганськ : РВВ ЛДУВС, 2009. – 176 с.
12. Халимон С.І. Правові основи конфіденційного співробітництва в органах і установах виконання покарань / Халимон С.І. // Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка. – Спец. вип. № 1. – 2011. – С. 234-242.

Надійшла до редакції 19.03.2018

SUMMARY

Shynkarenko I.R. Stages of development of models of operational-search activity of law and order agencies and special services on territories of Ukraine. The theoretical problems and historical patterns of the system of operational-search activity (OSA) on the territory of Ukraine are determined.

The directions of the formation of the OSA of law enforcement bodies of Ukraine are investigated. Positive and negative traits and patterns of organizational and tactical models of OSA at different stages of development of Ukrainian society have been studied.

The main features and components of the OSA at different stages of the historical development of statehood on the territory of Ukraine are singled out. Authorized periodization of the formation of the OSA on the territory of Ukraine is provided.

Key words: *operative-search activity, clandestine work, agents, unclassified criminal police investigation, forces of operational-search activity.*

УДК 351.74

Дніпров О.С.
кандидат юридичних наук,
керівник апарату
Адміністрації Президента України

DOI: 10.31733/2078-3566-2018-1-16-21

ОКРЕМІ АСПЕКТИ ВЗАЄМОДІЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ З ОРГАНАМИ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ ЩОДО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПУБЛІЧНОГО ПОРЯДКУ

Досліджено окремі аспекти взаємодії Національної поліції з органами місцевого самоврядування щодо забезпечення публічного порядку. Проведено дослідження юридичних концепцій взаємодії поліції з органами місцевого самоврядування. Визначено окремі шляхи вдосконалення діяльності Національної поліції в процесі взаємодії з органами місцевого самоврядування щодо забезпечення публічного порядку. Наголошено, що співпраця між поліцією та громадськістю спрямована на виявлення та усунення проблем, пов'язаних із здійсненням поліцейської діяльності, і сприяння застосуванню сучасних методів для підвищення результативності та ефективності здійснення такої діяльності.

Ключові слова: *взаємодія; поліція; поліцейська діяльність; публічний порядок, публічна безпека, органи місцевого самоврядування.*

Постановка проблеми. Забезпечення публічної безпеки та порядку має важливе значення для демократичного державного й суспільного розвитку, формування громадянського суспільства та його інститутів. Діяльність у цій сфері є одним із різновидів державної управлінської діяльності, яка здійснюється органами державної влади та місцевого самоврядування, а також недержавними громадськими формуваннями. Ефективність діяльності Національної поліції значною мірою залежить від співпраці її співробітників із органами місцевого самоврядування саме у сфері забезпечення публічного порядку. На жаль, показники соціологічних досліджень громадської думки вказують на те, що лише 60% громадян України налаштовані на допомогу в роботі Національної поліції. Зважаючи на це, покращання взаємовідносин поліції із органами місцевого самоврядування залишається одним із основних завдань при реформуванні правоохоронної системи, категоричним імперативом при розбудові довірливої, консолідуючої взаємодії Національної поліції, органів влади та суспільства на сучасному етапі розвитку державності в Україні.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Окремі аспекти взаємодії Національної поліції з органами місцевого самоврядування щодо забезпечення публічного порядку, охорони публічного порядку, дотримання прав і свобод людини та громадянина в Україні знайшли своє відображення в працях таких вітчизняних вчених: О.Ф. Андрійко, І.В. Арістова, О.М. Бандурка, Ю.П. Битяк, В.В. Білоус, В.О. Заросило, Р.А. Калюжний, О.Ф. Кобзар, В.К. Колпаков, А.Т. Комзюк, М.В. Лошицький, Н.П. Матюхіна, Н.Р. Нижник, В.Ф. Опришко, О.М. Остапенко, О.С. Проневич, В.К. Шкарупа, О.С. Юнін та ін. Однак у зв'язку з низкою об'єктивних і

суб'єктивних причин в українських реаліях відсутні чіткі наукові висновки щодо взаємодії поліції з органами місцевого самоврядування за сучасних умов.

Метою статті є дослідження процесу взаємодії Національної поліції з органами місцевого самоврядування щодо забезпечення публічного порядку та надання теоретичних рекомендацій щодо вдосконалення поліцейської діяльності в даній сфері.

Перш за все спробуємо з'ясувати зміст та поняття терміна «взаємодія». В.В. Ковальська в своїй дисертації при його аналізі як філософської категорії зазначає, що будь-яке явище самостійно, ізольовано від інших об'єктів матеріального світу існувати не може. Лише взаємодіючи з іншими, різні явища, предмети, об'єкти функціонують і розвиваються. У широкому значенні «взаємодія - це процес взаємного впливу об'єктів один на одного, найбільш загальна, універсальна форма зміни їхнього стану». Т. Котарбинський вважає, що «два суб'єкти взаємодіють, якщо хоча б один з них допомагає або перешкоджає іншому» [1].

Виклад основного матеріалу. На думку В. Шамрая та І. Олійника, взаємодія в діяльності правоохоронних органів мають брати участь не менш як два суб'єкти. Це означає, що кожен із учасників має чітко усвідомлювати, що він є суб'єктом взаємодії і виконує покладені функції разом з іншими суб'єктами. З цього положення випливає наступна умова – спільність цілей і завдань для всіх учасників взаємодії. Роз'єднаність призводить до втрати змісту взаємодії. Говорячи про єдність завдань і цілей, необхідно зазначити, що зміцнення законності і правопорядку, боротьба зі злочинністю є єдиним завданням для всіх правоохоронних органів, у тому числі і органів досудового слідства і органів дізнання [2, с. 62].

Виконання соціально-сервісної функції органів державної влади полягає в забезпеченні та охороні публічного порядку, передбачаючи співпрацю Національної поліції з різними державними і недержавними інституціями, зокрема органами місцевого самоврядування та громадськими об'єднаннями. Саме тому варто зазначити, що поняття «взаємодія» є ознакою, яка характерна і для процесу забезпечення публічного порядку – та за своєю суттю носить управлінське призначення та поєднує зовнішньо-системні (правоохоронні) та внутрішньо системні (організаційні) зв'язки учасників суспільних відносин у сфері забезпечення публічного порядку, яким притаманні певні особливості залежно від видів, завдань та функцій правоохоронної діяльності Національної поліції України [3, с. 52].

Історія формування місцевого самоврядування сягає своїм корінням давнини, коли чисельні населені пункти утворювали зібрання з метою вирішення суттєвих питань соціально-побутового характеру. А з розвитком громадянського суспільства утворення набули широкого розповсюдження, які на сьогодні вирішують широке коло питань. Причому питання взаємодії та взаємовідносин державної влади та самоврядування територіальних громад було не вирішеним не тільки у реальному муніципальному житті. На жаль, немає чіткої відповіді на ці питання й у вітчизняній правовій науці.

У демократичних державах відносно ролі органів місцевого самоврядування діє доктрина: "органи місцевого самоврядування зберігають політичний нейтралітет". Така позиція намагається чіткіше розділити компетенцію регіональних і центральних органів. Утім багато науковців вважають, що суть цього принципу полягає не в ізоляції названих суб'єктів від політичного життя, а в тому, щоб місцеве самоврядування стало надійним інструментом у впровадженні урядової політики [1, с.147].

Місцеве самоврядування в Україні - це гарантоване державою право та реальна здатність територіальної громади - жителів села чи добровільного об'єднання сільських громад жителів кількох сіл, селищ та міста - самостійно або під відповідальність органів та посадових осіб місцевого самоврядування вирішувати питання місцевого значення в межах Конституції і законів України (ст. 2 Закону України "Про місцеве самоврядування в Україні"). Місцеве самоврядування є органічною частиною політичної системи України, продовженням на місцевому рівні концепції поділу публічної влади, яку безпосередньо або через своїх представників здійснює відповідна територіальна громада. Місцеве самоврядування - це конкретний крок у напрямі подальшої лібералізації управління на місцях, пов'язаний із вирішенням проблем формування в Україні громадянського суспільства, посиленням захисту прав і свобод людини, їхньої практичної реалізації [4].

Отже, держава, визнавши місцеве самоврядування, не дистанціюється від територіальних громад, а здійснює постійну, цілеспрямовану політику у сфері місцевого самоврядування через органи, що належать до усіх гілок державної влади [4].

Місцеве самоврядування є проявом децентралізації виконавчої влади. Конституція та чинне законодавство України служать правовою підставою для формування системи нормативних актів, які визначають питання спільної діяльності поліції і органів місцевого самоврядування у сфері забезпечення публічного порядку.

Як справедливо зазначає В.В. Ковальська, правоохоронні органи, є сферою суспільних відносин, що складаються в процесі діяльності державних і громадських організацій, головною метою яких убезпечення суспільства від злочинних та інших протиправних дій, забезпечити в країні належний публічний порядок і надійну публічну безпеку. Організація управління в поліції, зокрема, полягає в забезпеченні практичного виконання зазначених завдань, що реалізуються державними органами за участю громадськості, шляхом виконання відповідного комплексу взаємозалежних заходів політичного, правового, організаційного, матеріально-технічного і морально-психологічного характеру. Безумовно, поліція повинна брати участь у забезпеченні правопорядку. Саме поняття правопорядок немислиме без поняття поліція [1, с.148].

Сам же правопорядок можна визначити як ототожнення реальної поведінки громадян та теоретичною моделлю такої поведінки. Для того щоб дані моделі були адекватні, необхідні певні умови й обставини сприятливі цьому. Однією із таких умов можна визначити функціонування поліцейських органів і органів місцевого самоврядування. А спільна діяльність цих двох незалежних органів впливає на стан публічного порядку. Така взаємодія неможлива без її чіткої правової регламентації.

Однак на даний момент практично не існує системи законодавства, що регулювало би питання взаємодії поліції і місцевого самоврядування. Дослідження питань взаємодії дозволяє зробити висновок про те, що правоохоронні органи, і поліція зокрема, зобов'язані вирішувати визначене коло завдань разом з органами місцевого самоврядування.

Взаємодія цих суб'єктів могла б бути більш ефективною та впорядкованою, якби можна було б розмежувати їхні повноваження в усіх сферах громадського життя. На практиці виконати це складно, адже і органи місцевого самоврядування і поліція, виконують низку функцій державного рівня так само як і місцевого.

Особливу роль відіграє взаємодія Національної поліції з органами державної влади та місцевого самоврядування. Так, згідно з п. 2 ст. 119 Конституції України, ст. 2, 16, 28 Закону «Про місцеві державні адміністрації» вони здійснюють функцію загального нагляду, для реалізації якої наділяються необхідними правовими діями, а саме: правом зупинення дій або скасування відповідних актів, внесенням пропозицій в установленому законом порядку про зупинення у разі порушень нормативних актів, проведенням перевірки стану дотримання чинного законодавства, зверненням до суду з позовами тощо. Прийом громадян, представників підприємств, установ, організацій в ОВС здійснюється відповідно до розпорядку, погодженого з місцевими держадміністраціями та органами місцевого самоврядування [5].

Відповідно до законодавства України захист основних прав та свобод громадян, забезпечення публічного порядку та інші функції у сфері правоохоронної діяльності покладено також на інші державні органи (Служба безпеки України, прикордонні війська, Державна фіскальна служба України, митні органи та ін.).

З цього можна зробити висновок про те, що основними суб'єктами забезпечення правопорядку в країні виступають державні правоохоронні органи, оскільки, відповідно до законодавства України, вони наділені спеціальними повноваженнями у сфері правоохоронної діяльності. Дієвий процес реалізації правоохоронної функції держави вимагає чіткого нормативно-правового регулювання органів державної влади та місцевого самоврядування щодо структури, завдань, повноважень, соціальних гарантій працівників, методів діяльності, підвищення кваліфікації саме у сфері правоохоронної діяльності. Все це сприятиме успішному процесу реформування системи МВС загалом та Національної поліції зокрема.

Особливо необхідно звернути увагу на проблему правоохоронної діяльності у сільській місцевості, зокрема в об'єднаних територіальних громадах, оскільки велика частина населення нашої країни проживає на території невеликих за розміром населених пунктів. Через значну їх віддаленість від районних центрів у органів місцевого самоврядування виникає необхідність щодо вирішення проблем у сфері забезпечення правопорядку. З боку Національної поліції дані завдання покладені на службу діяльничних інспекторів поліції. Проте неналежний рівень матеріально-технічного забезпечення та відсутність досвідчених працівників спричиняють те, що діяльничний просто не спромо-

жний на належному рівні виконувати свої обов'язки щодо забезпечення публічного порядку а території його діяльності.

У визначених законом межах органи місцевого самоврядування змушені звертатися до територіальних органів Національної поліції, інших правоохоронних органів з проханням надати допомогу в забезпеченні виконання їх рішень з питань забезпечення законності, правопорядку, охорони прав, свобод і законних інтересів громадян або ж намагатися створити власні структури, які б займалися правоохоронною діяльністю, забезпечували реалізацію рішень місцевих рад та їх виконавчих органів. Для реального утвердження правоохоронних повноважень місцевого самоуправління необхідним є створення спеціальних правоохоронних органів у їх структурі. Одним із таких органів може стати муніципальна міліція, покликана гарантувати реальне забезпечення законності та правопорядку на місцях [5].

Також маємо зазначити, що партнерські відносини поліції та громади врегульовані не лише національним законодавством нашої країни, а й нормами міжнародного права. Так, зокрема, в Рекомендаціях ОБСЄ з питань поліцейської діяльності в багатонаціональному суспільстві розділ 5 «Взаємодія з етнічними громадянами» зазначено, що «перед поліцією повинно бути поставлено завдання вироблення методів і практики взаємодії і співробітництва з меншинами, а також спільного створення атмосфери довіри на місцевому, регіональному та загальнодержавному рівнях [7].

На сучасному етапі побудови правової держави триває процес реформування органів місцевого самоврядування та Національної поліції. Значна кількість нормативно-правових актів, що регулює дану сферу відносин знаходиться на стадії розробки або прийняття. Але незважаючи на це необхідно відмітити розвиток перспективних напрямів реформування діяльності правоохоронних органів. На сьогодні ЗУ «Про Національну поліцію» частково і лише в загальному розкриває сутність механізму взаємодії органів Національної поліції з місцевим самоврядуванням.

Так, згідно зі ст. 88 Закону, керівники територіальних органів поліції повинні не менше одного разу на два місяці проводити відкриті зустрічі з представниками органів місцевого самоврядування на рівнях областей, районів, міст та сіл з метою налагодження ефективної співпраці між поліцією та органами місцевого самоврядування і населенням. На таких зустрічах обговорюється діяльність поліції, визначаються поточні проблеми та обираються найефективніші способи їх вирішення [8]. В Україні органами місцевого самоврядування, що представляють спільні інтереси територіальних громад сіл, селищ та міст, є районні та обласні ради, які проводять свою роботу сесійно. Сесія складається з пленарних засідань ради, а також засідань постійних комісій ради і скликається за необхідності, але не менше одного разу на квартал. До компетенції рад належить заслуховування виключно на пленарних засіданнях звітів керівників територіальних органів поліції про стан законності, боротьби зі злочинністю, охорони громадського порядку та результати діяльності на відповідній території. Сесії ради проводяться гласно із забезпеченням права кожного бути присутнім на них, крім випадків, передбачених законодавством.

Однак маємо зауважити, що реалізація даної норми не в змозі досягти виконання основних завдань Національної поліції та органів місцевого самоврядування у сфері забезпечення публічного порядку. У зв'язку з цим цікавим є досвід складання місцевих планів поліцейської діяльності, який може бути корисним при реалізації положень Закону України «Про Національну поліцію» щодо громадського контролю поліції (розділ VIII).

Використання досвіду реалізації програм у сфері профілактики правопорушень (у тому числі – із застосуванням практик *community policing*) є доцільним з метою виконання положень статті 89 Закону, відповідно до якої поліція взаємодіє з громадськістю шляхом підготовки та виконання спільних проектів, програм та заходів для задоволення потреб населення та покращення ефективності виконання поліцією покладених на неї завдань. При цьому співпраця між поліцією та громадськістю спрямована на виявлення та усунення проблем, пов'язаних із здійсненням поліцейської діяльності, і сприяння застосуванню сучасних методів для підвищення результативності та ефективності здійснення такої діяльності [8].

Подібні проекти можуть мати як освітній характер (інформування громадян про потенційні загрози їх безпеці та шляхи їх протидії; підвищення загального рівня правової культури населення), так і передбачати часткову участь органів місцевого самоврядування та громадськості в охороні правопорядку (наприклад спільне з муніципальною поліцією патрулювання за умови створення відповідних органів в Україні; залучення

волонтерів) [9]. З метою розробки та реалізації подібних проектів на рівні місцевих громад доцільним є застосування досвіду партнерства у громаді для залучення як представників органів місцевого самоврядування, так і представників громадських організацій до спільного вироблення рішень щодо підвищення рівня безпеки у громаді [10].

Подібні форуми, поряд із працівниками поліції, можуть включати представників судових органів, прокуратури, органів місцевого самоврядування, соціальних служб, представників шкіл, релігійних та громадських організацій, засобів масової інформації, підприємств тощо. При цьому відносно неформальний статус подібних партнерств може забезпечити достатньо високий рівень гнучкості у виробленні рішень тих проблем, які стоять перед конкретною місцевою громадою. Завданнями подібних партнерств можуть бути: - забезпечення співпраці всіх інституцій та суспільних груп, що зацікавлені та діють у сфері профілактики правопорушень та забезпечення безпеки з метою організації міждисциплінарної роботи у сфері безпеки місцевої громади; інформування населення про вітчизняні та закордонні інновації, новаторські пілотні проекти, публікації, сучасні тенденції і потреби у сфері безпеки громад; - розробка проектів, напр., у галузі роботи з дітьми та молоддю, організації дозвілля молоді, а також політики у сфері освітньої, виховної, сімейної, житлової, містобудівної, культурної політики, участі населення у забезпеченні громадського порядку у громаді.

Висновок. Враховуючи викладене, вважаємо за доцільне розробити систематизовану методологію щодо організації взаємодії підрозділів Національної поліції з органами місцевого самоврядування та громадськістю, в якій першочергово необхідно закріпити мету й завдання, окремі поняття та аспекти такої взаємодії, її принципи, напрямки щодо забезпечення публічного порядку та безпеки, а саме: суб'єктів та керівників органів взаємодії; види взаємодії, особливості взаємного інформування; канали передачі інформації; особливості використання спеціальних засобів та сил поліції, які є у підрозділах; способи та строки перевірки результативності взаємодії. У подальшому виникає необхідність закріплення такої методики у певній формі нормативного регулювання як сукупності організаційно-правових дій з урахуванням наукової оцінки, що стане предметом подальших наукових досліджень.

Бібліографічні посилання

1. Ковальська В.В. Міліція в системі правоохоронних органів держави (адміністративно-правові аспекти): Автореф. дис... д-ра юрид. наук: 12.00.07 / Ін-т законодавства Верховної Ради України. Київ, 2009. 37 с.
2. Шамрай В., Олійник І. Поняття і суть взаємодії, її значення // Прокуратура. Людина. Держава. 2004. № 1(31). С. 60–67.
3. Процких О. Ю. Інформаційна взаємодія національної поліції України з органами публічної влади та громадськістю // Право і безпека. 2015. № 4. С. 50-55.
4. Органи державної влади України: Монограф. / За ред. В.Ф. Погорілка. Київ: Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2002. 592 с.
5. Взаємодія муніципальної міліції з органами державної влади, місцевого самоврядування і населенням в умовах реформування ОВС України. URL:<http://studcon.org/vzayemodiya-municipalnoyi-miliciji-z-organamy-derzhavnoyi-vlady-miscevogo-samovryaduvannya-i?page=1>.
6. Взаємодія органів внутрішніх справ і громадськості у сфері охорони громадського порядку. URL:<http://book.net/index.php?p=article&id=11269>.
7. Адміністративне право зарубіжних країн курс лекцій. URL: http://pidruchniki.com/1584072058730/pravo/administrativne_pravo_zarubiznih_krayin.
8. Закон України «Про Національну поліцію» від 02.07.2015 р. № 580-VIII // Відомості Верховної Ради України. 2015. № 40-41. Ст. 379
9. Камінський А.І. Становлення місцевої міліції в умовах реформування органів внутрішніх справ України: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07 / Київський нац. ун-т внутр. справ. Київ, 2008. 20 с.
10. Юнін О.С. Зарубіжний досвід адміністративно-правового регулювання діяльності правоохоронних (поліцейських) підрозділів і можливості його застосування в Україні: Монографія. – Харків: Ніка Нова, 2014. 456 с.

Надійшла до редакції 21.03.2018

SUMMARY

Dniprov O.S. Interaction of the National Police with local self-government bodies in order to ensure public order. The article examines some aspects of the interaction of the National Police with local self-government bodies in order to ensure public order. The study of legal concepts of police interaction with local self-government bodies was conducted. Determined are some ways to improve the activ-

ities of the National Police in the process of interaction with local self-government bodies to ensure public order. It was emphasized that police-public cooperation is aimed at identifying and eliminating problems related to the implementation of police activities and promoting the use of modern methods to increase the effectiveness and efficiency of such activities. It is noted that the main subjects of law enforcement in the country are state law enforcement bodies, since, in accordance with the legislation of Ukraine, they are endowed with special powers in the field of law-enforcement activity.

The necessity of developing a systematic methodology for organizing the interaction between the units of the National Police and the local self-government bodies and the public is outlined in which the goals and tasks, the separate concepts and aspects of such interaction, its principles, directions concerning maintenance of public order and safety, namely: objects and heads of interactions; types of interaction, features of mutual information; channels of information transmission; the peculiarities of the use of special means and forces of police, which are in divisions; methods and terms of checking the effectiveness of the interaction. In the future, there is a need to consolidate such a method in a certain form of regulatory regulation as a set of organizational and legal actions, taking into account scientific evaluation, which will be the subject of further scientific research.

Keywords: *interaction; police; police activity; public order, public safety, local government bodies.*

УДК 351.74

Іваниця А.В.
кандидат юридичних наук
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

DOI: 10.31733/2078-3566-2018-1-21-25

МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ДІЯЛЬНОСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ

Здійснено аналіз методологічних аспектів діяльності Національної поліції України.

Поглиблені категорії нашого дослідження – діяльність Національної поліції України, методологія, правова система та інші визначають вектор наукового дослідження, а їх обґрунтованість і предметна зумовленість уможливають формулювання висновків, виважених пропозицій для вирішення негайних проблем з визначення методологічних аспектів діяльності Національної поліції України. Подальший аналіз вимагає обґрунтування найкращих методів пізнання у діяльності Національної поліції України.

Ключові слова: *Національна поліція України, методологія, методи, аспекти, підхід, наука, діяльність.*

Постановка проблеми. Усі ми знаємо, що методологія виступає характерним елементом будь-якої наукової галузі в цілому. Фахівці, застосовуючи систему певних методів у процесі наукового пошуку, розширюють науковий інструментарій, який, у свою чергу, формує унікальну конкретну методикку. Саме такий процес охоплює дослідження Національної поліції України [1].

Таке дослідження в першу чергу повинно базуватися на використанні в пізнавальній діяльності досягнень герменевтики, соціопсихолінгвістики, синергетики, які направлені на глибоке вивчення функціональних, адаптаційних та творчих потенціалів державно-юридичних інструментів [2, с. 188].

Що стосується процесу вивчення науки про правоохоронні органи, то слід сказати, що відбувається процес зміни об'єкта та предмета загальнотеоретичної юриспруденції. Саме до такого процесу можемо віднести глобалізацію, антропологізацію і деформалізацію [3, с. 4]. Тенденції новелізації діяльності Національної поліції України мають не тільки теоретичний характер, але й показують напрями діяльного практиологічного пізнання. Це означає вибір орієнтирів, які використовуються в теоретичних дослідженнях для цілей практичної діяльності Національної поліції України. На сьогоднішній день ми бачимо, що антропологічний, деформалізований та глобалістичний аспекти по-

винні розкривати чітку мету методологічного забезпечення діяльності Національної поліції України.

При цьому Національна поліція України під час свого функціонування може використовувати як позитивні методи соціального регулювання, наприклад метод заохочення та ін., так і негативні методи, такі як накладення адміністративних стягнень у вигляді штрафних санкцій та ін. Зазначимо, що Національною поліцією більше використовується останній метод, що обумовлюється специфікою поліцейської діяльності [4, с.17].

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Методологічний інструментарій діяльності Національної поліції базується на основі багатьох факторів, зокрема на наукових працях таких вчених: В.А. Бачинін, К.К. Жоль, Н.М. Оніщенко, В.М. Кравець, П.С. Пацурківський, О.В. Петришин, Л.О. Петрова, П.М. Рабінович, О.Ф. Скакун, М.В. Цвік, Р.М. Шевчук та багато інших правознавців. Проте визначення основних методологічних аспектів діяльності Національної поліції України останнім часом все частіше з'являється на шпальтах інформаційних видань, разом з тим залишається ряд невизначених питань, які мають досить широку інтерпретацію, через що формування єдиної стратегії визначення методологічних підходів діяльності Національної поліції значно ускладнюється.

Мета. Дослідити та дати правову оцінку методологічним аспектам діяльності Національної поліції України.

Виклад основного матеріалу. Упродовж років незалежності України відбуваються дискусії серед науковців та практиків щодо вибору такого методологічного підходу, який би найбільше підходив реаліям сфери формування правових аспектів діяльності Національної поліції України.

Так, П.М. Рабінович розумів під сутністю антропологізації методології вітчизняної правоохоронної діяльності людину, яка стає головним об'єктом загальнотеоретичного праводержавознавства, а природні правові властивості і закономірності їх державно-юридичного забезпечення поступово перетворюються в найважливішу складову предмета цієї науки [3, с. 4]. Забезпечення безпеки громадян – це система заходів державного й недержавного характеру, спрямованих на обмеження, блокування криміногенних чинників, що визначають процеси причинності злочинних проявів, а також заходів, що стосуються людського поведіння й надання допомоги особам, які стали жертвами злочинних посягань [5, с. 7].

Слід виділити також загальнонаукові та філософські методи, які складають основу діяльності Національної поліції України. До них ми віднесемо системний підхід, структурно-функціональний підхід, метод аналізу, метод синтезу, класифікаційний метод. Системний підхід – це спільна стратегія дослідження, що передбачає врахування всієї сукупності аспектів з координації діяльності Національної поліції України. Тільки будучи системно організованою, діяльність Національної поліції України спроможна задовільно рухатися в напрямі, визначеному суб'єктом, реалізовувати його правові цінності, а тому й спрямовувати та формувати розвиток суспільних відносин згідно з принципом верховенства права. Системний підхід полягає в дослідженні діяльності Національної поліції як системи. Саме тому визначальна роль у діяльності Національної поліції належить системному підходу, так як він надає вирішення проблем на міждисциплінарному рівні в усій сукупності системних взаємозв'язків.

Структурно-функціональний підхід забезпечує опрацювання умов функціонування Національної поліції України, її розвиток, шляхи вдосконалення діяльності. Використання структурно-функціонального методу дозволяє розглянути взаємодію складових елементів поліцейської діяльності й визначити їх стійкість до різноманітних чинників впливу. Структурно-функціональний метод забезпечує аналіз діяльності Національної поліції як окремого елемента, який має власну структуру.

Метод аналізу – це фіктивне розділення цілісного предмета на складові частини, такі як сторони, ознаки та властивості, з метою його вивчення. Аналіз дає перспективу на дослідження моделі діяльності Національної поліції України щодо складових, їх ознак, зокрема інституалізації цінностей права, принципів та норм.

Метод синтезу допускає підсумовувати наявні знання про правові явища та робити певні висновки. Синтез сприяє поєднанню понять «норма» та «творення» в єдиній концепції процесу нормотворення. Вивчаючи процес поліцейської діяльності, варто зазначити, що в ньому синтезується не тільки норма права, але й воля компетентного ор-

гану, який приймає цю норму.

Класифікаційний метод використовується для поділу відомчих нормативно-правових актів Національної поліції України за чіткими ознаками, що врешті-решт має визначне як теоретичне, так і практичне значення, адже дає змогу визначити вимоги до кожної групи нормативно-правових актів Національної поліції України, розробити заходи із вдосконалення їх змісту, порядку прийняття, організації виконання й контролю за їх реалізацією.

Термін «Національна поліція» обумовлює застосування діяльнісного підходу до нашого дослідження. Кожна робота в суспільстві, яка має соціальне спрямування, зобов'язана розглядатися не тільки з погляду її змістовності або оточення, в якому вона здійснюється, а й відповідно до низки інших аспектів, наскільки це може охарактеризувати її як суспільне явище та визначити практичну цінність для чіткої групи суб'єктів або суспільства загалом [6, с. 18]. Застосування діяльнісного підходу під час вивчення цього процесу зумовлює потребу розгляду механізму діяльності Національної поліції, аспектів діяльності поліцейських органів, встановлення підстав, засобів, видів поліцейської діяльності, а також визначення її об'єкта. Важливе значення при дослідженні методологічного аспекту діяльності Національної поліції має й термінологічний підхід, що передбачає дослідження історії термінів і позначуваних ними понять, уточнення змісту й обсягу понять, встановлення їх взаємозв'язку. Питання методів діяльності Національної поліції залишається ще невирішеним, причиною цього є відсутність єдиного нормативного та наукового визначення методологічних понять [7, с. 19]. Застосування формально-догматичного, або як його ще називають юридико-технічного, підходу при дослідженні питань методологічної діяльності Національної поліції передбачає вивчення як явища правової дійсності у прозорому вигляді, що функціонує незалежно від інших видів суспільної та державної діяльності, поза галуззю політики, економіки тощо. Цей підхід полягає в розгляді чинного законодавства з питань діяльності Національної поліції, а також практики його застосування [8, с. 15]. Метод природного права в поєднанні з нормативним методом використовується у процесі дослідження методологічної діяльності Національної поліції. Розвиток сучасних методів і теорій зумовлено узагальненням попереднього історичного теоретико-методологічного досвіду пізнання права загалом, його системи та структури [9], а також формуванням вітчизняної постпозитивістської методології правових досліджень. Завдяки застосуванню відповідної системної методології вдалося виявити сутність та зміст багатовимірної системи діяльності Національної поліції України.

Існує багато класифікацій методів. Заслугує на увагу точка зору Ю. Лозинського, який наголошує, що всі методи по-своєму важливі і потрібні, вони не виключають один одного, а тісно взаємодіють між собою, розширюючи завдяки цьому аналітичні можливості [10, с. 59]. Тому що досить часто рішення того чи іншого питання вимагає використання відповідного методу або їх сукупності. Як показує практика, одного методу зазвичай буває недостатньо, потрібно їх поєднання.

Діяльність Національної поліції не підміняє роботу за іншими напрямками правоохоронної діяльності, а співвідноситься з нею як окреме із загальним. Тому слід деякі методи визначити як часткові щодо методів всієї діяльності та розділити їх на дві групи: загальні і часткові. Основними характеристиками загальних методів є їх загальність і універсальність. До загальних методів належать переконання та примус. Велику роль у застосуванні цих методів у діяльності Національної поліції відіграє те, що взаємозв'язок переконання та примусу визначають об'єктивні чинники соціального розвитку. Трансформація цих факторів позначається на співвідношенні характеру використання переконання та примусу. А особливістю застосування методів переконання та примусу є той факт, що першим завжди повинен віддаватися пріоритет. Переконання на сучасному етапі державотворення є основним позитивним засобом впливу на свідомість людей. Пріоритетність методу переконання обумовлюється гуманістичним характером побудови правової держави, позаяк вона не може будувати відносини з громадянами будь-яким іншим чином, окрім переконання в правильній спрямованості своєї політики [11, с. 40]. Примус має допоміжний характер. У діяльності Національної поліції переконання є способом впливу на свідомість і поведінку людей і являє собою комплекс виховних, роз'яснювальних, заохочувальних заходів. Це сприяє закріпленню у свідомості людей правових ідей, поглядів, цінностей і принципів поведінки, які відповідають природі конституційного ладу, також досягненню стану, коли реалізація власних прав не порушує

прав і свобод інших осіб. Багато уваги поліцейські приділяють організації та здійсненню виховного впливу на осіб, які вчинили протиправне діяння або схильні до його скоєння. В такому разі заходи переконання, що застосовуються поліцією, набувають особливого значення й мають на меті формування в таких осіб поглядів, які відповідають вимогам правомірної поведінки. Метод переконання використовується поліцією не тільки під час вирішення завдань правового виховання громадян, а й як основний метод ефективної організації своєї діяльності, що стимулює особовий склад на високопродуктивну працю, дисциплінованість і відповідальне ставлення до справи, за допомогою застосування різних заходів переконання (виховних, заохочувальних та ін.).

Переконання та примус є основними методами вирішення завдань, покладених на Національну поліцію. Водночас, незважаючи на їх тісний взаємозв'язок, універсальність, масштабність і стабільність, вони потребують конкретизації [12].

Висновок. Так, дійсно методологія сучасної правової науки має бути спрямована на практику, приміром реалізацію певних правових норм, дійове функціонування державно-правових інститутів.

Отже, методи дослідження діяльності Національної поліції України – це в першу чергу система заснованих на світоглядно-філософських принципах пізнання відповідного предмета наукових досліджень, правил, прийомів і способів, що допускають розкрити юридичні особливості удосконалення організації та функціонування правоохоронних систем, відповідних органів та посадових осіб, уповноважених на реалізацію правоохоронної функції, а також сформулювати перспективи удосконалення їх статусу, підвищення ефективності правоохоронної діяльності й розвитку законодавства в даній сфері.

Тому початковими принципами діяльності Національної поліції України повинні бути орієнтири, що визначають процеси новелізації методології сучасної науки, а до них ми відносимо: антропологізацію, глобалізацію, деформалізацію.

Таким чином, філософсько-правова методологія займає провідне місце в концептуалізації аксіологічних засад методологічної діяльності Національної поліції України, що дозволяє проаналізувати цивілізаційні, історичні, політичні, правові та етноментальні чинники діяльності поліцейської діяльності, крім того, осмислити державотворчі процеси нашої країни. Діяльність Національної поліції України – це багатофункціональна категорія, вагоме розуміння якої має формуватися під впливом багатьох факторів, а методологія діяльності має виходити з основи багаторівневої концепції методологічного знання.

Саме тому діючий Кримінальний процесуальний кодекс України, повинен стати ключовим аспектом у забезпеченні антропологізації реформування правоохоронної діяльності, орієнтованим на забезпечення прав і свобод людини, розширення сучасної системи соціального контролю, обмеження злочинності в нашій країні.

Бібліографічні посилання

1. Білас А.І. Правоохоронна діяльність країн ЄС: порівняльно-правове дослідження: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01; Національна Академія внутрішніх справ. URL: http://www.lp.edu.ua/sites/default/files/dissertation/2016/3019/dysertaciya_na_zdobuttya_naukovogo_stupenyu_kandydata_yurydychnyh_nauk_bilas_a.i.pdf
2. Жоль К.К. Філософія и социология права: учебное пособие. Киев: Юринком Интер, 2000. 480 с.
3. Рабінович П.М. Методологія вітчизняного праводержавознавства. *Юридичний вісник України*. № 45 (385). 2002. С. 4-5.
4. Кобзар О.Ф. Поліцейська діяльність в Україні: адміністративно-правовий аспект: монографія. Харків; Дніпропетровськ: Панов, 2015. 316 с.
5. Албул С.В. Новелізація методології оперативно-розшукової діяльності органів внутрішніх справ в контексті реалізації розвідувальної функції. *Оперативно-розшукова діяльність та кримінальний процес: теоретико-праксіологічний дискурс щодо їх співвідношення в умовах реформування органів внутрішніх справ України: матеріали Міжнародної науково-практ. конф.* (Одеса, 22–23 квітня 2015). Одеса: ОДУВС, 2015. С. 5–7.
6. Гусарев С.Д., Тихомиров О.Д. Юридична деонтологія (Основи юридичної діяльності): навч. посібник. Київ: Знання, 2005. 655 с.
7. Григоренко І.А. Правоохоронна діяльність в Україні та Німеччині (порівняльно-правове дослідження): дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01; Нац. акад. внутр. справ України. Київ, 2014. 238 с.

8. Скакун О. Ф. Теорія права і держави: підручник. Київ: Алерта; КНТ; ЦУЛ, 2011. 520 с.
9. Філософія права / под. ред. В. С. Нерсесянца. Москва: Норма, 2000. 241 с.
10. Лозинський Ю.Р. Протипожежна профілактика на залізниці: адміністративно-правові аспекти / за ред. М. В. Коваліва. Львів: УАД, 2015. 160 с.
11. Оргинський В.Л. Реформування правоохоронної системи у контексті соціально-правового механізму забезпечення прав особистості. *Вісник НУ «Львівська політехніка». Юридичні науки*. 2014. № 810. С. 38–42.
12. Гурковський М.П., Єсімов С.С. Основні форми та методи діяльності поліції у сфері забезпечення конституційних прав і свобод людини та громадянина в Україні. *Науковий Вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. URL: http://www2.lvduvs.edu.ua/documents_pdf/visnyky/nvsvy/04_2016/16gmpgvu.pdf

Надійшла до редакції 21.03.2018

SUMMARY

Ivanytsya A.V. Methodological aspects of activity of the National police. The article deals with methodological aspects of activity of the National police of Ukraine.

In the article basic methods are studied in legal researches, in particular in relation to problem questions in activity of the National police of Ukraine.

Deep categories of our research - activity of the National police of Ukraine, methodology, legal system and other, have a prominent value, so as determine the vector of scientific research, and their validity and subject conditionality do possible the achievement of sound conclusions, formulation of the self-weighted suggestions in relation to the decision of immediate problems in relation to determination of methodological aspects of activity of the National police of Ukraine.

It became clear that for objectivity of research it is needed to use complex and system all methods of scientific research. Research of genesis of the National police of Ukraine grounds to assert that, in spite of considerable achievements, reformation of the system of police needs further perfection, that is why we can not fully give up philosophical facilities of research. Methodology of scientific cognition is studies in relation to principles of construction, form, methods of scientific cognitive activity, in fact method it is objective - by subjective formation.

Thus, that is why a further analysis requires the ground of the best methods of cognition in activity of the National police of Ukraine.

Keywords: the National police of Ukraine, methodology, methods, aspects, approach, science, activity.

УДК 159.9:351.74(477)

Швець Д.В.

кандидат педагогічних наук
(Харківський національний
університет внутрішніх справ)

ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК ПРАВОСВІДОМОСТІ І МОРАЛІ В ДІЯЛЬНОСТІ ПРАЦІВНИКІВ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ ЯК ЧИННИК ПРОТИДІЇ ПРОФЕСІЙНІЙ ДЕФОРМАЦІЇ

DOI: 10.31733/2078-3566-2018-1-25-27

Здійснено аналіз поняття професійної деформації. З'ясовано основні причини виникнення професійної деформації поліцейських в Україні. Розглянуто взаємозв'язок і роль правосвідомості та моралі у професійній діяльності працівників поліції.

Ключові слова: професійна деформація, правосвідомість, мораль, поліцейський.

Постановка проблеми. Розбудова української держави, сучасні зміни у різних сферах життєдіяльності осіб, нестабільність у суспільстві зумовлюють потребу в висококваліфікованих поліцейських-професіоналах, які досконало володіють правовими знаннями, відзначаються високим рівнем громадської та правової свідомості, правової культури, характеризуються дотриманням правових та моральних принципів, оскільки саме їх завдання – забезпечувати утвердження в державі та суспільстві принципів верхо-

венства права, законності, дотримання прав та свобод людини і громадянина, своїм прикладом підвищувати рівень правосвідомості та правової культури українських громадян.

Сьогодні неможливо констатувати, що абсолютна більшість сучасних поліцейських є принциповими, чесними, справедливими, порядними та неупередженими людьми, з високим рівнем правосвідомості та правової культури. Про це свідчать сучасні соціологічні дослідження, рівень довіри населення до поліцейських та їх авторитет в Україні.

Наявність та розвиток негативних морально-психологічних рис характеру, інтенсивність, напруженість та екстремальність професійної діяльності поліцейських призводять до виникнення такого явища, як професійна деформація. Слід зауважити, що професійна деформація найчастіше з'являється в осіб, робота яких пов'язана з постійним спілкуванням з людьми – саме до такої категорії і відноситься професійна діяльність поліцейських, оскільки під час неї відбувається постійний контакт, тісна взаємодія з різними категоріями людей, серед яких переважає криміногенний контингент.

Дана проблема існувала в діяльності минулої «міліції», однак її намагалися оминати, вважали нетиповою, нехарактерною для такої категорії працівників. На жаль, професійна деформація поліцейських є однією з проблем сьогодення, тому визначення шляхів профілактики та подолання цього феномену є важливим та актуальним питанням. Достатньо значну роль в цьому процесі відіграє мораль та правова свідомість поліцейських.

Ступінь розробленості проблеми. Достатню увагу проблематиці професійної деформації працівників правоохоронних органів приділяли М.А. Андреев, С.Є. Борисова, А.В. Буданов, Є.О. Гіда, Н.Л. Гранат, С.А. Дружилов, А.Ф. Караваєв, Е.В. Кін, О.А. Мартиненко, В.С. Медведєв та ін.

Дослідженню питань правосвідомості та моралі присвячені наукові праці таких вітчизняних і зарубіжних науковців, як: С.С. Алексєєв, П.П. Баранов, В.Л. Васильєв, І.А. Гетьман-П'ятковська, О.М. Головка, В.М. Коробка, Н.М. Крестовська, О.А. Лукашева, П.В. Макушев, О.Л. Міленін, В.В. Пашутін, О.С. Пінська, П.М. Рабінович, А.Р. Раїнов, О.Ф. Скакун, С.С. Сливка, М.Я. Соколов, В.І. Темченко, К.К. Тепкотт, І.Є. Фарбер та ін.

Незважаючи на наявність значної кількості наукових розробок, сьогодні питання професійної деформації, правосвідомості та моралі у професійній діяльності працівників поліції України потребують подальшої розробки.

Мета статті полягає у дослідженні поняття «професійна деформація», з'ясуванні основних причин виникнення цього явища у професійній діяльності поліцейських в Україні, аналізі взаємозв'язку правосвідомості та моралі як чинника протидії професійної деформації поліцейських.

Виклад основного матеріалу. Будь-яка діяльність, якою займається людина, специфічно впливає на її особистість, риси характеру, поведінку тощо. Коли ці зміни мають негативний характер, виникає таке явище, як професійна деформація.

Як зазначає І.М. Хоржевська, професійні деформації – це зміни сформованої структури діяльності та особи, що негативно позначаються на продуктивності праці та взаємодії з іншими учасниками цього процесу. Багаторічне виконання однієї і тієї ж діяльності усталеними способами веде до розвитку професійно небажаних якостей та професійної дезадаптації фахівців [1, с. 313].

Крім того, в науково-юридичній літературі професійну деформацію розглядають як: результат невідповідності людини суспільній професійній нормі, появи жорстких професійних стереотипів, перенесення професійної ролі до сфери позаслужбових стосунків або впливу специфіки службової діяльності [2, с. 324]; викривлення особистих якостей, результатів професійної діяльності працівників, їх службових та позаслужбових відносин у колективі у негативний бік під впливом умов і досвіду служби [3, с. 88].

Професійна деформація будь-якої публічної професії може носити епізодичний або стійкий, поверховий або глобальний характер; проявлятися у професійному жаргоні, манерах поведінки, навіть у фізичному вигляді [4, с. 426].

Необхідно зазначити, що найнебезпечнішою формою, крайнім ступенем професійної деформації є професійна деградація, яка може характеризуватися аморальною поведінкою, порушенням закону, пияцтвом тощо.

Крім того, професійна деформація може проявлятися у будь-яких ситуаціях. На особливу увагу заслуговує з'ясування впливу професійної деформації під час комунікативної діяльності працівників.

Так, розглядаючи проблему професійної деформації в контексті посадового спілкування, А.В. Куруч до її ознак відносить: використання нецензурних виразів у спілкуванні з колегами, вживання жаргону, приховане або відкрите вороже ставлення до оточуючих, прояв морального і фізичного приниження людської гідності, втрата чутливості до людського горя, біди, переживань, морально-психологічних ран, прихильність до стереотипів, відсутність прагнення до підвищення професійної майстерності, негативне ставлення до використання у практичній діяльності передового досвіду і досягнень психологічної та педагогічної наук [3, с. 90].

На підставі викладеного можемо констатувати, що професійна деформація – це негативне явище, яке, на жаль, не оминає і професійну діяльність поліцейських. Прояви професійної деформації працівників поліції є дуже небезпечними як особисто для них, так і для суспільства, правоохоронної сфери та держави в цілому, оскільки вони призводять до неадекватної поведінки поліцейських та втрати ними своєї професійної компетенції. Професійна деформація, як правило, виникає у поліцейського за умови відсутності достатнього рівня моральної та психологічної стійкості.

Неможливо не погодитись з думкою Ю.В. Александрова, який зазначає, що особливо небезпечною є та обставина, що наслідком розвитку феномена професійної деформації можуть бути такі прояви поведінки працівників органів внутрішніх справ, які не тільки не збігаються із професійною етикою, не лише мають глибоке неприйняття в суспільстві, але й призводять до прямого порушення закону і навіть до злочинності [2, с. 324].

Цікавою є думка З.Р. Кісіль, що професійна деформація – це не обов'язковий, але реально можливий наслідок процесу формування і професійного розвитку працівника ОВС. З погляду соціальної заданості, це артефакт, «зворотній бік» процесу формування і розвитку професіонала. З боку особистості – це певна «данина», що сплачується за високий рівень прагнень, захоплення діяльністю [5, с. 41].

Отже, на наш погляд, професійна деформація працівників поліції – це негативні зміни у морально-психологічних рисах характеру поліцейських, їхніх службових та позаслужбових відносинах, у колективі, з керівництвом та оточуючими, які відбуваються під впливом і внаслідок їх професійної діяльності.

У науково-юридичній літературі до характерних проявів професійної деформації працівників МВС відносять: «поліцейський характер» (розвивається у працівників протягом перших 3-4 років служби); владність; бездушне, формальне ставлення до людей, відсутність співпереживання, співчуття; безпринципність; низький професійний рівень знань; неправильне розуміння владних повноважень, зловживання ними; ганебність, корисливість, байдужість до особистості; притуплення професійного обов'язку; використання професійної діяльності для досягнення особистих егоїстичних цілей; втрата здатності до самостійного навчання; схильність до шаблону та догматизму; ослаблення здатності контролювати і регулювати свої емоції і почуття; конфліктність [3, с. 89].

На нашу думку, причинами професійної деформації можуть стати специфіка професійної діяльності поліцейського, яка пов'язана з постійним контактом з криміногенним контингентом; фізичні та психічні перевантаження, дефіцит часу; недостатній або надмірний контроль з боку керівництва за виконанням підлеглими професійних обов'язків; безвідповідальне та халатне ставлення до своїх завдань; байдужість до оточуючих осіб; несприятливі побутові умови та неналежне матеріально-технічне оснащення. Крім того, на виникнення професійної деформації можуть також впливати сімейне життя поліцейського, а саме невміння відокремлювати «особисте» від «службового»; несприятливий морально-психологічний клімат в колективі (конфлікти, суперечки у колективі між колегами, зверхнє ставлення з боку керівництва тощо); невміння раціонально організувати свій час; неадекватне ставлення до певних категорій осіб (залежно від раси, етнічного походження, мови, майнового стану та ін.); психологічна невідповідність; емоційна напруженість професійної діяльності тощо.

Що ж стосується наслідків професійної деформації поліцейських, до них ми можемо віднести роздратованість, відсутність ініціативи, зменшення кола інтересів, зниження професійної активності. У деяких випадках у поліцейських може з'явитися почуття страху, відчаю, безнадійності, невпевненості у своїх силах та навіть злочинний умисел.

Звичайно, даний перелік причин та наслідків професійної деформації не є вичерпним. Із цього витікає, що профілактика та подолання професійної деформації поліцейських є дуже важливим та актуальним питанням сьогодення.

Вважаємо, що наразі проводиться достатня робота як теоретиками, так і практи-

ками, присвячена питанням подолання цього явища, однак необхідно приділити більш належну увагу проблемам профілактики професійної деформації. Особливо ретельну профілактичну роботу з попередження виникнення цього феномену слід проводити з такими працівниками поліції, які частіше за інших потрапляють в екстремальні ситуації під час виконання своїх професійних обов'язків.

Як основні шляхи профілактики та подолання професійної деформації А.В. Курч виділяє такі: 1) організація соціально-гуманітарної підготовки працівників; 2) професійний відбір, включаючи спеціальний психодіагностичний, на особисту схильність до деформації; 3) періодичний перегляд працівників на наявність деформації, включаючи тимчасовий перехід на іншу роботу; 4) організація кабінетів психологічної підготовки, включаючи медико-психологічну релаксацію і підтримку, проведення на їх базі сеансів соціально-психологічних тренінгів [3, с. 92].

На наш погляд, одним з основних шляхів подолання та профілактики професійної деформації поліцейських в Україні є їх «моральне зростання» (розвиток їх моральних якостей, усвідомлення значення моралі в їх професійній діяльності) та підвищення рівня професійної правової свідомості і правової культури.

Із цього витікає, що для розгляду взаємозв'язку моралі та правосвідомості як чинника протидії професійній деформації поліцейських необхідно здійснити аналіз понять моралі та правосвідомості, що містяться у науково-юридичній літературі.

Так, мораль розглядають як: об'єктивне явище, усвідомлене, засноване на знаннях, досвіді, звичаях, поняттях, що формує відчуття, прагнення до належного, виходить з внутрішнього спонукання віри у справедливість, впевненості, панування добра; категорію, що визначає рівень свідомості, сформованої еволюційно, з врахуванням життєвого досвіду; сферу суспільної свідомості, що відображає абстрактні ідеальні погляди, ідеї, думки, про добро і зло, честь і безчестя, борг, совість, що склалася в соціумі на певному етапі історичного розвитку [6, с. 498].

Як соціальну норму, зумовлену об'єктивними закономірностями правил фізичної поведінки, яка має загальний характер, виражає волю певної частини і забезпечується різноманітними засобами соціального впливу, розглядає мораль П.М. Рабінович [7, с. 86].

На думку О.Ф. Скакун, мораль – це система норм і принципів, які виникають із потреби узгодження інтересів індивідів одного з одним і суспільством (класом, соціальною групою, державою), спрямовані на регулювання поведінки людей відповідно до розуміння добра і зла, підтримуються особистими переконаннями, традиціями, вихованням, силою громадської думки. За допомогою моралі узгоджується поведінка особи з інтересами суспільства, долаються суперечності між ними, регулюється міжособистісне спілкування [8, с. 265].

Виникнення моралі обумовлене процесом становлення і розвитку суспільної праці, коли виникає необхідність регулювання відносин між особистістю і первісним колективом. Право та мораль виступають як регулятори поведінки окремої особистості, визначених спільнот, суспільства і держави [9, с. 48].

На нашу думку, мораль – усвідомлена, тобто заснована на знаннях та досвіді, суб'єктивна свідомість, яка втілює у собі моральні цінності, формує почуття прагнення до належного, що виходить з внутрішнього переконання віри у справедливість, впевненості панування добра; здатна оцінювати різні ситуації з огляду на відповідність моральним вимогам та очікуванням.

Крім того, мораль оцінює не лише поведінку особи, а й саму особистість. Вона не має формальної визначеності, оскільки моральні якості особистості є різноманітними, непередбачуваними, їх неможливо встановити наперед.

До моральних чинників, які впливають на особу і які вона зобов'язується добровільно виявляти у житті суспільства, З.З. Петрович відносить порядність, чесність, гуманність, вірність, справедливість, ввічливість, які впливають з таких моральних категорій, як добро, обов'язок, совість, честь, гідність, ідеал, щастя [6, с. 499].

Що ж стосується поняття правосвідомості, то її визначають як: сукупність правових поглядів та почуттів, які наділені нормативним характером та включають в себе як знання правових явищ, так і оцінку з точки зору класової (або загальнонародної) справедливості, а також нові правові вимоги, які відображають економічні та політичні потреби суспільного розвитку [10, с. 204-205]; різновид суспільної свідомості, який складається з системи різних поглядів, ідей та думок, які визначають ставлення людини до правових норм та чинного законодавства, своїх законних прав та обов'язків, правової

діяльності [11, с. 21]; погляди, уявлення, думки, почуття, настрої, які виражають розуміння необхідності встановлення та функціонування визначеного правового порядку в суспільстві [12, с. 17].

Ключовим моментом правосвідомості є усвідомлення людьми цінностей природного права, прав і свобод людини та оцінка чинного права з погляду його відповідності загальнолюдським цінностям [13, с. 785].

Правова свідомість має багато різновидів. Однак нас цікавить класифікація правосвідомості за рівнем (глибиною відображення правової дійсності). Відповідно до цього критерію існує повсякденна, доктринальна та професійна правосвідомість.

До професійної правосвідомості слід віднести і правосвідомість поліцейського, оскільки, як зазначає О.В. Кобець, професійна правова свідомість відрізняється від правової свідомості законослухняного громадянина обсягом, глибиною та формалізованим характером знань, принципів норм права, вмінням їх застосовувати [14, с. 1].

Правосвідомість працівників органів внутрішніх справ включає в себе структурні елементи, притаманні правосвідомості усіх громадян (правову психологію, правову ідеологію, правову поведінку), а також функціонує у єдності та взаємодії з політичною, естетичною та іншими формами суспільної свідомості. Однак правосвідомість правоохоронця має свою специфіку, що обумовлено специфікою тих завдань, прав та обов'язків, які вони виконують [15, с. 24].

Таким чином, в узагальненому вигляді належну правосвідомість поліцейських можна окреслити таким чином: поліцейський повинен відрізнитися позитивним ставленням до права та практики його застосування, безумовним володінням правовими знаннями, вміннями та навичками, тобто бути прикладом для населення; осуджувати протиправну поведінку осіб та, безумовно, дотримуватися особисто правомірного варіанту поведінки; бути впевненим у необхідності дотримання прав та свобод людини і громадянина; усвідомлювати необхідність профілактики та протидії злочинності, дотримання принципів законності, верховенства права, прозорості та відкритості під час службової діяльності.

Деякі науковці зазначають, що правосвідомість є однією з категорій професійно-моральної свідомості, яка, в свою чергу, є складовою частиною професійної моралі. Ми дотримуємося іншої точки зору. Мораль та правосвідомість, на нашу думку, не потрібно ототожнювати: вони є самостійними формами суспільної свідомості, які відображають соціальну цінність у формуванні поведінки поліцейських у службовий та позаслужбовий час. Мораль визначає принципи поведінки поліцейського, а правосвідомість – правила поведінки.

Однак не слід забувати про взаємозв'язок цих категорій, оскільки він є одним з факторів дотримання поліцейськими правових та етичних норм у своїй професійній діяльності, а також чинником профілактики та протидії морально-професійної деформації. Так, наприклад, моральних якостей недостатньо поліцейському для оцінки закону, отже оцінка закону відбувається через професійну правосвідомість.

Мораль та правосвідомість, відображаючи соціальну необхідність у регулюванні людської поведінки, виконують різні функції, а саме: регулятивну, ціннісно-орієнтовну, виховну, пізнавальну тощо. Проте, як зауважує З.З. Петрович, між вищезазначеними функціями моралі та правосвідомості не має і бути не може абсолютної межі. Як у правосвідомості формулюється інколи загальний принцип поведінки шляхом використання специфічного механізму і морального регулювання поведінки, так і в моралі встановлюються більш конкретні норми (наприклад, моральна вимога «не кради»), як це власне правому регулюванню [6, с. 503].

Взаємозв'язок моралі та правосвідомості в професійній діяльності поліцейського передбачає: глибоке усвідомлення значення своїй соціальній ролі, недопущення зловживання службовим становищем, розумне та гуманне використання своїх прав, відношення до особи як до найвищої соціальної цінності, об'єктивне ставлення до права та реалізація правових норм тощо.

Крім того, мораль та правосвідомість мають відчутну різницю в об'єктивному змісті своїх нормативних вимог до поведінки особистості, в механізмі взаємодії, регулюванні цієї поведінки, а також у способах, які забезпечують дотримання норм права і моралі [6, с. 503].

Взаємозв'язок правосвідомості та моралі у професійній діяльності поліцейських, який заснований на спільній меті, правому вихованні, справедливості, неупередженості, відкритості, спрямований на підтримку правопорядку, збереження рівноваги, стабіль-

ності в суспільстві та сприяння його прогресивному розвитку, протидію та профілактику професійної деформації поліцейських, розвиток їх професійних якостей, формування правил поведінки тощо.

Формування професійної моралі та підвищення рівня правосвідомості поліцейських потребує вирішення ряду завдань, а саме: 1) опанування поліцейськими знання щодо специфіки професійної діяльності, норм, правил і принципів професійної етики, усвідомленні сутності і структури професійної моралі; формування професійно-моральних переконань, професійно-морального ставлення, що полягає у здатності оцінювати власні дії та дії оточуючих відповідно до норм професійної моралі, орієнтації на виконання свого професійно-морального обов'язку, усвідомлення професійно-моральних почуттів, переживань; 2) формування професійно-моральної поведінки, яка виявляється у домінуванні професійно-моральних потреб, здатності до здійснення професійно-морального вибору, готовності до здійснення професійно-морального вчинку [16, с. 182].

Професійна правосвідомість та мораль, їх взаємозв'язок дозволяють поліцейським обирати правомірний варіант поведінки під час виконання ними своїх професійних обов'язків, орієнтуватися у складних екстремальних ситуаціях та вирішувати їх; неупереджено, рівно, тактовно, ввічливо ставитися до всіх категорій осіб. Правосвідомість та мораль у професійній діяльності поліцейського виступають певними внутрішніми регуляторами поведінки, які прийняті ними та формують їх морально-правову установку, попереджають виникнення та подальший розвиток такого явища, як професійна деформація.

Висновки. Незважаючи на те, що питанню професійної деформації присвячено чимало наукових праць, ця проблема і досі становить науковий та практичний інтерес. Питання професійної деформації поліцейських потребує особливої уваги з боку керівництва, населення та держави, оскільки правомірна поведінка населення та забезпечення особистої безпеки кожної особи залежить від поведінки поліцейських та якості виконання ними своїх професійних обов'язків.

Розвиток моральних якостей, підвищення рівня професійної правосвідомості і правової культури, удосконалення взаємозв'язку цих категорій у професійній діяльності поліцейських дозволить створити необхідне переконання у винятковій важливості і відповідальності своєї соціальної ролі, сформуванню стійкий сприятливий морально-психологічний клімат в колективі; уважно, шанобливо, однаково стримано ставитися до людини як до найвищої цінності; поважати та захищати права, свободи різних категорій осіб відповідно до правових норм та принципів моралі; контролювати свої дії; дотримуватися правил етичної поведінки, забезпечити поліцейським високу професійну адаптивність та слугуватиме перешкодою виникнення та шляхом протидії професійній деформації.

Бібліографічні посилання

1. Хоржевська І.М., Царапора В.В. Особливості професійної деформації особистості військових та мільйонерів. *Збірник наукових праць. Психологічні науки*. 2013. № 10 (91). С. 312-316.
2. Александров Ю.В. Проблеми професіоналізації та професійної деформації співробітників органів внутрішніх справ. *Право і безпека*. 2012. № 4 (46). С. 323-328.
3. Куруч А.В. Шляхи подолання професійної деформації співробітників системи МВС. *Честь і закон*. 2013. № 2 (45). С. 88-92.
4. Синеокий О.В. Індивідуальні умови професійної деформації особистості адвоката. *Форум права*. 2008. № 2. С. 425-431.
5. Кісіль З.Р. Професійна деформація працівників органів внутрішніх справ України: історіографія та феноменологія. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2014. № 2. С. 33-44.
6. Петрович З.З. Вплив моралі на правосвідомість особи: філософсько-правовий вимір. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2013. № 4. С. 496-505.
7. Рабінович П.М. Основи загальної теорії права і держави. 5-те вид., Тернопіль: Атіка, 2001. 176 с.
8. Скакун О.Ф. Теорія держави і права: підручник: пер. з рос. Харків: Консум, 2001. 656 с.
9. Гришук А.Б. Правосвідомість і моральність – соціально-психологічні цінності у діяльності державних службовців. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2013. № 4. С. 47-56.
10. Фарбер И.Е. Правосознание как форма общественного сознания: монография. Москва: Юридическая литература, 1963. 205 с.
11. Устименко Е.С. Основные способы формирования профессионального правосознания и правовой культуры представителей юридических профессий. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2016. № 40 (1). С. 20-23.

12. Лукашева Е.А. Социалистическое правосознание и законность: монография. Москва: Юридическая литература, 1973. 344 с.
13. Пінська О.С. Правова свідомість: загальна характеристика, основні риси та структура. *Форум права*. 2011. № 1. С. 784-788.
14. Кобець О.В. Особливості категоріальної структури правосвідомості юриста: автореф. дис. ... канд. псих. наук: 19.00.04. Харків, 2007. 24 с.
15. Пінська О.С. Специфіка професійної правосвідомості та правової культури працівників органів внутрішніх справ. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2010. № 4 (51). С. 22-28.
16. Котельюх М.О. Модель формування професійної моралі майбутніх працівників поліції. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. 2015. № 44 (97). С. 181-190.

Надійшла до редакції 27.03.2018

SUMMARY

Shvets D.V. Interconnection between legal consciousness and morality in police work in Ukraine as an element of professional deformation's counteraction. It can't be said that nowadays the overwhelming majority of policemen in Ukraine are principal, honest, fair and impartial people. Such personal qualities are results of professional deformation. Professional deformation of policemen is a negative change of policemen's moral and psychological strains, their relations with colleagues and society in their professional activity. Moreover, professional police duties, communication with different people, lack of free time and psychological training, bad attitude to the police work and emotional tension are the main reasons of policemen's professional deformation. Irritability, decrease of professional activity, sense of fear and despair, hopelessness, lack of initiative will be the consequences of professional deformation. Professional sense of justice and morality play an important role in overcoming of police officer's professional deformation. Morality is an objective phenomenon, based on experience and knowledge, which forms feelings and comes from motivation, faith and dominance of good. Legal consciousness consists of thoughts, views, feelings, which express an understanding of necessity establishing and operating of certain law order in society. Legal consciousness and morality are not the same categories and are the forms of social consciousness, but there is a quite close connection between them. In addition, it can be said that these both categories play an important role in overcoming of professional deformation..

In conclusion of the article, the author says that the increasing level of professional sense of justice and law culture, development of moral qualities, formation of good psychological climate between colleagues among police officers, equal attitude to different people despite of their special features, self-development, attention, self-control and awareness of importance and responsibility of their work are the most important ways of overcoming and prevention of police officers professional deformation.

Keywords: *professional deformation, legal consciousness, morality, policeman.*

УДК 35.071

Турчанікова Г.О.

ад'юнкт

(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

DOI: 10.31733/2078-3566-2018-1-31-34

НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ФОРМ СЛУЖБОВО-БОЙОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДРОЗДІЛІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ: ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

На основі аналізу теоретичних засад та нормативно-правової бази, що регламентує службово-бойову діяльність сил охорони правопорядку, розглянуто об'єкт, предмет та основні завдання дослідження нормативно-правового регулювання форм службово-бойової діяльності підрозділів Національної поліції України.

Ключові слова: *національна безпека, Національна поліція, службово-бойова діяльність, форми службово-бойової діяльності.*

Постановка проблеми. Складна оперативна обстановка, що склалася наразі в Україні, демонструє виникнення численних кризових ситуацій, які загрожують Національній безпеці України.

За таких умов перед силами охорони правопорядку постають додаткові задачі,

© Турчанікова Г.О., 2018

різко зростає обсяг роботи, виникає необхідність особливої організації управління.

Своєчасне реагування та професійне вирішення, покладених на сили охорони правопорядку завдань є запорукою попередження, локалізації та ліквідації негативних наслідків таких ситуацій.

Службово-бойова діяльність сил охорони правопорядку загалом та підрозділів Національної поліції зокрема, як державна форма забезпечення внутрішньої безпеки України від протиправних посягань, полягає у спеціальних, профілактичних, охоронних, режимних, захисних, ізоляційно-обмежувальних заходах і діях, що ведуться під керівництвом центрального органу виконавчої влади з метою забезпечення публічної безпеки та охорони публічного порядку.

Сучасний стан реформування військових формувань та правоохоронних органів спеціального призначення поки що не сприяє ефективному виконанню службово-бойових завдань із забезпечення Національної безпеки.

Аналіз чинних нормативно-правових актів та статутних документів, які визначають службово-бойову діяльність сил охорони правопорядку, свідчить, про невизначеність деяких понять, зокрема «форма службово-бойової діяльності». Пояснити це можна тим, що, незважаючи на їх значущість, у теорії службово-бойової діяльності сил охорони правопорядку не приділено належної уваги з'ясуванню визначень і систематизації основоположних понять, що й призвело до термінологічної невизначеності і негативно позначається на теорії і практиці службово-бойової діяльності.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Загальні проблеми службово-бойової діяльності знайшли широке відображення у вітчизняній правовій науці у роботах О.М. Бандурки, І.П. Голосніченка, О.Ф. Долженкова, Р.А. Каложного, І.О. Кириченка, В.К. Колпакова, В.М. Комарницького, В.В. Конопльова, О.В. Копана, В.А. Ліпкана, В.І. Олефіра, О.І. Остапенка, В.П. Петкова, Х.П. Ярмачі, О.Н. Ярмиша та інших. Особливу роль Національної поліції та її здатність до екстреного кваліфікованого реагування на надзвичайні ситуації було розглянуто у роботах М.О. Демидова, Ю.В. Дубка, В.В. Крикуна, В.В. Крутова, С.О. Кузніченка, В.М. Кульчицького, В.А. Лаптія, А.Ф. Майдікова, В.М. Плішкіна, А.І. Пясецького, М.Б. Саакяна, Д.С. Савочкіна, А.С. Спаського, О.М. Шмакова. Окремі аспекти регулювання форм службово-бойової діяльності сил охорони правопорядку розглядали у своїх працях: С.О. Годлевський, К.Ю. Гунбін, Ю.В. Дубко, В.В. Животов, С.І. Іванов, О.В. Лавніченко, А.О. Михайленко, Ю.Б. Оболенський, Є.П. Приходько, А.І. Пясецький, В.А. Рунов, С.А. Селіверстов, І.В. Сервецький, В.Л. Трасковський, О.І. Шаповалова та інші. Питанням же нормативно-правового регулювання форм службово-бойової діяльності підрозділів Національної поліції України достатньої уваги не приділено та останні розглянуті фрагментарно, що і обумовило увагу автора саме до цієї проблематики.

Метою статті є обґрунтування необхідності дослідження сукупності суспільних відносин забезпечення безпеки та оборони країни, що мають місце у службово-бойовій діяльності Національної поліції України як засобу вирішення проблеми нормативно-правового регулювання форм службово-бойової діяльності Національної поліції України на сучасному етапі розвитку цього центрального органу виконавчої влади та розробка науково обґрунтованих рекомендацій з удосконалення нормативно-правової бази і організаційних основ управління силами та засобами Національної поліції України.

Вклад основного матеріалу. Недостатність уваги з боку наукових кіл до проблеми з'ясування визначень і систематизації основоположних понять службово-бойової діяльності сил охорони правопорядку призвело до термінологічної невизначеності, що перешкоджає розумінню сутності правоохоронної діяльності, не сприяє пошуку нових і ефективних форм і способів виконання службово-бойових завдань, предметній оцінці досвіду діяльності суб'єктів службово-бойової діяльності у різних умовах оперативної обстановки та всебічному аналізу оперативної і бойової підготовки сил. На практиці це, на наш погляд, ускладнює розуміння найважливіших положень теорії службово-бойової діяльності сил охорони правопорядку і правильне застосування чинних нормативно-правових актів та статутних документів, негативно впливає на організацію і проведення заходів оперативної і бойової підготовки сил. Точне визначення понять, встановлення взаємозв'язків і взаємозалежностей між ними є одним із актуальних завдань теорії службово-бойової діяльності сил охорони правопорядку загалом і підрозділів Національної поліції зокрема.

Національна поліція України відповідно до покладених на неї завдань з надання поліцейських послуг у сферах: забезпечення публічної безпеки і порядку; охорони прав і

свобод людини, а також інтересів суспільства і держави; протидії злочинності; надання в межах, визначених законом, послуг з допомоги особам, які з особистих, економічних, соціальних причин або внаслідок надзвичайних ситуацій потребують такої допомоги [1, ст. 2]; вживає заходів з метою виявлення кримінальних, адміністративних правопорушень; припиняє виявлені кримінальні та адміністративні правопорушення [1, п. 3 ч. 1 ст. 23]; вживає заходів, спрямованих на усунення загроз життю та здоров'ю фізичних осіб і публічній безпеці, що виникли внаслідок учинення кримінального, адміністративного правопорушення [1, п. 4 ч. 1 ст. 23]; розшукує осіб, які переховуються від органів досудового розслідування, слідчого судді, суду, ухиляються від виконання кримінального покарання, пропали безвісти, та інших осіб у випадках, визначених законом [1, п. 7 ч. 1 ст. 23]; вживає заходів для забезпечення публічної безпеки і порядку на вулицях, площах, у парках, скверах, на стадіонах, вокзалах, в аеропортах, морських та річкових портах, інших публічних місцях [1, п. 10 ч. 1 ст. 23]; здійснює супроводження транспортних засобів у випадках, визначених законом [1, п. 12 ч. 1 ст. 23]; забезпечує безпеку взятих під захист осіб на підставах та в порядку, визначених законом [1, п. 16 ч. 1 ст. 23]; здійснює охорону об'єктів права державної власності у випадках та порядку, визначених законом та іншими нормативно-правовими актами, а також бере участь у здійсненні державної охорони [1, п. 19 ч. 1 ст. 23]; здійснює контроль у межах своєї компетенції, визначеної законом, за дотриманням вимог режиму радіаційної безпеки у спеціально визначеній зоні радіоактивного забруднення [1, п. 23 ч. 1 ст. 23]; сприяє забезпеченню відповідно до закону правового режиму воєнного або надзвичайного стану, зони надзвичайної екологічної ситуації у разі їх оголошення на всій території України або в окремій місцевості [1, п. 24 ч. 1 ст. 23].

Таким чином, успішність та ефективність виконання завдань, покладених на Національну поліцію України у сфері службово-бойової діяльності, прямо залежить від форми службово-бойової діяльності підрозділів Національної поліції України, обраної для виконання зазначених завдань.

Аналіз нормативних та статутних документів, що регламентують службово-бойову діяльність сил охорони правопорядку, дає підстави стверджувати, що на сьогоднішній день відсутнє нормативне визначення одного з основоположного понять теорії службово-бойової діяльності – «форма службово-бойової діяльності», що підтверджують і науковці, які ведуть науковий пошук у зазначеній сфері суспільних відносин [2; 3].

Але погоджуючись з тим, що як тільки є вид службово-бойових дій, то об'єктивно постає запитання: у якій формі він існує і виражається?

В основі визначення поняття «форма службово-бойової діяльності» має бути філософське трактування категорії форми як вираження змісту процесу, явища, і значення слова «форма» – зовнішнє вираження чого-небудь, обумовлене певним змістом, сутністю. Спираючись на вищезазначене, ми повністю погоджуємося з думкою О.В. Лавніченка, С.О. Годлевського, К.Ю. Гунбіна та І.О. Шаповалової щодо визначення форми службово-бойової діяльності, як зовнішнього вираження змісту дій сил охорони правопорядку (Національної поліції), що відбиває органічну єдність їхньої організації, рівня і мети [2, с. 24; 3, с. 78], що, в свою чергу, дозволяє класифікувати форми службово-бойової діяльності і встановлювати різницю між ними за сукупністю низки ознак. Такими ознаками можуть бути: рівень завдань, що виконуються, склад і структура залучуваних сил і засобів, розмах дій у просторі і часі, рівень узгодження дій сил, що вимагається [2, с. 24], основних функцій підрозділів, що залучаються [4], та ін.

Висновки. Вирішення проблеми нормативно-правового регулювання форм службово-бойової діяльності підрозділів Національної поліції України на сучасному етапі розвитку цього центрального органу виконавчої влади, діяльність якого спрямовується та координується Кабінетом Міністрів України через Міністра внутрішніх справ України [1, ст. 1], вимагає дослідження всієї сукупності суспільних відносин забезпечення безпеки та оборони країни, що мають місце у службово-бойовій діяльності Національної поліції України та формування відповідної системи нормативно-правового регулювання.

Мета такого дослідження, з урахуванням положень стратегічних документів сектора безпеки та оборони країни, полягає у тому, щоб на основі комплексного аналізу теоретико-правових джерел та нормативно-правових актів, національної практики і міжнародного досвіду сформулювати науково обґрунтовані рекомендації з удосконалення нормативно-правової бази і організаційних основ нормативно-правового регулювання

форм службово-бойової діяльності Національної поліції України на сучасному етапі розвитку української державності, визначити та охарактеризувати його основи в інтересах забезпечення національної безпеки та розвитку демократичних відносин в Україні.

У зв'язку із цим вирішення проблеми нормативно-правового регулювання форм службово-бойової діяльності Національної поліції України має бути зорієнтоване на визначення загальнотеоретичних основ службово-бойової діяльності підрозділів Національної поліції України в системі забезпечення національної безпеки України та вирішення кризових ситуацій; аналіз генези проблеми, сутності та системи форм службово-бойової діяльності підрозділів Національної поліції України; встановлення компетенції працівників підрозділів Національної поліції України у сфері службово-бойової діяльності; розкриття сутності нормативно-правового регулювання розшуку і затримання підрозділами Національної поліції озброєних та інших злочинців, які становлять підвищену суспільну небезпеку; дослідження нормативно-правового регулювання службово-бойової діяльності підрозділів Національної поліції в умовах протидії груповим порушенням публічного порядку; визначення нормативно-правового регулювання взаємодії підрозділів Національної поліції України з суб'єктами боротьби з тероризмом; аналіз нормативно-правового регулювання підтримання підрозділами Національної поліції України дій за призначенням інших складових сектора безпеки і оборони країни; розгляд міжнародно-правового досвіду нормативно-правового регулювання форм спеціальної та спеціальної поліцейської діяльності; встановлення та наукове обґрунтування шляхів оптимізації нормативно-правового регулювання форм службово-бойової діяльності підрозділів Національної поліції.

Бібліографічні посилання

1. Про Національну поліцію: Закон України від 02.07.2015 р. № 580-VIII // Відомості Верховної Ради України. – 2015. – № 40-41. – Ст. 379 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/580-19/page>.
2. Лавніченко О.В. Уточнення підходів до формування понять теорії службово-бойової діяльності внутрішніх військ / О.В. Лавніченко, С.О. Голевський, К.Ю. Гунбін // Честь і закон. – Х.: Академія ВВ МВС України, 2013. – № 1 (44). – С. 22-27.
3. Шаповалова І.О. Організаційно-правові аспекти сутності, класифікації та застосування основних понять теорії службово-бойової діяльності сил охорони правопорядку / О.І. Шаповалова // Південноукраїнський правничий часопис. – 2015. – № 3. – С. 77-80.
4. Литвин М.М. Концептуальна модель взаємодії внутрішніх військ МВС України з органами Державної прикордонної служби при спільному виконанні службово-бойових завдань / М.М. Литвин, Ю.В. Аллеров, Ю.П. Бабков // Честь і закон. – Х.: Військ. ін-т ВВ МВС України, 2004. – № 1. – С. 7-14.

Надійшла до редакції 05.04.2018

SUMMARY

Turchanikova G.O. Normative-legal regulation of forms of combat and service activity of National police departments of Ukraine: problem resolution. The article, based on the analysis of theoretical principles and normative-legal framework that regulates the service-fighting activity of the law enforcement forces, considers the object, subject and the main tasks of the study of normative-legal regulation of the forms of service-fighting activities of the units of the National Police of Ukraine.

The problematic issues of the theory of military-fighting forces of the law enforcement forces are outlined, namely: the absence of both the regulatory and legal framework and the organizational foundations of legal regulation of the forms of military-military activity of the National Police of Ukraine and special integrated studies of this problem; unregulated many organizational and tactical issues of the problem; The weak interaction of the National Police of Ukraine and other subjects of military-combat activity in the choice of types, forms and methods of action during the performance of military and combat tasks is highlighted.

It was concluded that the decision of the problem of normative-legal regulation of the forms of service-fighting activities of the units of the National Police of Ukraine at the present stage of development of this central executive body whose activities are directed and coordinated by the Cabinet of Ministers of Ukraine through the Minister of Internal Affairs of Ukraine, requires the study of the whole set of social security relations and the country's defense, which takes place in the military-military activities of the National Police of Ukraine and the formation of the corresponding regulatory and regulatory system.

The purpose of this study, taking into account the provisions of the strategic documents of the country's security and defense sector, is to formulate scientifically substantiated recommendations on improving the regulatory framework based on a comprehensive analysis of legal theories and legal acts, national practice and international experience. the organizational basis of the legal regulation of the forms of military-fighting activity of the National Police of Ukraine at the present stage of development of Ukrainian statehood, to define and characterize its foundations in the interests of ensuring national security and the development of democratic relations in Ukraine.

Keywords: national security, National Police, service-combat activities, forms of service and combat activities.

ПИТАННЯ ТЕОРІЇ ТА ІСТОРІЇ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

УДК 347.64 (477) (09)

Балинська О.М.
доктор юридичних наук, професор

Рудий Н.Я.
кандидат юридичних наук, доцент

(Львівський державний
університет внутрішніх справ)

DOI: 10.31733/2078-3566-2018-1-35-42

ОПІКА І ПІКЛУВАННЯ У ДРУГІЙ РЕЧІ ПОСПОЛІТІЙ (1918-1939) ТА УКРАЇНСЬКІЙ РСР: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ

Продемонстровано один із детермінаційних підходів етнопсихологічного розрізнення західного і східного регіонів України – їх тривале перебування під впливом різних типів державно-правової регламентації (польської, австро-угорської, румунської – з одного боку, російської – з іншого). Зазначено, що з-поміж багатьох галузей законодавства найбільше демонструють етнопсихологічні чинники і водночас впливають на їх формування норми саме сімейного права, зокрема ті, що регулюють правовідносини, суб'єктами яких виступають діти, а особливо ті, що позбавлені традиційного сімейного середовища. Здійснено порівняння сильних і слабких аспектів радянської та польської (яку на той час у Радянському Союзі вважали буржуазною) моделей опіки і піклування. Загалом резюмовано, що спроби відновити в повному обсязі «соціалістичну» модель опікування сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування, неможливі й подекуди недоречні в сучасній Україні. Це пояснюється не лише браком фінансування, а й іншими чинниками: ідеологічними, культурними, правозахисними тощо. Нерозумно відтворювати у чистому вигляді також досвід Західної України міжвоєнного періоду. Однак позитивні аспекти обох моделей повинні бути вивчені та використані новітньою вітчизняною системою опіки.

Ключові слова: опіка, піклування, усиновлення, патронат, сімейне право, звичаєве право.

Постановка проблеми. З огляду на суспільно-історичні обставини в Україні хіба ледачий не говорить про різницю між етнопсихологічними характеристиками, скажімо, заходу і сходу нашої держави. Є чимало наукових досліджень, які розкривають цілу низку причин і підстав такої різниці: від масштабних геополітичних до локальних чи вузькоспеціальних. Одним із таких детермінаційних підходів розрізнення західного і східного регіонів України є їх тривале перебування під впливом різних типів державно-правової регламентації (польської, австро-угорської, румунської – з одного боку, російської – з іншого). З-поміж багатьох галузей законодавства найбільше демонструють етнопсихологічні чинники і водночас впливають на їх формування норми саме сімейного права, зокрема ті, що регулюють правовідносини, суб'єктами яких виступають діти (вони виростають і стають носіями цих сімейних цінностей), а особливо ті з них, що позбавлені традиційного сімейного середовища.

Тож **метою** статті обрано визначення завдань опіки і піклування у позитивному праві Другої Речі Посполитої та Української Радянської Соціалістичної Республіки в міжвоєнний період (1918–1939 роки).

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. У Дру-

гій Речі Посполитій окремими питаннями, пов'язаними зі здійсненням опіки і піклування, займалися переважно правники. З наукових розвідок українських юристів нас найбільше зацікавили статті Ж. Гельба [1] та Я. Левицького [2]. Радянський період історіографії проблем опіки та піклування до Другої світової війни відтворюють праці Комісії для вивчення звичаєвого права України за редакцією М.П. Василенка, О.О. Малиновського, А.Е. Кристера та Комісії для вивчення історії західно-руського та українського права при соціально-економічному відділі Української академії наук (УСРР).

Заслуговують на увагу дослідження І.В. Ковальчук, О.І. Карпенка, О.І. Анатольєвої, Ю.М. Походзіла, Н.А. Аблятіпової, Д.С. Прутяна, Н.А. Дьячкової, С.І. Беґея та інших. У них розглянуто окремі аспекти інституту опіки, піклування та усиновлення, проблеми й особливості вирішення питання захисту дітей, позбавлених батьківського піклування, на різних історичних етапах. Серед інших досліджень звичаєвого права, в яких згадуються опіка і піклування, важливу наукову цінність мають розвідки істориків С.А. Макаруча, М.В. Гримич, Ю.Г. Гошка, О.В. Мельниченка, І.М. Петренка та інших. Російські дослідження історичного розвитку інституту опіки і піклування провели Л.Ю. Міхеєва та Ф.Н. Михайлов.

Виклад основного матеріалу. У післяреволюційній Росії з'явилася велика кількість безпритульних та дітей-сиріт після імперіалістичної та громадянської воєн, мобілізували до Червоної Армії мільйони чоловіків – голів сімейств, розвалилася дореволюційна система освіти тощо. Тож не дивно, що радянська влада відразу посилила роль держави у справі виховання нового покоління, включаючи утримання й виховання дітей-сиріт за казенний кошт.

Ленінський план побудови соціалізму передбачав одним із головних завдань державної політики т.зв. культурну революцію. Остання не зводилася до механічного підвищення культурного рівня основної маси населення, а мала на меті формування нової людини – достойного громадянина соціалістичного, а у перспективі – комуністичного суспільства. Зрозуміло, що виховати таку особу в умовах сім'ї було складніше, ніж здійснити це в державній установі.

Вивчаючи перші роки соціалістичного експерименту, А.А. Пономарьов вказує, що «значний вплив на процес народонаселення України здійснили й декрети про шлюб і розлучення, а також Кодекс законів про акти громадянського стану, шлюбне, сімейне, опікунське право, прийнятий у 1918 році [3, с. 60].

Інші дослідники сходяться в тому, що український шлюбно-сімейний Кодекс 1919 р., побудований на основі російського, так і не вступив у дію, тому не мав особливого значення.

20 лютого 1919 р. були видані перші декрети Раднаркому УРСР: «Про громадянський шлюб і про ведення книг записів акту громадянського стану», «Про розлуку», «Про організацію ЗАГС», які, на думку Н. Крестовської, «були аналогічні відповідним Декретам Раднаркому РРФСР, виданим у грудні 1917 р., за одним винятком: вони не містили вказівок на зрівняння у правах дітей, народжених у шлюбі і поза ним. У липні того самого року РНК УРСР затвердив Кодекс законів про акти цивільного стану, про сім'ю та опіку, але із зрозумілих причин (в Україні продовжувалася війна, змінювалися влади та уряди) він не набув чинності» [4, с. 125–126].

Сучасна історико-правова наука критично ставиться до експериментів раннього періоду радянської влади. Коментуючи Кодекс РСФСР 1918 р., який передував українському сімейному Кодексу 1919 р., російський дослідник Ф. Михайлов вказує: «В цей час предметом особливої уваги став адміністративно-правовий аспект опіки, що пояснювалося прагненням огородити, як це не парадоксально, малолітніх, що перебували під опікою, від впливу членів родини і родичів. Опікуни призначалися, як правило, виходячи з ідейних міркувань, тому загальнополітичні, ідеологічні установки дуже сильно впливали, а часом і визначали їх подальшу долю. Особливість опіки над неповнолітніми в той час полягала ще й у тому, що опікун міг бути призначений, незважаючи на те, що батьки, з «обивательської» точки зору, виконують всі обов'язки, але прищеплюють дітям ворожість до радянського ладу. При цьому призначений опікун не міг відмовитися від здійснення опіки і мав її здійснювати без будь-якої винагороди» [5, с. 737–748].

Інша російська дослідниця Л.Ю. Міхеєва вказує, що «юридична якість» російського Кодексу 1918 р. про акти громадянського стану, шлюбне, сімейне та опікунське право «була вельми невисокою», це, зокрема, стосувалося й невизначеності відмінностей при призначенні опікуна і піклувальника [6, с. 253]. Вона ж підкреслює, що вперше в іс-

торії російського права в Кодексі 1918 р. було закріплено можливість позбавлення батьківських прав. Цю обставину зазначають і українські історики права.

Громадянська війна в Україні різко підвищила кількість дітей, що потребували опіки та піклування. Радянська держава не могла вирішити цю проблему самостійно. «Перш за все, – стверджує О.І. Карпенко, – через брак державних коштів голод охопив дітей, які перебували в інтернатних закладах. Відбувалося щомісячне скорочення норм харчування. Однак перевантаженість дитячих будинків не змогла вплинути на можливість їх розширення чи збільшення кількості. Така ситуація зумовила пошук нових додаткових шляхів облаштування та утримання дітей, які потребували державної допомоги, що призвело до запровадження системи індивідуального та колективного патронату. Патрунування – це система передачі дітей-сиріт на утримання та виховання окремих підприємств, військових частин, громадських організацій (колективний патронат) або сімей (індивідуальний патронат). Дитячі будинки підлягали колективному патронату. Індивідуальний патронат запроваджувався для вилучених з вулиці безпритульних дітей. На липень 1922 року трудячі забезпечували 248 таких установ на 22,6 тис. осіб. Весною 1923 року під індивідуальним патронатом перебували 35 тис. дітей. Однак система патрунування не була спрямована на забезпечення сиротам сімейного оточення; метою було полегшення тягаря держави» [7, с. 42]. Бажання швидкої побудови комуністичного суспільства зумовлювало й відповідну державну політику.

Уже в 1923 р. в Україні почала працювати Комісія з опрацювання проекту нового Кодексу про шлюб та сім'ю. ВУЦВК у жовтні 1925 р. на Другій сесії 9-го скликання схвалив представлений Комісією проект і передав його на обговорення трудящих, місцевих органів влади та судових установ. Проте його офіційна публікація у Збірнику Указонень і Розпоряджень Робітничо-Селянського Уряду України і вступ у дію відбулася лише 24 листопада 1926 р.

Кодекс законів про сім'ю, опіку, шлюб і акти громадянського стану Української СРР, прийнятий 31 травня 1926 р., діяв зі змінами і доповненнями до кінця 1960-х рр. У цьому документі, зокрема, було регламентовано й порядок встановлення і зняття опіки і піклування, призначення і звільнення опікунів, а також права та обов'язки опікунів і піклувальників.

Державна система опіки та піклування про дітей-сиріт мала таку структуру:

1. В центрі – а) Народний Комісаріат Соціального Забезпечення; б) Народний Комісаріат Праці – через Головне Управління Соціального Страхування; в) Центральна Опікунська Рада.

2. На місцях – а) Інспектури соціального забезпечення окружних виконавчих комітетів; б) інспектури соціального забезпечення при районних виконавчих комітетах; в) міські, селищні та сільські ради; г) окружні каси соціального страхування; д) уповноважені окружних кас соціального страхування та страхові пункти; е) транспортні страхові каси.

3. Громадські організації, що за своїми статутами брали на себе обов'язок піклуватися про сиріт, на селі – сільські товариства взаємодопомоги; в містах і селищах – товариства взаємодопомоги і товариства допомоги в містах і селищах; товариство Українського Червоного Хреста; каси взаємодопомоги членів промислово-кредитових і промислових кооперативних товариств (артілей).

4. Окремі особи.

Згідно з Кодексом 1926 р., опіка призначалася над неповнолітніми не лише у разі смерті їхніх батьків, а й у випадках визнання судом батьків безвісно відсутніми, оголошення померлими чи позбавленими батьківських прав. Закріплювалася в законі й обов'язковість установа над такими дітьми опіки, безвідносно до місця народження та наявності належного їм майна. Інтерпретація цього Кодексу, здійснена Народним Комісаріатом юстиції УСРР в грудні наступного року, прямо заборонила служителям культу не лише усиновлення, але й взяття під опіку чи піклування неповнолітніх [158, с. 74–75].

Також не могли бути призначені опікунами та піклувальниками особи, які, за Конституцією УСРР, були позбавлені виборчих прав, а саме: «ченці та попи» усіх релігійних культів, службовці та агенти колишньої поліції, особливого корпусу жандармів та охоронних відділів, як і особи, що безпосередньо чи опосередковано керували поліцією, жандармами та карними установами за царату та за контрреволюційних урядів. Сюди ж потрапляли особи, позбавлені виборчих прав на визначений судом строк; особи, виключені з громадських організацій, та непрацюючі [7, с. 46, 47].

Тоді ще не існувало встановлених законодавством обмежень для потенційних

опікунів та піклувальників з числа представників приватного капіталу та селян-одноосібників. Однак органи радянської влади, у компетенції яких перебували питання усиновлення, опіки і піклування, від початку намагалися не надавати права на опікунство й усиновлення представникам заможної верстви селянства, торгівцям тощо. Приводом для цього було твердження, що під такою опікою може приховуватися експлуатація праці неповнолітніх сиріт або бездоглядних дітей [217, с. 89]. Натомість всіляко підтримували опікунів та піклувальників (а тим більше усиновителів) з числа «трудящих», а також комуністичних вождів (відомо, наприклад, що Й. Сталін усиновив Артема Сергеева – сина загиблого донецького більшовика).

Характеризуючи 1920-ті рр. та державну політику у сфері охорони дитинства, українська дослідниця О.І. Анатолієва підкреслює: «Істотною проблемою профілактики бездоглядності була відсутність правової бази застосування таких форм влаштування дітей, як усиновлення та опіка. З усіх форм піклування активно використовувався лише патронат» [8, с. 64]. Так, у 1926 р. під патронат було передано 15 тис. дітей. Вона також вказує, що «опікунська справа здійснювалася переважно лише в окружних містах» [8, с. 66].

Дослідники питання сходяться у тому, що Голодомор 1932–1933 рр. завдав потужного удару по інституту опіки і піклування в Українській РСР. Не маючи змоги прогодувати навіть власних дітей, селяни неналежним чином ставилися до дітей чужих, патронованих. Було зафіксовано численні випадки, коли таких дітей відправляли на пошуки шматка хліба у місто, тому зв'язки між опікуваним (патронованим) підлітком і його опікунами обривалися.

У 1927 р. було прийнято Постанову ВУЦВК та РНК України «Про заходи боротьби з дитячою безпритульністю». Цим документом передбачалося зарахування до категорії безпритульних, окрім підкидьків, сиріт та дітей, що втратили зв'язок з батьками чи особами, що утримували та виховували їх, також і дітей, що підлягали вилученню з родини на підставі постанови суду або органів опіки з причини зловживання батьківськими правами батьків або осіб, що їх замінюють. У довгому переліку заходів, що передбачалися державою щодо безпритульних, «встановлення над безпритульними опіки, згідно з Кодексом законів про родину, опіку, подружжя та акти громадянського стану», та «передача безпритульних під відповідальний догляд обслідувача – вихователя, інспектора або особи, що її визначить громадська організація», – розташувалися на останніх місцях, відразу після «передачі безпритульних на навчання в установи військового підпорядкування (музичні команди, майстерні тощо)» [7, с. 38–40]. Документ не залишав сумнівів у тому, що радянська держава робить свою ставку на державні (а не громадські) форми виховання сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

До вирішення проблеми виховання сиріт і дітей, позбавлених батьківської опіки, радянська держава постійно намагалася залучити різноманітні громадські організації, передусім комсомол. Більш успішними в аспекті майбутньої соціалізації вихованців були патронажні зусилля державних установ, великих заводів, радгоспів, колгоспів. Постанова Ради Міністрів УРСР і ЦК КП(б)У від 1 листопада 1947 р. № 2039 закликала організувати шефство промислових підприємств, радгоспів, колгоспів, державних установ, вищих учбових закладів і науково-дослідних установ над дитячими будинками, прийомниками-розподільниками, дитячими кімнатами. Подекуди ця, нав'язувана згори, ініціатива переростала у щось більше.

Однак перебування дитини в радянському дитячому будинку не гарантувало, що а) підопічному забезпечать харчування та одяг, належні умови проживання; б) державні кошти не будуть розкрадені педагогами. Висловимо припущення, що рідна мати в разі надання їй державної підтримки на виховання усіх своїх дітей виховала б їх належним чином.

Приходимо до не зовсім втішного висновку. Маючи вибір – розвивати мережу державних дитячих будинків чи, навпаки, використати передбачені на дитячі потреби кошти для утримання напівсиріт у їх власних сім'ях та створення системи патронату для повних сиріт у сім'ях прийомних, радянська держава віддала перевагу першому. Але ж, як вказує О. Карпенко, «перебування дитини на повному державному утриманні потребує значно більших сум, ніж призначення допомоги опіку. Матеріальне підтримання даного інституту розвантажило б державні інтернатні заклади» [7, с. 80].

Можливо, давалися взнаки передусім політичні міркування – тут, у державних дитячих будинках, легше було виконати химерне завдання виховання «людини комуністичного майбутнього».

У практиці радянських державних органів доволі часто виникали ситуації, коли

доводилося вибирати між скеруванням проблемної дитини у дитячий будинок та встановленням (збільшенням) державної допомоги. Проблемні діти (а саме такими зазвичай були сироти і діти, позбавлені батьківського піклування) не вписувалися в загальну оптимістичну картину, допускаючи дрібні правопорушення, прогулюючи навчальні заняття чи роботу (ті, хто її уже мав), конфліктували з педагогами та комсомольськими лідерами. Проблема вирішувалася скеруванням дитини в установу інтернатного типу, де її вихованням займалися професіонали від комуністичної педагогіки.

Дещо іншим у цьому контексті був зарубіжний досвід того часу. Найближчою у часі, в соціальному аспекті та й географічно, виявилася міжвоєнна (1918–1939 рр.) Галичина.

Незважаючи на те, що тут (особливо в селянському побуті) на початку ХХ ст. у питаннях опіки над осиротілими дітьми проявлялися традиції звичаєвого права, формальну силу при вирішенні пов'язаних з опікувством спадкових, майнових, шлюбних, сімейних та інших прав мали вже статті державного законодавства: австрійського цивільного кодексу, а від 20-х рр. – цивільного законодавства Польщі.

Як і звичаєве право, позитивне цивільне законодавство визнавало синів і дочок обов'язковими спадкоємцями майна батьків, при встановленні опіки надавало пріоритет найближчим родичам померлого батька (насамперед братові), засуджувало тих опікунів, які дозволяли собі розпоряджатися майном підопічних на шкоду останнім, шукало шляхи забезпечення сприятливих умов для виховання і громадянського становлення осиротілих дітей.

На відміну від звичаєвого права, за яким батько чи мати напівосиротілих дітей автоматично виступали в ролі природного опікуна, цивільне законодавство допускало опіку зі сторони у випадку смерті одного з батьків, передбачало обмеження овдовілих батька чи матері у розпорядженні долею і майном своїх дітей, деталізувало умови набуття правоздатності дітьми.

Міжвоєнна (1918–1939 рр.) Польща дістала «у спадок» те цивільне право, яким давніше користувалися її правопередники: Росія, Австрія (Угорська частина імперії мала своє цивільне право) та Німеччина. Тобто на Волині ще деякий час діяло російське цивільне право, в Галичині та Буковині – австрійське тощо.

Цивільне австрійське законодавство кінця ХІХ ст. стосовно правового регулювання опіки над осиротілими дітьми знало два правочинних суб'єкти: «куратор» і власне «опікун», що не було властиво для звичаєвого права.

Четвертий титул (розділ) австрійського цивільного кодексу містив положення про «повновластців» (Bevollmachtigte), зазначаючи в параграфі 26, що «сторони або їх законні заступники (отець, опікун, куратор, спільник, члени старшини, начальник громади, заступники інших осіб правничих і т. п.) можуть оскільки в сім законі не є інакше постановлено – виконувати чинності процесові або особисто або через повновластців» [9, с. 74].

Обов'язки куратора були вузькими, він ніс відповідальність лише за стан майнових справ опікуваного-куранда. Обов'язки ж опікуна були ширшими, він мав турбуватися як про майно, так і освіту опікуваного, його правомірну поведінку, умови проживання і т.ін.

Опікун призначався неповнолітньому(-ім) не лише у разі смерті їхнього батька, матері чи обох батьків разом, але й у випадку тимчасової тривалої відсутності батьків, наприклад, при виїзді на заробітки до Америки, при визнанні одного з батьків недієздатним тощо. Так, визнавши недієздатною душевнохвору Катерину Гавірко, Перемишлянський повітовий суд (Львівське воєводство) установив опікуном неповнолітньому Олексі Гавірко його рідного батька [10].

Найчастіше в ролі опікуна осиротілої дитини (дітей) виступав пережилий член подружжя – біологічний батько або мати, але також вітчим чи мачуха. Усунути біологічного батька чи матір (пережилого члена подружжя) від одноосібної опіки міг заповіт померлого. Це стає зрозумілим, якщо взяти до уваги, що одним із головних завдань інституту опіки в такому суспільстві є збереження спадкової маси, призначеної для неповнолітніх дітей-спадкоємців.

Для прикладу, можемо розглянемо справу про встановлення і присудження спадщини Дзіжак Анни [11], яка від квітня 1935 р. перебувала у провадженні Буського міського суду (Львівське воєводство). Померла залишила як повнолітніх, так і неповнолітніх дітей. Доньки Катерина, 1921 р.н., та Ярослава, 1925 р.н., опинилися під опікою батька [11, арк. 2]. Але А. Дзіжак у своєму заповіті спеціально вказала, що житловий будинок, господарство і город залишає синові Юліанові, «з тим, що дочки Марія, Катерина і Ярослава, допоки не вийдуть за-

між, а також чоловік Григорій Дзіжак має до смерті проживати в записаних йому будинках, а також – до смерті його утримувати. Поле, записане Катерині і Ярославі Дзіжак, має син Юліан уживати, допоки не вийдуть заміж або не досягнуть повноліття, і має їм справити весілля» [11, арк. 4]. Мотиви рішення заповідачки не зовсім зрозумілі. Можливо, її чоловік Григорій був п'яничкою чи інвалідом і не міг ефективно господарювати.

У справах про опіку зустрічаємо і таку фігуру, як *куратор ad actum*. Він міг бути призначений неповнолітньому (-ій) на певний час – для того щоб кваліфіковано і без конфліктів провести розподіл спадкової маси по померлому батькові (батьках) з опікуном, який теж мав свою частку у спадщині, та з іншими братами і сестрами – у разі настання повноліття опікуваного чи при його одруженні. Саме така ситуація мала місце у справі про присудження спадщини Вернюка Миколи (Михайла) [12] з практики Олеського повітового суду (Львівське воєводство). Загиблий австрійський вояк Михайло Вернюк залишив спадщину, яку суд розподілив між дружиною (2/8 частки) та двома малолітніми дітьми – Євгенією (3/8 частки) та Мироном (3/8 частки). Також дітям загиблого належала військова пенсія, яку почали виплачувати 1 лютого 1924 р. За неї Катарина Вернюк у 1927 р. придбала на ім'я своїх неповнолітніх дітей 1 морг поля [12, арк. 21]. Згодом мати-опікунка встигла вийти заміж другим шлюбом за Йозефа Дубаса. Відтак, виділення належної частки майна для неповнолітньої Євгенії Вернюк, яка у 19 років вийшла заміж за Антона Турчиняка, становило певні труднощі. Питання про дозвіл на одруження неповнолітньої Євгенії Вернюк Олеський суд розглядав 26 вересня 1930 р. за заявою (зрозуміло, і згодою) її матері-опікунки Катарини Вернюк-Дубас [12, арк. 22, 22 зв]. Питання ж про виділення Євгенії Вернюк належної їй частки майна цим же судом розглядалося раніше – ще за 4 дні до надання дозволу (22 вересня 1930 р. у присутності Катарини Вернюк-Дубас (матері-опікунки та співвласниці майна, що підлягало розподілу) та якогось Лукаша Мандюка з Олеська, заявленого як *куратор ad actum* неповнолітніх Євгенії Вернюк та Мирона Вернюка. Опікунка та куратор спільно переконали суд, що пропонуваній ними проект розподілу земельної спадщини Михайла Вернюка стане для опікуваних «вельми корисним» [12, арк. 23, 24, 24 зв, 25]. Не зовсім зрозумілим є призначення Лукаша Мандюка *куратором ad actum* для неповнолітніх. Проте не підлягає сумніву, що принаймні хтось один з них – Євгенія чи Мирон – залишилися невдоволені його діями, оскільки справа переглядалася судом ще двічі – 6 грудня 1930 р. [12, арк. 30] та 9 лютого 1931 р. [12, арк. 34, 34 зв, 35], а від імені дітей діяв уже новий представник – Михайло Покутницький.

Якщо до числа спадкоємців потрапляв, разом з дітьми померлого, їхній опікун (батько, мати, вітчим, мачуха), таким дітям зазвичай надавали дорослого представника з числа родичів-неспадкоємців або члена гмінної сирітської ради, який на цей час ставав їх фактичним куратором *ad actum*.

Куратор ad actum не призначався, якщо при остаточному розрахунку опікуна з опікуваним (досягненні ним повноліття чи одруженні) останній отримував не лише частку з батьківської спадщини, але й ще щось додатково від опікуна.

На перший погляд, призначення опікуном для дитини-напівсироти біологічного родича (батька або матері) повинно вважатися оптимальним, якщо не єдино прийнятним варіантом, зрозуміло, якщо потенційний опікун є дієздатним та не схильним до аморального способу життя. А якщо дитина дістає ще й співопікуна з числа шанованих у суспільстві людей (учитель, священник, адвокат), її майбутнє бачиться однозначно влаштованим.

Проте з будь-якого правила є винятки. Тому особливих підстав ідеалізувати таку організацію системи опіки немає. У неї були свої сильні сторони (орієнтація на сімейні форми виховання, намагання, наскільки це можливо, зберегти соціальні зв'язки дитини та звичне їй середовище проживання). Але не можна закривати очі й на недоліки – майнові права дитини вона захищала не надто ефективно, особливо коли йшлося про значні суми.

Прихід Червоної Армії та зміна державно-територіального статусу західноукраїнських земель спричинили значні зміни у праві, включаючи й шлюбно-сімейне законодавство. По суті, це було не просто право іншої держави (Союзу РСР), а іншої суспільно-економічної формації, соціалістичної. Зрозуміло, що таке реформування відразу внесло напругу в уже налагоджені відносини. Іншими словами, звичні для місцевого населення норми і практика вирішення такого роду цивільних справ були поставлені з ніг на голову. Те, що було абсолютно нормальним для австрійського та польського права і звичаєвої практики, дістало абсолютно інші оцінку та тлумачення в радянському суді.

Висновки. Якщо порівнювати сильні і слабкі сторони радянської та польської

(яку на той час у Радянському Союзі вважали буржуазною) моделей опіки і піклування, то зазначимо передусім таке:

– сильними сторонами радянської моделі були всеосяжність, комплексність, достатня ефективність державного і громадського контролю. Протягом першого місяця після смерті батьків або безпосередньо на суді, який позбавляв батьківських прав, неповнолітні отримували офіційно встановленого опікуна (піклувальника) або скеровувалися до державних установ інтернатного типу. Дитяча безпритульність була рідкістю. До справи виховання дитини, окрім опікунів (піклувальників), залучалися державні і громадські інстанції: від районних відділів народної освіти до дитячих кімнат міліції, від педагогів до громадських вихователів. У пропольському суспільстві дитина, яка не мала власного майна, могла роками і десятиріччями не мати офіційного опікуна. Слабким був і громадський та – особливо – державний контроль;

– радянське законодавство практично не стимулювало опікуна (піклувальника) чи громадського вихователя матеріально. Громадському вихователю держава додавала три дні додаткової відпустки, опікун (піклувальник) здійснював діяльність на практично безоплатній основі, принцип взаємного аліментування у відносинах з опікуваним не діяв. У радянській моделі опікун у певних випадках ризикував власними коштами, якщо проти опікуваного висувався позов про відшкодування завданих ним збитків. У Другій Речі Посполитій опікун міг розраховувати на матеріальну винагороду своїх зусиль, а також мав змогу отримувати певну користь від оренди належного опікуваному майна;

– у проросійському суспільстві сироти та діти, позбавлені батьківського піклування, набагато частіше опинялися в установах інтернатного типу. Подальша соціалізація сиріт, психологічно травмованих розривом зі звичним середовищем, як правило, була утрудненою;

– радянська держава з ідеологічних міркувань заперечувала виховні можливості церкви. Практично виключалася можливість взяття під опіку чи усиновлення дитини служителем культу, «лишенцем» (позбавленим політичних прав), дисидентом, іноземним громадянином. Так звані «буржуазні» суспільства були щодо цього більш поблажливими, тож можливостей знайти для дитини опікуна було загалом більше.

Спроби відновити в повному обсязі «соціалістичну» модель опікування сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування, неможливі й подекуди недоречні в сучасній Україні. Це пояснюється не лише браком фінансування, а й іншими чинниками: ідеологічними, культурними, правозахисними тощо. Нерозумно відтворювати у чистому вигляді також досвід Західної України міжвоєнного періоду. Однак позитивні аспекти обох моделей повинні бути вивчені та використані новітньою вітчизняною системою опіки.

Бібліографічні посилання

1. Гельб Ж. Недоліток як предмет карної оборони (у світлі принципів польського кримінального кодексу). *Життя і право*. 1933. Ч. 4. С. 10–17.
2. Левицький Я. *Реформа подружого права*. Життя і право. 1932. № 2. С. 7–28.
3. Пономарев А.П. Развитие семьи и брачно-семейных отношений на Украине (этносоциальные проблемы). Киев: Наукова думка, 1989. 313 с.
4. Крестовська Н.М. Ювенальне право України: історико-теоретичне дослідження: монографія. Одеса: Фенікс, 2008. 332 с.
5. Михайлов Ф.Н. Становление и развитие института опеки и попечительства в России. *Михайлова Н.В. Традиции и инновации в постижении государства и права: науч. издание*. Москва: ЮНИТИ-ДАНА; Закон и право, 2009. 864 с.
6. Михеева Л.Ю. Проблемы правового регулирования отношений в сфере опеки и попечительства: дисс. ... д-ра юрид. наук: спец. 12.00.03. Москва: РГБ, 2003. 406 с.
7. Карпенко О.І. Правові засади утримання та виховання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.03. Київ, 2001. 191 с.
8. Анатолієва О.І. Правове регулювання боротьби з безпритульністю, бездоглядністю та правопорушеннями неповнолітніх в УСРР у 20-х роках ХХ століття: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.01. Київ: НАВСУ, 2003.
9. Левицький К. Про новий цивільний процес в Австрії. *Часопись правнича // Видавництво Наукового тов. імени Шевченка для теорії і практики*. Рочник V. Львів: Наукове товариство імени Шевченка, 1895.
10. Державний архів Львівської області (ДАЛО). Ф. 15. Оп. 15. Од. зб. 1501. Арк. 2.
11. ДАЛО. Ф. 401. Оп. 1. Од. зб. 3.
12. ДАЛО. Ф. 157. Оп. 1. Спр. 94.

Надійшла до редакції 27.03.2018

SUMMARY

Balynska O.M., Rudyi N.Y. Guardianship and Care of the Second Rzeczpospolita (1918–1939) and the Ukrainian SSR: a Comparative Analysis. One of the deterministic approaches to the ethnopsychological distinction between the western and eastern regions of Ukraine is demonstrated: their long stay under the influence of various types of state-legal regulation (Polish, Austro-Hungarian, Romanian on the one hand, and Russian on the other). It is noted that among the many branches of legislation, ethnopsychological factors are most demonstrated while influencing their formation by the norms of family law, in particular those that regulate legal relations, the subjects of which are children, especially those who are deprived of the traditional family environment. A comparison of the strong and weak aspects of Soviet and Polish models of guardianship and care was made (Poland at that time in the Soviet Union was considered as bourgeois society). In general, it is summarized that attempts to restore in full the “socialist” model of guardianship of orphans and children deprived of parental care, are impossible and somewhat inappropriate in modern Ukraine. This is explained not only by the lack of funding, but also by such other factors as ideological, cultural, human rights, and the like. It is also unwise to reproduce in the pure form the experience of Western Ukraine in the interwar period. However, the positive aspects of both models should be studied and used by the newest national system of care.

Keywords: guardianship, caring, adoption, patronage, family law, customary law.

УДК 340.12:316.62

Барабаш О. О. ©

кандидат юридичних наук
(Національний університет «Львівська політехніка»)

DOI: 10.31733/2078-3566-2018-1-42-46

**ЦІННІСНО-ПРАВОВІ ВЛАСТИВОСТІ
ЮРИДИЧНО ЗНАЧУЩОЇ ПОВЕДІНКИ**

Проаналізовано основні ціннісно-правові властивості юридично значущої поведінки особи, певний тип її правової позиції, яка виконує функцію управління юридично значущими вчинками. Серед них виокремлено: почуття відповідальності, солідарності з правом, справедливості, законності, правового обов'язку, поваги до закону (права).

Ключові слова: юридично значуща поведінка, юридична відповідальність, солідарність з правом, справедливість, законність, правовий обов'язок, повага до закону (права).

Постановка проблеми. Юридично значуща поведінка – це завжди соціально значуща поведінка. Вчинки людей, що не здійснюють жодного впливу на суспільні відносини, є, як прийнято вважати, байдужими для права. Отже, з погляду інтересів суспільства юридично значуща поведінка оцінюється як корисна, нейтральна чи шкідлива для нього. Корисною є конструктивна правова активність суб'єктів (наприклад, укладання договорів, участь громадян у виборах). Соціально шкідлива поведінка порушує нормальні соціальні зв'язки (адміністративні проступки, злочини, невиконання батьківських обов'язків тощо). Правомірна поведінка є суспільно корисною, якщо вона сприяє нормальному розвитку суспільства, реалізації прав та виконанню обов'язків. Водночас суб'єкт права може діяти правомірно, але не завжди суспільно корисно (наприклад, правом допускається неучасть у виборах, відмова від народженої дитини) [1, с. 301].

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Основою цієї статті послугував теоретико-методологічний потенціал праць вітчизняних і зарубіжних учених-юристів, теоретиків і філософів права різних періодів становлення теоретико-правової думки, серед яких варто виокремити ідеї О. Балинської, С. Башук, А. Гончарука, Г. Зубка, С. Капітанської, Ю. Козенко, О. Омельчука, О. Парути, Л. Петрової, С. Погребняка, Т. Подорожної, І. Полонки, Т. Полянського, Г. Свириденко, О. Стовби, А. Токарської, О. Ткалі. Найбільш наближену до заявленої теми проблему досліджував А. Шульга. Йдеться про особу як суб'єкт правомірної поведінки у загальнотеоретичному дослідженні.

Проте слід констатувати, що в сучасному правознавстві обмаль робіт, у яких було

© Барабаш О.О., 2018

б досліджено основні ціннісно-правові властивості юридично значущої поведінки особи, певний тип її правової позиції, яка виконує функцію управління юридично значущими вчинками.

З огляду на це у статті запропоновано сучасну авторську концепцію цілісного підходу до трактування юридично значущої поведінки людини (особи) як свідомо-вольової поведінки, вираженої через почуття відповідальності, солідарності з правом, справедливості, законності, правового обов'язку, поваги до закону (права). Це і постало основною метою заявленої проблеми.

Виклад основного матеріалу. Поведінка, яка входить до сфери правового регулювання, може бути зумовлена дією інших соціальних регуляторів (фактично йдеться саме про реалізацію правил поведінки моралі, релігії тощо, а не права). Проте цей чинник не змінює характеристики поведінки – вона зберігає ознаку правомірності. Особливістю правомірної поведінки визначається такими її ознаками: відповідністю нормам та принципам права (правомірністю); соціальною корисністю чи допустимістю.

Основною властивістю правової нормативності є її здатність набувати різних форм в індивідуальній правосвідомості. Це, власне, є чинником успішної адаптації поведінки людини у навколишньому середовищі.

Такі властивості передають ціннісно-правову орієнтацію особистості, певний тип її правової позиції, яка виконує в особистісній структурі функцію управління юридично значущими вчинками. Практичне значення має визначення основних ціннісно-правових властивостей особистості, які характеризують ставлення особистості до права. Серед них вчені називають: почуття відповідальності, солідарності з правом, справедливості, законності, правового обов'язку, поваги до закону (права).

Зокрема, відповідальність являє собою усвідомлене ставлення особистості до своїх прав та обов'язків, розуміння й оцінку своїх дій, їхніх правових наслідків.

Солідарність з правом – це ставлення до правових норм, засноване на згоді з ними. Ступінь згоди адресата з нормою може бути різним, залежно від мотивів, що лежать в основі такої згоди.

Справедливість виражає її ставлення до прав і законних інтересів інших осіб, у відповідальності за власну поведінку.

Законність – це стан соціально-правового психічного складу особистості, що забезпечує в ситуаціях, опосередкованих правом, вибір варіанта правомірної поведінки, готовність слідувати правовим розпорядженням у визначеному напрямі. Почуттям законності є внутрішня налаштованість особистості на вибір тільки законвідповідної поведінки, навіть якщо вона і не влаштовує адресата, не відповідає його інтересам у конкретний момент (скажімо, за умови недосконалого припису).

Обов'язок вказує на характер розуміння особистістю значення правових засобів, ступінь готовності використання їх у практичній діяльності для задоволення насамперед громадських інтересів або інтересів інших осіб. Почуття правового обов'язку мобілізує особистість до активної боротьби за право, якщо воно досить розвинене, і гальмує мисленнєву складову до правової роботи, якщо воно недостатньо виражене в особистісній структурі [2].

Поняття правового обов'язку пов'язане виключно з позитивним правовим порядком і не має жодного морального підтексту. Правовий обов'язок може, але не мусить бути так само пов'язаним із змістом, який приписаний у котрій-небудь моральній системі. Проте цей зв'язок може бути навіть діаметрально протилежним за своїм характером, внаслідок чого (як тоді зазвичай припускають) виникає конфлікт між правовим та моральним обов'язками. Щоб уникнути можливості такого конфлікту, починають навіть стверджувати, начебто обов'язок узагалі не правове поняття, нібито зобов'язує лише мораль і аж ніяк не право, а специфічна функція права, на відміну від моралі, полягає, мовляв, у тому, щоб давати підставу для дії (уповноважувати) [3, с. 64-65].

Важливим видається й повага до права, закону, які є інтегральною властивістю правової структури особистості, найбільш високий, розвинений тип правової позиції, що базується на прийнятті правових норм як власної (особистісної) цінності та шанобливого ставленні до них, зумовлює вибір поведінки виключно з мотивів принципової згоди із законом [4].

Формування у правосвідомості особистості правових властивостей позитивної правової спрямованості (тобто спрямованості на здійснення правомірної поведінки) свідчить про сформоване у неї шанобливе ставлення до права.

Суспільство формується через певні етичні форми: мораль і право. Останні, як відомо, виступають засобами регулювання суспільних відносин та мають єдину сферу і мету застосування: свободу особистості і благо суспільства. Звідси, мораль завжди ґрунтується на добровільному особистому волевиявленні, а правове регулювання відбувається через формальне вираження норм права, авторитет яких підтримується державним примусом.

Повага до закону передбачає правомірну поведінку, пов'язану з почуттям обов'язку перед суспільством. Вона виступає в ролі сили, що запобігає правопорушенню внаслідок вироблення навичок і звичок діяти правомірно. Тож повага до закону істотно впливає на зміцнення законності і правопорядку. Також, як наголошує Т. Подорожна, одним з важливих чинників ефективності правового порядку є наявність повної та об'єктивної соціально-правової інформації. Це означає, що і законодавець, і громадяни та їх організації повинні бути достатньою мірою поінформовані, і цю інформацію мають узагальнювати й систематизувати спеціалізовані державні та суспільні інститути. Варто враховувати той факт, що знання права є необхідною, але недостатньою умовою для забезпечення правомірної поведінки. Це пояснюється тим, що зміст людського вчинку визначається складною системою чинників. Тому правова інформація, адресована громадянину, впливає на його поведінку в тісному взаємозв'язку з іншою різноманітною інформацією, що проходить крізь призму його світогляду і культуру, через його потреби та інтереси, що важливо враховувати державним і суспільним інститутам [5, с. 481].

На певному етапі розвитку юридичної науки стало зрозуміло, що пізнання правової системи є неможливим без аналізу правової поведінки. Наведена думка близька до роздумів Л. Фрідмена щодо значення правової поведінки для правової системи. Як колись зазначив відомий американський правознавець, ключовим елементом будь-якої правової системи є реальна поведінка – те, як насправді вчиняють люди [6, с. 166]. При цьому правовою поведінкою Л. Фрідмен пропонує вважати поведінку, на яку так чи інакше впливає правило, рішення, розпорядження чи акт, які походять від когось, хто володіє юридичною владою.

Принциповим чинником, що визначає поведінку людини в суспільстві, є її ставлення до права, соціально-правової дійсності. Ми не можемо погодитися із думкою, відповідно до якої про характер дії людини у сфері правового регулювання можна судити, виходячи із оцінок, які дає суспільство на основі вироблених взірців поведінки, відображених у нормах права. Такими правовими діями особи є вчинки – правомірні або протиправні. Всі інші дії, як наполягають прибічники наведеного підходу, можуть бути зараховані до юридично байдужих (індиферентних щодо права), тобто не віднесених до категорії дій, які потребують правового опосередкування [7, с. 23]. Тобто право намічає нормативну межу, своєрідну демаркаційну лінію, що відмежовує цивілізованість від нецивілізованості, належне від недопустимого... Ця нормативна межа позначена в юридичних текстах [8, с. 129].

На наше переконання, подібний підхід не виправдано звужує сферу правового регулювання, зводячи розуміння права до його ототожнення із правом позитивним (формально закріпленими правилами поведінки в офіційно визнаних державою джерелах – нормативно-правових актах, правових звичаях, нормативно-правових договорах, судових прецедентах). Слід визнати слушною думку, відповідно до якої сфера правового регулювання має окреслюватися з позицій принципів права, в яких знаходять відображення визнані в суспільстві цінності (справедливості, свободи, рівності, гуманізму) [9, с. 8].

Використання терміна «правовий» щодо всього різноманіття поведінки у сфері права зазнавало справедливої критики. Свого часу В. Кудрявцев, використовуючи термін «правова поведінка» на позначення одночасно і правомірної, і неправомірної поведінки, зазначав, що цей термін викликає певну незадоволеність окремих дослідників, оскільки «етимологічно більш послідовним було б правовою поведінкою називати тільки правомірні дії». Як підкреслював учений, такі роздуми не безпідставні, але «іншого терміна, який би адекватно відтворював аналізоване явище, поки що відшукати не вдалося» [10, с. 43-44].

Розглядаючи подібну дискусію щодо можливості використання терміна «правовий» до юридичних актів, М. Цвік указував на прояв термінологічної неохайності в ототожненні правових і юридичних актів, вказуючи, зокрема, на те, що юридичні акти можуть бути як правомірними, так і протиправними, а, отже, в останньому випадку охоплюватися характеристикою правових не можуть [11, с. 54]. З огляду на це більш

виваженим видається підхід, за якого поведінка, яка охоплюється сферою правового регулювання, здобуває назву юридично значущої поведінки. Хоча на цьому етапі вказувати на його доктринальний характер, напевно, зарано: використання поняття «правова поведінка» на позначення її правомірних і неправомірних проявів залишається досить поширеним.

Конструктивно виваженими до виміру загальних ознак юридично значущої поведінки традиційно відносять:

- 1) соціальну значущість поведінки;
- 2) підконтрольність поведінки свідомості і волі особи (вказану ознаку окремі вчені називають психологізмом поведінки, її суб'єктивністю);
- 3) чітку регламентованість;
- 4) підконтрольність державі;
- 5) каузальність юридичних наслідків (юридично значуща поведінка спричиняє або здатна спричинити юридичні наслідки).

Повага до закону як феномен правосвідомості (і як поняття) має, безперечно, аксіологічну природу. Повага до закону – міцне переконання в його високій цінності для всіх членів суспільства, що виражається в орієнтації суб'єкта на, безумовно, правомірну поведінку.

Справжня повага до закону характеризується, як видається, такими ознаками:

- базується на усвідомленому, раціонально аргументованому судженні про те, що закон необхідний, корисний, цінний у принципі для всього суспільства, для кожної людини, а тим самим – для конкретного суб'єкта; і що в разі розбіжності із законом інтересів будь-кого (навіть інтересів цього суб'єкта) чинити слід все ж за законом;

- виробляється на основі і в процесі взаємодії раціонального та емоційного оцінювання і, подібно до будь-якого переконання, являє собою єдність переживання (почуття впевненості) і думки (судження) щодо значущості права;

- виражає повагу не тільки до самого закону у вузькому, спеціальному розумінні (як нормативного акта вищого представницького органу державної влади), і не тільки до закону в широкому сенсі (як будь-який нормативно-правовий акт). Ідеться про повагу до всіх державно-правових явищ (інших юридичних актів, до органів держави та посадових осіб, до їх діяльності; до будь-чиїх суб'єктивних прав та обов'язків, до законності і правопорядку, до соціально схвалюваних правових поглядів і почуттів усіх інших учасників правового спілкування);

- це передусім особистісна ціннісно-правова орієнтація. Її «носієм» виступає особистість, проте можуть бути і соціальні спільноти, групи, організації. Саме тому повага до закону може бути надбанням соціальної психології, елементом громадської думки про право;

- будучи насамперед фактом свідомості (станом психіки, волі особистості), вона неодмінно «проривається» за її межі, об'єктивується в юридично значущій поведінці, переходить у практику. Вона – не споглядач, не абстрактний просвітитель, а рушій, найближчий детермінант учинків в юридично значущих ситуаціях (зокрема, ситуаціях конфліктних). Вона завжди проявляється у мотиваційному процесі, у виборі рішення і – якщо вона (правоповага) переконлива – перемагає! Об'єктивним критерієм достовірності, реальності поваги до закону виступає практика правового спілкування його носія, рівень правомірності скоєних ним правових дій;

- вона є повноцінним, уже сформованим явищем. Має спиратися як на розуміння службової цінності закону (насамперед як засобу розподілу соціальних благ), так і на визнання, облік щодо самостійної цінності («самоцінності») закону. Вона виходить, у принципі, з того, що у практиці правового спілкування, що відбувається в нормальних, звичайних, не надзвичайних умовах, немає такої цінності, яка настільки «перевищила» б чинний закон, що довелося б віддати перевагу неправомірному варіанту поведінки [12, с. 106].

Висновки. Отже, будь-яка юридично значуща поведінка суб'єкта правовідносин є правовою, оскільки регулюється нормами права і породжує юридичні наслідки. Вона є формою вияву свободи особи, її особистого вираження, професійної чи іншої діяльності в державі. Без правової поведінки не було б і правовідносин у суспільстві, державі, особа не змогла б реалізувати свої права і свободи як громадянин держави. Правова поведінка виступає юридичним фактом, який визначає характер поведінки суб'єктів правовідносин.

Бібліографічні посилання

1. Теорія держави і права: підруч. для студ. юрид. вищ. навч. закл. / О. В. Петришин, С. П. Погребняк, В. С. Смородинський та ін.; за ред. О. В. Петришина. Харків: Право, 2014. 368 с.
2. Структура правової культури і її функції. URL: <http://www.jourclub.ru/33/1619/2/>
3. Бачеріков О. В., Стець О. М. Адміністративно-правовий обов'язок створити суб'єкт господарювання. *Правове життя сучасної України: матеріали Міжнар. наук. конф.* Одеса: Фенікс, 2013. Т. 2. С. 64–65.
4. Правомерное поведение: понятие, структура и виды. URL: https://otherreferats.allbest.ru/law/00001023_0.html
5. Подорожна Т. С. Правовий порядок: теоретико-методологічні засади конституціоналізації: монографія. Київ: Юрінком Інтер, 2016. 536 с.
6. Фридмэн Л. Введение в американское право. Москва: Прогресс, 1993. 286 с.
7. Оксамытний В. В. Правомерное поведение личности (теоретические и методологические проблемы): дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.01. Киев, 1990. 374 с.
8. Бачинин В., Панов Н. Философия права. Киев, 2002.
9. Матат Ю. І. Прогаляни в законодавстві та засоби їх подолання в юридичній практиці: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Харків, 2013. 21 с.
10. Кудрявцев В. Н. Правовое поведение: норма и патология. Москва: Наука, 1982. 287 с.
11. Проблеми теорії права і конституціоналізму у працях М. В. Цвіка / упоряд.: О. В. Петришин, С. В. Шевчук, О. Р. Дашковська та ін.; відп. за вип. О. В. Петришин. Харків: Право, 2010. 272 с.
12. Оксамытний В. В. Правомерное поведение личности (теоретические и методологические проблемы): дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.01. Киев, 1990. 374 с.

Надійшла до редакції 26.06.2018

SUMMARY

Barabash O. O. Valuable and legal features of legally meaningful behavior. The author analyzes the main valuable and legal features of legally meaningful behaviour of a person, a certain type of its legal position, which performs the function of managing legally significant actions. They include: sense of responsibility, solidarity with law, justice, legality, legal duty, and respect for the law. It is noted that behaviour, which is a part of legal regulation, may be caused by the action of other social regulators (in fact, we are talking about the implementation of the rules of morality, religion, etc., but not the rules of law). However, this factor does not change the characteristics of behaviour – it retains a feature of lawfulness. The peculiarity of lawful behaviour is determined by such features: compliance with the norms and principles of law (lawfulness); social utility or admissibility. It is concluded that any legally meaningful behaviour of the subject of legal relations is legal, since it is regulated by the norms of law and gives rise to legal consequences. It is a form of freedom of the person, his/her personal expression, professional or other activity in the state. There are no legal relations in the society and the state without legal behaviour, individuals would not be able to exercise their rights and freedoms as citizens of the state. Legal behaviour is a legal fact that determines the nature of the behaviour of subjects of legal relations.

Key words: *legally meaningful behaviour, legal responsibility, solidarity with law, justice, legality, legal duty, respect for the law.*

Грицай І.О.

кандидат юридичних наук, доцент
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

DOI: 10.31733/2078-3566-2018-1-47-54

ГЕНДЕРНІ АСПЕКТИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОСНОВНИХ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ Й ГРОМАДЯНИНА В УКРАЇНІ: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

Досліджено основні права і свободи людини й громадянина з точки зору гендерної складової їх реалізації. Проаналізовано законодавство, що регламентує реалізацію основних прав і свобод на предмет їх відповідності принципу гендерної рівності. Зроблено висновки про те, що існуючі у суспільстві стереотипи перешкоджають повноцінному гарантуванню рівних можливостей для чоловіків і жінок.

Ключові слова: принцип гендерної рівності, права і свободи людини і громадянина, гендерні стереотипи, правове регулювання, механізм реалізації прав і свобод людини.

Постановка проблеми. Актуальність дослідження гендерного розрізу забезпечення прав і свобод людини в Україні зумовлене сучасними етапом реформування державно-правової дійсності з метою приведення її до вимог принципів рівності, справедливості, гуманізму. Забезпечення прав людини є передумовою проведення конституційної, адміністративної, судової та муніципальної реформ, необхідних для інтеграції України до європейського правового простору. В ході цих реформ має бути переглянутий підхід до правового регулювання принципу гендерної рівності з метою її практичного забезпечення та гарантування.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Питання правового забезпечення гендерної рівності досліджували такі вітчизняні науковці, як В. Буроменський, Н. Болотіна, І. Лаврінчук, К. Левченко, Л. Леонтєва, О. Матвієнко, Т. Мельник, А. Олійник, Н. Оніщенко, З. Ромовська, М. Томашевська та ін. Але бракує комплексних досліджень гендерних особливостей забезпечення основних прав і свобод людини і громадянина на сучасному етапі в Україні.

Метою статті є теоретико-правовий аналіз гендерних особливостей забезпечення основних прав і свобод людини і громадянина, її узагальнення і систематизація для вирішення проблеми подальшого забезпечення принципу гендерної рівності в Україні.

Виклад основного матеріалу. Рівність усіх людей у праві означає їх володіння рівними правовими можливостями як матеріального, так і процесуального характеру для реалізації однакових за змістом та обсягом прав і свобод. Основні права, свободи і обов'язки людини і громадянина та їх гарантії закріплені в Конституції України. Вона закріплює основоположні принципи правового статусу людини, серед яких – принцип рівності. Чинне законодавство деталізує і розвиває основні засади принципу гендерної рівності.

У конституціях більшості держав світу, закріплюються три складові принципу рівності: рівність перед законом, рівність незалежно від раси і національності, рівність жінки і чоловіка [1, с. 19]. Конституція України відображає загальноприйнятий підхід забезпечення цього принципу та передбачає: 1) рівні конституційні права і свободи громадян та рівність кожного перед законом (ст. 21); 2) заборону привілеїв чи обмежень за ознаками статі (ст. 24); 3) рівність прав жінки і чоловіка (ст. 24).

Комплекс взаємопов'язаних конституційних норм, що безпосередньо чи опосередковано гарантують рівність та недискримінацію осіб, передбачені, зокрема, у статтях 1, 3, 8, ч. 4 і 5 ст. 17, 21, 23, 24, 26, 38, 51, 52, 55, 57, 59 Конституції України. Основний Закон закріплює громадянські, політичні, економічні, соціальні та культурно-духовні

права і свободи людини і громадянина. Але не всі права однаково забезпечені для чоловіків і жінок.

Громадянські права – це можливості людей, що характеризують їх фізичне і біологічне існування, задоволення матеріальних, духовних та деяких інших потреб [2, с. 174]. Важливість цих прав, пов'язана з важкими наслідками їх порушення. Їх забезпечення допускає використання низки суміжних, витікаючих із них правових можливостей, які можна об'єднати в окремі групи. Конституція України в однаковій мірі гарантує захист особистих прав для обох статей, але проблеми їх практичної реалізації є різними для чоловіків і жінок, що пов'язано з їх фізичними та репродуктивними особливостями.

Держава і суспільство охороняє право на життя та суміжні з ним права. Його зміст полягає в двох групах прав – репродуктивних та прав на здійснення особистого життя [3, с. 61-63]. Щодо права на здійснення особистого життя, то Основний Закон не встановлює пріоритету для представників певної статі.

Але репродуктивними правами громадяни не можуть користуватись однаково. Так, співвідношення права жінки на материнство і права чоловіка на батьківство врегульоване на засадах їх нерівності в прийнятті рішення про народження дитини. Згідно ч. 6 ст. 281 Цивільного кодексу України штучне переривання вагітності може здійснюватися за бажанням жінки [4]. Законодавець залишає юридично байдужою волю чоловіка щодо завершення реалізації своєї репродуктивної функції, пов'язуючи це з тим, що здійснення абортів є тісно пов'язаним з правом жінки на здоров'я [5]. В Україні право вибору жінки розпоряджатися своїм здоров'ям та тілом є пріоритетним над правом чоловіка на батьківство. Самостійність вибору жінки захищає її від стороннього впливу у прийнятті рішення про народження дитини.

В питаннях планування сім'ї юридичний принцип рівності порушується на користь біоетичного принципу автономії жінки. Цей принцип має антипатерналістську спрямованість, на ньому ґрунтується концепція «інформованої згоди» [6]. Українське законодавство ліберально вирішує питання співвідношення прав жінки на материнство та чоловіка на батьківство, хоча і не забезпечує гендерну рівність. Держава має надавати свободу вибору громадянам, оскільки регулювати морально-етичні та міжособистісні відносини виключно за допомогою правових норм не ефективно.

Щодо реалізації інших репродуктивних прав, то їх закріплення є гендерно нейтральним, але часто стає причиною дискримінації осіб, у зв'язку з суспільними стереотипами.

Поряд із правом на життя Конституція України проголошує честь, гідність, недоторканність і безпеку найвищою соціальною цінністю (ст. 3) та закріплює рівність людей у своїй гідності та правах (ст. 21) [7]. Право на гідність є основою принципу гендерної рівності, а гендерна дискримінація – це поведінка, що принижує людську гідність.

Порушення права на повагу до гідності особи є поширеним явищем, але жінки є особливо вразливими до нього. До порушень права жінки на повагу до її гідності відносять: гендерну дискримінацію, домашнє насильство (фізичне, психологічне, сексуальне, економічне), торгівлю людьми, сексизм у мережі Інтернет, теле- та радіопросторах, припинення значимості жінки на побутовому і публічному рівні, ставлення до жінки як до об'єкту, вербування до секс-індустрії та ін. Чоловіки також стають жертвами цих правопорушень, але значно рідше.

Конституціоналісти зауважують, що у випадках порушення будь-якого права людини, так чи інакше принижується її гідність. Саме такий різновид неправомірної моральної шкоди є найпоширенішим, хоча вимога щодо її компенсації висувається потерпілим, у вітчизняній судовій практиці не завжди [8, с. 69]. Зазначені порушення права на людську гідність посягають, також, на недоторканність особи, її фізичне та психічне здоров'я, свободу тощо.

За статистикою, щороку в Україні понад 150 тис. жінок потерпають від насильства. Протягом дев'яти місяців 2017 року по допомогу до поліції звернулися 83 964 людини [9]. Враховуючи, що жертва домашнього насильства не завжди готова звернутися до поліції, реальна кількість таких правопорушень значно більша.

Закон України «Про попередження насильства в сім'ї» від 2001 року, не закріплював дієвого механізму реагування держави на факт домашнього насильства – правоохоронні органи не могли, та інколи не бажали допомагати жертві. 07 грудня 2017 р. зазначений закон було скасовано, у зв'язку з прийняттям Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству», який передбачив організаційно-правові засади та радикальні методи запобігання та протидії цьому явищу [10]. Крім то-

го, в Україні апробується пілотний проект «Поліна» – поліція проти насильства. Можна констатувати, що на сьогодні механізм протидії домашньому насильству перебуває на стадії удосконалення.

В Україні триває пошук методів розв'язання проблеми дискримінації жінок, які б сприяли їх активному включенню у всі процеси розвитку сучасного суспільства і залученню до розроблення та прийняття економічних, політичних, соціальних і правових рішень на всіх рівнях влади [11, с. 12]. Україна як демократична держава, підтримує рівну участь жінок і чоловіків у політичному житті. Хоча, на сьогодні кількість жінок у цій сфері збільшується, різниця у доступі до політичних прав для чоловіків і жінок є помітною.

Політичні права і свободи – це встановлені Конституцією та законами України форми політичної участі громадян в управлінні державними справами, зміст яких передбачає об'єднання в політичні партії та інститути громадянського суспільства, участь у виборах, референдумах і мирних зібраннях, звернення з петиціями до органів державної влади та органів місцевого самоврядування [12, с. 233]. На законодавчому рівні право на свободу об'єднання у політичні партії та громадські організації гарантоване для представників обох статей.

Відповідно до ст. 6 Закону України «Про політичні партії в Україні» від 05.04.2001 р. [13], право об'єднання у політичні партії належить виключно громадянам України, які мають право голосу на виборах. У ст. 7, 8 Закону України «Про громадські об'єднання» від 22.03.2012 р. [14] визначено, що членами (учасниками) громадського об'єднання, можуть бути громадяни України, іноземці та особи без громадянства, юридичні особи приватного права. Але на практиці, представництво обох статей в політичних партіях не є пропорційним через необ'єктивні причини. Вирішення цієї проблеми вбачається в закріпленні у національному законодавстві заходів позитивної дискримінації, зокрема у формі гендерного квотування. Реалізація права на об'єднання у політичні партії нерозривно пов'язане з правом брати участь в управлінні державними справами. Це право деталізоване у виборчому та референдумному законодавстві.

У ч. 8 ст. 2 Закону України «Про вибори народних депутатів України» від 14.07.2015 р. [15], п. 4 ст. 2 та п. 1 ч. 4 ст. 3 Закону України «Про вибори Президента України» від 05.03.1999 р. [16], ч. 6 ст. 3 Закону України «Про місцеві вибори» від 17.11.2011 р. [17] забороняються будь-які прямі або непрямі привілеї чи обмеження виборчих прав громадян України за ознаками статі. Цей принцип стосується як активного, так і пасивного виборчого права. Виборче законодавство не встановлює статевої цензури. На практиці, ці норми об'єктивно неспроможні гарантувати пропорційне представництво жінок і чоловіків в органах публічної влади, склад яких формується на виборах. Електорат може не підтримати кандидата на виборах, в тому числі і через статеву приналежність – це не є порушенням принципу гендерної рівності, але демонструє наявність гендерних стереотипів у суспільстві.

У рейтингу серед 193 країн світу Україна, за рівнем представництва жінок у законодавчому органі, посідає 146 місце. Посилення ролі жінок у громадсько-політичному житті є зобов'язанням держави згідно з Конвенцією про ліквідацію усіх форм дискримінації щодо жінок від 1979 р. [18]. На виконання «Цілей розвитку тисячоліття ООН», Україна зобов'язалась до 2015 року забезпечити представництво не менше 30 до 70% тієї чи іншої статі у представницьких органах влади та вищих щаблях виконавчої влади [19]. У ст. 4 Закону України «Про місцеві вибори» від 17.11.2011 р. передбачено, що представництво осіб однієї статі у виборчих списках кандидатів у депутати місцевих рад у багатомандатних виборчих округах має становити не менше 30% загальної кількості кандидатів у виборчому списку [17]. Досвід проведення місцевих виборів доводить, що після внесення такої поправки, ситуація залишилась незмінною – політичне представництво жінок є низьким.

У 2016 році Україна приєдналась до програми «Глобальні цілі сталого Розвитку 2016-2030». Повторно, до цілей включено досягнення гендерної рівності та надання рівних із чоловіками можливостей розвитку для жінок та дівчат.

Щодо доступу громадян до референдуму, то на сьогодні це питання не врегульоване, оскільки Закон України «Про всеукраїнський референдум» визнано неконституційним, згідно з Рішенням Конституційного Суду № 4-р/2018 від 26.04.2018 р. Але, якщо проаналізувати його зміст, можна дійти висновку, що зазначений нормативно-правовий акт забезпечував рівність обох статей. Важливо, щоб в новому законі про референдуми зберігся зазначений принцип.

Протилежна ситуація помітна у забезпеченні права на доступ до державної та муніципальної служби (ч. 2 ст. 38 Конституції України).

В п. 7 ст. 4 Закону України «Про державну службу» від 10.12.2015 р. заборонено всі форм та прояви дискримінації, необґрунтовані обмеження або надання необґрунтованих переваг певним категоріям громадян під час вступу на державну службу та її проходження [20]. В ст. 4 Закону України «Про службу в органах місцевого самоврядування» від 07.06.2001 р. передбачений принцип рівних можливостей доступу громадян до служби в органах місцевого самоврядування. Ст. 5 Закону визначає, що право на службу в органах місцевого самоврядування мають всі громадяни незалежно від статі [21]. На практиці, жінки мають доступ переважно до посад нижчого чи середнього рівнів.

Хоча жінки переважають серед державних службовців, їх представництво помітно скорочується на вищих керівних посадах. Лише 16,7% високопосадовців, які залучені до прийняття рішень на найвищому державному рівні (посади категорії «А») – жінки [22, с. 42]. Гендерні стереотипи зосереджуються на уявленнях про те, що жінка не спроможна якісно здійснювати службові повноваження та приймати складні рішення – це перешкоджає призначенню жінок на посади і впливає на підтримку жінок-кандидатів електоратом.

Економічні права та свободи – це можливості володіти, користуватися та розпоряджатися економічними благами, а також набувати та захищати їх [23, с. 6]. Визначені в Конституції України економічні права та свободи декларують для чоловіків та жінок однакові можливості певної поведінки в економічній сфері.

Гендерна рівність в економічних можливостях виражається у рівному доступі чоловіків і жінок до підприємницької діяльності. В ст. 50 Цивільного кодексу України для будь-якої фізичної особи передбачене право на здійснення підприємницької діяльності, яку не заборонено законом [4]. Ст. 6 Господарського кодексу України закріплено свободу підприємницької діяльності для представників будь-якої статі [25]. Закон України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю» від 17.06.2017 р. [26] хоча і не встановлює вимоги до учасників товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю, проте не створює перешкод доступу до членства в них.

Перешкодою для підприємницької активності жінок є те, що в Україні ще відсутня модель «успішної жінки», яка б не перекривалася парадигмою «вдалого заміжжя» [27, с. 133]. При аналізі розмірів підприємств, якими володіють жінки, є помітним, що у їх власності знаходяться переважно малі підприємства. Підприємства, очолювані жінками є менш прибутковими незалежно від галузі [28, с. 410]. Це зумовлено тим, що жінка має поєднувати піклування про родину з працею, тому не використовує власний потенціал повною мірою.

Враховання тендерного чинника у правовому забезпеченні рівних соціальних прав для обох статей є однією з передумов гарантування соціальної справедливості. В Конституції України і чоловікам, і жінкам надані рівні права на достатній життєвий рівень (ст. 48), на працю (ст. 43), на соціальний захист (ст. 46), на житло (ст. 47), на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування (ст. 49), на державне утримання та виховання (ст. 52) [7]. Але, саме в соціальній сфері життєдіяльності суспільства розвивається проблема гендерної дискримінації, тому необхідно проаналізувати деякі з соціальних прав.

Конституція України гарантує право на працю, що включає можливість заробляти собі на життя роботою, яку кожен вільно обирає або на яку погоджується [7]. Проблемою гарантування економічної рівності жінок і чоловіків є гендерна нерівність на ринку праці. Обмеження можливостей жінки заробляти собі на життя та досягати фінансових благ існує не через недосконале правове забезпечення права на працю, а через систему соціальних стереотипів, за якими чоловік вважається більш стабільним, вигідним працівником.

Через наявність у жінок репродуктивних функцій та фізичних особливостей, в Главі XII «Праця жінок» Кодексу законів про працю України, закріплено гарантії, що мали б забезпечити жінок відповідними умовами праці. Але на практиці, це зумовлює їх дискримінацію. Серед них: заборона застосування праці жінок на важких роботах (ст.174); обмеження праці жінок на роботах у нічний час (ст.175); заборона залучення вагітних жінок і жінок, що мають дітей віком до 3-х років, до нічних, надурочних робіт, робіт у вихідні дні і направлення їх у відрядження (ст.176); обмеження залучення жінок, що мають дітей віком від 4 до 14 років або дітей з інвалідністю, до надурочних робіт і направлення їх у відрядження (ст.177); відпустки у зв'язку з вагітністю, пологами і для догляду за дитиною (ст. 179); приєднання щорічної відпустки до відпустки у зв'язку з

вагітністю та пологами (ст.180); відпустки для жінок, які усиновили дітей (ст.182); гарантії при прийнятті на роботу і заборона звільнення вагітних жінок і жінок, які мають дітей (ст.184); обслуговування матері на підприємствах, в організаціях (ст.186) та ін. [29]. Позитивним є надання особам, які виховують малолітніх дітей без матері, гарантії, що встановлені в ст.ст. 56, 176, 177, 179, 181, 182, 182-1, 184, 185, 186 КЗпП.

Проблемою є те, що у складних умовах сучасної ринкової економіки, в Україні прибуткові підприємства мають працювати в умовах високої конкуренції, браку матеріальних, фінансових ресурсів. Тому, при формуванні кадрового потенціалу, перевага віддається працівникам, які не мають низки додаткових гарантії, спроможні виконувати роботу інтенсивно, не обмежені у часі та можливостях.

Основною метою власників підприємств та їх діяльності є отримання максимального прибутку, через це вони не проявляють зацікавленості в прийнятті на роботу жінок, тому що чоловіки не наділені такою кількістю додаткових трудових пільг та гарантії [30, с. 55]. Отож, жінки мають конкурувати на ринку праці з особами, що не обтяжені необхідністю піклуватись про родину тощо.

На сьогодні, проблема удосконалення трудового законодавства зосереджена на усуненні дискримінаційних норм. Так, завдяки протестним рухам в 2017 році був скасований Перелік важких робіт та робіт із шкідливими і небезпечними умовами праці, на яких забороняється застосування праці жінок від 29.12.1993 р. [31]. Положення порушувало соціальну справедливість: по-перше, обмежувало доступ жінок до робіт, які вони фактично виконували незаконно; по-друге, ставило під сумнів цінність здоров'я чоловіка, який може і, фактично, повинен працювати на небезпечних для здоров'я роботах.

Законом України «Про внесення зміни до Кодексу законів про працю України щодо гармонізації законодавства у сфері запобігання та протидії дискримінації з правом Європейського Союзу» від 12.11.2015 р. до ст.2-1 Кодексу законів про працю України від 12.11.2015 р. внесено заборону дискримінації у сфері праці, зокрема порушення принципу рівності прав і можливостей, пряме або непряме обмеження прав працівників залежно від статі, сімейного та майнового стану, сімейних обов'язків [32]. Зазначена норма передбачена і в ст. 3 Проекту Трудового кодексу України [33]. Принципу рівності приділено увагу в ст. 2 проекту Трудового кодексу України.

Відмова роботодавцями забезпечувати трудові пільги та гарантії для жінок є порушенням законодавства, але аналіз практичної ситуації дає підстави зробити висновок: лише удосконалення законодавства та протидія порушенням з боку роботодавців не вирішить проблему. Комплексна економічна політика у сфері надання підтримки роботодавцям, що працевлаштовують жінок, гарантії судового захисту та поінформованість осіб у власних трудових правах нададуть змогу подолати гендерну нерівність у цій сфері.

З реалізацією права на працю пов'язане право на достатній життєвий рівень (ст. 48). Це право передбачає можливість достатнього харчування, наявності одягу, житла з метою досягнення певного життєвого рівня. Змістом є соціальне благо як гарантія існування і прояву можливостей особи, а формою є певні умови життя [34, с. 266]. Держава зобов'язана здійснювати заходи позитивного характеру для поліпшення умов життя своїх громадян [35]. Зв'язок права на достатній рівень життя в правом на працю проявляється через гарантування достатнього рівня заробітної плати. Різниця в заробітній платі жінок і чоловіків впливає на можливість забезпечення їх власного добробуту.

Право на соціальний захист, передбачене в ст. 46 Конституції України, встановлює гарантії у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом [36]. Соціальні виплати та допомоги призначаються особам незалежно від статі. Проте, економічне становище жінок ускладнене, спостерігається фемінізація бідності.

З іншого боку, існує й проблема соціального захисту чоловіків: вони частіше знають трудового каліцтва та стають жертвами нещасних випадків; чоловіки складніше, ніж жінки адаптуються до зміни соціального статусу та способу життя, про що свідчать дані гендерного аналізу суїциду; є необхідність у розробленні спеціальних програм щодо запобігання алкоголізму, наркоманії серед чоловіків, забезпечення репродуктивного здоров'я чоловіків тощо [37, с. 5].

Відповідно до ст. 1 Закону України «Про пенсійне забезпечення» від 05.11.1991 р., громадяни мають право на державне пенсійне забезпечення за віком, по інвалідності, у зв'язку з втратою годувальника та в інших випадках, передбачених зако-

ном. Загальновідомою є різниця в пенсійному віці жінок і чоловіків, хоч така різниця є поширеною в світі, існують держави, що зрівняли її. В правовому регулюванні пенсійного віку важливо, щоб він змінювався синхронно з тривалістю життя. Враховуючи різницю тривалості життя чоловіків і жінок необхідно переглянути підходи до визначення пенсійного віку.

Право на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування є важливим соціальним правом. Сучасний підхід до гендерної рівності базується на постулаті, що чоловіки та жінки мають рівні права на здоров'я, але для досягнення найвищого можливого рівня здоров'я необхідно враховувати гендерні особливості та потреби при здійсненні цього права [38, с. 151]. Рівноправність громадян і загальнодоступність медичної допомоги та інших послуг у сфері охорони здоров'я є одними з принципів, закріплених в ст. 4. Закону України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» від 19.11.1992 р.

На практиці, доступ до медичних послуг для чоловіків і жінок різний. Фактично не забезпечується можливість вільного вибору постачальників медичних послуг. Науковці-медики констатують, що у сфері надання медичних послуг працюють переважно жінки [39]. Жінки у сільській місцевості не отримують належного доступу до закладів охорони здоров'я, через це поширюються випадки материнської та дитячої смертності. Гендерні особливості мають причини смертності, що не враховується при формуванні медичних програм.

Проблеми забезпечення принципу гендерної рівності у сфері охорони здоров'я виникають не в результаті недосконалості медичного законодавства, а через систему економічних, політичних, соціальних та ідеологічних чинників, що потребують комплексного вирішення на рівні реформування загальнодержавної політики у сфері охорони здоров'я і виховання населення. Рівність прав жінок і чоловіків у сфері охорони здоров'я гарантована юридично, але її розуміння виключно як справедливості при доступі до медичної допомоги не забезпечує врахування різниці потреб жінок і чоловіків. З метою подолання зазначеної проблеми, варто використовувати метод гендерно-орієнтованого бюджетування.

Необхідно зауважити, що у реалізації культурно-духовних прав чоловіки і жінки мають рівні можливості, проте проблема гендерної сегрегації наявна в освітній та науковій сферах. Освіта як така, в тому числі і вища, є гендерованим соціальним інститутом, тобто гендерна складова присутня у процесах, практиках та ідеологіях, а головне, у розподілі влади, які визначають функціонування цієї сфери [25]. Ця сфера традиційно вважається «жіночою» (більшість педагогічних і науково-педагогічних працівників – жінки), але досягають професійного успіху, керівних посад переважно чоловіки. Але, така проблема існує не через недоліки у правовому регулюванні прав людини, а через подвійне навантаження жінок.

Висновки. Конституція України на засадах рівності передбачає для чоловіків і жінок громадянські, політичні, економічні, соціальні та культурно-духовні права і свободи. В чинному законодавстві деталізовані механізми реалізації зазначених прав, але на практиці воно об'єктивно не спроможне гарантувати однакове їх забезпечення для обох статей.

Існуючі в суспільстві стереотипи перешкоджають повноцінній реалізації рівних можливостей для чоловіків і жінок. Це явище потребує подолання через виховання толерантності у суспільстві, оскільки наявність свободи вибору для кожного є показником гуманності і демократизму держави. Гендерні стереотипи зосереджуються на уявленнях про те, що жінка не спроможна якісно здійснювати службові повноваження та приймати складні рішення. Крім того, жінка має піклуватися про родину, тому не завжди може використовувати власний потенціал повною мірою. Якщо права жінок не забезпечені в публічній сфері, то чоловіки обмежені, переважно, в приватній.

Бібліографічні посилання

1. Олійник Л. С. Конституційне законодавство України: Гендерна експертиза. Київ: Логос, 2001. 77 с.
2. Колодій А. М., Олійник А. Ю. Права, свободи та обов'язки людини і громадянина в Україні. Київ: Правова єдність, 2008, 350 с.
3. Пунда О. О. Право на життя. *Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права*. 2003. № 2. С. 58-64.
4. Цивільний Кодекс України: Закон України від 16.01.2003 р. *Відомості Верховної Ради*

України. 2003. № 40-44. Ст. 356.

5. Стефанчук Р. Репродуктивні права фізичної особи: поняття, система, особливості здійснення URL: <http://radnuk.info/home/24658>

6. Аболіна Т. Г., Нападиста В. Г., Рихліцька О. Д. Прикладна етика. Київ: «Центр учбової літератури», 2012. 392 с.

7. Конституція України: Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.

8. Вдовіченко С., Кампо В. Право на людську гідність: українська теорія і практика у контексті європейського досвіду. *Вісник Конституційного Суду України* 2012. № 5. С. 60-70.

9. У МВС розповіли про результати пілотного проекту з протидії домашньому насильству URL: <https://www.rbc.ua/ukr/news/mvd-rasskazali-1510113520.html>

10. Про запобігання та протидію домашньому насильству: Закон України від 07.12.2017 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2018. № 5. Ст.35.

11. Жулинський М. Учасникам міжнародної науково-практичної конференції «Рівність чоловіків і жінок в Україні: правові аспекти». Рівність жінок і чоловіків в Україні: правові аспекти : мат. міжнар. наук.-практ конф. 20-21 листопада 2000. Київ, 2001. С. 11-12.

12. Федоренко В. Л. Конституційне право України. Київ : Ліра-К, 2016. 616 с.

13. Про політичні партії в Україні: Закон України від 05.04.2001 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. №23. Ст.118.

14. Про громадські об'єднання: Закон України від 22.03.2012 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 1. Ст.1.

15. Про вибори народних депутатів України: Закон України від 17.11.2011 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2012. № 10-11. Ст.73.

16. Про вибори Президента України: Закон України від 05.03.1999 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1999. № 14. Ст.81.

17. Про місцеві вибори: Закон України від 14.07.2015 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 37-38. Ст.366.

18. Веденьєва О. Чи отримає Україна гендерне квотування? URL: <https://life.pravda.com.ua/columns/2017/08/14/225868/>

19. Біденко Ю, Кисельова В. Гендерна політика в Україні: складний шлях від декларацій до позитивних дій URL: <http://hvylyu.net/analytics/society/genderna-politika-v-ukrayini-skladniy-shlyah-vid-deklaratsiy-do-positivnih-diy.html>

20. Про державну службу: Закон України від 10.12.2015 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 4. Ст.43.

21. Про службу в органах місцевого самоврядування: Закон України від 07.06.2001 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 33. Ст. 175.

22. Цілі Сталого Розвитку: Україна: національна доповідь. Міністерство економічного розвитку і торгівлі України. 2017. 176 с.

23. Фролов Ю. М. Економічні права і свободи людини і громадянина в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. Наук. Одеса, 2005. 20 с.

24. Когут І., Власенко П. Чим відрізняються жінки і чоловіки: про гендерну (не)рівність у вищій освіті URL: <https://cedos.org.ua/uk/articles>

25. Господарський Кодекс України: Закон України від 16.01.2003 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 18, № 19-20, № 21-22. Ст.144.

26. Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю: Закон України від 06.02.2018 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2018. № 13. Ст.69.

27. Суковата В. Стереотипи підприємництва у масовій свідомості: гендерний аналіз. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 2001. № 2. С.131-143.

28. Олійник Н.Ю. Жіноче підприємництво в Україні: особливості та перспективи. *Фінансовий простір*. 2015. № 2(18). С.408-414.

29. Кодекс законів про працю України: Закон України від 10.12.1971 р. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1971. №50.

30. Ковалевич С.П., Хоружа І.Г. Особливості правового регулювання умов праці жінок. *Молодий вчений*. 2017. № 5.1(45.1). С.54-57.

31. Про охорону праці: Закон України від 14.10.1992 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 49. Ст.668.

32. Про внесення зміни до Кодексу законів про працю України щодо гармонізації законодавства у сфері запобігання та протидії дискримінації з правом Європейського Союзу: Закон України від 12.11.2015. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 49-50. Ст.467.

33. Трудовий кодекс України: проект Закону України від 27.12.2014 р. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=53221

34. Олійник А.Ю. Актуальні проблеми конституційного права України. Київ: Видавничий дім «Скіф», 2012. 552 с.

35. Кириченко Ю.В. Пояснювальна записка щодо обґрунтування необхідності зміни статті 48 Конституції України URL: <http://cau.in.ua/ua/news>

36. Енциклопедичний довідник майбутнього адвоката / За заг. ред. С. Ф. Сафулька. Київ:

Видавничий Дім «Ін Юре», 2008. Ч. 1. 616 с.

37. Болотіна Н. Б. Соціальне законодавство України. Гендерна експертиза. Київ: Логос, 2001. 82 с.

38. Сажієнко Н. В. Гендерна рівність як основа реалізації права на здоров'я в міжнародному правопорядку URL: <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300>

39. Мороз В. М., Гумінський Ю. Й., Фоміна Л. В. Проблеми гендерного паритету у вищій медичній освіті. *Медична освіта*. 2015. № 3 с. 55-58.

Надійшла до редакції 14.03.2018

SUMMARY

Grytsai I. O. Gender aspects of providing fundamental rights and freedoms of man and citizen in Ukraine: theoretical and legal aspects. The article investigates the main personal, political, economic, cultural and spiritual rights and freedoms of man and citizen in Ukraine from the point of view of gender component of their implementation for generalization, systematization and further improvement and bringing to the international standards of human rights. The rights and freedoms of man and citizen are directly related to the principle of gender equality. The current legislation develops and details fundamental tenets of the gender equality principle. This article presents the analysis of the system of normative legal acts regulating the implementation of constitutional rights and freedoms on the subject of their compliance with the principle of gender equality.

The article argues that there is a necessity of reconsidering the approach to the legal regulation of gender equality in order to ensure its practical maintenance and guarantee. The conclusion is made that the current legislation is objectively not able to guarantee the same provision for both sexes in practice. The stereotypes existing in society impede the full guarantee of equal opportunities for men and women and the use of their constitutional rights and freedoms.

Women's rights are not secured in the public sphere, while men are restricted mostly in the private sphere. Women have no opportunity, in particular, to fully realise political, economic, social rights. Men are limited in personal rights.

It is defined that problems of ensuring the gender equality principle develop through a system of economic, political, social and ideological factors that require a comprehensive solution at the level of improvement of the national policy. In order to overcome these problems, one should use methods of gender budgeting, gender quotas, legal education of the population, etc.

Key words: *the principle of gender equality, rights and freedoms of man and citizen, gender stereotypes, legal regulation, mechanism of realization of human rights and freedoms, state policy, legal opportunities, democracy, humanism.*

УДК 342.5(438)

Марчук М.І.

кандидат юридичних наук, доцент
(Харківський національний
університет внутрішніх справ)

DOI: 10.31733/2078-3566-2018-1-54-60

ОСОБЛИВОСТІ ЕВОЛЮЦІЇ ПРАВОВОГО СТАТУСУ ПРОКУРАТУРИ В РЕСПУБЛІЦІ ПОЛЬЩА

Досліджено основні наукові підходи до визначення місця і ролі системи прокуратури в державному механізмі Республіки Польща. Акцентовано увагу на тому, що новий профільний закон підпорядковує прокуратуру Міністру юстиції, на якого покладаються функції Генерального прокурора, тим самим посилюючи на неї вплив виконавчої влади. Зазначено, що саме бажання послабити роль прокуратури як контрольно-наглядового органу соціалістичного зразка у польському політикумі призвело до відсутності унормування даного владного інституту у Конституції Республіки Польща 1997 р.

Ключові слова: *прокуратура, влада, судова система, компетенція, загальний нагляд, контроль, апеляція, касація, обвинувачення.*

© Марчук М.І., 2018

Постановка проблеми. Реформа прокуратури в Україні кардинально змінила її правовий статус, по суті, перетворивши її із «супернаглядового органу» у представника державного обвинувачення у суді. Однак зміни відбулися здебільшого у законодавчій сфері, оскільки ні повноважень, ні його кадрового наповнення вони поки що не торкнулися. Таку думку висловили експерти під час дискусії в Українському кризовому медіа-центрі, що мала місце у Києві 20 березня 2017 р. [1]. Покращити ситуацію може лише повне та системне перезавантаження даного інституту, котре повинно змінити не лише правову основу даної правоохоронної інституції, але й саме розуміння та сприйняття прокуратури не як карального органу із функціями тотального нагляду і контролю, а як системного гравця у команді здійснення правосуддя.

Цьому завданню може посприяти зарубіжний досвід, особливо тих держав, які є подібними до України за правовою системою, концепцією розвитку, політичним режимом. Його вивчення допоможе українським науковцям та практикам більш повно осмислити конкретну роль кожного правоохоронного органу у державно-владному механізмі, у т.ч. й прокуратури.

У цьому зв'язку досить **актуальним** видається дослідження конституційно-правового статусу прокуратури в Польщі, правове регулювання якої було подібне до українського до 1989 р. Адже саме з цього часу наші держави обрали власні шляхи розвитку органів прокуратури. Важливою дана тематика є і з точки зору використання результатів дослідження для вдосконалення чинного законодавства України у профільній сфері, визначення власних шляхів розвитку органів прокуратури в нашій державі.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Окремі аспекти конституційно-правового статусу прокуратури, еволюції та функціонування системи її органів висвітлювалися у роботах таких вітчизняних науковців: Ю. Грошевий, Л. Драгомирецька, В. Долежан, В. Кравчук, М. Косюта, В. Малюга, О. Михайленко, О. Проневич, В. Сербогін, П. Шумський та інших авторів.

У даному контексті слід виділити монографічне дослідження В. Чечерського та Ю. Бисаги «Конституційно-правовий статус прокуратури в Словаччині, Польщі, Чехії та Україні», в якому надано порівняльно-правовий аналіз діяльності прокуратури у згаданих державах.

Разом із тим основними джерелами інформації для проведення дослідження стали праці таких польських фахівців: С. Вальтос, Є. Гургул, Х. Зеба-Залуцька, Р. Кмецік, В. Котовські, Б. Кужепа, Е. Скретовіч, Х. Сухоцька, З. Чешейко-Сохацькі, Б. Шмулік та інших, що досліджували еволюцію, правовий статус і особливості діяльності прокуратури в Польщі.

Мета статті полягає у визначенні особливостей організації, функціонування та розвитку органів прокуратури Республіки Польща.

Виклад основного матеріалу. У колишніх соціалістичних державах (у тому числі й у Польщі) існувала «радянська» модель прокуратури, де остання виступала як орган загального нагляду. Проте, фактично, дана інституція здійснювала функцію тотального контролю як за громадянами, так і за органами влади в інтересах держави. Використання чи невикористання силових інструментів прокуратури залежало від того, як у державі склалися політичні відносини та, відповідно, від керівних установок комуністичної партії.

Характерними рисами прокуратури Народної Республіки Польща, які при цьому не властиві органам прокуратури західних держав того часу, були такі:

- а) закріплення завдань прокуратури в Конституції у розділі про соціалістичний правопорядок і охорону законності;
- б) жорстка централізація та ієрархічність;
- в) керованість з боку комуністичної партії;
- г) відмежованість від класичної тріади влади;
- д) об'ємний та універсальний характер компетенції.

Саме з огляду на вищенаведені риси, прокуратура стала одним з перших владних органів Польщі, статус яких підлягав докорінній зміні після розпаду соціалістичної системи.

Перед польськими політиками і науковцями постало питання про те, як саме потрібно реорганізувати прокуратуру, щоб вона із інструменту тотального контролю й тиску перетворилася на інструмент служіння усьому польському суспільству? Таким чином, метою реформування прокуратури стала передача ряду повноважень іншим органам – судам, органам попереднього слідства, омбудсменам тощо.

Бажання послабити роль прокуратури у польському політикумі в кінцевому результаті призвело до того, що її так і не змогли унормувати у Конституції Республіки Польща 1997 р. Разом із тим такий підхід гостро критикувався польськими науковцями. Так, Р. Кмецік зазначав, що «деконституціоналізація прокуратури, для якої не вистачило місця в Основному Законі, нівелює положення про те, що Польща є правовою державою, складає одну з головних вад діючої Конституції та не знаходить жодного раціонального тлумачення» [2, с. 9].

Тому правове врегулювання прокуратури засновувалося на базовому законі «Про прокуратуру» від 20 червня 1985 р., до якого було внесено відповідні зміни, що, зокрема, закріпили віднесення прокуратури до виконавчої гілки влади [3]. В результаті цих змін мала бути створена прокуратура, яка б увібрала в себе всі ті позитиви, які вона здобула за попередні роки. Основна мета новел полягала в тому, щоб вона перестала бути «урядовою» та служити певним політичним групам, а служила виключно інтересам права [4, с. 71].

У 1989 р. у зв'язку із внесенням змін до Конституції Генеральна прокуратура була ліквідована як така, перетворившись у Департамент прокуратури в рамках Міністерства юстиції. Зі структури прокуратури виключили посади віце-прокурорів, а територіальні підрозділи підпорядкували Міністру юстиції, на якого одночасно покладалися повноваження Генерального прокурора. Таким чином, було вирішено питання безпосереднього впливу Уряду на органи охорони правопорядку та попередження злочинності. Відповідні зміни щодо конституційного статусу прокуратури 22 березня 1990 р. було внесено й до профільного закону «Про прокуратуру» від 20 червня 1985 р.

Оновлене польське законодавство також окреслило такі нові завдання прокуратури: а) охорона законності; б) нагляд за розслідуванням злочинів.

Найбільш значним недоліком проведених змін польські дослідники визнали цілковиту залежність прокуратури того періоду від виконавчої влади. Підкреслювалося, що такий стан речей порушує засади поділу влади на три гілки. Так, на думку Р. Кмеціка, «така система суперечить чинній польській Конституції, яка, у свою чергу, виключила можливість поєднання функцій Генерального прокурора і Міністра юстиції» [2, с. 9].

Виправити даний недолік була покликана побудова прокуратури відповідно до існуючої системи судів, яка одночасно означала відмову від вертикалі прокуратури як структурної системи виконавчої влади (район, воеводство, національний рівень) [5, с. 258].

Кроком до посилення гарантій незалежності прокуратури стали зміни у системі прокуратури, які відбулися у 1993 та 1996 рр. Так, 15 травня 1993 р. у структурі прокуратури було впроваджено апеляційний рівень, на який покладалося ведення апеляційного і касаційного провадження із одночасним вилученням функції слідства. В ієрархічній структурі апеляційні прокуратури зайняли місце над воеводськими і районними територіальними прокуратурами.

Проте навіть за таких умов організаційна структура прокуратури була неповною. В її структурі чітко вбачалася відсутність організаційно-централізованої ланки. Саме тому 10 травня 1996 р. було створено Національну прокуратуру, завдання якої полягало у забезпеченні нагляду за роботою нижчестоящих прокуратур, а також координації діяльності по боротьбі зі злочинністю [6, с. 198]. Одночасно запроваджувалися посади Національного прокурора, як одного із заступників Генерального прокурора, що мав керувати нижчестоящими прокуратурами, та прокурорів Національної прокуратури.

Обидві ці зміни функціонально пов'язали прокуратуру з судами, але не усунули впливу Міністра юстиції – Генерального прокурора – на конкретні кримінальні справи. Загальне керівництво всією системою прокуратури й надалі залишалося за Генеральним прокурором. Так, п. 1 ч. 1 ст. 10 модифікованого у 1996 р. Закону «Про прокуратуру» передбачав особисте або через своїх заступників керівництво Генеральним прокурором діяльністю прокуратур як структурних підрозділів, а п. 2 ч. 1. зазначеної статті наголошував, що він видає не тільки розпорядження, директиви, але і накази, без жодної згадки про те, чи можуть мати ці накази загальний або індивідуальний характер.

З цього приводу виникало безліч дискусій як у наукових колах, так і серед практичних працівників прокуратури. Як приклад можна привести хоча б виступ С. Іваніцко, який на той час був першим заступником Генерального прокурора, на конгресі, що відбувся 5 грудня 1998 р. у м. Ріні. Він між іншим наголошував, що «прокуратура знаходиться під сильним впливом апарату влади. Перш за все Генеральний прокурор є Міністром юстиції, який, у свою чергу, є політичним діячем та входить до певної політичної партії. Хіба в такій ситуації можна зберегти незалежність прокуратури»

ри... і щоб не казав Генеральний прокурор він все одно залишається політиком» [7, с. 18]. Забігаючи наперед, хочемо вказати, що дане питання, попри постійну критику з боку наукових та політичних сил, не вирішив і новий закон «Право про прокуратуру» від 28 січня 2016 р., чи зміни до нього 2017 та початку 2018 рр. [8].

Досліджуючи систему прокуратури у Польщі періоду дії закону «Про прокуратуру» 1985 р., вважаємо за доцільне більш детально зупинитися на апеляційній прокуратурі, яка стала такою собі проміжною ланкою між Національною прокуратурою та окружними прокуратурами. Відповідно до ст. 17 вказаного Закону, апеляційна прокуратура створювалася на території компетенції як мінімум двох окружних прокуратур. Очолював її апеляційний прокурор. Він виконував функції вищестоящої інстанції стосовно прокурорів апеляційної прокуратури, прокурорів окружних прокуратур і прокурорів районних прокуратур на території дії апеляційної прокуратури. При цьому повноваженнями створення та ліквідації апеляційних прокуратур наділявся саме Міністр юстиції. Він же встановлював їх місцезнаходження і територіальність.

У той же час створення в 1993 р. апеляційної прокуратури позбавило Міністра юстиції (як Генерального прокурора) права видавати вказівки у конкретних кримінальних справах. Таким чином, вплив Генерального прокурора було зведено виключно до права видавати накази та вказівки загального характеру.

На нашу думку, створення апеляційної прокуратури стало істотним позитивом для Польщі, оскільки це підвищило гарантії незалежності прокурора і дозволило вирішити основні проблеми співвідношення прокурорської та суддівської систем.

Наступною ланкою системи прокуратури в Республіці Польща була та залишається дотепер окружна прокуратура. Її компетенція поширювалася, як правило, на декілька районів чи міст. У той же час діяльність цієї прокуратури могла поширюватися і на одну адміністративно-територіальну одиницю. Повноваження окружної прокуратури співвідносяться із повноваженнями окружного прокурора і пов'язані із діяльністю органів прокуратури у відповідному регіоні.

Найнижчою ланкою у системі польської прокуратури були і залишаються до сьогоднішнього дня районні, міські та міжрайонні прокуратури. Сфера їхньої діяльності, як правило, поширюється на територію певної адміністративно-територіальної одиниці. Разом із тим в окремих випадках їх компетенція може бути поширена на більше районів.

Особливе місце в системі прокуратури Республіки Польща, відповідно до закону «Про прокуратуру» 1985 р., займали органи прокурорського самоврядування. На думку Л. Драгомирецької, «діяльність прокурорського самоврядування ...в Польщі є найбільш близькою для України, оскільки ми територіально наближені, маємо унітарний устрій» [9, с. 40].

До системи органів прокурорського самоврядування входили: збори прокурорів, колегія апеляційних прокуратур, колегія окружних прокуратур, Національна рада прокуратури.

Національна рада прокуратури вважалася інституцією, яка «стоїть на сторожі незалежності прокурорів». Її компетенція охоплювала окремі питання кадрового забезпечення діяльності прокуратури, попередню експертизу проектів нормативно-правових актів Генерального прокурора Польщі, затвердження деонтологічних стандартів професійної діяльності прокурорів і моніторинг стану їх додержання тощо. Як зазначає О. Проневич, «Національна рада прокуратури одночасно є важливим владним інструментом і репрезентативним дискусійним майданчиком. Її рішення відображають консолідовану позицію професійного прокурорського співтовариства з ключових питань прокурорської діяльності, що сприяє закріпленню в суспільній свідомості коректного розуміння соціальної місії прокуратури та ствердженню цивілізованих стандартів правоохорони і правозахисту» [10, с. 305].

У свою чергу, на колегії прокуратур покладалася функція дорадчого колегіального органу при відповідному прокуророві. Колегії прокуратур скликалися за ініціативою прокурора або однієї третини його членів. До їх повноважень належали: розгляд висновків, що випливають із інспекцій та перевірок підпорядкованих прокуратур; надання висновків про кандидатів на посаду прокурорів апеляційної (окружної) прокуратури; надання висновків про можливість відсторонення прокурора від посади; надання висновків з інших питань, які ініційовані апеляційним (окружним) прокурором, тощо.

Зазначену систему прокуратури у Польщі неодноразово намагалися змінити, що підтверджується значною кількістю різних проектів законів про устрій прокуратури і суду. Проте усі вони не були позбавлені певних недоліків, оскільки значною мірою сліпо

копіювали вирішення подібних питань в інших державах Євросоюзу чи США. З цього приводу Е. Скретовіч зазначав, що «...копіювання зарубіжного законодавства може знизити власний науковий доробок» [11, с. 223].

Важливе значення для функціонування всієї системи польської прокуратури мав закон «Про зміни до закону «Про прокуратуру та деяких інших законів»» від 9 січня 2009 р. [12], відповідно до якого функції Міністра юстиції та Генерального прокурора були розділені.

Чинний закон «Право про прокуратуру» було прийнято Парламентом Республіки Польща 28 січня 2016 р. і даний нормативно-правовий акт комплексно регулює засади та правила функціонування прокуратури. Він замінив попередні унормування, що діяли у період з 1985 р., та які уже не відповідали потребам Польщі як сучасної правової держави й викликам, пов'язаним із розвитком злочинних технологій, зокрема тероризму, організованої злочинності, а також фінансових та економічних злочинів.

Закон, серед іншого, передбачає поєднання посади Генерального прокурора та Міністра юстиції. Це означає, що з 4 березня 2016 р. Польська прокуратура фактично втратила свою незалежність, оскільки новий Генеральний прокурор знову зможе втручатися у роботу прокуратури, видавати постанови та команди.

Генеральним прокурором і, відповідно, главою Міністерства юстиції можуть стати особи з польським громадянством, котрі користуються усією повнотою прав, не при тягалися до кримінальної відповідальності, з бездоганною репутацією та юридичною освітою рівня не нижче магістра.

До системи прокуратури увійшли: Національна прокуратура, регіональні, окружні та районні прокуратури. Залишається незмінним відділ прокуратури, що функціонує у рамках Інституту національної пам'яті – Комісії з питань кримінального переслідування злочинів проти польського народу (IPN).

У результаті прийняття нового закону було уніфіковано номенклатурні назви підрозділів на різних організаційних рівнях прокуратури, а також скасовано термін повноважень виконавчих та керівних посад у прокуратурі.

Крім того, було скорочено термін роботи на окремих рівнях прокуратури, який передбачає можливість професійного росту прокурорських працівників, що має сприяти просуванню молодих, здібних і «динамічних» прокурорів. Здібні слідчі прокурори також зможуть отримувати грошові винагороди та дочасне зростання по службі від Генерального та Національного прокурорів. Дисциплінарні процедури повинні бути публічними та здійснюватися більш ефективно.

Замість Генеральної прокуратури було створено Національну прокуратуру з правами центрального органу прокуратури. Вона займатиметься обслуговуванням завдань Генерального прокурора, а також координацією діяльності, пов'язаної з переслідуванням у сфері найбільш серйозних злочинів – тероризму, корупції, організованої злочинності, а також злочинів фіскального, економічного та фінансового характеру. В Національній прокуратурі було створено Департамент внутрішніх справ, що займатиметься злочинами, скоєними суддями, прокурорами та засідателями. Крім того, Національна прокуратура здійснюватиме підготовку проваджень у справах, що «зависли», та тих, що потребують об'ємної доказової бази. Умовою для цього буде видача відповідного розпорядження Генеральним прокурором. Замість апеляційних прокуратур запроваджуються регіональні прокуратури. До їх завдань віднесено розкриття найбільш серйозних фінансових та податкових злочинів. Окружні прокуратури провадитимуть підготовчі провадження у справах про серйозні кримінальні, фінансові та податкові злочини.

Закон також ліквідував Національну раду прокуратури і створив замість неї Національну раду прокурорів при Генеральному прокурорі, термін повноважень якої складає 2 роки. Це буде консультативний орган, який об'єднуватиме професійних прокурорів, а не політиків. Він складатиметься з представників кожного рівня прокуратури та прокурорів, які перебувають на пенсії. Закон дає можливість оформлювати матеріали досудових проваджень в електронній формі та направляти їх разом із обвинувальним актом, підготовленим у такій самій формі, до суду.

Генеральний прокурор, Національний прокурор чи інший прокурор, уповноважений ними, зможуть контролювати оперативну та розвідувальну діяльність поліції [13], Центрального антикорупційного бюро [14], Служби військової контррозвідки та Служби військової розвідки [15] через ознайомлення із матеріалами (змістом кореспонденції, вмістом посилки, встановлення пристроїв для прослуховування тощо). Поряд із цим За-

кон містить положення, які визначають порямок надання прокурорами інформації про поточні провадження іншим органам державної влади та засобам масової інформації. Крім того, Закон дозволяє прокурорам, які знаходяться на пенсії, повернутися на активну службу на термін повноважень депутата або сенатора.

Прийняття Закону «Право про прокуратуру» призвело до внесення змін у Кримінально-процесуальний кодекс [16], Закон «Про працівників суду і прокуратури» [17], а також закон «Про військову жандармерію та військові правоохоронні органи» [18].

У висновку хочемо зазначити, що практично всі дискусії щодо необхідності реформування прокуратури у Республіці Польща зводилися до доцільності її конституційного унормування, визначення обсягу її повноважень та координат у державному механізмі. При цьому, визначаючи концепції подальшої розбудови органів прокуратури, польські політики намагалися орієнтуватися не тільки на зарубіжні зразки організації та діяльності прокуратури, але й на власний історичний досвід, національний менталітет та правові традиції, а також політичне середовище, в якому проводилася реформа органів прокуратури.

Проблематика уточнення та зміни правового регулювання функції нагляду за органами, які проводять оперативно-розшукову, розвідувальну та контррозвідувальну діяльність, а також реформування функції досудового слідства прокуратури викликають певний науковий інтерес і можуть розглядатися як перспективні напрямки подальших досліджень правового статусу прокуратури Республіки Польща.

Бібліографічні посилання

1. Реформа прокуратури відбулася на законодавчому рівні, на якісні зміни ще треба почекати – експерти: реліз. URL: <http://uacrisis.org/ua/53876-reforma-prokuratury-2> (дата звернення: 15.03.2018).
2. Kmiecik R. Prokuratura w Konstytucji RP. *Gazeta sądowa*. 1998. № 12. S. 5–18.
3. Ustawa z dnia 20 czerwca 1985 r. «O prokuraturze». *Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej*. 1985. № 31. Poz. 138. URL: <http://prawo.sejm.gov.pl> (дата звернення: 15.03.2018).
4. Gurgul J. Model prokuratury – ustrój i organizacja. *Prokuratura i prawo*. 1996. № 9. S. 71–81.
5. Szmulik B., Zmigrodzki M. *Ustroj organow ochrony prawnej*. Lublin, 2001. 285 s.
6. Patyra S. *Ustroj konstytucyjny Rzeczypospolitej polskiej*. Lublin, 2000. 298 s.
7. Ornacka E. Jaka jestes prokuraturo? *Prawo i Zycie*. 2000. № 12. S. 18–19.
8. Ustawa z dnia 28 stycznia 2016 r. «Prawo o prokuraturze»: tekst ujednolicony. *Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej*. 2016. Poz. 177. URL: <http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU2016000177/U/D20160177Lj.pdf>
9. Драгомирецька Л. Застосування досвіду окремих європейських країн щодо діяльності органів прокурорського самоврядування. *Jurnalul Juridic National: teorie si practica*. Nr. 2/1 (18). 2016. С. 39–42.
10. Проневич О. Національна рада прокуратури Польщі як орган професійного самоврядування: соціально-правова природа та напрями діяльності. *Форум права*. 2014. № 3. С. 300–306. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2014_3_51
11. Skretowicz E. Ewolucja ustroju prokuratury i sadow powszechnych w latach 1989–1999. *Polska lat dziewiecdziesiatych: przemiany panstwa i prawa: Zbiórka artikulo w naukowich*. Warszawa, 1999. 346 s.
12. Ustawa z dnia 9 października 2009 r. «O zmianie ustawy o prokuraturze oraz niektórych innych ustaw»: tekst ujednolicony. *Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej*. Nr 178. Poz. 1375. URL: <http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU20091781375/U/D20091375Lj.pdf> (дата звернення: 15.03.2018).
13. Ustawa z dnia 6 kwietnia 1990 r. «O Policji»: tekst jedn. *Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej z 2015 r.* Poz. 355 ze zm. URL: <http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU20150000355/U/D20150355Lj.pdf>
14. Ustawa z dnia 9 czerwca 2006 r. «O Centralnym Biurze Antykorupcyjnym»: tekst jedn. *Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej z 2014 r.* Poz. 1411 ze zm. URL: <http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU20061040708/U/D20060708Lj.pdf>
15. Ustawa z dnia 9 czerwca 2006 r. «O Służbie Kontrwywiadu Wojskowego oraz Służbie Wywiadu Wojskowego»: tekst jedn. *Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej z 2014 r.* № 104. Poz. 253 ze zm. URL: <http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU20061040709/U/D20060709Lj.pdf>
16. Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. «Kodeks postępowania karnego»: tekst ujednolicony. *Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej*. 1997. № 89. Poz. 555. URL: <http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19970890555/U/D19970555Lj.pdf>
17. Ustawa z dnia 18 grudnia 1998 r. «O pracownikach sądów i prokuratury»: tekst ujednolicony. *Dz.U.* 1998. № 162. Poz. 1125. URL: [http://prawo.sejm.gov.pl/ isap.nsf/](http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/)

download.xsp/WDU19981621125/U/D19981125Lj.pdf

18. Ustawa z dnia 24 sierpnia 2001 r. «O Żandarmerii Wojskowej i wojskowych organach porządkowych» : tekst ujednolicony. Dz.U. 2001. Nr 123. Poz. 1353. URL: <http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU20011231353/U/D20011353Lj.pdf>

Надійшла до редакції 23.03.2018

SUMMARY

Marchuk M. I. Features of the evolution of the legal status of the prosecutor in the Republic of Poland. The main scientific approaches of determining the Prosecutor's Office's place and role in the state mechanism of the Republic of Poland are researched. It has been established that nowadays scientific approaches of the place of Prosecutor's Office in the system of power coordinates in the Polish legal doctrine are differ from the earliest ones. At the same time, the Prosecutor's Office is subordinated to the Minister of Justice according to the new law. The Minister of Justice is entrusted with the functions of the Attorney General to provide the influence of the executive branch on the Prosecutor Office. It is said that the wish to weak the role of the Prosecutor's Office in the Polish politics has ultimately led to the fact that it was never able to normalize the Constitution of the Republic of Poland 1997.

The specifics of this power institution's evolution is explored. It was found that almost all discussions about the necessity of the Prosecutor's Office reforming in the Republic of Poland were reduced to the expediency of its constitutional regulation, determination of its duties and coordinates in the state mechanism. Moreover, in order to form further concepts of reforming the Prosecutor's Office, Polish politicians tried to focus not only on foreign models of the organization and activities of the Prosecutor's Office, but on their own historical experience, national mentality and legal traditions, the political environment in which the reform of the Prosecutor's Office was provided.

The levels of the Prosecutor's Office according to the applicable profile law were established. The main system connections are characterized. It is considered that the National Prosecutor's Office, which replaced the General Prosecutor's Office, became the central link in the system. It will deal with the tasks of the Attorney General, and take part in coordination of activities related to the prosecution of the most serious crimes, such as terrorism, corruption, organized crime and fiscal, economic and financial crimes. Furthermore, attention is drawn to the fact of foundation of the Department of Internal Affairs in the National Prosecutor's Office, which will deal with crimes committed by judges, prosecutors and assessors.

It is clarified that instead of appellate prosecutors would appear regional prosecutors. Their main task will be to prosecute the most serious financial and tax crimes. In addition, district prosecutors will conduct preparation proceedings in cases of serious criminal, financial and tax crimes.

The requirements for the different levels employees of the Prosecutor's Office are found out. Moreover, attention is paid to the mechanisms of stimulation of young and capable workers and the possibility of returning experienced retired workers to the Prosecutor's Office.

Keywords: *Prosecutor's Office, power, judicial system, jurisdiction, general supervision, control, appeal, cassation, accusation.*

УДК 164.035:340.113:81

Мінченко О.В. ©

кандидат юридичних наук, доцент
(Національна академія внутрішніх справ)

DOI: 10.31733/2078-3566-2018-1-60-66

ЗВ'ЯЗОК ДЕОНТИЧНОЇ ЛОГІКИ І ЮРИДИКО-ЛІНГВІСТИЧНИХ ЗНАТЬ

Висвітлено взаємозв'язки між деонтологічною логікою і системою юридико-лінгвістичних знань. Акцентовано увагу на тому, що юридична мова виступає засобом, за допомогою якого висвітлюється сутність змістовного навантаження правових текстів.

Ключові слова: *юридична лінгвістика, методологія, плюралізм, герменевтика, дедуція, індукція.*

© Мінченко О.В., 2018

Постановка проблеми. Питання про співвідношення мови і права все більше цікавлять мовознавців, правознавців і представників інших галузей. При цьому слід вказати на те, що до недавнього часу юридико-лінгвістична сфера як комплексна сфера наукового пізнання не виокремлювалась, точніше, виділялись дві сфери – лінгвістика і юриспруденція. Останніми десятиліттями зацікавленість настільки зросла, що з'явилася нова досить самостійна дисципліна, яка перебуває на стику мовознавства та правознавства – юридична лінгвістика (правнича лінгвістика).

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Науково-теоретичну та методологічну базу сучасної юридичної лінгвістики складають праці вітчизняних і зарубіжних лінгвістів і правників: А. Ушакова, О. Піголкіна, В. Власенка, Н. Калініної, Н. Івакіної, О. Галяшиної, Т. Губаєвої, С. Хижняк, К. Шугріної, М. Голева, М. Горбаневського, В. Калужної, А. Марахової, Ю. Зайцева, І. Усенка, Д. Баранника, Ю. Прадіда, Н. Артикуци, М. Любченко, С. Зархіної, С. Кравченко, Л. Шестопаолової, Г. Ландквіста, Дж. Холла, Р. Бержерона, М. Каца та ін.

Методологія дослідження ґрунтується на синтезі загальнонаукових підходів і принципів із галузевими методиками, серед яких визначальними є когнітивний, системно-структурний, порівняльно-історичний.

Метою статті є огляд досліджень постмодерністів, які дозволяють зробити висновки про взаємозв'язок і взаємообумовленість одного з різновидів модальної логіки – деонтичної логіки, права та мови. Для вирішення поставленої мети необхідним є розв'язання певних **задач**: 1. Охарактеризувати поняття деонтичної логіки; 2. Висвітлити основні напрямки взаємодії деонтичної логіки та системи юридико-лінгвістичних знань.

Виклад основного матеріалу. Варто зазначити, що взаємодія правознавства і лінгвістики спочатку відбувалась у дуже обмежених випадках. По-перше, це графологічна експертиза. Хоча при цьому відбувалась не стільки інтеграція означених сфер, скільки застосування мовних знань (стилістика, лексика тощо) для розв'язання питань юридичної практики. Проблема мови права фактично перебувала поза межами компетенції експерта. По-друге, це ораторське мистецтво юриста. Хоча і у цьому випадку увага зосереджувалася не на дифузії права і мови, а на використанні мовних засобів для досягнення цілей конкретного виду юридичної діяльності (зокрема, прокурорської, адвокатської та ін.). «Стає зрозумілою захоплена характеристика П. Сергієвича обвинувальних промов А. Коні: «Ви здивуєтеся різноманітності окремоостей, внесених у виклад однієї спільної думки. У кожному рядку то вдалий вислів свідка, то несподіваний афоризм, то образ, яєсь дотепне міркування. Всі ці окремості зливаються у кілька основних положень, які, у свою чергу, змикаються клином у напрямку головного висновку», – зазначає Генрі Резнік [1, с. 10].

Чи не єдиною сферою знань, у межах якої знайшли відображення взаємозв'язки мови і права, фактично стала юридична техніка. Хоча навіть у межах юридичної техніки йшлося фактично про необхідність дотримання при підготовці тексту правового акта (нормативно-правового, акта застосування норм права, інтерпретаційно-правового акта) мовних правил, застосування офіційно-ділового стилю тощо.

Лише в епоху постмодерну, коли інтеграційні та глобалізаційні процеси набули особливого розвитку, на порядку денному постало питання взаємозв'язку (а не одностороннього впливу) мови і права. Досліджуючи мовну політику і формування національної культурної ідентичності, А. Тсуї й Дж. Толлефсон, розглядаючи технологічний аспект глобалізації, акцентують увагу на тому, що саме технології й англійська мова є факторами загальної трансформації та створення «глобального села» [2, с. 283]. На думку багатьох дослідників, засобом глобалізації є саме мова. Причини цього досить вдало описали М. Заковоротна і Є. Благородова, теоретично осмислюючи своєрідність культури, мови та суспільства. На їх думку, «сама концептуальна постановка питання – це результат історичних змін культури модерну. ...причина в тому, що починаючи з епохи модерну, культуру стали трактувати як систему позначень, символів і в той же час як форму свідомості і настанов до діяльності. Таким чином, «культурний поворот», «культурна зміна» веде за собою «соціальні повороти і зміни». Отже, культура, представлена за допомогою системи мови, стає вирішальною силою змін у соціальних практиках» [3, с. 7–8]. Наведене твердження безпосередньо стосується і права, яке, по-перше, є соціокультурним явищем, а, по-друге, має відповідну форму відображення, переважно, текстову, що і дозволяє переважній більшості науковців

стверджувати, що право побудовано мовою, «за допомогою писемної мови виникають національні конституції, закони і статuti, набувають чинності правочини між приватними особами, для судового процесу необхідною є і розмовна мова» [4]. Деніс Барон зазначає, що, проводячи у 1994 році лексичне дослідження, Кевін Вербах встановив, що Верховний Суд використовував словники приблизно 664 рази протягом двох століть. У останні роки судді усе частіше звертаються до словників [5].

Звернення до теми нашого дослідження передбачає використання лінгвістичних знань як особливого виду культури, бо в кожного народу одне слово має різне значення. Лінгвістика є мистецтво, дякуючи якому можна зрозуміти логіку юридичних текстів, а значить, зрозуміти логіку поведінки. Тому доречно буде сказати, що становлення юридико-лінгвістичних знань відбувалося паралельно з розвитком деонтичної логіки.

Деонтичну логіку зазвичай розглядають як різновид модальної логіки, що розуміється як «розділ неklasичної логіки, де досліджуються описові висловлювання одночасно із їхніми оцінками та відношення між ними у структурі міркувань» [6, с. 104]. Предметом деонтичної логіки є висловлювання з наступними модульностями: «заборонено», «дозволено», «обов'язково» тощо, а назва походить від давньогрецького δέον (належне, обов'язок). Таким чином, цей різновид логіки досліджує прескриптивні тексти.

Перші систематичні спроби дослідження деонтичних висловлювань належать Готфріді Лейбніцу. Саме цей дослідник спробував дослідити природу деонтичних висловлювань та логічні відношення між ними. Однак результати досліджень Г. Лейбніца не справили особливого враження на його сучасників. До проблематики, якою займався Г. Лейбніц, лише у XVII ст. звернувся англійський вчений І. Бентам і висунув ідею створення логіки повелінь, або логіки волі.

Пізніше згадки про деонтичну логіку з'являються у працях Е. Малі, який зробив спробу аксіоматично описати деонтичні поняття і створити систему деонтичної логіки. Але, власне, сучасна деонтична логіка починається в 1951 р. завдяки праці Г. фон Врігта «Деонтична логіка», де описано її основні проблеми, сформульовано напрямки їх розв'язання, систематизовано основні деонтичні категорії, закладено підвалини розробки мови деонтичної логіки. Ці ідеї було розвинуто у працях А. Андерсона, О. Івіна та інших. Пізніше виявилось, що деонтичній логіці можна надати семантику Кріпке, і Георг Хенрік фон Врігт приєднався до цього напрямку.

Починаючи з XX ст. змінюються погляди філософів на мову. До цього часу остання розглядалася переважно як засіб дескрипції. Те, що за допомогою слів вчиняється значна кількість дій, перебувало поза їх увагою. Багато чого з того, що ми говоримо, спрямовується в першу чергу не на передачу інформації, а на підтвердження, актуалізацію або внесення змін в існуючий інституційний status quo. Таким чином, як зазначають А. Дідікін і В. Оглезнев: мова починає розглядатися не як система позначення, а як інструмент здійснення тієї чи іншої соціальної активності [7, с. 80]. Указані автори акцентують увагу на тому, що філософія мови постраждала від «дескриптивної помилки» (descriptive fallacy), оскільки «мова аналізувалася так, якщо б вона була явищем виключно дескриптивним. Однак завдання аналізу – перш за все точно вказати на конкретні множини різних способів звичайного використання мови, які в певних ситуаціях з очевидністю не можуть бути верифіковані або фальсифіковані. Ці ситуації, або контексти вживання мови, можуть бути проаналізовані лише в термінах мовної ситуації» [7, с. 80]. Так, наприклад, твердження «Транспортний засіб рухається по автомагістралі» описує певну фактичну ситуацію, тобто є дескриптивним і його можна аналізувати відповідним чином. Однак цього не можна стверджувати про твердження «Я зобов'язуюсь виплатити відсотки за кредитним договором».

Початок дискусій про існування логіки імперативів пов'язують з іменем датського філософа І. Йоргенсена. Описана ним проблема отримала назву «дилема Йоргенсена». Сутність цієї дилеми у такому. Логічне слідування визначається у термінах істини/хиби. Імперативи не мають такої якості, тому вони не можуть впливати з інших положень, а тому не можуть бути висновком силігизму. Вони не можуть бути навіть засновками таких висновків, так як засновки повинні бути істинними. Але є очевидним, що можна сформулювати висновки, елементами яких є імперативні висловлювання. Наприклад,

(1) Виконуйте свої зобов'язання.

(2) Це Ваше зобов'язання.

Висновок: виконуйте це зобов'язання [8, с. 61–62].

Досліджуючи деонтичну логіку у правозастосуванні Г. Мартинишин наводить парадокс Чизхолма:

- «(1) певна людина зобов'язана допомагати своїм сусідам;
- (2) якщо вона їм допоможе, то повинна їм про це повідомити;
- (3) якщо вона сусідам не допомагає, то не повинна казати, що допомогла їм;
- (4) людина не допомагає своїм сусідам.

І хоча положення 1 і 3 між собою несумісні, самі ці твердження виглядають досить звичайно й інтуїтивно, в них не вбачається суперечність, однак, коли ми це все формалізуємо, то неодмінно одержимо формулу:

- (1) $O p$;
- (2) $O (p \rightarrow q)$;
- (3) $p \rightarrow O q$;
- (4) p .» [9, с. 25–26].

Наведений парадокс дозволяє продемонструвати проблему формалізації деонтичних тверджень. Ще відомий французький математик і філософ Анрі Пуанкаре стверджував, що мораль не може ґрунтуватися на науці, не може бути ніякої наукової моралі: «Щоб висновок міг бути сформульованим як імператив (*modus imperativus*), необхідно, щоб принаймні одне з висловлювань було у формі імперативу. Принципи науки, постулати геометрії висловлюються лише у формі індикативу (*modus indicativus*), у цій самій формі висловлюються і експериментальні істини, і в основі наук немає і бути не може нічого іншого. Потім, найкращий діалектик може скільки-небудь зручно згрупувати ці принципи, об'єднати їх, нагромадити їх один на одного; все, що він з них отримує, буде у формі індикативу. Він ніколи не отримає пропозицій, які б говорили: зроби це чи не робити того, тобто пропозиції, які б відповідали або суперечили моралі» [10].

Зважаючи на тісний взаємозв'язок права і моралі, наведене положення повною мірою стосується і права. Приписи права не можуть бути істинними чи неістинними, поняття істини до них не застосовне. Саме з такими висловлюваннями і має справу деонтична логіка. Якщо дескриптивне висловлювання перевіряється на істинність через зіставлення з дійсністю або зі змістом того, про що йдеться, то деонтичні судження не є ні категорично істинними, ні категорично хибними. Не можна побудувати міркування, в основі якого лежить логічний висновок з деонтичних висловлювань, які за своєю сутністю не є істинними чи хибними, до них застосовується інший критерій – належне/неналежне. Указані положення впливають із принципу Юма (гільйотини Юма), названого ім'ям шотландського філософа, який стверджував про неможливість з онтології вивести моральні норми, відповідно до якого із тверджень зі словом «є» неможливо перейти до тверджень із зв'язкою «повинен» за допомогою логічних засобів. Положення про добро і обов'язок не виводяться логічно і за допомогою науки.

Ще вітчизняний філософ і правник Б. Кістяківський зазначав, що «право, що реалізується в житті, ірраціональне. Воно складається з одиничних, конкретних, індивідуальних правових фактів. Тут рух і розвиток відбувається час від часу, від конкретного явища до конкретного явища. По відношенню до раціонального ідеалу права, який так легко і так швидко можна додумати до кінця, це – світ відсталості, гальм і стримувань. Але і раціональний ідеал може бути реалізований тільки у вигляді ірраціональних фактів, і тому тільки вони можуть його дійсно виправдати» [11, с. 350]. На думку Богдана Олександровича, якби суб'єктивне право не було б чимось ірраціональним і логічно співпадало б з об'єктивним правом, то між ними був би такий взаємозв'язок, як між родовим поняттям і представником того класу речей чи явищ, який визначається цим поняттям (загальне і одиничне). За таких обставин застосування права полягало б у «простому підведенні або субсумуванні конкретного випадку під загальну норму». Такий напрям юриспруденції дістав назву «юриспруденції понять» (*Begriffsjurisprudenz*). «Фанатики цього логічно конструктивного розуміння права звичайно і наполягають на тому, що будь-яке застосування права являє собою лише суто логічну операцію побудови відомого силогізму. Норма права, яка підлягає застосуванню, відіграє в цьому силогізмі роль верхнього посилення, той випадок, до якого вона повинна бути застосована, є нижнім посиленням, а саме застосування – висновок» [11, с. 347–348].

Однак, це дуже спрощене розуміння права та його дії. Дійсно, не можна заперечувати, що норми права – це висловлювання, які мають загальний характер, але право стає правом лише діючи. Інакше, це або «мертве право», або «можливе чи бажане

право». Non ex regula ius sumatur, sed ex iure quod est, regula fiat (

На думку Ігоря Ісаєва, «іраціональні елементи вкорінені у самій сутності і структурі права, ідеї права, нормі і правозастосуванні» [12, с. 4]. Більш того, відомий філософ сучасності Карл Поппер стверджував, що наші рішення ніколи не виводяться з фактів, або з тверджень про факти, хоча вони і мають певне відношення до фактів [13, с. 96]. Карл Поппер наводить декілька прикладів, що підтверджують його тезу. Це, зокрема, про те, що рішення боротьби з рабством не залежить від факту, що всі люди народжуються рівними і вільними і ніхто не народжується в ланцюгах. А також наступний приклад. «Дія щодо прийняття рішення, введення норми або стандарту є фактом, але сама введена норма або стандарт фактами не є. Те, що більшість людей слідує нормі «Не вкради», є соціологічним фактом. Однак норма «Не вкради» – це не факт, і вона не може бути виведена з тверджень, що описують факти. ...Отже, неможливо вивести положення, яка затверджує норму, рішення або, скажімо, політичну рекомендацію, з положення, що затверджує факт, – інакше кажучи, неможливо вивести норми, рішення, пропозиції-проекти або рекомендації (proposals) з фактів» [13, с. 96].

Використання у прескриптивних текстах *modus imperativus* зумовлює необхідність врахування соціального контексту встановлюваних правил. Згадаємо латинський вираз про те, що право виводиться не з теоретично сформульованого правила, але з існуючого права виникає таке правило. Це положення відображає сутність соціологічного підходу до права та надає праву соціокультурного характеру. При цьому зазначимо, що в епоху постмодерну культура сприймається переважно як система образів, символів, смислів, що «представляє людині репрезентації, цінності та культурні ідентичності, сконструйовані в межах соціальних практик» [3, с. 8]. Саме ці соціальні практики виступають засобом пізнання соціальної дійсності, у тому числі і правової комунікації. Так, наприклад, як це вдало продемонстрували А. Дідікін й В. Оглезнев, людина, яка знає правила гри у шахи, буде бачити і «наступ», і «захист», а людина, яка їх не знає, просто не розумітиме, що відбувається на шахівниці. Дескриптивні речення останньої, які будуть описувати дії гравців, будуть значно відрізнятися від дескриптивних речень першої [7, с. 89].

А зважаючи на те, що створення чого-небудь, що має виражену соціальну природу, наприклад, угоди (яка передбачає процес домовленості), може здійснюватися виключно мовними засобами, оскільки передбачає обмін інформацією між суб'єктами через речові акти, то «право являє собою лінгвістичну гру, доведену до високо інтегрованої єдності» [14, с. 200].

До речі, приклад із шахами також вдало ілюструє той факт, що опис людської діяльності та опис рухів людини – це різні дескрипції. Тому і сформулювати правові приписи, які передбачають саме поведінку суб'єктів, значно складніше і для цього необхідно розуміти, як було зазначено вище, соціальний контекст. «Ідея шахових правил вдало узгоджується з аналізом юридичної дійсності (*legal validity*). Зокрема, А. Росс стверджує, що шахове правило, наприклад, слон повинен «ходити» по діагоналі, це «дійсне шахове правило», тільки якщо гравці постійно «ходять» слоном саме таким чином, і вони роблять так тому, що до цього їх змушує це правило. Відповідно, правило, за цих обставин, є чимось, що, по-перше, дозволяє нам зрозуміти або інтерпретувати дії гравців, як послідовно мотивований вчинок, і, по-друге, передбачити їх майбутню поведінку. Тому формула-правило служить і «схемою інтерпретації» і підставою передбачення» [7, с. 89–90].

Наведене безпосередньо стосується такого аспекту юридичної лінгвістики як переклад юридичного тексту однієї правової системи на юридичну мову іншої правової системи. У цьому контексті заслуговує на увагу теза невизначеності перекладу, сформульована американським філософом і логіком У. Куайном про те, що за умови радикального перекладу, тобто за умови перекладу з невідомої мови, можуть бути емпірично однаковими декілька конкуруючих варіацій перекладу одного і того самого речення. У. Куайн описує гіпотетичний експеримент радикального перекладу виразу «тавагай», який належить до будь-якої повністю невідомої мови аборигенів. На думку У. Куайна, слова не є символами і не мають безпосереднього зв'язку з об'єктами, які вони позначають, отримуючи своє значення через комунікацію людей за допомогою слів. Тому мова є своєрідним соціальним мистецтвом.

Принцип об'єктивності наукового пізнання зумовлює необхідність висвітлення й іншої концепції відомого американського філософа Дональда Девідсона. У праці «Про

ідею концептуальної схеми» він спростовує теорію про те, що різні мови включають у себе різні метафізики, а відповідно «адекватний переклад однієї схеми в іншу, наприклад, фізики Ньютона в фізику теорії відносності або мови племені хопі на англійську мову, неможливий. ...неможливо втратити здатність говорити на мові, не втративши в той же час здатність мислити. Мислити – означає спілкуватися. Повний універсум – як суб'єктивний, так і об'єктивний – охоплений герменевтичною мережею знаків. Сама по собі реальність є сплавом мови та інтерпретації» [15].

Висновки. Таким чином, під деонтичною логікою слід розуміти розділ модальної логіки, що досліджує природу, властивості, відношення деонтичних висловлювань та їх функціонування у структурі міркування.

Між деонтичною логікою та системою юридико-лінгвістичних знань існує взаємозв'язок, що проявляється зовні у таких формах, як правотворчість, тлумачення, правозастосування або, наприклад, при здійсненні перекладу правових текстів, коли на другий план виходить соціальний, економічний або політичний аспект, врахування якого за допомогою правил деонтичної логіки дозволяє приймати більш виважені рішення.

Бібліографічні посилання

1. Кони А.Ф. Избранные труды и речи: в 2 ч. Часть 1. Обвинительные речи. Вступ. ст. Г.М. Резника. Москва: Юрайт, 2017. 363 с.
2. Tsui A.B.M. and Tollefson J.W. Language Policy, Culture, and Identity in Asian Contexts Amy Tsui and James Tollefson (eds). New Jersey: Erlbaum, 2007. P. 283.
3. Заковоротная М.В., Благородова Е.А. О роли языка в современных социальных трансформациях. *Ценности и смыслы*. 2014. № 6 (34). С. 5-19.
4. Sanford Sch. Language and the law. URL: <http://idiom.ucsd.edu/~schane/law/introduction.pdf>
5. Baron D. Language and the Law. URL: <http://www.english.illinois.edu/~people/faculty/debaron/380/380reading/1dictionaries.pdf>
6. Гнатюк Я.С. Сучасна символічна логіка. Лекційний курс: навч. посібник. Івано-Франківськ: Симфонія форте, 2010. 160 с.
7. Дидикин А.Б., Оглезнев В.В. Онтология и эпистемология права: аналитическая традиция: монография. Новосибирск: Новосиб. гос. ун-т., 2012. 200 с.
8. Ивин А.А. Основания логики оценок. Москва-Берлин, Директ Медиа, 2015. 337 с.
9. Мартинишин Г.И. Деонтична логіка в правозастосуванні. Європейські перспективи. 2015. № 7. С. 24–27.
10. Пуанкаре А. Последние мысли. Главы из книги. URL: <http://vivovoco.astronet.ru/VV/PAPERS/ECCE/POINT.HTM>
11. Кистяковский Б.А. Социальные науки и право. Очерки по методологии социальных наук и общей теории права. Кистяковский Б.А. Избранное. В 2-х частях. Москва: РОССПЭН, 2010. Ч. 1. 659 с.
12. Исаев И.А. Теневая сторона закона. Иррациональное в праве. Москва: Проспект, 2013. 368 с.
13. Поппер К.Р. Открытое общество и его враги. Т. 1: Чары Платона. Пер. с англ. под ред. В. Н. Садовского. Москва: Феникс, Международный фонд «Культурная инициатива», 1992. 448 с.
14. Варга Чаба. Загадка права и правового мышления. Пер. с англ. и венгр. Сост. и науч. ред. М.В. Антонова. СПб.: ИД «Алеф-Пресс», 2015. 395 с.
15. Дональд Дэвидсон: концептуальная схема и содержание. URL: <http://scibook.net/istoriya-filosofii/donald-devidson-kontseptualnaya-shema-8206.html>

Надійшла до редакції 06.06.2018

SUMMARY

Minchenko O.V. Connection of deontic logic and legal and linguistic knowledge. The article deals with highlighting the relationship between deontological logic and the system of legal-linguistic knowledge. The emphasis is placed on the fact that the legal language acts as a means of clarifying the essence of the content load of legal texts.

Under deontic logic, the author proposes to understand the section of modal logic that explores the nature, properties, relation of deontic utterances and their functioning in the structure of reasoning.

Between deontic logic and the system of legal-linguistic knowledge, there is a relationship that manifests itself externally in forms such as law-making, interpretation, law enforcement, or, for example, in the translation of legal texts, when the social, economic or political aspect comes into the background, taking into account which, with the help of rules of deontological logic, allows us to make more informed decisions.

Keywords: *legal linguistics, methodology, pluralism, hermeneutics, deduction, induction.*

УДК 341:342.7

Орлова О.О. ©

кандидат юридичних наук, доцент
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

DOI: 10.31733/2078-3566-2018-1-66-69

ВИЗНАЧЕННЯ СКЛАДОВИХ ДОКТРИНИ МІНІМАЛЬНОГО РІВНЯ ЖОРСТОКОСТІ ЯК КРИТЕРІЮ ВИОКРЕМЛЕННЯ КАТУВАННЯ ВІД НЕЛЮДСЬКОГО АБО ТАКОГО, ЩО ПРИНИЖУЄ ГІДНІСТЬ, ПОВОДЖЕННЯ ЧИ ПОКАРАННЯ

Розглянуто види поведження/покарання, заборонені ст. 3 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод. Здійснено аналіз практики Європейського суду з прав людини щодо розмежування понять «катування», «нелюдське поведження чи покарання» і «поведження чи покарання, що принижує гідність».

Досліджено доктрину мінімального рівня жорстокості як критерію виокремлення видів поведінки/покарання, заборонених Конвенцією.

Ключові слова: права людини; катування; нелюдське поведження чи покарання; поведження чи покарання, що принижує гідність; мінімальний рівень жорстокості, Європейський суд з прав людини.

Постановка проблеми. Сьогодні дослідження та викорінення катування, нелюдського та такого, що принижує гідність, поведження чи покарання є актуальним, адже, навіть враховуючи сучасний ступінь розвитку людства, прагнення до гуманних способів вирішення будь-яких конфліктів, і досі наявним є факт їх застосування [1, с. 62].

Стаття 3 Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод містить положення, згідно з яким жодна людина не може зазнавати катувань чи нелюдського або такого, що принижує її гідність, поведження чи покарання [2]. Заборона катувань чи інших видів нелюдського або такого, що принижує гідність, поведження чи покарання, виступає правом і, одночасно, гарантією таких невід'ємних прав людини, якими є право на життя, свободу та особисту недоторканість, право на повагу честі й гідності.

Розглядаючи питання щодо порушення статті 3 Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, Європейський суд з прав людини спирається на доктрину мінімального рівня жорстокості, що застосовується при відокремленні катувань від нелюдського або такого, що принижує гідність, поведження чи покарання. Проте, щоб розуміти під поняттям «мінімальний рівень жорстокості», як встановити та визначити, в яких випадках і за яких обставин є порушення статті 3 Конвенції, та розмежувати види поведження чи покарання, слід звернутися до практики Європейського суду з прав людини.

Отже, метою цієї статті є дослідження доктрини мінімального рівня жорстокості та спроба на основі рішень Європейського суду з прав людини визначити перелік обставин, які можуть бути враховані при кваліфікації.

Аналіз останніх публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. В Указі Президента України «Про затвердження Національної стратегії у сфері прав людини» від 25 серпня 2015 року № 501/2015 зазначено, що катування, жорстоке, нелюдське або таке, що принижує гідність, поведження чи покарання залишається системною проблемою в Україні [3]. На підтвердження цього виступають результати загальнонаціонального дослідження «Що українці знають і думають про права людини», проведеного Фондом «Демократичні ініціативи» ім. Ілька Кучеріва за підтримки Програми розвитку ООН в Україні та за ініціативою Офісу Уповноваженого Верховної Ради України з прав

людини і ГО «Центр інформації про права людини», стало першим і унікальним масштабним соціологічним дослідженням у сфері прав людини [4].

Значними з аспекту вказаної проблематики є дисертаційні дослідження Е.В. Шишкіної [5] та А.Ю. Замули [6], статті В.В. Лутковської [7] та Я.В. Охоти [8].

Виклад основного матеріалу. Встановлюючи абсолютну заборону, стаття 3 Конвенції не дає відповіді на питання, що слід розуміти під поняттям “катування”, що таке “нелюдське поводження чи покарання” і чим є “поводження чи покарання, що принижує гідність”.

Європейський суд з прав людини неодноразово наголошував на тому, що, приймаючи рішення, він виходить з обставин конкретного випадку. Таким чином, абсолютна заборона, закріплена в ст. 3 Конвенції, спирається на відносні критерії, які підлягають встановленню кожного разу при розгляді справи.

Розглядаючи питання щодо порушення ст. 3 Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, Суд спирається на доктрину мінімального рівня жорстокості. Сутність цієї доктрини може бути зведена до такого: щоб підпадати під дію ст. 3, погане поводження має досягти мінімального рівня жорстокості [9].

Отже, слід звернутися до практики Європейського суду з прав людини. Доктрина мінімального рівня жорстокості полягає у визначенні, чи досягли діяння певного рівня жорстокості, а також до якого виду неналежного поводження вони належать. «Запровадження цього принципу зумовлено необхідністю не допустити розгляду ситуацій, які не становлять реальної загрози особистій недоторканості особи, хоча за зовнішньо-формальними ознаками їх можна розглядати як неналежне поводження. За цим принципом Суд не спирається на психологічні уяви заявника, а аналізує сукупність обставин у справі щодо наявності порушень ст. 3 Конвенції», – зазначає Е.В. Шишкіна [5].

Встановлюючи рівень жорстокості, силу спричинених страждань, ЄСПЛ виходить із обставин конкретної справи, при цьому він враховує: «інтенсивність та жорстокість поганого поводження, тривалість цих дій, їх фізичний чи психологічний ефект, характер поводження, за яких обставин, яким чином, якими методами та способами вони здійснюються» («Ірландія проти Сполученого королівства» [9]), а в деяких випадках – стать, вік та стан здоров'я жертви та інші обставини («Селмуні проти Франції» [10]).

Як зазначає Я.В. Охота, жорстоке поводження – це комплексне поняття, яке розкривається через визначення характеристик його складових понять: катувань, нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження чи покарання. Незважаючи на досить слабку термінологію, зазначені поняття, які спільно іменуються терміном «жорстоке поводження», можуть бути тлумаченні змістовно і практично за допомогою великої кількості чинних міжнародних документів і багатой судової практики про заборону такого поводження. Жорстоке поводження ніколи не можна розглядати як абстрактний акт, що здійснюється поза конкретним контекстом. Під час його оцінки потрібно брати до уваги необхідність поважати людину, включаючи її психологічну, етичну і фізичну недоторканність, враховуючи всі обставини справи [8].

Порушення статті 3 Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод – це, як правило, насильницькі дії. Однак далеко не кожний акт насильства є порушенням зазначеної статті: певні страждання фізичного або морального характеру можуть складати необхідний елемент законних дій або бути обумовлені об'єктивною необхідністю [11, с. 29-30].

До кваліфікації поводження як такого, що принижує гідність, Європейський суд з прав людини відніс також умови утримання в'язнів, наголошуючи на універсалізмі положень ст. 3 ЄКПЛ, за яким затриманим чи ув'язненим особам належить обсяг усіх прав, що притаманні гідності кожної людини [5].

Існують й інші варіанти визначення. Поводження або покарання вважається нелюдським, якщо воно „має умисний характер, застосовується щоразу протягом кількох годин поспіль і спричиняє якщо не реальні тілесні ушкодження, то принаймні сильні фізичні та душевні страждання». Таким, що принижує гідність, Європейський Суд з прав людини визнає поводження, яке «має викликати у жертви почуття страху, пригніченості та неповноцінності, образити і принизити її та зламати фізичний та моральний опір» [7, с. 7].

Ступінь страждань потерпілого від катування є поняттям суб'єктивним, оціночним і залежить від ряду факторів. З достатньою точністю визначити його навряд чи можливо. Тому для констатації тортур досить встановлення самого факту нестерпного страждання потерпілого, яке зумовлює певну його поведінку в інтересах особи, що за-

стосовує тортури. Отже, фізичні і моральні страждання необхідно розрізняти не за їх ступенем, а за характером подразника, що викликає такі страждання [6].

Так, наприклад, у справі «Аксой проти Туреччини» (Aksoy v. Turkey) Суд визнав катуванням застосування так званого палестинського підвішування (диби) [12]. У справі «Аккоч проти Туреччини» (Akkoc v. Turkey, Judgment of 10 October, 2000) Суд констатував факт катування на тій підставі, що заявницю роздягали, били, застосовували до неї електрошок, поміщували у крижану та гарячу воду, впливали на неї гучною музикою та яскравим світлом [13].

У справі «Ілхан проти Туреччини» (Ilhan v. Turkey) Суд розцінив як катування удари прикладом гвинтівки у сукупності з побиттям руками й ногами, що спричинили потерпілому тілесні ушкодження й тривалу втрату функцій мозку [6].

При розгляді справи Ірландії проти Великої Британії (1978 р.) Суд дещо змінив формулювання змістів:

– катування – зумисне нелюдське поводження, яке завдає серйозних і жорстоких страждань;

– нелюдське поводження або покарання – заподіяння сильного фізичного або душевного страждання;

– принижуюче гідність поводження або покарання – погане поводження такого роду, яке спрямоване на те, щоб викликати у жертв почуття страху, пригніченості та неповноцінності з метою образити, принизити або зламати їх фізичний та моральний опір [6, с. 39].

Висновки. Практично неможливо дати чітку класифікацію обставин, які Європейський суд з прав людини бере до уваги при вирішенні питання, чи сягають страждання, спричинені потерпілому, мінімального рівня, котрий дає можливість визнати погане поводження катуванням. Річ у тому, що поняття “страждання” включає в себе не стільки об’єктивні, скільки суб’єктивні моменти, внаслідок чого дуже складно піддається визначенню.

Отже, доктрина *мінімального рівня жорстокості* застосовується при відокремленні катувань від нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження й покарання і складається з таких ознак, як: мета, навмисний характер, рівень тяжкості фізичних та/або душевних страждань, стать, вік, стан здоров’я жертви, суб’єктивне сприйняття людиною себе як особистості.

Бібліографічні посилання

1. Забезпечення прав людини у правоохоронній діяльності: навч. посібник / кол. авт.; за ред. д.ю.н., доц. В.О. Боняк. Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ. Ліра ЛТД. 2017. 224 с.
2. Європейська Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04 листопада 1950 р. URL: zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_004.
3. Про затвердження Національної стратегії у сфері прав людини: Указ Президента України від 25 серпня 2015 року № 501/2015. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/501/2015>.
4. Що українці знають і думають про права людини: загальнонаціональне дослідження / І. Бекешкіна, Т. Печончик, В. Яворський та ін.; за заг. ред. Т. Печончик. Київ, 2017. 308 с.
5. Шишкіна Е.В. Концепція заборони неналежного поводження з людиною та її еволюція в діяльності Ради Європи: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2009.
6. Замула А.Ю. Міжнародно-правова заборона катування як фактор впливу на ефективність боротьби з тероризмом: дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2017. 285 с.
7. Лутковська В. Європейські стандарти заборони катування. Заборона катування. Практика Європейського суду з прав людини / Український центр правничих студій. Київ, 2001.
8. Охота Я.В. Визначення «жорстокого поводження» // Часопис Київського університету права. Київ. 2013. № 4. С. 372-376.
9. Case of Ireland v. The United Kingdom, 5310/71 Council of Europe: European Court of Human Rights, 18 January 1978. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57506>.
10. Case of Selmouni v. France, 25803/94 Council of Europe: European Court of Human Rights, 28 JULY 1999. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58287>.
11. Червяцова А.О. Право на життя та заборона катувань у рішеннях Європейського суду з прав людини: аналіз судової практики за статтею 2 і 3 Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод: навчальний посібник. Харків: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2012. 308 с.
12. Case of Aksoy v. Turkey, 21987/93 Council of Europe: European Court of Human Rights, 18 December 1996. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58003>.
13. Case of Akkoc v. Turkey 22947/93 22948/93, Council of Europe: European Court of Human Rights, 10 October 2000. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58905>.

Надійшла до редакції 04.04.2018

SUMMARY

Orlova O.O. Defining components of the doctrine of the minimum level of cruelty as a criterion for distinguishing between torture and inhuman or degrading treatment or punishment. The article deals with types of treatment/punishment prohibited by the article 3 of the European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms. European Court of Human Rights' practice is analyzed concerning distinction the following terms: "torture", "inhuman treatment or punishment" and "treatment or punishment humiliating human dignity".

Torture prohibition or prohibition of other types of inhuman treatment or treatment/punishment humiliating human dignity is the right and at the same time it is the guarantee of the following inalienable human rights: the right to life, the right to freedom and personal inviolability, the right to respect to honor and dignity. The doctrine of "minimal level of brutality" as a criterion of separation of types of behavior / punishment prohibited by the Convention is studied.

It is drawn the conclusion that it is impossible to give the exact classification of circumstances, taken to the attention by the European Court of Human Rights while deciding issues whether sufferings caused to a victim reach the minima level allowing to recognize a bad treatment as torture.

The matter is that the notion "suffering" embodies not thus much objective but thus much subjective moments, owing to which it is extremely difficult to define this notion.

Constituting the level of brutality, the strength of caused sufferings, the European Court of Human Rights comes out of the circumstances of each concrete case, herewith it takes into consideration: aim, intentional disposition, intensity and brutality of weak treatment, duration of these actions, the level of gravity of physical and/or mental sufferings, methods and ways of their realization, sex, age, state of health of a victim, subjective perception of a human being himself/herself as a personality.

Key words: human rights, torture, inhuman treatment or punishment, treatment or punishment humiliating dignity, minimal level of brutality, European Court of Human Rights.

* * *

УДК 342.7

Пайда Ю.Ю.[©]

кандидат юридичних наук
(Харківський національний
університет внутрішніх справ)

DOI: 10.31733/2078-3566-2018-1-69-73

**ЮРИДИЧНІ ГАРАНТІЇ ЯК ЕЛЕМЕНТ МЕХАНІЗМУ
ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ**

Розглянуто визначення поняття «права людини». Наголошується, що особливого значення в контексті захисту прав людини набуває саме право на захист. Приділено увагу характеристиці і видовій класифікації механізму захисту прав людини. Наведено видову класифікацію прав людини. Проаналізовано юридичні гарантії прав людини з позиції юриспруденції та філософсько-правового інструменталізму.

Ключові слова: права людини, людина, гарантії, гарантії прав людини, юридичні гарантії.

Постановка проблеми. Сьогодні захист прав людини розуміється як одна з неодмінних ознак сучасної держави, забезпечення реальності прав і свобод людини та громадянина, виступає своєрідним індикатором сталості й зрілості такої держави. Певна річ, що така позиція є результатом поступового становлення державно-правових поглядів у напрямку визнання людини, її прав, свобод і законних інтересів найвищою соціальною цінністю, орієнтиром в діяльності держави й усіх суспільних інститутів. Важливу роль у цьому відіграють гуманістичні за своєю спрямованістю теорії громадянського суспільства, природного права, соціальної й демократичної держави. Зазначимо, що саме остання є якісно новою моделлю держави, в основу якої покладається пріоритет прав і свобод людини і громадянина, їх реальність, забезпеченість достатніми й адекватними правовими засобами, гарантованість з боку держави [1, с. 118]. Тому ґрунтовні розробки і пошуки оптимальних моделей вдосконалення і оптимізації механізму захисту прав лю-

© Пайда Ю.Ю., 2018

дини набувають сьогодні виняткової актуальності.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Проблеми реалізації прав людини досліджувалися у роботах ряду вчених. Зокрема, слід звернути увагу на праці таких дослідників, як В.Д. Бабкін, М.О. Баймуратов, О.О. Бандура, М.В. Буроменський, Ю.О. Волошин, Є.О. Гіда, О.М. Гончаренко, О.Б. Горова, М.В. Давидова, В.Н. Денисов, А.М. Колодій, О.Л. Копиленко, А.Р. Крусян, Н.Р. Нижник, М.П. Орзіх, В.Ф. Погорілко, П. М. Рабінович, О.Ф. Скакун, О.В. Скрипнюк, І.Д. Сліденко, В.Я. Тацій, Ю.М. Тодика, В.Л. Федоренко, О.Ф. Фрицький, В.М. Шаповал, С.В. Шевчук, Ю.С. Шемшученко та ін. Однак, незважаючи на достатню кількість наукових досліджень, присвячених правам людини і їх захисту, це питання потребує подальших ґрунтовних досліджень.

Метою статті є дослідження механізму захисту прав людини і визначення місця юридичних гарантій захисту прав людини в означеній системі.

Виклад основного матеріалу. Останнім часом дедалі більше уваги у наукових розробках як вітчизняних, так і закордонних дослідників відводиться такому достатньо значимому питанню, як права людини, їх захист. Слід зазначити, що, починаючи більш детально розглядати означене питання, варто звернути увагу саме на визначення терміна «права людини». Так, права людини – це гарантована законом міра свободи (можливості) особи, яка відповідно до досягнутого рівня еволюції людства в змозі забезпечити її існування і розвиток та закріплена у вигляді міжнародного стандарту як загальна і рівна для усіх людей [2, с. 121; 3, с. 218]. У сучасному світі саме права людини є тим інструментом, який захищає кожного індивіда [4, с. 5]. Сила й життєдіяльність прав і свобод людини та громадянина полягають у тому, що вони не лише проголошуються державою, але й гарантуються, тобто забезпечується система умов і засобів, необхідних для їх реального здійснення. Без належних гарантій вони залишаються «правами та свободами на папері» [5, с. 62; 6, с. 58]. Тому для належної реалізації забезпечення прав і свобод людини необхідно більш детально дослідити зазначене питання і запропонувати оптимальні шляхи його вирішення.

Сьогодні у більшості держав світу питання дотримання та захисту прав людини і громадянина стоїть дуже гостро. Особливо активно інститут захисту прав людини почав розвиватися в останнє століття, коли більшість держав взяли курс на демократизацію та розвиток громадянського суспільства. У зв'язку з цим на міжнародному рівні існує багато нормативно-правових актів, які закріплюють права людини й порядок їх захисту. Кожна сучасна держава з демократичною формою державного правління на рівні національних конституцій та інших нормативно-правових актів закріпила права, свободи і обов'язки людини та громадянина, механізми їх реалізації та захисту.

Особливого значення в контексті захисту прав людини набуває саме право на захист. Реалізація людиною права на захист може здійснюватися через різні механізми захисту прав. У першу чергу, їх поділяють на дві великі групи – національні та міжнародні механізми захисту прав. Національні (внутрішньодержавні) механізми захисту прав мають свої особливості у кожній країні, у той час як міжнародний механізм захисту прав є однаковим для всіх, незалежно від національності та громадянства [7, с. 33]. Тому механізм захисту прав людини виступає суттєвою гарантією реалізації прав людини і є універсальним явищем.

Як правове явище, механізм захисту прав людини є системою, оскільки, як було вище зазначено, складається з певних частин, а саме право на захист; форма та спосіб захисту прав; процес та порядок звернення до відповідних органів, установ та організацій. Механізм захисту прав як система характеризується діалектичною взаємозалежністю цілого й частини, кожний елемент якого займає певне місце і здійснює певні функції у ньому. Безперечно, механізм захисту прав повинен бути органічно цілісним та логічно послідовним процесом. Сутність будь-якого механізму захисту прав полягає в послідовності дій людини й досягненні певного результату. Діяльність людини при цьому полягає у відновленні становища, що існувало до порушення конкретного права особи [7, с. 34].

Як було вже зазначено вище, механізми поділяються на міжнародні та національні. Під міжнародними механізмами захисту прав розуміють систему міжнародних (міждержавних) органів та організацій, які діють з метою здійснення міжнародних стандартів прав і свобод людини чи їх відновлення в разі їх порушення. Національні механізми захисту прав діють на території певної країни. Також механізми захисту прав в українському праві класифікують за галузями права, наприклад механізм захисту цивільних прав

або механізм захисту прав споживачів та ін.

Згідно з нормами чинного законодавства людина може скористатися своїми правами за наявності певних юридичних гарантій. Вони відіграють помітну роль в механізмах захисту прав, оскільки їх основна мета – реальне забезпечення максимального здійснення громадянами своїх прав. За відсутності певних гарантій з боку держави людина не зможе скористатися правом на захист. Тому вважаємо, що юридичні гарантії є одним з елементів механізму захисту прав [7, с. 34]. Для подальшого аналізу юридичних гарантій механізму захисту прав людини слід з'ясувати, що ж собою являють гарантії і у чому полягає їх сутність.

Можемо стверджувати, що призначення гарантій полягає в тому, що вони забезпечують найбільш сприятливу обстановку для того, щоб юридичний статус особи, її права і свободи ставали реальним фактичним становищем кожного окремого члена суспільства. Без відповідних гарантій проголошені права і свободи не можуть бути реалізовані повною мірою і, по суті, перетворюються на порожній звук. Тому реалізація встановлених законодавством прав і свобод вимагає не лише сприятливих умов, але й активної діяльності державних органів, громадських об'єднань і самих громадян зі створення ефективних засобів захисту цих цінностей.

У широкому сенсі під «гарантіями» мають на увазі всю сукупність об'єктивних і суб'єктивних чинників, які спрямовані на повну реалізацію та всебічну охорону прав і свобод громадян, на усунення причин й умов їх неналежного здійснення і захист від порушень. Встановлюючи зміст і обсяг прав та свобод людини, держава бере на себе гарантію виконання цих установок. Більш того, враховуючи, що реалізація прав і свобод громадян неминуче пов'язана із необхідністю застосування заходів процесуального примусу, держава змушена виробити дієвий механізм, що обмежує домагання органів державної влади на безроздільне панування у сфері регулювання взаємовідносин з населенням. У цьому плані гарантії можуть розглядатися як система умов, засобів і способів, що забезпечують рівні можливості для виявлення, набуття і реалізації прав і свобод [8, с. 90-91].

Гарантії прав людини є комплексним явищем, проте слід зазначити, що найважливішою складовою системи гарантій прав людини можна сміливо назвати юридичні (правові) гарантії. Адже саме від того, наскільки детальною є регламентація прав людини, наскільки чітко встановленим є механізм охорони та захисту прав людини, залежить реальність прав людини [2, с. 124].

В юридичній науковій літературі існують різні класифікації гарантій прав і свобод людини та громадянина. Серед них можна виділити такі, що більш чітко та всебічно відображають їх сутність. Так, П.М. Рабинович поділяє гарантії прав і свобод на загальносоціальні та спеціальні. До загальносоціальних належать економічні, політичні, духовно-ідеологічні. Спеціальні – це встановлені державою юридичні норми, які спрямовані на забезпечення прав людини, а також практична діяльність із застосування цих норм та правозастосовні акти відповідних органів влади [8, с. 92; 9, с. 7-8].

У свою чергу, В.Ф. Погорілко поділяє гарантії на дві основні групи: загальносуспільні (загальносоціальні) та юридичні. Поміж загальносуспільних учений розрізняє політичні, економічні, соціальні та духовні (культурні) гарантії, тобто відповідно до суспільних систем – політичної, економічної, соціальної, культурної (духовної), які склалися й функціонують у суспільстві [8, с. 92].

Також К.Г. Волинка називає загальні та правові гарантії, при цьому зауважує, що юридичні гарантії прав і свобод особи поділяються на нормативно-правові та інституційно-організаційні. Необхідно зазначити, що в юридичній науці існують й інші підходи до класифікації гарантій прав і свобод людини та громадянина [8, с. 93]. Однак у ряді випадків дослідники визначають серед гарантій прав людини саме юридичні гарантії.

Сучасна українська доктрина прав людини виходить з того, що процес державно-юридичного забезпечення прав людини включає три напрями діяльності держави: 1) сприяння реалізації прав людини; 2) охорону прав людини; 3) захист прав людини. Сьогодні також можна вважати досить поширеним уявлення про правову державу як про таку, в якій юридичними засобами реально забезпечено максимальне здійснення, охорону та захист основних прав людини. Отже, юридичні засоби захисту прав людини складають одну з означених трьох груп інструментів, за посередництвом яких реалізується основне призначення такої держави. З огляду на це видається досить актуальною потреба у науковому пізнанні того явища, яке відображається поняттям юридичного засобу

захисту права людини, виявлення його суттєвих ознак і видових проявів [10, с. 246]. Це має полегшити розуміння юридичних засобів захисту прав людини у вітчизняній юридичній науці.

Відразу ж зауважимо, що дане поняття не має одноманітної інтерпретації у сучасній вітчизняній юриспруденції – хоча б тому, що такі ключові для цього поняття терміни, як „захист” та „засіб”, тлумачаться неоднозначно. До того ж у загальнотеоретичній та галузевій літературі з цього питання можна побачити поряд із „засобом” захисту цілу низку інших термінів, які позначають близькі за змістом (а інколи – й ті ж самі) поняття: способи, прийоми, форми, заходи захисту тощо. Як же розуміти власне терміно-поняття „юридичні засоби захисту”? [10, с. 246]. Відомо, що дослідження будь-якого явища здійснюється за допомогою певної методології, яка об’єктивно обумовлюється насамперед предметом дослідження. Як зазначалось у літературі, предмет дослідження „веде” за собою дослідницький метод. Видається, що при дослідженні такого явища, як юридичні засоби захисту (та при розробці відповідної концепції), прийнятими методологічними засадами можуть виступати, по-перше, положення соціально-філософської теорії діяльності, а по-друге – положення філософського й філософсько-правового інструменталізму (як певного відгалуження філософії прагматизму) [10, с. 246-247].

Отже, юридичні засоби захисту прав людини розглядаються не лише у юридичному, а й у філософському розумінні.

Слід зазначити, що з позицій соціально-філософської теорії діяльності будь-яка усвідомлювана людська діяльність має свою структуру, до якої входять, зокрема, такі елементи, як потреба (вона детермінує, „штовхає” суб’єкта на певний вид діяльності), мета (ідеальний образ бажаного результату такої діяльності), засіб (тобто те, за допомогою чого здійснюється перетворення дійсності). Слід, до речі, зауважити, що порівняно із засобом спосіб діяльності, тобто конкретний шлях досягнення цілі, виділяють рідко. Специфіка ж названих структурних елементів діяльності буде зумовлювати і її певні різновиди. Так, діяльність буде вважатися юридичною, якщо її структура складається із власне юридичних елементів: щонайменше з юридичної потреби, юридичної мети, юридичного засобу.

При відповіді на питання, яке ж явище вважати власне юридичним, виходимо з того, що юридичними є ті явища, які узаконені формально-обов’язковими волевиявленнями держави чи є наслідком таких волевиявлень [10, с. 247]. Таким чином, з’ясувавши, що ж становлять собою юридичні явища, можемо продовжувати дослідження цих явищ у контексті захисту прав людини.

Не буде винятком і подальша видова класифікація самої юридичної діяльності. Так, правозахисна юридична діяльність, основним призначенням і змістом якої є захист прав людини (чи інших суб’єктів), міститиме, вочевидь, специфічні групи юридичних потреб (котрі обумовлюють лише правозахисну, а не іншу юридичну діяльність), юридичних цілей та – що найбільш важливо – юридичних засобів. Дана група юридичних засобів й називатиметься юридичними засобами захисту [10, с. 247].

Водночас слід застерегти, що юридичні засоби захисту (як і всі інші види юридичних засобів) можуть використовуватись не тільки в діяльності юрисдикційній (серед спеціальних ознак якої є офіційність, а її суб’єктом є держава або уповноважений нею суб’єкт), але й у правозахисній позитивній юридично значущій поведінці. Скажімо, у процесі застосування особою необхідної оборони, оперативних санкцій юридичні засоби захисту, безперечно, використовуються, хоча сама така правозахисна діяльність є за її природою неюридичною (хоча й породжує юридичні наслідки). Тому юридичні засоби захисту включають у себе юридичні засоби як державного, так і недержавного, так би мовити „самостійного”, захисту [10, с. 247-248], що безпосередньо розширює і вдосконалює їх дію.

Нагадаємо, що під державно-юридичним захистом права людини ми розуміємо правозастосувальну юрисдикційну діяльність компетентних органів, спрямовану або на примусове здійснення юридичного обов’язку, необхідного для реалізації права людини, або на відновлення такого права, або ж на попередження чи припинення його порушення. Запропонована інтерпретація цього базового поняття, безперечно, зумовлює як тлумачення похідних від нього понять про структурні елементи даної діяльності, так і їх видову класифікацію [10, с. 248]. Скажімо, юридичною потребою, яка спричиняє до юридичної правозахисної діяльності, може виступати: потреба у правосудді; потреба у формальному визначенні прав та обов’язків суб’єкта в разі виникнення ситуації спору

(ситуації правової непевності); потреба у застосуванні такої юридичної (а не якоїсь іншої) процедури, в результаті якої порушене право суб'єкта адекватно відновлюється або ж ліквідується загроза порушення права [10, с. 248].

Юридичною метою такої діяльності (ідеальним образом бажаного результату) можна вважати, власне, стан визначеності прав суб'єкта у зазначених ситуаціях, їх захищеності внаслідок використання таких процедур. Кажучи більш конкретно, мета такої діяльності зводиться до ідеальних результатів ліквідації наслідків порушення права суб'єкта або до недопущення цього порушення, що об'єктивується у певному юридичному акті (документальному або діяльнісному) [10, с. 248]. Саме це покладає на державу завдання вдосконалення нормативно-правової бази з урахуванням новел у галузі захисту прав і свобод людини.

Висновки. Підсумовуючи проведені дослідження, можемо стверджувати, що юридичними гарантіями захисту прав людини ми можемо назвати юридичні явища, які повною мірою використовуються державою з метою забезпечення захищеності людини і дотримання її прав державою і суспільством.

Юридичні гарантії прав людини є складовою механізму захисту прав людини як у системі національного, так і у системі міжнародного захисту прав людини. На захист цього твердження можемо навести той факт, що саме юридичні гарантії прав людини встановлюються на державному і наддержавному рівні, а їх дотримання є загальнообов'язковим для всіх учасників суспільних відносин.

Бібліографічні посилання

1. Соколенко О.Л. Захист прав громадян як основна функція правової держави // Часопис Київського університету права. 2013. № 2. С. 118-121.
2. Васечко Л.О. Еволюція прав людини під впливом процесів глобалізації // Форум права. 2010. № 4. С. 121-126.
3. Скакун О.Ф. Теорія держави і права: підручник. Харків: Еспада, 2006.
4. Права людини в діяльності поліції: практик. посіб. К., 2016. 79 с.
5. Леонтева Л.В. Поняття й основні елементи юридичних гарантій захисту прав жінок // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. 2011. № 3. С. 61-68.
6. Новоселов В.И. Правовое положение граждан в советском государственном управлении. Саратов: Изд-во Саратовск. ун-та, 1976. 156 с.
7. Сидорчук Ю.М. Механізми захисту прав людини та громадянина: сутність і перспективи розвитку в Україні // Науковий вісник Чернівецького університету. 2013. Вип. 682. Правознавство. С. 33-35.
8. Стахура Б.І. Роль органів державної влади у забезпеченні прав людини і громадянина в демократичному суспільстві: теоретико-правовий вимір: дис. ... канд. юрид. наук за спец. 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень; МВС, Львівський державний університет внутрішніх справ. Львів, 2016. 180 с.
9. Рабинович П. Здійснення прав людини: проблеми обмежування (загальнотеоретичні аспекти) / П. Рабинович, І. Панкевич // Праці Львівської лабораторії прав людини і громадянина. Серія І. Дослідження та реферати. 2001. Вип. 3. С. 13, 14.
10. Права людини: соціально-антропологічний вимір: колективна монографія / голов. ред. П.М. Рабинович. Вип. 13. Львів: Світ, 2006. 280 с.

Надійшла до редакції 05.04.2018

SUMMARY

Payda Yu.Yu. Legal guarantees as element of mechanism of human rights protection. The definition of the concept of "human rights" is considered. It is noted that the right to protection takes on special significance in the context of the protection of human rights. The attention was paid to the characterization and the specific classification of the mechanism of human rights protection. A specific classification of human rights is given. The legal guarantees of human rights from the standpoint of jurisprudence and philosophical and legal instrumentalism are analyzed.

Legal guarantees of the protection of human rights are legal phenomena that are fully used by the state in order to ensure the protection of human rights and the observance of its rights by the state and society.

Legal guarantees of human rights are an integral part of the mechanism for the protection of human rights both in the national system and in the system of international protection of human rights. In support of this statement, we can point out that it is the legal guarantees of human rights that are established at the state and supranational level, and their observance is universal obligatory for all participants in public relations

Keywords: *human rights, guarantees, human rights guarantees, legal guarantees.*

* * *

УДК 340.132

Сердюк І.А. ©

кандидат юридичних наук, доцент
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

DOI: 10.31733/2078-3566-2018-1-74-78

РЕАЛІЗАЦІЯ НОРМ ПРАВА: ПИТАННЯ ТЕРМІНОЛОГІЧНОЇ ВИЗНАЧЕНОСТІ ТА ЗМІСТОВНОЇ НАПОВНЕНОСТІ

Розглянуто існуючі в сучасній правничій науці підходи до розуміння поняття «реалізація норм права». На основі їх аналізу обґрунтовано авторську дефініцію цієї загальнотеоретичної категорії, що дозволяє відмежувати її від поняття «правомірна поведінка».

Ключові слова: правореалізація, реалізація норм права, класичні норми права, правомірна поведінка, процедурність, об'єкт реалізації, мета реалізації.

Постановка проблеми. Важливим завданням загальнотеоретичної юридичної науки є уточнення її понятійно-категоріально апарату, однією зі складових якого є категорія «правотворчість», розкриття змісту якої дозволить отримати найбільш повне уявлення про досліджуваний правовий феномен.

Реалізація норм права є традиційним питанням, що комплексно розглядається в межах наукових монографій, статей, підручників і навчальних посібників з теорії держави і права.

Вагомим здобутком національної та зарубіжної правової доктрини є ґрунтовна розробка цілої низки питань, пов'язаних із різними аспектами проблематики реалізації норм права: розкриття змісту однойменного поняття, співвідношення із суміжними категоріями, диференціація, характеристика форм безпосередньої реалізації норм права і застосування норм права та ін.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Вагомий внесок у розробку питання розкриття змісту поняття «реалізація норм права» належить таким фахівцям у галузі теорії права: С. Алексєєв, І. Болакан, М. Вопленко, М. Вороніна, А. Колодій, Н. Крестовська, В. Леушин, Л. Матвєєва, Д. Подпіснов, П. Рабінович, Ю. Решетов та ін.

Метою цієї статті є спроба автора на основі методологічного аналізу різних інтерпретацій поняття «реалізація норм права» запропонувати такий підхід до розуміння цієї загальнотеоретичної категорії, який би дозволив відмежувати її від суміжних понять, зокрема правомірної поведінки.

Досягнення визначеної дослідницької мети зумовило необхідність використання логіко-семантичного і загальнонаукових методів пізнання, зокрема аналізу та синтезу.

Виклад основного матеріалу. Огляд наукової і навчальної юридичної літератури з проблеми реалізації норм права свідчить як про відмінність у поглядах учених щодо розуміння однойменного поняття, так і про вживання ними різних термінів для словесного позначення цієї загальнотеоретичної категорії.

Зауважимо, що у науковій і навчальній юридичній літературі вживаються такі терміни, як словесний символ поняття, що розглядається нами: 1) правореалізація; 2) реалізація права; 3) реалізація норм права.

Великий тлумачний словник сучасної української мови за загальною редакцією В. Бусела не містить трактування терміна «реалізація» як складової усіх трьох словосполучень і відсилає користувачів до слова «реалізувати». Останнє несе у собі подвійне смислове навантаження: 1) здійснювати, робити реальним, втілювати що-небудь у життя; 2) переводити на гроші, продавати [1, с. 1018]. Зважаючи на предмет дослідження, з-поміж двох вищенаведених трактувань цього терміна допустимим у плані подальшого аналізу є лише перше.

© Сердюк І.А., 2018

Слово «правореалізація» є складним і утворилося в результаті об'єднання двох коренів (право та реалізація). Оскільки його смислове навантаження аналогічне терміну «реалізація права», що являє собою словосполучення. Спробуємо дати відповідь на питання про те, який із двох уживаних термінів «реалізація права» чи «реалізація норм права» є більш вдалим для словесного позначення такого явища правової дійсності як втілення приписів правових норм у правомірній поведінці право-дієздатних суб'єктів.

Відповідь на поставлене нами питання знаходиться у прямій залежності від того, яке смислове навантаження несуть у собі слово «право» та словосполучення «норм права», що є складовими термінів «реалізація права» та «застосування норм права».

Передусім вважаємо за необхідне зробити деякі уточнення методологічного плану. Відображенням (проявом) наявного в сучасній правничій науці плюралізму підходів до праворозуміння є різні інтерпретації терміно-поняття «право», причому в межах окремих із них (наприклад, соціологічного або психологічного) узагалі не використовується термін «реалізація права». Це й зрозуміло, адже абсурдними є навіть ідеї реалізації «живого права» чи психічної реальності у вигляді імперативно-атрибутивних емоцій.

Натомість поняття «реалізація норм права» знайшло належне теоретичне обґрунтування в нормативізмі та позитивізмі, що в останній час хоча й зазнали певних «репутаційних втрат», однак залишаються доволі впливовими у вітчизняній правничій науці. На підтвердження цієї тези наведемо такі слова С. Головатого: «Як не парадоксально, але в будь-якому разі закладена в сучасному навчальному матеріалі вітчизняного зразка методологія залишається тією самою, що й була за радянських часів. ... Досі панівна в юридичному середовищі України доктрина юридичного позитивізму є головною перешкодою на шляху так нам необхідної європеїзації української юридичної теорії й практики» [2, с. 630–631].

Слово «право» в межах нормативістського підходу вживається в суб'єктивному (як певні можливості суб'єкта, що є засобом задоволення його інтересів) й об'єктивному (як система юридичних норм, які створені або санкціоновані державою з метою регулювання найважливіших суспільних відносин) значеннях.

Саме з урахуванням першого значення В. Леушин у такий спосіб розкриває зміст поняття реалізація права: «Це здійснення юридично закріплених і гарантованих державою можливостей, проведення їх у життя в діяльності людей та їх організацій» [3, с. 376]. Запропонована вченим дефініція категорії, що розглядається нами, суттєво обмежує її обсяг, адже враховує лише реалізацію приписів уповноважуваних норм права, що закріплюють юридичні можливості учасників суспільного життя, залишаючи поза увагою втілення в життя приписів зобов'язуваних і забороняючих норм права.

Термін «норма права», навпаки, вирізняється своєю однозначністю і тлумачиться як формально визначене правило поведінки загального характеру, що здійснює регулятивний або охоронний вплив на суспільні відносини, походить від держави чи громадянського суспільства, реалізація якого гарантована можливістю застосування державного примусу.

Зважаючи на полісемічність слова «право» та однозначність у підході до розуміння словосполучення «норма права» (якщо не брати до уваги приписи нетипового характеру, що не мають властивостей класичних норм права (спеціалізовані норми права), а також різні погляди вчених з приводу суб'єкта, від якого можуть походити ці правила поведінки – лише від уповноважених державних органів чи й інших суб'єктів права), вважаємо більш вдалим і коректним уживання терміна «реалізація норм права» для словесного позначення поняття, що відображає правовий феномен втілення приписів правових норм у правомірній поведінці право-дієздатних суб'єктів.

У підході до розуміння категорії реалізація норм права вчені хоча й ураховують смислове навантаження слова «реалізація», однак інтерпретують її по-різному: то як практичне здійснення, впровадження або втілення права (чи норм права) в суспільну практику, то як правомірну поведінку учасників суспільних відносин, то як усвідомлену діяльність із втілення її приписів у правомірній поведінці суб'єкта. На підтвердження цієї тези наведемо окремі судження правників, у яких розкривається зміст поняття, що розглядається нами.

М. Воппенко зазначає, що термін «реалізація» в юридичній науці розуміється як практичне здійснення, впровадження або втілення права в суспільну практику [4, с. 4]. У самому ж понятті вчений виокремлює три основні моменти, або три суттєві ознаки: а) правомірність; б) спрямованість на досягнення цілей правових норм; в) здатність по-

роджувати юридичні наслідки [4, с. 5].

У руслі цього самого методологічного підходу інтерпретує поняття, що складає предмет розгляду, і П. Рабінович. Під реалізацією правових норм учений розуміє здійснення їх приписів у практичних діях (бездіяльності) суб'єктів [5, с. 129].

Схожий зміст укладає в цю загальнотеоретичну категорію і А. Колодій, свідченням чого є визначення її як втілення положень правових норм у фактичній поведінці (діяльності) суб'єктів права [6, с. 210].

М. Вороніна вважає, що реалізацію правових норм можна визначити як зумовлену правовими приписами правомірну поведінку учасників суспільних відносин [7, с. 405]. У такий спосіб (мається на увазі судження вченого про досліджуване явище правової дійсності) правник фактично ототожнює його з правомірною поведінкою. У зв'язку з цим небезпідставною вважаємо постановку питання про право на самостійне існування однієї з цих двох загальнотеоретичних категорій. У межах існуючої на сучасному етапі розвитку науки правової парадигми правомірну поведінку суб'єктів необхідно розглядати як єдино можливий спосіб утілення в життя приписів правових норм.

Д. Подпісов під реалізацією норми права у загальному вигляді розуміє усвідомлену діяльність із втілення її приписів у правомірній поведінці суб'єкта з метою досягнення соціально корисного результату, передбаченого законодавцем, і виявлення соціальної цінності даної норми [8, с. 111].

Аналіз вищенаведеної дефініції поняття, що складає предмет дослідження, свідчить про те, що правник ототожнює реалізацію норми права з усвідомленою діяльністю із втіленням її (очевидно, норми права, хоча можливим проявом різночитання цього судження може слугувати і усвідомлена діяльність. – І. Сердюк) приписів у правомірній поведінці суб'єкта. У зв'язку з цим небезпідставним вважаємо питання про адекватність відображення у вищенаведеному судженні правника зв'язку між усвідомленою діяльністю суб'єкта права та його правомірною поведінкою. Зважаючи на існуючу в сучасній теорії правової поведінки парадигму, юридично значуща діяльність не може втілюватись у правомірній поведінці суб'єкта. Її та правомірну бездіяльність розглядають як можливі прояви такої поведінки.

Натомість ми поділяємо думку правника щодо мети реалізації норми права, що полягає у досягненні соціально корисного результату. Щоправда передбачення саме такого результату, як свідчать сучасні українські реалії, не завжди відповідає інтересам законодавця.

Що ж до виявлення соціальної цінності норми права, то це завдання, на нашу думку, має вирішуватися не в процесі її реалізації, а в процесі правоутворення.

Загальнотеоретична характеристика поняття, що складає предмет дослідження, вимагає з'ясування сукупності його суттєвих ознак. Цей аспект у спеціалізованій літературі або взагалі не відображений, або відображений фрагментарно, а подекуди і досить суперечливо.

Н. Крестовська та Л. Матвеева виокремлюють такі ознаки категорії «реалізація права»: 1) відповідність приписам права; 2) соціальна корисність; 3) процедурність; 4) вольовий характер; 5) державна забезпеченість [9, с. 284]. За винятком процедурності, вищенаведені риси характеризують явище правової дійсності, що іменується правомірною поведінкою суб'єктів. Підтвердженням цієї тези може слугувати така дефініція цього поняття: «правомірна поведінка – це суспільно корисні, суспільно необхідні, бажані чи допустимі акти або вчинки індивідуальних чи колективних суб'єктів, що носять свідомо-вольовий характер, відповідають (не суперечать) «літері» та «духу» об'єктивного права, забезпечуються державою і, як правило, породжують позитивні для суспільства в цілому та суб'єктів їх здійснення юридичні наслідки» [10, с. 312].

Що ж до процедурності, то вказана риса з необхідністю притаманна лише застосуванню як формі реалізації норм права і лише в окремих, передбачених законом випадках, є характерною для форм безпосереднього втілення в життя приписів правових норм, зокрема, використання і виконання. Ідея процедурності дотримання забороняючих норм права, як форми їх реалізації, взагалі позбавлена сенсу.

І. Болакан виокремлює такі ознаки поняття реалізація норм права: 1) вказівка на об'єкт реалізації (норма права); 2) вказівка на мету реалізації; 3) вказівка на практичні дії (діяння, діяльність) суб'єктів реалізації; 4) вольовий характер дій під час реалізації норм права; 5) вказівка на забезпеченість державою процесу й результату реалізації прав [11, с. 36].

Термін «вказівка», з огляду на його трактування як керівної настанови, поради [12, с. 149], не лише неодноразово та некоректно вживаний автором при визначенні ознак досліджуваного нами поняття, але й мало чого дає у гносеологічному плані. Водночас автор обгрунтовано робить наголос не на праві як об'єкті реалізації, а саме на нормі права. Щоправда і така позиція, на нашу думку, потребує певного уточнення,

Зважаючи на діалектичний взаємозв'язок способів правового регулювання (дозвіл, зобов'язання та заборона), різновидів класичних норм права за таким критерієм для їхньої видової диференціації, як характер правових приписів (уповноважуючі, зобов'язуючі та забороняючі), а також форм їх реалізації (відповідно, використання, виконання та дотримання), вважаємо більш коректним погляд на об'єкт реалізації не як абстрактну норму права, а як приписи уповноважуючих, зобов'язуючих і забороняючих правових норм. Запропонований підхід до визначення об'єкта реалізації не ігнорує і приписи нетипового, нестандартного характеру (спеціалізовані норми права), реалізація яких здійснюється опосередковано, через вищезгадані класичні норми права.

Аналіз наведених вище дефініцій поняття «реалізація норм права», а також його суттєвих ознак дає підстави для таких, що мають методологічне значення в плані розуміння цієї загальнотеоретичної категорії:

по-перше, неприпустимим вважаємо ототожнення досліджуваної категорії з поняттям правомірної поведінки, адже її необхідно розглядати як єдино можливий спосіб утілення в життя приписів правових норм;

по-друге, риса процедурності з необхідністю притаманна застосуванню як формі реалізації норм права і лише в окремих, передбачених законом випадках, є характерною для форм безпосереднього втілення в життя приписів правових норм, зокрема, використання і виконання;

по-третє, важливими в плані загальнотеоретичної характеристики досліджуваної категорії є такі її аспекти, як об'єкт та мета реалізації. Зважаючи на діалектичний взаємозв'язок способів правового регулювання, різновидів класичних норм права, а також форм їх реалізації, вважаємо об'єктом реалізації не абстрактну норму права, а приписи уповноважуючих, зобов'язуючих і забороняючих правових норм. Мету реалізації цих норм убачаємо в досягненні мети правового регулювання – упорядкування, охорони та розвитку суспільних відносин, тобто правопорядку.

Як слушно зауважив В. Лазарєв, проблема реалізації права може бути розглянута у двох напрямках: слідування праву з боку органів держави та посадових осіб; втілення права у вчинках громадян, у діяльності їх організацій і об'єднань. Однак в обох випадках, – стверджує вчений, – мова, по суті, йде про конституювання правопорядку. Для нього, як відомо, недостатньо простої наявності правових норм. Суть правопорядку полягає в тому, що на основі права складаються реальні суспільні відносини [13, с. 149].

Висновки. Враховуючи вищевикладене, під поняттям «реалізація норм права» пропонуємо розуміти *втілення приписів уповноважуючих, зобов'язуючих і забороняючих норм права в об'єктивованому волевиявленні право-дієздатних суб'єктів (їх правомірній поведінці), що, як правило, породжує правопевні для учасників суспільного життя юридичні наслідки та забезпечує досягнення мети правового регулювання – упорядкування, охорону та розвиток суспільних відносин.*

Бібліографічні посилання

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови. Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2002. 1440 с.
2. Головатий С. Про людські права: лекції. Київ: ДУХ І ЛІТЕРА, 2016. 760 с.
3. Леушин В.И. Реализация и применение права. Юридический процесс. *Теория государства и права*: учебник. Под ред. В. М. Корельского и В. Д. Первалова. Москва, 1997. С. 376-398.
4. Вопленко Н.Н. Реализация права: учебное пособие. Волгоград: Изд-во ВГУ, 2001. 48 с.
5. Рабінович П.М. Основи загальної теорії права та держави: навч. посіб. Вид. 5-те, зі змінами. Київ: Атіка. 2001. 176 с.
6. Теорія держави і права: навч. посіб. А.М. Колодій та ін. За заг. ред. С. Л. Лисенкова. Київ: Юрінком Інтер, 2002. 368 с.
7. Загальна теорія держави і права: підручник. М. В. Цвік, Л.В. Авраменко та ін. За ред. М.В. Цвіка, О.В. Петришина. Харків: Право, 2009. 584 с.
8. Подпіснєв Д. Ознаки реалізації норм права. *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право*. 2013. № 3 (19). С. 107-111.)
9. Крестовська Н.М., Матвєєва Л.Г. Теорія держави і права: Елементарний курс. Харків: ТОВ «Одісей», 2007. 432 с.

10. Сердюк І.А. Правова поведінка. *Теорія держави і права*: підручник. Кер. авт. кол. Ю.А. Ведерніков. Дніпро, 2016. С. 314-330.
11. Болакан І.В. Реалізація норм права як правова категорія. *Актуальні проблеми держави і права*. 2016. № 77. С. 31-38.
12. Великий тлумачний словник сучасної української мови. Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2002. 1440 с.
13. Лазарев В.В. Действие права и формы его реализации. *Проблемы общей теории права и государства*: учебник. Под общ. ред. В. С. Нерсесянца. Москва, 2006. С. 414-428.

Надійшла до редакції 19.04.2018

SUMMARY

Serdyuk I.A. Realization of the norms of law: issues of terminological certainty and content filling. While preparing this article the author has set the goal, based on the methodological analysis of various interpretations of the concept of "implementation of the norms of law", to suggest such an approach to understanding of this general and theoretical category, which would allow it to distinguish it from related concepts, in particular, lawful behavior.

The analysis of the existing in the modern legal science approaches to understanding of the concept of "implementation of the norms of law," as well as its essential features, allowed to formulate such interim conclusions having methodological significance in terms of interpreting of this general and theoretical category:

Firstly, we consider it unacceptable that the identification of the category under study with the notion of lawful behavior, since it should be considered as the only possible way of implementation of the provision of legal norms;

secondly, the trait of procedural necessity inherent in the application as a form of the implementation of the norms of law and only in certain cases provided for by law, is characteristic for the forms of direct implementation of the provisions of legal norms, in particular, the use and execution;

thirdly, it is important in terms of the general and theoretical characteristics of the category under study of its aspects, such as the object and purpose of the implementation. Given the dialectical relationship of the methods of legal regulation, the varieties of classical law norms, as well as the forms of their implementation, we consider the object of realization not an abstract norm of law, but the requirements of the authorizing, binding and prohibiting norms of law. The purpose of the implementation of these norms is seen in achieving the goal of legal regulation - ordering, protection and development of social relations.

Taking into account these theoretical provisions under the concept of the implementation of the norms of law we suggest to understand the implementation of the orders of the authorities, binding and prohibiting the norms of law in the objective will of identifying the legally capable persons (their legitimate behavior), which, as a rule, gives rise to certain rights for members of the public life legal consequences and ensures achievement of the goal of legal regulation - ordering, protection and development of social relations.

Keywords: realization of law, realization of the norms of law, classical norms of law, lawful behavior, procedural, object of realization, purpose of realization.

УДК 342.7

Соколов О.М. ©

суддя Печерського районного суду м. Києва

DOI: 10.31733/2078-3566-2018-1-78-83

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ПРОЦЕСУ ВНУТРІШНЬОГО ПЕРЕМІЩЕННЯ ОСІБ В УКРАЇНІ: ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ

Здійснено аналіз правових механізмів регулювання переміщення осіб в Україні. Зокрема, виділено три етапи розвитку правового регулювання міграційних процесів на території України. Зосереджено увагу на моменті виникнення поняття «внутрішньо переміщена особа» та закріплення його у законодавстві України.

Постановка проблеми. Міграція є поширеним явищем у світі, під яким розуміють такі територіальні переміщення населення, які супроводжуються зміною місця проживання та місця праці як у межах однієї країни, так і за її межами [1, с. 194]. При цьому

© Соколов О.М., 2018

міграція може бути як вимушеною, спричиненою різними зовнішніми факторами (прояв насильства, збройний конфлікт, тимчасова окупація, внутрішня ворожнеча, масові порушення прав людини, надзвичайні ситуації природного чи техногенного характеру), так і внаслідок власних переконань.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Дослідженням історико-правового розвитку поняття «внутрішньо переміщена особа» займалися такі науковці, як С.М. Колос, П.І. Гарчев, Д.Ф. Розовик, Г.С. Гудвін-Гілл, Р.К. Уілкінсон, О.А. Фесенко та ін.

Метою статті є аналіз етапів розвитку правового регулювання міграційних процесів на території України та відстеження моменту виникнення й закріплення поняття «внутрішньо переміщена особа» в законодавстві України.

Виклад основного матеріалу. Міграційні процеси на території України можна простежити з давніх часів. У IV-III тис. до н.е., під час розвитку трипільської культури, розбудови протоміст і навколишніх сіл, відбувалися напади кочовиків на «трипільців», що спонукало сільське населення, очевидно, перебиратися до міст, адже міста були оточені фортечними стінами, тим самим селяни рятувались від нападу [2, с. 25-26]. Крім того, причинами таких переміщень були природні катаклізми, освоєння нових земель, міжособистісні конфлікти, напади ворожих племен, війни.

Простеживши шлях правової регламентації виникнення поняття внутрішньо переміщених осіб, слід зазначити, що він бере свій початок з середини XV століття. Умовно цей процес можна поділити на декілька етапів. Вважаємо, що перший етап розвитку почався з середини XV століття та тривав до кінця Другої світової війни.

У часи середньовіччя міграція більшою мірою була пов'язана з політичними або економічними процесами у державі. Таке вимушене переселення в Україні розпочалося з середини XV століття та було пов'язане з виданням загальноземських привілеїв польським королем Казимиром IV у 1447 році, за якими законодавчо закріплювалася панщина та розширювалися права польських феодалів над українським населенням. Саме прийняття загальноземських привілеїв викликало повстання та опір в українського народу та численні втечі на вільні землі Лівобережної України і заснування вільних поселень, зокрема Запорізької Січі. У козацькому середовищі сформувалися певні демократичні засади їх державного устрою, власна мова, культура, духовність, побут, ментальність. Були закладені основи формування української нації, елементи її соціального устрою, права тощо [3, с. 40].

Другою хвилею масового переселення українського народу стала ліквідація Запорізької Січі указами Катерини II у 1775 році та передання її земель Новоросійській губернії. З утворенням нової губернії розпочалося активне заселення південних земель України та заснування нових міст – Одеси, Николаєва, Херсона, Олександрівська, Маріуполя, Катеринослава, у Криму – Севастополя і Сімферополя [3, с. 47].

Масові переселення українського народу на початку XX століття також були спричинені столипінською аграрною реформою, за якою було прийнято низку нормативних актів, написаних задля перерозподілу селянської земельної площі в Російській імперії та підвищення продуктивності сільського господарства. До основних нормативних актів реформи можна віднести Указ від 9 листопада 1906 р. «Про доповнення деяких постанов чинних законів, які стосуються селянського землеволодіння і землекористування», на підставі якого було ухвалено Державною Думою Закон від 14 червня 1910 року. Цими нормативними актами скасувалися обов'язкові форми земельної общини і кожному селянинові надавалося право вийти з неї й виділити свою землю у повну власність.

Наступне масове переміщення населення України відбулося з початком та під час Другої світової війни. Саме після її закінчення розпочався другий етап генезису правового закріплення внутрішньо переміщених осіб. Цей період характеризується появою таких категорій, як «біженець», «переміщені особи», «особи без громадянства» тощо і триває до початку XXI століття, із закріпленням поняття «внутрішньо переміщені особи» на національному законодавчому рівні.

Так, у 1946 році в рамках Організації Об'єднаних Націй була створена Міжнародна організація у справах біженців (МОСБ ООН). Відповідно до її Статуту на міжнародному рівні з'являються окремі поняття «біженець» та «переміщена особа», де надається визначення переміщених осіб як осіб, що були вислані з країни громадянства або місць попереднього звичного проживання у результаті дій нацистських, фашистських або тих, що бра-

ли участь у Другій світовій війні на їхньому боці режимів, або були змушені залишити їх [4]. Поняття «переміщена особа» розглядалося лише як зовнішнє переміщення.

Проблеми внутрішньо переміщеної особи стали актуальними на міжнародному рівні на початку 1970-х рр. в силу громадянських воєн, які відбувалися на території В'єтнаму, Камбоджі, Судану, Анголи та викликали масові внутрішні переміщення населення цих країн. Тому у 1972 році Управління Верховного комісара зі справ біженців (УВКБ ООН) включило «осіб, переміщених всередині країни» у свої Програми щодо надання допомоги та відновлення для біженців і репатріантів.

У 1994 році Виконавчий комітет УВКБ ООН у своїй доповіді серед іншого підкреслив, що, оскільки особи, переміщені всередині країни, залишаються під територіальною юрисдикцією їх власних держав, основна відповідальність за їх добробут і захист лежить на відповідній державі. Крім того, зазначалось, що в багатьох випадках поряд з особами, переміщеними всередині країни, є біженці, репатріанти або вразливе місцеве населення, причому недоцільно розглядати ці категорії по-різному, задовольняючи їхню потребу в захисті та допомозі. При цьому підкреслювалася найважливіша роль Міжнародного Комітету Червоного Хреста в поширенні інформації про міжнародне гуманітарне право і в наданні захисту та гуманітарної допомоги особам, переміщеним у результаті збройних конфліктів [5].

В Українській РСР проблема внутрішньо переміщених осіб з'явилася у зв'язку з надзвичайною ситуацією техногенного характеру у 1986 році, коли вибухом четвертого енергоблоку Чорнобильської атомної електростанції та значною кількістю викидів в атмосферне повітря унеможливилось проживання населення на такій території, що стало причиною такого явища, як екологічна міграція.

Першим документом програмного змісту щодо питань, пов'язаних з Чорнобильською катастрофою, стала Постанова Верховної Ради СРСР «Про єдину програму щодо ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС і ситуацію, пов'язану з цією аварією» (на 1990-1992 рр.) [6], яка надала змогу оцінити рівень гуманітарної кризи та заходи щодо їх ліквідації, проте була затверджена лише через чотири роки – 25 квітня 1990 р. До цього часу на території Української РСР діяли виключно накази галузевих міністерств і відомств, які були переважно засекреченими. Згідно із зазначеною програмою передбачалось цільове фінансування багатопланових робіт, серед яких найголовнішим завданням було відселення людей з територій, де ефективна еквівалентна доза за рік перевищувала 0,5 бер. На 1 січня 1992 р. було відселено понад 163 тис. осіб. Значна частина багатьох розділів програми, таких як моніторинг, науковий супровід, створення реєстру потерпілих, повинна була виконуватись союзними установами та спеціалізованими організаціями, яких в Україні було мало або й зовсім не було.

Після прийняття Закону України «Про соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи» і аж до прийняття Закону України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» 2014 року в Україні правовий статус внутрішньо переміщених осіб не закріплювався, на відміну від міжнародного рівня.

Основоположним документом у сфері захисту внутрішньо переміщених осіб на міжнародному рівні стали Керівні принципи з питання щодо переміщення осіб усередині країни від 11 лютого 1998 р. [7]. Зазначені Керівні принципи зачіпають особливі потреби переміщених всередині країни осіб у всьому світі. У них визначаються права і гарантії, які стосуються захисту осіб від насильницьких переміщень і надання їм захисту і допомоги під час переміщень, а також під час повернення або переселення і реінтеграції. Відповідно до Керівних принципів переміщеними всередині країни особами вважаються особи або групи осіб, яких примусили або змусили кинути або покинути свої будинки або місця звичайного проживання, зокрема у результаті або щоб уникнути наслідків збройного конфлікту, повсюдних проявів насильства, порушень прав людини, стихійних або викликаних діяльністю людини, лих, і які не перетинали міжнародно визнаних державних кордонів.

Керівні принципи не є міжнародним договором, не підлягають ратифікації та обов'язковому виконанню, не мають юридичної сили, однак є загальноновизнаним, відображають існуючі норми міжнародного права, деталізують їх та пояснюють, як їх можна застосовувати щодо внутрішньо переміщених осіб, ґрунтуються на чинних законах та конвенціях.

В Україні Закон «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» був прийнятий лише 20 жовтня 2014 року за № 1706 [8]. І саме з цього часу розпочина-

ється третій період генезису правової регламентації внутрішньо переміщених осіб.

Відповідно до ст. 1 цього Закону внутрішньо переміщеною особою вважається громадянин України, який постійно проживає в Україні, якого змусили або який самостійно покинув своє місце проживання у результаті або з метою уникнення негативних наслідків збройного конфлікту, тимчасової окупації, повсюдних проявів насильства, масових порушень прав людини та надзвичайних ситуацій природного чи техногенного характеру. Закон крім загальних прав та гарантій надає внутрішньо переміщеним особам додаткові права щодо житлових питань і землі, а також міжнародної допомоги [8].

З моменту прийняття Закону № 1706 у нього вже декілька разів вносились зміни. Так, Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо реформування загальнообов'язкового державного соціального страхування та легалізації фонду оплати праці» [9] № 77-VIII від 28.12.2014 було внесено зміни, відповідно до яких внутрішньо переміщені особи з тимчасово окупованої території мають право на отримання матеріального забезпечення, страхових виплат та соціальних послуг за загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням, у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності і від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності, безпосередньо у робочих органах Фонду соціального страхування України за фактичним місцем проживання, перебування.

Законом України «Про внесення змін до деяких законів України щодо посилення соціального захисту внутрішньо переміщених осіб» від 05.03.2015 № 245-VIII [10] було доповнено Закон України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» у частині отримання допомоги по безробіттю.

Також відповідно до Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо посилення гарантій дотримання прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» від 24.12.2015 № 921-VIII [11] іноземні громадяни та особи без громадянства, які постійно проживають на території України і проживали на тимчасово окупованих територіях, зможуть стати внутрішньо переміщеними особами. Відповідно до цього Закону створюється Єдина інформаційна база про внутрішньо переміщених осіб з метою обліку цих осіб. Цей Закон також передбачає допомогу при реєстрації внутрішньо переміщеним особам на ринку праці та полегшує пошук роботи та працевлаштування.

Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення соціального захисту дітей та підтримки сімей з дітьми» від 26.01.2016 № 936-VIII [12] вніс зміни у Закон № 1706, доповнивши його, серед іншого, правами та соціальними гарантіями внутрішньо переміщених дітей, дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

Наступні доповнення до Закону України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» відбулися 23.07.2017 [13] (передбачалося забезпечення права на отримання комунальних послуг внутрішньо переміщених осіб) та 19.12.2017 [14].

Крім Закону № 1706 в Україні було також прийнято Положення «Про Відділ з питань дотримання прав внутрішньо переміщених осіб Секретаріату Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини», затверджене уповноваженим Верховної Ради України з прав людини від 15.09.2015 [15]. Основним завданням відділу є забезпечення здійснення парламентського контролю за дотриманням права, свобод і законних інтересів внутрішньо переміщених осіб.

До законодавчих актів, які регулюють розглянуте питання, належить також Закон України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» № 1207-VII від 05.05.2014 [16], метою якого є визначення статусу території України, тимчасово окупованої внаслідок збройної агресії Російської Федерації, встановлення особливого правового режиму на цій території, визначення особливості діяльності державних органів, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ і організацій в умовах цього режиму, додержання та захисту прав і свобод людини та громадянина, а також прав і законних інтересів юридичних осіб. Законом регулюються питання щодо захисту та забезпечення прав і свобод людини та громадянина, культурної спадщини на тимчасово окупованій території, на отримання документів, що підтверджують громадянство України, посвідчують особу чи її спеціальний статус, на зайнятість, пенсійне забезпечення, загальнообов'язкове державне соціальне страхування, соціальні послуги, освіту, захист виборчих прав; порядок в'їзду осіб на тимчасово окуповану територію та виїзду з неї; гарантування права власності та правовий режим майна на тимчасово окупованій території; забезпечення реалізації права на

спадкування; особливості приватизації жилих приміщень, що знаходяться на тимчасово окупованій території, військовослужбовцями військових формувань та правоохоронних органів України; встановлюються гарантії щодо прав і свобод громадян України, які виїхали за межі тимчасово окупованої території та відповідальність.

Законом України «Про тимчасові заходи на період проведення антитерористичної операції» № 1669-VII від 12.02.15 [17] визначаються тимчасові заходи для забезпечення підтримки суб'єктів господарювання, що здійснюють діяльність на території проведення антитерористичної операції, та осіб, які проживають у зоні проведення антитерористичної операції або переселилися з неї під час її проведення. Закон регулює такі питання, як особливості діяльності переміщених вищих навчальних закладів; встановлює звільнення від сплати за користування земельними ділянками державної та комунальної власності, скасування орендної плати за користування державним та комунальним майном і концесійного платежу за право на створення (будівництво) та/або управління (експлуатацію) державним та комунальним майном; встановлює заходи щодо збереження майна, що знаходиться в іпотеці; забезпечення реалізації права на спадкування, права на освіту тощо.

Правовим документом, спрямованим на захист осіб, яким заподіяно моральну, фізичну або матеріальну шкоду внаслідок надзвичайних ситуацій (катастроф, аварій, пожеж, стихійних лих, епідемій) або проведення робіт з ліквідації їх наслідків, є прийняття Кодексу цивільного захисту України № 5403-VI від 2 жовтня 2012 р. (Глава 17 «Відшкодування матеріальних збитків та надання допомоги постраждалим внаслідок надзвичайної ситуації» [18]).

Таким чином, сьогодні основними нормативно-правовими актами, які регулюють статус та права внутрішньо переміщених осіб в Україні, є Конституція України, Цивільний кодекс України, Цивільно-процесуальний кодекс України, закони України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб», «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи», «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України», «Про тимчасові заходи на період проведення антитерористичної операції» тощо.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Таким чином, генезис правового регулювання прав внутрішньо переміщених осіб в Україні пройшов декілька етапів: I етап (середина XV ст. – 40-50 роки XX ст.) характеризується збільшенням чисельності переселенців у зв'язку зі створенням міст, примусовим заселенням нових територій чи переселенням осіб; на II етапі (1950-1960 рр. – початок XXI ст.) приймаються нормативно-правові акти на міжнародному рівні, які стали підґрунтям до визначення та закріплення поняття «внутрішньо переміщена особа» на національному рівні; III етап (початок XXI ст. – дотепер) – встановлюються державні гарантії та закріплюється правовий статус внутрішньо переміщеної особи на національному рівні.

Проаналізувавши норми міжнародного законодавства, слід зауважити, що законодавство України лише починає трансформуватися та впроваджувати ключові норми міжнародно-правових актів, в яких закріплені основні положення щодо прав внутрішньо переміщених осіб, оскільки таке явище, як внутрішньо переміщені особи, є новим для України, що і зумовлює необхідність подальших досліджень з метою напрацювання єдиних теоретичних позицій.

Бібліографічні посилання

1. Колос С.М. Фактори впливу на міграційні процеси в Україні // Вісник Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля. 2013. № 16 (205). С. 194-203.
2. Гарчев П.І. Первісне суспільство і початок державотворення на території України (до розгрому скіфського царства) / Нац ун-т внутр. справ. Сімферополь: Доля, 2001. 171 с.
3. Розовик Д.Ф. Переселенський рух в Україні: друга половина XVI ст. – 1930-і роки: монографія / Д. Розовик, О. Розовик; Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. 2-е вид., випр. ідопов. К.; Вінниця: Нілан, 2013. 404 с.
4. Устав Международной организации по делам беженцев (1946 г.). Извлечения. URL: http://unhcr.org.ua/img/uploads/docs/1946%20Statute_3.pdf.
5. Заключение исполкома УВКБ ООН № 75, 1994 г. Лица, перемещенные внутри страны. URL: http://unhcr.ru/fileadmin/files/docs/Documents/Documents_on_protection.
6. Про єдину програму по ліквідації наслідків аварії на ЧАЕС і ситуацію, пов'язану з цією аварією: Постанова Верховної Ради Союзу РСР від 25 квітня 1990 року // Радянська Україна. 1990. 29 квітня.
7. Руководящие принципы по вопросу о перемещении лиц внутри страны от 11 февраля

1998 г. URL: <http://unhcr.ru/dokumenty.html>.

8. Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб: Закон України // Відомості Верховної Ради. 2015. № 1. Ст. 1.

9. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо реформування загальнообов'язкового державного соціального страхування та легалізації фонду оплати праці: Закон України // Відомості Верховної Ради (ВВР). 2015. № 11. Ст. 75.

10. Про внесення змін до деяких законів України щодо посилення соціального захисту внутрішньо переміщених осіб: Закон України // Відомості Верховної Ради. 2015. № 21. Ст. 140.

11. Про внесення змін до деяких законів України щодо посилення гарантій дотримання прав і свобод внутрішньо переміщених осіб: Закон України // Відомості Верховної Ради. 2016. № 6. Ст. 58.

12. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення соціального захисту дітей та підтримки сімей з дітьми: Закон України // Відомості Верховної Ради. 2016. № 10. Ст. 99.

13. Про внесення змін до Закону України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» щодо забезпечення права на отримання комунальних послуг: Закон України // Відомості Верховної Ради. 2017. № 18. Ст. 218.

14. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України: Закон України // Відомості Верховної Ради. 2018. № 6-7. Ст. 43.

15. Положення «Про Відділ з питань дотримання прав внутрішньо переміщених осіб Секретаріату Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини», затверджене уповноваженим Верховної Ради України з прав людини від 15.09.2015.

16. Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України: Закон України // Відомості Верховної Ради. 2014. № 26. Ст. 892.

17. Про тимчасові заходи на період проведення антитерористичної операції: Закон України // Відомості Верховної Ради. 2014. № 44. Ст. 2040.

18. Кодекс цивільного захисту України: Закон України // Відомості Верховної Ради. 2013. № 34-35. Ст. 458.

Надійшла до редакції 17.04.2018

Sokolov O.M. Legal regulation of the internal displacement process of persons in Ukraine: historical aspects. The provisions of the work are aimed at analyzing legal mechanisms for regulating the displacement of persons in Ukraine. In particular, three stages of the development of legal regulation of migration processes in the territory of Ukraine are identified in the work. The attention is focused on the moment of occurrence of the concept of «internally displaced person» and its consolidation in the legislation of Ukraine.

The genesis of legal regulation of the rights of internally displaced persons in Ukraine took several stages: the first stage (mid-fifteenth century – 40-50 years of the twentieth century) is characterized by an increase in the number of settlers in connection with the establishment of cities, the forced settlement of new territories or the resettlement of persons; in the second stage (50-60 years of the twentieth century – beginning of the XXI century) adopted regulations internationally, which became the basis to define and consolidate the concept of «internally displaced person» at the national level; III stage (beginning of the XXI century – to this day) – state guarantees are established and the legal status of the internally displaced person is established at the national level.

Today, the main legal acts that regulating the status and rights of internally displaced persons in Ukraine are: the Constitution of Ukraine, the Civil Code of Ukraine, the Civil Procedural Code of Ukraine, the Laws of Ukraine «On the Guarantees of the Rights and Freedoms of Internally Displaced Persons», «On the Status and social protection of citizens who suffered as a result of the Chernobyl disaster», «On ensuring the rights and freedoms of citizens and legal regime in the temporarily occupied territory of Ukraine», «On interim measures for the period of antiterrorism operation» etc.

After analyzing the norms of international law, it should be noted that the Ukrainian legislation is only beginning to transform and implement the key rules of international legal acts, which consolidate the basic provisions on the rights of internally displaced persons, since such a phenomenon as internally displaced persons is new to Ukraine.

Key words: *internally displaced persons, refugees, internal displacement, settlers*

* * *

УДК 342.2

Талдикін О.В. ©

кандидат юридичних наук, доцент
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

DOI: 10.31733/2078-3566-2018-1-84-88

ФОРМА ДЕРЖАВИ ВІДПОВІДНО ДО ПАКТІВ І КОНСТИТУЦІЇ ПРАВ І ВОЛЬНОСТЕЙ ЗАПОРІЗЬКОГО ВІЙСЬКА

Проаналізовано модель форми держави відповідно до «Пактів і Конституції прав і вольностей Запорозького війська» Пилипа Орлика. Визначено структуру моделі форми держави із розглядом додаткової складової: форми домінуючого суспільно-економічного укладу. Надано особливості державного суверенітету. Подано класифікацію носіїв державної влади. Визначено форму державного правління, форму адміністративно територіального устрою та форму державного політичного режиму.

Ключові слова: Конституція, Пакти, Військо Запорозьке, суверенітет, форма держави, форма державного правління, форма адміністративно-територіального устрою, форма державного політичного режиму, форма домінуючого суспільно-економічного укладу.

Постановка проблеми. Значення для національної політико-правової думки такого унікального документа, яким є «Пакти і Конституція прав і вольностей Запорозького війська» П. Орлика важко переоцінити, адже він являє собою яскравий приклад розвитку державно-правових відносин на території українських земель на початку XVIII століття та відображує той рівень досвіду державотворення, що мали державні мужі Війська Запорозького, які з веління долі перетворилися на політичних емігрантів.

На думку О. Кесіна, незважаючи на той факт, що «Пакти...» 1710 року залишилися лише конституційним проектом і не були застосовані на практиці, вони розроблялися їх авторами як документ, що регулював би конституційні питання у Війську Запорозькому після його виходу зі складу Російської держави [1]. Отже, попри неабиякий інтерес до цього документа з боку фахівців-науковців: істориків, правників-державознавців, та ступінь дослідження документа як вагомий пам'ятки політико-правової думки, актуальним, на наш погляд, залишається моделювання форми держави, що могла бути утворена за умов позитивного для П. Орлика та його прихильників вирішення вельми складної зовнішньополітичної ситуації, в якій вони опинилися після Полтавської битви та поразки військ Карла XII.

Метою даної роботи є спроба визначення моделі форми держави відповідно до тексту угоди «Пакти й Конституція прав і вольностей Війська Запорозького», яка була укладена між новообраним гетьманом, старшиною, запорожцями, реєстровим козацтвом 5 квітня 1710 року під містечком Бендерами на загальній Раді.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Автор використовує текст «Пактів і Конституції прав і вольностей Запорозького війська», що зберігається у фонді «Справи про Україну» Російського державного архіву давніх актів (РДАДА) і був виявлений в листопаді 2008 року співробітниками ЦДІАК України О.Б. Вовк та Г.В. Путовою під час службового відрядження [2]. Зазначимо, що автор не ставить на меті розгляд питання автентичності тексту пактів, залишаючи його на розсуд відповідних співробітників ЦДІА.

Виклад основного матеріалу. Форма держави, в широкому розумінні: відображення зовнішнього прояву соціально-класової сутності держави через характеристику її складових елементів, які розкривають організаційно-структурний, територіально-національний, адміністративний зміст, сукупність способів і методів здійснення державної влади [3, с. 79]. Доцільним, на наш погляд, є врахування ретроспективного погляду на структурні елементи форми держави, відповідно до епохи станово-кастового суспільства, яке було засноване на правовій нерівності його членів та в якому розвивалися історичні її варіанти. Надмірна державна регламентація суспільного життя в епоху станово-кастового суспільства обумовлювала виникнення та розвиток таких варіантів держави,

повна характеристика форми яких потребує, на наш погляд, визначення додаткової складової. Такої складової, яка б чітко відображала її соціально-класовий зміст. Отже, вважаємо, що доречним було б визначення четвертого елемента форми держави: форми (домінуючого) суспільно-економічного укладу. Таким чином, структура форми держави – це її внутрішня будова, що традиційно складається із трьох елементів: форми державного правління, форми державного територіального устрою та форми державного політичного режиму. Враховуючи ретроспективний аспект, цілком логічним буде визначення деяких додаткових позицій, зокрема: суверенітету, типу держави по відношенню до релігії, а також форми домінуючого соціально-економічного укладу.

Назва держави: більшість офіційних документів того часу використовує назву «Військо Запорозьке». «Пакти і Конституція прав і вольностей Запорозького війська» не є винятком: «зъ тымъ ж[е] войскомъ Запорожскимъ и народомъ малороссійскимъ» [4]. Разом з тим текст конституції містить також і такі варіанти. І. Фаріон з цього приводу зазначає: «Показовим є не лише написання пам'ятки руською мовою, а наскрізне вживання зазвичай оцінно-атрибутивних лексем-концептів: апелювання на отчизна, хоронімів та їхніх похідних: «Украина, Отчизна Малороссійска», «Отчизна наша Малая Россія», «Отчизн[е] Малороссійской, матц[е] нашой», «О интересахъ отчизны малороссійской», «свободити отчизну нашу Малую Россію отъ неволничого ярма московскаго»; п'ять разів ужито хоронім Украина і відносні похідники «городамъ украинскимъ» (2); численні прикметникові етноніми: «народ Малороссійский», «народъ валечный стародавний Козацкій», «народъ вольный Малороссійскій», «народъ вольный Козацкій», «обывателей малороссійскихъ», «народъ порабощенный и утисненный малороссійскій», «синовъ малороссійскихъ» – усе це відображає найвищий руський ідеал того часу, висловлений у стрижневому терміні тодішньої правосвідомості «ц[е]лости правъ и вольностей своихъ боронити», що визначено самим Богом та природою» [5, с.129–130]. Однак попри наявність кількох варіантів, назва «Військо Запорозьке» використовувалась в якості визначення тієї частини українських земель, на яку розповсюджувалася влада гетьмана.

Столиця: «Пакти і Конституція прав і вольностей Запорозького війська» прямо вказують місто, яке визначається як столиця: «Городъ стол[и]чный Кієвъ...» [4, п. 13].

Суверенітет: укладення «Пактів і Конституції прав і вольностей Запорозького війська» відбувалося у надзвичайно складній внутрішньополітичній ситуації, яка обумовила специфіку взаємовідносин гетьмана та короля Швеції Карла XII. Стаття друга Пактів не просто вказувала на протекторат Швеції, а й визначала його безстроковий пролонгований характер: ««упросити у королевского в[е]л[и]ч[е]ства шведского такого трактату, чтобъ его в[е]л[и]ч[е]ство и его сукцессорове паяснейшыя корол[е] шведскіи вечными протекторами Украіны титуловалися и самимъ деломъ зоставали для болшой крепости [о]тчизны п[а]шой й для захованя оной целости в правахъ наданыхъ и границяхъ...» [4, п. 2]. У даному аспекті важливим є також наголошення про згоду протектора-монарха на вибори гетьмана та затвердження кандидатури новообраного.

Треба зазначити, що протекторат, як форма залежності у міждержавних відносинах, за якої держава, яка знаходиться під захистом (протекцією) іншої держави передбачає делегування частини суверенітету державі протектору. Держава, що є суб'єктом такого захисту, як правило, позбавлена повноти суверенітету у зовнішніх відносинах (зовнішній суверенітет) при збереженні його у внутрішніх (внутрішній суверенітет). Однак держава, яка знаходиться під протекторатом, може зберігати й деяку ступінь міжнародної правосуб'єктності, хоча здійснення її правоспроможності делеговане державі-протектору [6].

Сумнівною видається саме повнота зовнішньополітичної незалежності Війська Запорозького.

Форма державного правління традиційно визначає порядок утворення вищих органів державної влади:

- 1) характер взаємовідносин між вищими та іншими державними органами;
- 2) характер взаємовідносин між верховною державною владою і населенням;
- 3) ступінь участі населення у формуванні вищих органів державної влади [3, с. 81].

Відповідно до тексту «Пактів і Конституції прав і вольностей Запорозького війська», форма правління мала усі ознаки виборної обмеженої монархії. Влада гетьмана обмежувалася передусім на користь Генеральної старшини. Главою держави був Гетьман, який би обирався безстроково представниками усіх верств населення. На безстроковість повноважень глави держави вказує той факт, що «Пакти...» не містили такої важливої складової, як строк повноважень гетьмана. Таким чином, цей строк не обмежувався вза-

галі. Гетьман складав присягу на вірність державі і символізував її єдність. Виборність і безстроковість (пожиттевість), таким чином, виступали характерними рисами верховної влади. Глава держави титулувався як «ясновельможний Гетьман», мав би власну резиденцію, видавав би *ордонанси* та, згідно з дев'ятим пунктом, мав право: «ки на свой персональний пожитокъ упоґребляти, доволствуячи своїми оброками и приходами, на булаву и на особу его гетманскую належачими, яко то индуктою, полкомъ Гадацкимъ, сотнею Шептакувскою, добрами Почеповскими и Оболонскими и иншими интратами, якіе здавна ухвалены и постановлены на урядъ гетманскій» [4, п. 9].

На дуалістичний характер верховної одноосібної влади вказують повноваження гетьмана у сфері виконавчої влади, викладені у десятому та одинадцятому пунктах:

- право здійснювати загальний нагляд за діяльністю органів виконавчої влади;
- право затверджувати вибір найвищих урядовців і полковників;
- право на контроль да діяльністю козацької старшини з метою запобігання всілякого роду зловживанням [4, п. 10–11].

Треба підкреслити, що гетьман, як глава держави, разом з Генеральною старшиною мав би вирішувати і відповідні законодавчі питання у період між скликаннями Генеральної Ради: «Если бы зас, опрочъ тыхъ вышъгъреченныхъ, до Енеральной Рады назначенныхъ терм[и]новъ, притрафлялися якіе публичные sprawy скорого упрвления, исправления и отправления потребуячие, теды ясновелможный гетманъ моцень и воленъ будеть зъ оборою енеральной старшины, таковые д[е]ла повагою своею гетманскою управляти и отпраовати» [4, п. 6].

У цьому параграфі також наведено особливості співвідношення гетьмана, генеральної старшини і нижчої козацької адміністрації. Мова йде не тільки про те, що вища влада має належати виключно гетьманові та Генеральній Раді у складі генеральної старшини, але й, що важливо, про право Генеральної Ради давати поради гетьману та його наступникам. Всі члени Генеральної Ради за наказом гетьмана повинні були збиратися тричі на рік – на Різдово, Великдень і Покрову в резиденції гетьмана для слухання і обговорення справ.

Таким чином, попри наявність спроби розподілу влади на законодавчу: Генеральна Рада і гетьман; виконавчу: гетьман і Генеральна старшина; та судову: Генеральний суд, наявність повноважень у законодавчій сфері та контроль над виконавчою владою вказують на специфічний дуалістичний характер влади глави держави.

Форма державного територіального устрою, розуміється як внутрішній поділ держави на складові частини та характер взаємовідносин між ними та державою [3, с. 80].

Внутрішній поділ держави на складові частини: текстом «Пактів і Конституції прав і вольностей Запорозького війська» було проголошено про незмінність кордонів держави гетьмана. Кордони встановлювалися відповідно до умов Зборівського мирного договору, підписаного в 1649 році між Б. Хмельницьким та урядом Речі Посполитої. Таким чином, територія держави складалася з трьох воєводств (Київського, Брацлавського та Чернігівського), а її західний кордон мав проходити по річці Случ [4, п. 2].

Характер взаємовідносин між складовими частинами та державою: четвертий і п'ятий параграфи затверджували автономні права Війська Запорозького Низового. Перш за все Дніпро і землі Січи мали бути звільнені від московських укріплень, фортець і повернуті війську. Після визволення України гетьман зобов'язувався повернути Війську Запорозькому міста Терехомирів, Переволочну, Кемберду, прилеглі землі, Кодацьку фортецю [4, п. 4, 5].

У тринадцятому параграфі наголошувалося на міському самоврядуванні: «Городъ столечный Кіевъ и инные українскіе города з маїстратами своїми, во вс[е]хъ правах и привилеяхъ слушне наданыхъ, непорушимо жебы захованы были, повагою сего акту елекціального постановляється и подтвржене оныхъ своего часу гетманской власти поручается» [4, п. 13]. Безумовно, це свідчить про прагнення імплементувати Магдебурзьке право до «Пактів і Конституції прав і вольностей Запорозького війська».

Враховуючи вищенаведене, форма державного територіального устрою, згідно з текстом «Пактів і Конституції прав і вольностей Запорозького війська» більш за все підпадає під характеристику *унітарної децентралізованої держави*.

Форма державного політичного режиму: основою для класифікації державно-правових (політичних) режимів, тобто способів та методів здійснення державної влади, є таке:

- рівень розвиненості політичної демократії;
- реальний політико-правовий статус особи [3, с. 88].

Про участь народу у формуванні державних органів та рівень розвиненості пред-

ставницької демократії вже свідчить визначена вище форма правління: виборна монархія. Виборність, обмеженість верховної влади, колегіальність у прийнятті рішень були традиційними рисами як козацького, так і шляхетського врядування.

Разом з тим одноосібність та пожиттєвість монархічної верховної влади гетьмана, її специфічний дуалістичний характер свідчать про елементи автократії. Не треба забувати про те, що на початку XVIII століття народовладдя ще знаходилося на початку свого розвитку, а демократичні інституції взагалі не мали можливості домінувати в якості способів та методів здійснення державної влади.

Реальний політико-правовий статус особи згідно з «Пактами...» також не можна визначити однозначно. З одного боку, як зазначає О. Кресін: у цьому документі втілена ідея про багатостанову політичну суб'єктність, що було кроком до новочасної ідеї про всестановість влади. Народ і козацтво вже не виступають як тотожні категорії. Народ згідно з документом отримує суб'єктність у політичних процесах [1].

З іншого – ми маємо можливість простежити реакційно-клерикальний тип держави. Після буржуазних революцій Європи XVII століття релігійна нетолерантність, коли релігійні організації інших культур зазнавали жорстокої дискримінації, мала чітку тенденцію до поступового послаблення. В цей час вже відомо та починає закріплюватися право на свободу віросповідання, але ще нічого не було сказано про те, що людина може взагалі не сповідувати жодної віри. Вирішення релігійного питання у «Пактах і Конституції прав і вольностей Запорозького війська» толерантним аж ніяк не назвеш. Так, першим параграфом документа православ'я було проголошено державною релігією. Документ передбачав незалежність української церкви при формальному її підпорядкуванні Константинопольському патріархові та покладав на гетьмана обов'язок викорінення всякого іновірства: «должень *будет* оноє искореняти, пропов[е]датися і разширатися оному не допускати. Інов[е]рцємъ сожитія на Украин[е], а *наибарз[е]й* злов[е]рїю жидовскому не позволяти и на тоє вс[е] стараня ложити, жебы єдина в[е]ра православная восточнаго испов[е]данія, под послушенствомъ с[в]я[т]и[с]шого ап[о]столского фрону константинопольского в[е]чне утвержена была, из помноженемъ хвалы Б[о]жой, ц[е]рквей святых, а з цв[е]ченемъ в наукахъ вызволионьхъ синовъ малороссийскихъ, разширалася, и яко кринь в тернії, межи окрестными інов[е]рными панствами, процв[е]тала» [4, п. 1]. Таким чином, католицьке, греко-католицьке, протестантське віросповідання, а також іслам та іудаїзм заборонялися. Це свідчить не стільки про *клерикальний тип держави*, що був розповсюджений у ті часи, скільки вказує на реакційний характер його релігійної нетерпимості.

Визначення форми державного політичного режиму є мабуть найскладнішим завданням у даній роботі. На нашу думку, клерикально-автократичний з елементами станової демократії державно-політичний режим, мабуть, найбільш відповідає змісту документа.

Форма домінуючого суспільно-економічного укладу: суспільство українських земель початку XVIII століття залишалося становим. У свою чергу, станово-кастове суспільство базувалося на існуванні та взаємодії декількох економічних підсистем укладів, із яких один уклад, безумовно, був *домінуючим* та визначав порядок, спосіб організації виробництва, обміну та розподілу матеріальних благ, а також обумовлював відповідні форми експлуатації залежних станів пануючим. Форма суспільно-економічного укладу – це порядок (спосіб) організації процесу виробництва, який обумовлює відповідні легалізовані та санкціоновані державою правила експлуатації, визначає належність держави до тієї чи іншої суспільно-економічної формації [7, с. 58].

Враховуючи соціально-економічний розвиток того часу, безперечно домінування феодальних відносин домінуючою формою суспільно-економічного укладу була *маноріальна* (від лат. *maneo* – залишаюсь, мешкаю, названа феодальної вотчини): характеризується наявністю ієрархії у володарів на землю, при якій залежні працівники (селяни) самостійно вели своє господарство, були об'єднані у селянські общини та віддавали володарям частину продукту у формі відробіткової, натуральної та грошової ренти [7, с. 59].

Висновки. Таким чином, все вищенаведене дало можливість сформулювати такі висновки:

- стаття друга «Пактів...» не просто вказувала на *протекторат* Швеції, а й визначала його безстроковий пролонгований характер, отже, сумнівною видається саме повнота зовнішньополітичного суверенітету Війська Запорозького;
- відповідно до тексту «Пактів і Конституції прав і вольностей Запорозького війська» форма правління мала усі ознаки виборної обмеженої монархії;
- влада гетьмана обмежувалася передусім на користь Генеральної старшини;

- попри наявність спроби розподілу влади на законодавчу: Генеральна Рада і гетьман; виконавчу: гетьман і Генеральна старшина та судову: Генеральний суд, наявність повноважень у законодавчій сфері та контроль над виконавчою владою вказують на специфічний дуалістичний характер влади глави держави;
- форма державного територіального устрою, згідно з текстом «Пактів і Конституції прав і вольностей Запорозького війська», більш за все підпадає під характеристику унітарної децентралізованої держави;
- клерикально-автократичний з елементами станової демократії державно-політичний режим, мабуть, найбільше відповідає змісту документа;
- домінуючою формою суспільно-економічного укладу була *маноріальна* (від лат. *maneo* – залишаюся, мешкаю, названа феодалної вотчини): характеризується наявністю ієрархії у володарів на землю, при якій залежні працівники (селяни) самостійно вели своє господарство, були об'єднані у селянські общини та віддавали володарям частину продукту у формі відробіткової, натуральної та грошової ренти.

Бібліографічні посилання

1. Кресін О. Політичний і правовий виміри Конституції Пилипа Орлика: до 300-річчя видатної пам'ятки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.justinian.com.ua/article.php?id=3492>
2. Вовк О.Б. Конституція Пилипа Орлика: оригінал та його історія [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.archives.gov.ua/Publicat/AU/AU_3_4_2010/14.pdf
3. Талдикін О.В. Типологія та форма держави // Теорія держави і права : підруч. / кол. авт.; кер. авт. кол. канд. юрид. наук, проф. Ю.А. Ведерніков. – 2-е вид., перероб. і доп. – Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2015. – С. 79.
4. РДАДА (Російський державний архів давніх актів), ф. 124, оп. 2, спр. 12, арк. 2-12 зв.
5. Фаріон І.Д. «Конституція Пилипа Орлика 1710 року» крізь призму її базових когнітивних термінів // Вісн. Нац. ун-ту "Львів. політехніка". – 2011. – № 709. – С. 125-131.
6. Броунли Я. Международное право : в 2-х кн. / пер. с англ. канд. юрид. наук С.Н. Андрианова. – М. : Прогресс, 1977. – Кн. 1. – 538 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://lib.sale/mejdunarodnoe-pravo-besplatno/vassalitet-syuzerenitet-protektorat-65301.html>
7. Талдикін О.В. Форма держави: еволюційний підхід, ретроспективний аналіз // Вісник Дніпропетровського держ. ун-ту внутр. справ. – 2010. – № 2. – С. 52-60.

Надійшла до редакції 01.03.2018

SUMMARY

Taldykin O.V. The form of the state in accordance with the Covenants and the Constitution of the rights and liberties of the Zaporozhye Army. The model of the form of the state is analyzed in accordance with the "Pacts and Constitution of the rights and liberties of the Zaporozhye army" Filip Orlik. The structure of the model of the form of the state is determined with consideration of an additional component: forms of the dominant socioeconomic structure. Features of state sovereignty are given. Classification of the bearers of state power is presented. The form of state government, the form of the administrative territorial structure and the form of the state political regime are determined.

The above information made it possible to formulate the following conclusions:

- the article of the second pacts did not simply refer to Sweden's protectorate, but also determined its indefinite, prolonged character, therefore, it is doubtful is the completeness of the foreign political sovereignty of the Zaporozhye Army;
- in accordance with the text of the Covenant and the Constitution of the rights and liberties of the Zaporozhye army, the form of government had all the features of an elected limited monarchy;
- the power of the hetman was limited primarily to the benefit of the General Sergeant;
- despite the attempt to divide the power into the legislative General Council and the hetman; executive: the hetman and the General foreman and the judicial General Court, the presence of powers in the legislative sphere and control over the executive power point to a specific dualistic nature of the power of the head of state,
- the form of the state territorial structure, according to the text of the Covenant and the Constitution of the rights and liberties of the Zaporozhye army, is most likely to fall under the description of a unitary decentralized state;
- clerical-autocratic with elements of class democracy, the state-political regime is perhaps most consistent with the content of the document under study;
- the dominant form of the socioeconomic order was the manorial (from the Latin *Maneo* - I remain, I live, called the feudal fiefdom): characterized by the existence of a hierarchy among the owners on the land under which the dependent workers (peasants) independently operated their farms, were united in peasant communities and gave the owners part of the product in the form of developmental, natural and money-rent.

Keywords: *Constitution, Covenants, Zaporozhye Army, sovereignty, form of state, form of government, form of administrative territorial structure, form of state political regime, form of dominant socio-economic structure.*

* * *

ПИТАННЯ ЦИВІЛІСТИКИ. АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО ТА ПУБЛІЧНЕ АДМІНІСТРУВАННЯ

УДК 351.814.2(043)

Баган Я.Й. ©

здобувач

(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

DOI: 10.31733/2078-3566-2018-1-89-94

СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК ЗАКОНОДАВСТВА У СФЕРІ ФУНКЦІОНУВАННЯ АВІАЦІЙНОГО ТРАНСПОРТУ: ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ ЕКСКУРС

Простежено зміни законодавства та правової практики щодо розвитку авіаційного законодавства України на різних історичних етапах. Аналіз напрацювань минулих поколінь дав можливість окреслити тенденції становлення авіаційно-транспортної системи України, її публічно-правового забезпечення, формування законодавчих основ розвитку та перспектив вдосконалення. Виділено шість періодів розвитку авіаційного законодавства України, кожен з яких піддано детальному науковому аналізу.

Ключові слова: авіація, авіаційний транспорт, повітряний рух, законодавство, період, розвиток.

Постановка проблеми. Важливою складовою єдиної транспортної системи України є авіаційний транспорт. Його участь у забезпеченні пасажирських та вантажних перевезень дедалі зростає, що, насамперед, пов'язано з тим, що Україна є найбільшою країною Європи з вигідним географічним розташуванням, а тому може претендувати на статус міжнародного транзитного хабу.

Основними ринковими трендами, що наразі визначають діяльність цивільної авіації в Україні, є розвиток та переосмислення бізнес-моделей авіакомпаній, модернізація регіональних аеропортів та розширення географії авіаційних перевезень.

Маючи унікальну можливість з небагатьох країн світу щодо реалізації повного циклу авіаційних видів діяльності – від проектування авіаційних двигунів і літаків до їх експлуатації, обслуговування та ремонту, Україна, на превеликий жаль, не використовує наявний потенціал, освітянські та наукові здобутки, людський ресурс та велике історичне минуле. Хоча саме напрацювання минулих поколінь дають можливість окреслити тенденції становлення авіаційно-транспортної системи України, її публічно-правового забезпечення, формування законодавчих основ розвитку та перспектив вдосконалення.

Аналіз публікацій в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Вивченню правових засад функціонування авіаційного транспорту присвячено роботи багатьох вчених, серед яких В. П. Бабак, В. П. Харченко, В.О. Максимов, З.Т. Крохіна, В.З. Шестаков, Р.В. Сакач, О.І. Старіков, В.Я. Зачеса, М.М. Зінковський, В.Г. Воробйов, А.Г. Ляхов, Ю.М. Малєєв, А.Ю. Піджаков, С.Т. Гончарук, Н.В. Дараганова, І.В. Вайсберг, Є.А. Куклев, В.М. Рухлінський, А.В. Ліньков, М.В. Кармизов, А.С. Бичков, А.В. Філіпов, М.С. Кулик, А.О. Собакар, А.І. Харук та ін. Водночас багато важливих фактів та тенденцій розвитку авіаційного законодавства залишилися поза увагою вчених, окреслену проблематику відбито в наукових працях історико-правового дискурсу фрагментарно та епізодично.

Тому публікацією власної розвідки маємо на меті простежити зміни законодавства та правової практики щодо розвитку авіаційного законодавства України на різних

історичних етапах.

Виклад основного матеріалу. Бажаючи підкорити повітряний простір, люди зі стародавніх часів мріяли про політ, тому з'являлися казки про «килим-літак», що у подальшому стали реальністю. Не випадково з'явилися легенди, подібні до міфу про Дедала та Ікара, де людина злетіла до хмар на рукотворних крилах. Так, «Іліада», яка тривалий час вважалася поетичною вигадкою, стала ключем, який дозволив археологу Шліману з точністю визначити місцезнаходження Трої, що і підтвердили згодом розкопки.

У Київській Русі перші літописи про бажання та спроби людей опанувати повітряний простір пов'язані із Нестором-літописцем, проте вони, скоріше, були вигадкою та нездійсненною на той час мрією.

Першою реальною спробою повітряного руху став політ з використанням повітряної кулі братів Монгольф'є в листопаді 1783 року. А вже у 1794 році у Франції в м. Медоні відкрився перший навчальний заклад, який готував офіцерів-повітроплавців [1, с. 8–9]. Зрозуміло, що перший політ нормативно жодним чином не регламентувався, адже на той час такої необхідності й не було. Проте створення військово-повітряного навчального закладу, підставою чому, безумовно, був певний документ (указ, наказ, розпорядження), можна вважати появою перших витоків нормативно-правового регулювання повітряних перевезень у світі.

Перебуваючи у складі Російської імперії, українські землі знаходилися під впливом імперської влади, тому перші нормативні акти з цього питання поширювалися й на них. Одним з таких був указ імператриці Катерини II від 15 березня 1784 р. про заборону запускати повітряні кулі на період із 1 березня по 1 грудня у зв'язку з небезпекою пожеж, за порушення якого передбачалося стягнення у вигляді штрафу в розмірі 20 рублів, що на той час було досить великою сумою [2, с. 8; 3, с. 96]. Саме з цього часу (1784 р.) слід вести мову про початок розвитку законодавства у сфері повітряного руху на українських землях, оскільки помилковими вважаємо міркування вчених, які початок розвитку адміністративно-правового регулювання цивільної авіації в Україні пов'язують із 1783 роком, тобто першим польотом братів Монгольф'є [3, с. 96]. Інші взагалі початковий період становлення та розвитку законодавства про авіаційний транспорт в Україні пов'язують із світовою війною 1914–1918 рр. [4, с. 28], що є апіорі невірним з огляду на перші документи щодо повітряного руху, видані в Російській імперії. Більше того, правове унормування питань безпеки авіації починається з 23 квітня 1784 р., коли Франція ввела заборону на польоти повітряних суден над територією міста без відповідного дозволу.

Перше колективне обговорення питань використання повітряного простору відбулося у 1874 р. в Брюсселі, де було скликано відповідну конференцію для вивчення міжнародно-правових питань повітряного пересування [5, с. 20–21]. Незважаючи на те, що учасники конференції не змогли дійти згоди у багатьох питаннях повітряного права, її проведення можна вважати початком державно-правової практики формування повітряного законодавства. Згодом деякими громадськими і науковими організаціями було зроблено ряд пропозицій з питань повітряного права і права війни. Також планувалося створення Міжнародного Повітряного кодексу Міжнародним юридичним комітетом Авіації. В розвиток цього у 1889 р. в Парижі Міжнародний аеронавтичний конгрес розглянув питання власності на повітряні кулі, відповідальності аеронавтів, права власності на них, рятування повітряних куль та їх екіпажів [6, с. 308].

Слід зазначити, що важлива роль в обґрунтуванні необхідності створення системи повітряного законодавства належить європейським ученим, зокрема, французькому юристові Полю Фошилю, який вперше зайнявся розробкою правових питань свободи повітря, регулювання права повітряної війни, юридичного режиму аеростатів і т.д. [7, с. 39]. Саме ним у 1900 році було запропоновано розробити кодекс міжнародної повітряної навігації [6, с. 320].

Вагомим поштовхом на шляху правової регламентації повітряних перевезень стала Перша світова війна. При цьому в кожній країні були свої особливості розвитку зазначеного законодавства. Наприклад, в Російській імперії, складовою якої була й Україна, у 1912–1914 рр. були видані розпорядження про заборонені зони, про заборону перетинання кордону тощо; у 1911 р. у Франції прийнято декрет про повітряне сполучення, у Швеції – Закон «Про заборону польотів без особливого дозволу» (7 вересня 1914 р.), у Сербії – Закон «Про повітряне пересування» (21 лютого (6 березня) 1913 р.), що передбачав майже всі основні питання повітряного права, а у Великобританії – «Акт про повітряну навігацію». Зміст цього акта не відповідає його широкому заголовку: у

ньому встановлено лише можливість оголошення певних зон забороненими для повітряного пересування і визначено караність осіб, що порушили ці заборони. В Німеччині нормування повітряного права почалося з видання місцевими адміністраціями обов'язкових постанов, що встановлюють правила про заборонені зони, про дозволи на повітряне пересування, про огляд повітряних суден та іспити для пілотів. До них належать: розпорядження пруських міністрів внутрішніх справ і громадських робіт від 22 жовтня 1910 року і 5 серпня 1913 року, розпорядження баварського міністра внутрішніх справ від 11 жовтня 1911 року і т.д. Окреме місце займає Саксонський закон 15 квітня 1913 року «Про примусове відчуження земель, необхідних для повітряного пересування» [8, с. 86].

В Україні, яка на той час була частиною Російської імперії, так само поступово відбувався процес формування авіаційного законодавства. Прикладом тому може бути прийняття у 1912 р. в Російській імперії постанови, якою заборонялося здійснювати польоти через західний кордон.

Перша світова війна стала поштовхом до розвитку авіапромисловості, широкого застосування повітряного пересування і юридичного його нормування. Після закінчення війни прогрес авіаційної техніки став причиною формування в усіх державах спеціального повітряного законодавства, що регламентувало як повітряне пересування, так і питання у сфері адміністративного, цивільного і кримінального права, пов'язані з авіацією [9, с. 66–73].

Наступний період розвитку авіаційного законодавства пов'язаний із Українською Народною Республікою (1917–1921 рр.). Хоча цей період, на жаль, не був тривалим, у 1919 р. відбулася знакова подія – на Паризькій мирній конференції було підписано Конвенцію про повітряну навігацію, де вперше закріплено принцип повного й виключного суверенітету держав над своєю територією, в тому числі й України [3, с. 97]. Незважаючи на недоліки, Паризька конвенція 1919 р. відіграла величезну роль у становленні і розвитку міжнародного повітряного права як самостійної галузі міжнародного права. Багато з положень, які містяться в ній, були у подальшому закріплені в Конвенції про міжнародну цивільну авіацію, прийнятій в Чикаго в 1944 р. напередодні завершення Другої світової війни [10, с. 62–63].

По-перше, Паризька конвенція 1919 року започаткувала загальне визнання принципу повного і виключного суверенітету над повітряним простором, хоча прихильники «свободи повітря» і продовжували доводити протягом 20–40-х рр. переваги свободи повітряних пересувань. Свідченням юридичного авторитету принципу суверенітету над повітряним простором стало його закріплення в 20-ті роки практично всіма національними повітряними кодексами.

По-друге, Паризька конвенція 1919 р. викликала лавину національних повітряних законів, в яких певне місце було приділено питанням регулювання міжнародних повітряних сполучень і перевезень, хоча можливості авіації того часу були вельми скромними – літати недалеко і не дуже швидко [10, с. 62–63].

Період радянської влади (від 1922 р. до здобуття незалежності Україною у 1991 році) активно сприяв розвитку законодавства у сфері цивільної авіації, проте його особливістю в цілому було виключно державне регулювання авіаційних перевезень. Першим нормативно-правовим актом, яким було затверджено основи вітчизняного авіаційного законодавства, можна вважати Декрет Ради Народних Комісарів РРФСР «Про повітряне пересування в РРФСР» від 17 січня 1921 р., дія якого в тому числі поширювалася й на територію України. Декрет був першим кодифікованим актом радянського повітряного права і складався з 4 розділів і 26 статей. Ним детально регламентовано правила обов'язкової реєстрації пілотів, реєстрації і приписки до аеродромів повітряних суден, правила польотів у повітряному просторі, правила польотів іноземних повітряних суден та відповідальність власників повітряних судів, а також пілотів [9, с. 66–73].

На підставі Декрету було прийнято низку нормативних документів: Правила про видачу пілотських свідоцтв, про реєстрацію повітряних суден, про видачу посвідчень про придатність повітряних суден до польотів, про розпізнавальні знаки, про вогні і сигнали повітряних суден і про порядок здійснення польотів та ін.

Особливістю повітряного законодавства радянського періоду можна також вважати прийняття чотирьох Повітряних кодексів 1932, 1935, 1961, 1983 рр. У зв'язку з цим названий період доречно поділити ще на три етапи, при цьому на першому було прийнято одразу (з інтервалом три роки) два кодекси. Перший повітряний кодекс СРСР, затвер-

джений 27 квітня 1932 року діяв усього лише три роки і був замінений новим кодексом від 7 серпня 1935 р. унаслідок того, що ні за своїм змістом, ні за юридичною технікою він не відповідав швидким темпам розвитку цивільної авіації, коли стала очевидною необхідність більш чіткого правового регулювання.

Головним підсумком підключення національного законодавства в 20–40-ві роки ХХ ст. до вирішення питань цивільної авіації стало формування в ньому спеціального напрямку регулювання сукупності відносин, що виникають з приводу здійснення внутрішніх і міжнародних польотів і перевезень. Це призвело до виникнення повітряного законодавства, що почало виконувати дві функції. Перша пов'язана із внутрішніми потребами держави в правовому забезпеченні діяльності цивільної авіації в межах її території; друга сприяла задоволенню потреб держави в міжнародних перевезеннях. Відповідно, ця частина національного повітряного законодавства тісно взаємодіяла з принципами і нормами міжнародного повітряного права, що регулює міжнародні повітряні сполучення і перевезення.

Окремо слід сказати про суб'єктів публічно-правового забезпечення авіаційного транспорту, формування яких почалося з проголошенням радянської влади і першим було створено Головне управління Робітничо-Селянського Червоного Повітряного Флоту (Головповітряфлот) [11, с. 30], якому підпорядковувались всі авіаційні загони, авіаційні установи і навчальні заклади. Далі для забезпечення розвитку цивільної авіації в країні та здійснення технічного нагляду за її діяльністю у грудні 1922 р. при Головповітряфлоті було створено Інспекцію цивільного повітряного флоту. А вже у лютому 1923 р. постановою Ради Праці і Оборони при Головповітряфлоті було створено Раду по цивільній авіації [11, с. 30].

Наслідком централізації структури управління повітряним транспортом було створення у лютому 1932 р. Головного управління (далі – ГУ) цивільного повітряного флоту (далі – ЦПФ) при РНК СРСР [12] – ГУЦПФ «Аерофлот», на базі Всесоюзного об'єднання цивільного повітряного флоту. У його підпорядкуванні знаходились всі повітряні лінії та весь цивільний повітряний флот СРСР, за винятком повітряних ліній та повітряного флоту ГУ північного морського шляху [13, с. 19].

На другому етапі радянського періоду прийнято 6 грудня 1961 р. Повітряний кодекс СРСР (набув чинності з 1 січня 1962 р.) та створено у 1964 р. на базі Головного управління цивільного повітряного флоту загальносоюзне Міністерство цивільної авіації СРСР – основний орган державного управління, який здійснював управління повітряним транспортом загального користування та нагляд за виконанням авіаційних робіт в окремих галузях народного господарства, а також Головну інспекцію цивільної авіації [14, с. 28–32]. Саме з появою Повітряного кодексу 1961 р. в теорії права розширюється розуміння джерел повітряного права, серед яких визначалися Конституція СРСР, Повітряний кодекс СРСР, Авіаційні правила, підзаконні акти (накази, інструкції органів державного управління цивільною авіацією), міжнародні конвенції та багатосторонні угоди з питань співробітництва в галузі експлуатаційної, комерційної й фінансової діяльності авіатранспортних підприємств низки країн [15, с. 99].

В радянський період ситуація з нормативними документами, регулюючими порядок здійснення міжнародних та внутрішніх повітряних перевезень, тривалий час залишалася досить статичною. Лише у 80-ті роки ХХ ст. намітилася тенденція до зміни правового регулювання міжнародних повітряних перевезень та відповідальності учасників даного процесу. Головною подією цього етапу стало прийняття 11 травня 1983 року Указом президії Верховної Ради СРСР четвертого Повітряного кодексу СРСР, головним достоїнством якого є детальна розробленість питань, що стосуються адміністративно-правового регулювання повітряних перевезень. Зокрема, він містив 11 глав, 153 статті, в яких відображено задачі і функції Державної комісії з безпеки польотів цивільної авіації СРСР (Державіанагляд СРСР) і Державного авіаційного реєстра цивільної авіації СРСР (Державіареєстр СРСР); встановлено порядок державної реєстрації цивільного повітряного судна (далі – ПС) та його допуску до польотів, регламентовано перелік судових документів, що знаходяться на борту ПС; визначено права й обов'язки командира ПС, порядок підготовки ПС до перевезення пасажирів, багажу, вантажів і пошти; викладено вимоги до організації повітряного руху, обладнання повітряних трас СРСР і місцевих повітряних ліній, правила міжнародних польотів цивільних ПС СРСР та іноземних ПС, правила використання цивільної авіації в народному господарстві країни; передбачено адміністративну відповідальність посадових осіб за порушення правил безпеки польотів,

користування засобами повітряного транспорту; дано опис прапора та емблеми Аерофлоту і т. ін. [16, с. 12].

Отже, розвиток публічно-правового забезпечення функціонування авіаційного транспорту у період радянської влади фактично заклав підвалини створення авіаційного законодавства в незалежній Україні.

Проблема зміни існуючого і створення нового законодавства, що регулює процес повітряних перевезень, в тому числі міжнародних, гостро постала відразу після проголошення державного суверенітету України. У зв'язку з проголошенням свободи підприємницької діяльності з'явилася досить велика кількість експлуатантів повітряних суден, більшість з яких займалися здійсненням повітряних перевезень. Фактично було ліквідовано державну монополію на даний вид діяльності, який в СРСР здійснювався лише однією авіакомпанією «Аерофлот». Все це і викликало необхідність створення нормативної бази, яка регулювала б відносини авіаперевізників та інших учасників транспортного процесу.

Останній період становлення та розвитку законодавства у сфері цивільної авіації можна визначити як «сучасний період» (від початку існування незалежної України (1991 р.) і дотепер). Разом з тим його також доцільно поділити на два етапи, межею поділу яких є довгоочікувані Авіаційні правила, затверджені спільним наказом Державної авіаційної служби України та Міністерства оборони України від 6 лютого 2017 року № 66/73.

В період незалежності України було зроблено багато вагомих кроків на шляху створення ефективного адміністративно-правового забезпечення функціонування авіаційного транспорту, зокрема прийнято два Повітряні кодекси України (1993 р. та 2011 р.), Транспортну стратегію України на період до 2020 року, Концепцію Державної цільової програми розвитку аеропортів на період до 2020 року, Ліцензійні умови провадження господарської діяльності з перевезення пасажирів, небезпечних вантажів та небезпечних відходів повітряним транспортом, Україна стала членом ІКАО, приєднавшись до Конвенції про міжнародну цивільну авіацію (м. Чикаго, 07.12.1944 (Чиказька анд. нція), а також членом Європейської конференції цивільної авіації (ЄКЦА) та Європейської організації з безпеки аеронавігації (Євроконтроль) [17, с. 20]. З огляду на нещодавно прийняті Авіаційні правила, подальший розвиток публічно-правового забезпечення цивільної авіації вбачається у приведенні національних вимог у галузі аеронавігації у відповідність до Стандартів і Рекомендованої практики ІКАО, імплементації європейських норм в українське законодавство тощо.

Висновок. Таким чином, бажання людини підкорити повітряний простір поступово супроводжувалося як пошуком технічних можливостей розв'язання цієї проблеми, так і виробленням правових механізмів регулювання повітряного руху. Маючи тривалу історію, авіаційна сфера України розвивалася поступово й залежала від багатьох політичних та економічних чинників, які в сукупності дали можливість виділити декілька умовних періодів з відмінними, притаманними їм рисами, а саме: 1) період «зародження повітряного руху та правових основ його регулювання» (1784 р. – початок ХХ ан.); 2) період Першої світової війни, яка стала поштовхом до розвитку авіапромисловості, виникло широке застосування повітряного пересування і юридичне нормування його стало життєвою необхідністю; 3) період розвитку авіаційного законодавства в умовах функціонування Української Народної Республіки (1917–1921 рр.); 4) період радянської влади (від 1922 р. до здобуття незалежності Україною у 1991 році), який поділено на три етапи: а) 20–40-ві роки ХХ ан.; б) 50–70-ті роки ХХ ан.; в) 80-ті роки ХХ ан.; б) «сучасний період» (від початку існування незалежної України (1991 р.) дотепер), який можна поділити на два етапи, межею поділу яких є нова редакція Повітряного кодексу України 2011 року.

Бібліографічні посилання

1. Савин В.С. Авиация в Украине. Харьков: Основа, 1995. 264 с.
2. Козловський А.А., Боярська З.І. Розвиток концепції повітряного права. *Юридичний вісник*. 2012. № 3. С. 8–12.
3. Москаленко С.І. Ретроспективний аналіз діяльності цивільної авіації в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2017. № 1. С. 96–99.
4. Собакарь А. О. Адміністративно-правові засади державного контролю за безпекою польотів на авіаційному транспорті: монографія. Донецьк: Донбас, 2011. 203 с.
5. Лопаногов И. С. История воздушного права. *Авиация и воздухоплавание*. 1924. № 3.

С. 20–21.

6. Тодоров И.Я., Субботин В.Н., Филонов А.В. Международное публичное право: учебное пособие. Киев: Знання, 2005. 414 с.

7. Грабарь В.Э. История воздушного права. *Вопросы воздушного права. Сборник трудов секции воздушного права Союза Авиации СССР и Авиации РСФСР*. Вып. 1. Москва, 1927. 139 с.

8. Перетерский И.С. Воздушное право. Изд. 2-е, испр. И доп. Москва: Журнал «Вестник Воздушного Флота», 1923. 143 с.

9. Собакарь А.О. Розвиток законодавства про авіаційний транспорт в Україні: історико-правова експозиція. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ: зб. наук. праць*. 2016. № 2. С. 66–73.

10. Бордунов В.Д. Международное воздушное право: учебное пособие. Москва: НОУ ВКШ «Авиабизнес»; ан-во «Научная книга», 2006. 464 с.

11. Советское воздушное право / А.И. Котов, Н.Н. Остроумов, М.М. Волков и ан.; анд общ. анд. Н. Н. Остроумова. Москва: Воздушный транспорт, 1990. 279 с.

12. Об образовании Главного управления анд. нського воздушного флота при СНК СССР: Постановление СНК СССР от 25 февраля 1932 г. № 209. *Гражданская авиация*. 1932. № 3. С. 32.

13. Дараганова Н.В. Адміністративно-правовий статус екіпажу повітряного судна України: анд. ... анд. юрид. наук: 12.00.07 / Дараганова Ніна Володимирівна. К., 2009. 237 с.

14. Волков М.М. Основные принципы правового регулирования деятельности гражданской авиации. Ленинград: Академия гражданской авиации, 1972.

15. Гончарук С.Т. Місце адміністративного права в механізмі правового регулювання відносин в галузі авіації. *Малий та середній бізнес*. 2008. № 1–2. С. 98–101.

16. Владимиров Н.И. Основы авиации и безопасности полетов воздушных судов: учебное пособие. Киев: КНИГА, 1986. 127 с.

17. Ершов С.К. Вплив Європейських інтеграційних процесів на формування нормативно-правового регулювання цивільної авіації України. *Юридичний вісник*. 2013. №1. С. 19–23.

Надійшла до редакції 22.03.2018

SUMMARY

Bagan Ya.Yo. Formation and development of legislation of Aircraft services: historical and legal flashback. The article analyzes the changes in legislation and legal practice concerning the development of aviation legislation of Ukraine at various historical stages.

With a unique opportunity from a few countries of the world to implement a full cycle of aviation activities - from designing aviation engines and aircraft to their operation, maintenance and repair, Ukraine, unfortunately, does not use existing potential, educational and scientific achievements, human resources and a large historical past.

The analysis of the past generations has made it possible to outline the tendencies of the formation of Ukraine's aviation transport system, its public-law support, the formation of legislative foundations of development and prospects for improvement.

Six periods of development of the aviation legislation of Ukraine have been allocated, each of which is subjected to detailed scientific analysis.

Having a long history, the aviation industry in Ukraine evolved gradually and depended on many political and economic factors that together gave the opportunity to distinguish several conditional periods with distinctive features inherent to them, namely: 1) the period of "the origin of air traffic and the legal foundations of its regulation" (1784 - the beginning of the XX century); 2) the period of the First World War, which became an impetus for the development of aviation industry, widespread use of air travel, and its legal rationing became a vital necessity; 3) the period of development of aviation legislation in the conditions of the functioning of the Ukrainian People's Republic (1917-1921 pp.); 4) the period of "Soviet power" (from 1922 until Ukraine gained independence in 1991), which is divided into three stages: a) 20-40-ies of XX century. A feature of this period was the formation of a special direction in it, regulating the set of relations arising from the implementation of domestic and international flights and traffic. This led to the emergence of air law, which began to perform two functions. The first is connected with the internal needs of the state in legal maintenance of civil aviation activity within its territory; The friend contributed to the satisfaction of the state's needs in international traffic. Accordingly, this part of the national air law has been closely intertwined with the principles and norms of international air law governing international air transportation and traffic.; b) 50-70-ies of XX century; c) 80-ies of XX century. The period of "Soviet power" actively contributed to the development of legislation in the field of civil aviation, but its feature in general was exclusively state regulation of air transport; 6) the "modern period" (from the beginning of the existence of an independent Ukraine (1991) till now), which can be divided into two stages, the fringe of which is adopted in 2017, the Air Law.

Keywords: *aviation, aviation transport, air traffic, legislation, period, development.*

* * *

УДК 347.66

Гуменюк К.П. ©
суддя Вінницького міського суду Вінницької області

DOI: 10.31733/2078-3566-2018-1-95-99

ЗМІСТ ПРАВА НА РОЗПОРЯДЖЕННЯ ВІДУМЕРЛОЮ СПАДЩИНОЮ

Досліджено актуальні теоретичні та практичні проблеми, пов'язані із розпорядженням територіальними громадами відумерлою спадщиною. На підставі чинного законодавства та практики його застосування розглянуто можливість визначення юридичної долі спадщини на розсуд нового власника майна. Встановлено, що право розпорядження відумерлим майном включає в себе можливості з визначення умов використання, приватизації, відчуження, оренди, продажу об'єкта відумерлої спадщини.

Ключові слова: спадщина, спадкування, відумерлість спадщини, територіальна громада, комунальна власність.

Постановка проблеми. Відумерлість спадщини характеризується низкою особливостей, до яких насамперед входить питання правомочності щодо володіння, користування та розпорядження майном померлого. Правовідносини з відумерлості спадщини мають свою особливість, яка є істотною для спадкових та інших правовідносин, що зумовлює необхідність аналізу означеного питання.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Значне місце серед наукових розвідок посідають дослідження різних аспектів регулювання відносин, пов'язаних із відумерлою спадщиною. Йдеться про праці Ю. О. Заїки, О. Є. Кухарева, Л. А. Музики, О. П. Печеного, В. І. Теремецького та інших вчених. Разом з тим практично відсутні ґрунтовні наукові напрацювання щодо розпорядження відумерлою спадщиною територіальними громадами.

Метою статті є з'ясування змісту суб'єктивного права на розпорядження відумерлою спадщиною, а також визначення теоретичних і практичних проблем, пов'язаних із розпорядженням територіальними громадами відумерлою спадщиною, та формулювання авторських пропозицій щодо їх вирішення.

Виклад основного матеріалу. Зміст суб'єктивного права власності включає в себе три правомочності, що надаються законом власнику. До їх числа належать правомочності щодо володіння, користування і розпорядження.

Право розпорядження майном можна трактувати в декількох аспектах. Так, у науково-практичному коментарі до ЦК України зазначено, що право розпорядження – це юридично закріплена можливість власника самостійно вирішувати юридичну і фактичну долю майна шляхом його відчуження іншим особам, зміни його стану чи призначення тощо (наприклад, продати, подарувати, передати за заповітом майно) [1].

В узагальненні Верховного Суду України під назвою «Аналіз деяких питань застосування судами законодавства про право власності при розгляді цивільних справ» зазначено, що правомочність розпорядження означає юридично забезпечену можливість визначення і вирішення юридичної долі майна шляхом зміни його належності, стану або призначення (відчуження за договором, передача у спадщину, знищення, переробка тощо). Згідно з нормою ст. 319 ЦК, власник володіє, користується і розпоряджається своїм майном на власний розсуд. Він сам вирішує, що робити зі своїм майном, керуючись виключно власними інтересами, здійснюючи щодо цього майна будь-які дії, які не повинні суперечити закону і не порушують прав інших осіб та інтересів суспільства. Діяльність власника може бути обмежена чи припинена або власника може бути зобов'язано допустити до користування його майном інших осіб лише у випадках і в порядку, встановлених законом [2].

Свого часу О. А. Красавчиков зазначав, що право розпорядження означає надану законом можливість визначення юридичної долі речі на розсуд власника. У результаті здійснення зазначеної правомочності можуть виникнути, змінитися або припинитися ті чи інші правовідносини з приводу майна, що належить власнику. Розпоряджаючись сво-

ім майном, він може передати річ іншій особі у тимчасове користування або у власність шляхом майнового найму, купівлі-продажу, позики, міни, дарування тощо [3, с. 303]. Право розпорядження полягає у можливості визначати подальшу долю речі.

І.В. Суханов під правомочністю розпорядження виокремлює можливість визначення юридичної долі майна шляхом зміни його приналежності, стану або призначення (у формі відчуження за договором, передачі у спадок, знищення тощо). Воно являє собою найбільш яскраво виражену, «сильну» правомочність, за наявності якої власник зазвичай легко відрізняється від інших титульних власників (хоча і останні іноді тією чи іншою мірою наділені цією можливістю) [4, с. 202].

С.О. Харитонов звертає увагу на те, що розпорядження річчю полягає в передачі права власності, одержання плодів і прибутків (наприклад, надання речі в найм), тому його іноді оцінюють як реалізацію права розпорядження. Проте передаючи річ у найм, власник не має на увазі передачу права власності. Він передає річ лише у тимчасове користування. Його право власності на річ не припиняється, а реалізується шляхом використання можливості лише тимчасової передачі речі за плату іншій особі. Отже, одержання плодів, доходів, прибутків не може розглядатися як будь-який різновид права розпорядження речами [5, с. 693].

Оскільки територіальна громада виступає власником відумерлого майна, то до неї переходить увесь комплекс прав щодо такого майна. Як і будь-який власник, територіальна громада може на власний розсуд володіти, користуватися та розпоряджатися переданим їй майном.

У ст. 327 ЦК України передбачено, що в комунальній власності перебуває майно, у тому числі грошові кошти, яке належить територіальній громаді, управління майном, що є у комунальній власності, здійснюють безпосередньо територіальна громада та утворені нею органи місцевого самоврядування [6]. Тобто у власності територіальної громади може бути будь-яке майно, що передане їй на підставі рішення суду як відумерла спадщина.

Тому слушною є думка В.І. Теремецького, що орган місцевого самоврядування вважається правонаступником усіх прав та обов'язків спадкодавця з дня набрання законної сили рішення про визнання спадщини відумерлою [7, с. 95-102].

С.О. Мічурін зазначає, що в межах цієї компетенції територіальна громада вповноважена: приймати рішення про створення комунальної юридичної особи; визначати напрями діяльності комунальної юридичної особи; делегувати їй частину своїх повноважень; приймати рішення про передачу їй певного майна; призначати керівний склад комунальної юридичної особи; визначати структуру органів комунальної юридичної особи; розподіляти повноваження між органами комунальної юридичної особи тощо. Безпосереднє управління комунальною юридичною особою здійснює її керівник (одноособовий орган управління юридичною особою) чи керівництво (колегіальний орган управління юридичною особою). Керівник (керівництво) призначається територіальною громадою [8].

Спадщина, після визнання відумерлою судом, переходить у власність територіальної громади – в комунальну власність. Від імені територіальних громад органи місцевого самоврядування здійснюють правомочності щодо володіння, користування та розпорядження об'єктами права комунальної власності, в тому числі виконують усі майнові операції, можуть передавати об'єкти права комунальної власності у постійне або тимчасове користування юридичним та фізичним особам, здавати їх в оренду, продавати і купувати, використовувати як заставу, вирішувати питання їхнього відчуження, визначати в угодах та договорах умови використання та фінансування об'єктів, що приватизуються та передаються у користування і оренду. Відповідною радою визначаються доцільність, порядок та умови відчуження об'єктів права комунальної власності. У разі відчуження об'єктів права комунальної власності доходи зараховуються до відповідних місцевих бюджетів. Вилучення об'єктів права комунальної власності забороняється та можливе лише за згодою територіальної громади або відповідного рішення ради чи уповноваженого нею органу. Право комунальної власності територіальної громади захищається законом на рівних умовах з правами власності інших суб'єктів за винятком випадків [9].

Відповідно до законодавства України органи місцевого самоврядування, які здійснюють розпорядження відумерлою спадщиною, є юридичними особами. За цивільним законодавством України юридичні особи діють нарівні з іншими учасниками цивільних

відносин, реалізуючи відповідні права та обов'язки. Підставою виникнення майнових прав та обов'язків юридичної особи можуть бути односторонні правочини (заповіт, оголошення конкурсу тощо), неправомірні дії (заподіяння шкоди, придбання або збереження майна за рахунок коштів іншої особи без достатніх підстав тощо) [10, с. 422].

Після задоволення вимог кредиторів орган місцевого самоврядування набуває прав володіння, користування та розпорядження річчю. Оскільки Законом України «Про місцеве самоврядування в Україні» (ст. 26) передбачено, що органи місцевого самоврядування від імені та в інтересах територіальних громад відповідно до закону здійснюють правомочності щодо володіння, користування та розпорядження об'єктами права комунальної власності, в тому числі виконують усі майнові операції, то вони можуть передавати об'єкти права комунальної власності у постійне або тимчасове користування юридичним та фізичним особам, здавати їх в оренду, продавати і купувати, використовувати як заставу, вирішувати питання їхнього відчуження, визначати в угодах та договорах умови використання та фінансування об'єктів, що приватизуються та передаються у користування й оренду. Доцільність, порядок та умови відчуження об'єктів права комунальної власності визначаються відповідною радою. Доходи від відчуження об'єктів права комунальної власності зараховуються до відповідних місцевих бюджетів і спрямовуються на фінансування заходів, передбачених бюджетами розвитку [9].

Щодо управління майном, яке належить територіальній громаді, то рішення про наділення міських рад правами щодо управління майном і фінансовими ресурсами, які є у власності територіальних громад районів у містах, приймається на місцевих референдумах відповідних районних у містах громад. У разі, якщо територіальна громада району в місті внаслідок референдуму не прийняла рішення про передачу права управління майном та фінансами відповідній міській раді, а територіальна громада міста або міська рада не прийняла рішення про створення органів місцевого самоврядування районів у місті, міська рада здійснює управління майном та фінансовими ресурсами, які є у власності територіальних громад районів у містах, та несе відповідальність перед громадою відповідного району у місті. Від імені та в інтересах територіальних громад права суб'єкта комунальної власності здійснюють відповідні ради [9].

Особливості розпорядження відумерлою спадщиною залежать від специфіки виду відповідного майна. Майном, розпорядженням щодо якого наділені територіальні громади в порядку набуття відумерлої спадщини, можуть бути найрізноманітніші об'єкти цивільних прав: нерухоме майно (будівлі, споруди, земельні ділянки), рухоме майно (транспортні засоби, цінні папери, майнові права тощо).

Слід наголосити на тому, що розпорядження має здійснюватися у визначених законодавством рамках. І.В. Суханов межі здійснення суб'єктивних цивільних прав визначає як законодавчо окреслені межі діяльності уповноважених осіб з реалізації можливостей, що становлять зміст цих прав [4, с. 156]. Обмеження встановлюються з метою забезпечення рівноваги в суспільстві та здійснення майнових прав усіма суб'єктами права у рівній мірі [2]. Так само як і будь-який інший власник, органи місцевого самоврядування, реалізуючи права від імені територіальної громади, обмежені в деяких правах щодо розпорядження майном. Межі здійснення цивільних прав органами місцевого самоврядування щодо наданого їм майна встановлюються законодавством. Так, ст. 12 Земельного кодексу України передбачено, що до повноважень сільських, селищних, міських рад та їх виконавчих органів у галузі земельних відносин належить: розпорядження землями територіальних громад, передача земельних ділянок комунальної власності у власність громадян та юридичних осіб, надання земельних ділянок у користування із земель комунальної власності [11]. Тобто після визнання спадщини відумерлою розпорядження щодо неї переходить до прав територіальної громади. Права територіальної громади щодо земель, які є в складі відумерлої спадщини, передбачені розділом IV Земельного кодексу України. Якщо на земельній ділянці комунальної власності розташовані будівлі, споруди, інші об'єкти нерухомого майна, що перебувають у комунальній власності, такі об'єкти передаються лише на праві постійного користування.

Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо правової долі земельних ділянок, власники яких померли» № 1533-VIII від 20.09.2016 Цивільний кодекс України було доповнено такими положеннями: «Особа, яка управляє спадщиною, у складі якої є земельна ділянка сільськогосподарського призначення, що не перебуває в оренді, має право передати таку ділянку в оренду на строк до моменту державної реєстрації права власності спадкоємця на таку земельну ділянку або до набрання

законної сили рішенням суду про визнання спадщини відумерлою, про що обов'язково зазначається у договорі оренди земельної ділянки [12]. Тобто органи місцевого самоврядування від імені територіальної громади, які здійснюють охорону спадкового майна, можуть передати в оренду землі сільськогосподарського призначення до набрання законної сили рішенням суду про визнання спадщини відумерлою.

Обмеженням у розпорядженні земельною ділянкою, зокрема закріплене у п. 15 Перехідних положень Земельного кодексу України правило, що до набрання чинності законом про обіг земель сільськогосподарського призначення, але не раніше 1 січня 2019 року, не допускається купівля-продаж земельних ділянок сільськогосподарського призначення державної та комунальної власності, крім вилучення (викупу) їх для суспільних потреб. Тобто забороняється продаж земель сільськогосподарського призначення, які належать територіальній громаді.

Об'єктами нерухомості в межах відумерлої спадщини може бути житлова чи нежитлова нерухомість. Фрагментарно врегульованим залишається питання про перехід права власності на об'єкти самостійного будівництва. Вважаємо за доцільне визначити право власності територіальної громади на таке майно як таке, що успадковує юридичну долю земельної ділянки, на якій воно розташовано. Судова практика у питаннях визнання за територіальною громадою прав на об'єкти житлової/нежитлової нерухомості є сталою. Наприклад, рішенням Ульянівського районного суду Кіровоградської області від 19.02.2014 у справі № 402/63/14-ц було визнано відумерлою спадщиною житловий будинок на підставі того, що спадщину у встановлений законодавством строк ніхто не прийняв, також Розношенською сільською Радою в районній газеті «Слово і час» було надруковано оголошення про порушення справи по визнанню спадщини відумерлою за Розношенською сільською Радою. З дня оголошення повідомлення до селищної ради із спадкоємців ніхто не звернувся [13].

Розпорядження об'єктами житлової/нежитлової нерухомості, що набуті в порядку відумерлості спадщини, має відбуватися на підставі ст. 26 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» [9] шляхом реалізації відповідних правомочностей (передання у користування, відчуження та ін.).

Загальне правило в контексті реалізації правомочностей щодо рухомого майна полягає в тому, що якщо на момент відкриття спадщини, яка перейшла до територіальної громади як відумерла, на об'єкті рухомого майна знаходиться рухоме майно, то воно переходить до територіальної громади, якій передано нерухоме майно [6]. Отже, розпорядження нерухомим майном та рухомим майном, яке знаходиться на ньому, переходить до територіальної громади автоматично, наслідуючи юридичну долю першого. Будь-який рухомий об'єкт, який належав спадкодавцеві за життя на правах власності та знаходився у цивільному обігу, включається до складу спадщини на загальних підставах.

Висновки. Таким чином, органи місцевого самоврядування від імені територіальної громади здійснюють право розпорядження відумерлою спадщиною, після визнання її такою судом. Як відумерле майно до територіальної громади можуть переходити рухомі та нерухомі речі, житлова або нежитлова нерухомість, частка у спадщині.

Право розпорядження відумерлим майном включає в себе можливості щодо визначення умов використання, приватизації, відчуження, оренди, продажу об'єкта відумерлої спадщини. Але законодавством встановлюються деякі обмеження щодо продажу земельних ділянок сільськогосподарського призначення, тобто визначено межі права розпорядження.

Слід зауважити, що після визнання судом спадщини відумерлою питання щодо вирішення її подальшої долі є важливими та актуальними, оскільки не знайшли свого однозначного вирішення не лише на практичному, а й на теоретичному рівні, що і зумовлює необхідність подальших досліджень з метою напрацювання єдиної виваженої концепції.

Бібліографічні посилання

1. Науково-практичний коментар до ЦК України. URL: <http://uazakon.ru/ukr/tsku/317/default.htm>.
2. Верховний Суд України: Аналіз деяких питань застосування судами законодавства про право власності при розгляді цивільних справ. URL: [http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/\(documents\)/1207B66D24762C1DC2257D0E004CC419](http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/(documents)/1207B66D24762C1DC2257D0E004CC419).
3. Илларионова Т.И., Кириллова М.Я., Красавчиков О. А. и др. Советское гражданское право: учебник. В 2-х томах. Т. 1 / под ред. О.А. Красавчикова. 3-е изд., испр. и доп. Москва:

Высш. шк., 1985. 544 с.

4. Гражданское право: учебник. В 2-х томах. Том 1. / под ред. Е.А. Суханова. Москва: ВЕК, 1994. 384 с.

5. Харитонов Є.О., Харитонов О.І., Старцев О.В. Цивільне право України: підручник. Вид. 3-тє, перероб. і доп. Київ: Істина, 2011. 808 с.

6. Цивільний кодекс України. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. №№ 40-44. Ст. 356. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/435—15>.

7. Теремецький В.І. Сучасні проблеми спадкового права України. *Вісник Маріупольського держ. ун-ту*. Серія: Право. 2017. Вип. 14. С. 95-102.

8. Мічурін Є.О. Цивільне право в Україні: курс лекцій. Т. 1. URL: [http://adhdportal.com/book_834_chapter_19_Lekja_17_JUridichn_osobi_publicnogo_prava_\(Mchurn_O.\).html](http://adhdportal.com/book_834_chapter_19_Lekja_17_JUridichn_osobi_publicnogo_prava_(Mchurn_O.).html).

9. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21.05.1997 № 280/97-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1997. № 24. Ст. 170. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80>.

10. Цивільне право України. Загальна частина: підручник / за ред. О.В. Дзери, Н.С. Кузнецової, Р.А. Майданика. 3-тє вид., перероб. і доп. Київ: Юрінком Інтер, 2010. 976 с.

11. Земельний кодекс України: Закон України від 25.10.2001 № 2768-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2002. № 3-4. Ст. 27. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2768—14>.

12. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо правової долі земельних ділянок, власники яких померли: Закон України від 20.09.2016 № 1533-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 44. Ст. 747. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1533-19>.

13. Рішення Ульяновського районного суду Кіровоградської області від 19.02.2014 у справі № 402/63/14-ц. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/37144439>.

Надійшла до редакції 20.05.2018

SUMMARY

Gumenyuk K.P. Contents of the right to order abandoned heritage. From moment of the death of human, the inheritance is characterized by a number of features, which include, first of all, the issue of competence in possession, use and disposal of the property of the deceased. Relationships of the inheritance disposal have their own peculiarity, which is essential for hereditary and other legal relationships, which necessitates the analysis of the question.

The content of the subjective right of property includes three powers provided by the law to the owner. These include the powers of ownership, use and disposal.

Since the territorial community acts as the owner of the immovable property, then the whole complex of rights to such property passes into it. Like any owner, the territorial community may at own discretion own, use and dispose of the property transferred to it.

Legacy, after recognition by a court, is transferred to the ownership of a territorial community – into a communal property. On behalf of the territorial communities, local self-government bodies exercise powers over the ownership, use and disposal of objects of the right of communal property, including performing all property transactions, may transfer objects of communal property rights to permanent or temporary use by legal entities and individuals, to hand over them to lease, to sell and to buy, to use as a pledge, to resolve issues of their alienation, to determine in terms of agreements and contracts the conditions for the use and financing of privatized objects or transferred for use and rental. The appropriate council determines the expediency, the procedure and conditions for the alienation of the objects of the right of communal property. In case of alienation of objects of the right of communal property, incomes are credited to the corresponding local budgets. Removal of the objects of the right of communal property is prohibited and possible only with the consent of the territorial community or the corresponding decision of the council or the body authorized by it. Law protects the right of communal ownership of a territorial community on equal terms with the rights of the property of other subjects, except for cases.

Thus, after recognition by the court of the inheritance from the deadline, the issue of solving its further fate is important and relevant, since it did not find its unequivocal solution not only on the practical but also on the theoretical level, which determines the necessity of further researches in order to work out a single well-balanced concept.

Keywords: *heritage, inheritance, immortality of the heritage, territorial community, communal property.*

* * *

УДК 342.95

Журавель О.А. ©

аспірант

(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

DOI: 10.31733/2078-3566-2018-1-100-105

ПРИНЦИПИ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА ГРОМАДЯН НА САМОЗАХИСТ

З'ясовано сутність та зміст принципів реалізації права громадян на самозахист, визначено їх місце у системі конституційних принципів забезпечення прав і свобод людини та громадянина, а також співвідношення із відповідними напрямками та завданнями. Проаналізовано стан нормативного закріплення принципів реалізації права громадян на самозахист та запропоновано їх авторський перелік.

Ключові слова: самозахист, реалізація, принцип, противоправні посягання, захист прав та свобод, суспільно небезпечний замах, припинення посягання, форми, способи, засоби самозахисту.

Постановка проблеми. Головне завдання права полягає у здатності забезпечити справедливі взаємовідносини між людьми, що живуть у державно організованому суспільстві й прагнуть усвідомленого справедливого правопорядку [1, с. 54]. Очевидно, що реалізація цього важливого завдання прямо пов'язана з реалізацією права на самозахист, можливістю використовувати цей важливий правовий засіб в інтересах окремої людини і суспільства в цілому. При цьому слід враховувати ту важливу обставину, що стан суспільних відносин прямо залежить від наявності відповідного вольового впливу держави, формування стратегічних напрямків її діяльності в усіх без винятку сферах життя суспільства. Очевидним є й те, що політична сфера життя суспільства значною мірою пов'язана з реалізацією інтересів різних соціальних груп, а також суперечностей, що виникають при цьому, для врегулювання яких необхідно втручання державних інститутів публічної влади [2, с. 26]. Але головним все ж таки слід визнати закріплене на конституційному рівні положення про те, що права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Саме такий підхід є концептуальним при формуванні та реалізації всіх напрямків державної діяльності, і перш за все у сфері належної реалізації та захисту прав і свобод людини та громадянина. Безумовно, органічно пов'язані з цим і питання реалізації громадянами права на самозахист.

У сучасному суспільстві людина прагне до більшої самостійності, свободи і незалежності від держави. Звичайно, говорити про повну автономність особистості від держави у процесі захисту не можна, тому що існують права, захистити які людина може тільки за участю органів держави. Проте багато прав особистість може і повинна активно відстоювати і захищати самостійно, не переходячи меж розумного і дозволеного. Безумовно, потреба в захищеності є однією з найбільш фундаментальних потреб людини, і недооцінювати чинники, які перешкоджають її задоволенню, вкрай небезпечно для будь-якої держави.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. На жаль, доводиться констатувати, що правовий захист людини викликає небезпідставне занепокоєння не лише у керівництва держави, а й у широкого наукового та громадського загалу. Названу проблему було розглянуто у багатьох наукових працях В. Б. Авер'янова, С. М. Алфьорова, І. В. Арістової, О. М. Бандурки, А. І. Берлача, Ю. П. Битяка, В. Т. Білоуса, І. Л. Бородіна, М. Г. Вербенського, І. П. Голосніченка, В. Л. Грохольського, С. М. Гусарова, П. В. Діхтєвського, Є. В. Додіна, Р. А. Калюжного, С. В. Ківалова, В. В. Коваленка, А. Т. Комзюка, В. К. Колпакова, О. Г. Комісарова, О. В. Копана, М. В. Корнієнка, В. І. Курила, Є. В. Курінного, М. Н. Курка, К. Б. Левченко, Д. М. Лук'яня, В. І. Олефіра, О. С. Остапенка, В. П. Петкова, С. В. Петкова, А. М. Подоляки, Т. О. Проценка, О. П. Рябенко, С. Г. Стеценка, М. П. Стрельбицького, В. К. Шкарупи, Богданова Є.Є., Гайнетдинова А.Н. та багатьох інших вчених. Разом з тим у законодавчому полі України все ще існує багато невірше-

них проблем, пов'язаних із самозахистом людини. Попри те, що наразі все частіше обговорюють та вносять зміни в законодавство для поліпшення умов самозахисту громадянами, єдиного механізму ефективного захисту громадянами своїх конституційних прав дотепер не вироблено.

В Україні лише тільки починається формування комплексного законодавчого інституту самозахисту. Дотепер не визначено та не з'ясовано сутність принципів самозахисту, а також відсутній аналіз практики реалізації такого права. За винятком оглядів судової практики у кримінальних справах про перевищення меж необхідної оборони, правнича наука не має у своєму арсеналі будь-яких статистичних даних про реалізацію інших способів самозахисту і тому не може дати рекомендації практичного характеру із вдосконалення даного інституту.

Мета статті полягає у визначенні та з'ясуванні сутності принципів реалізації права громадян на самозахист.

Виклад основного матеріалу. Становлення та розвиток громадянського суспільства в Україні неможливі без подальшого поглиблення процесів демократизації, вдосконалення правових форм реалізації та захисту прав і свобод людини та громадянина. Безперечно, вирішення цього завдання багато в чому обумовлене рівнем соціальної активності особи, її реальними можливостями впливати на соціальні процеси, висловлювати ставлення з приводу тих чи інших проблем, що існують у суспільстві, формулювати особисту думку, використовувати ті чи інші правові можливості. З огляду на це слід визнати, що відповідні можливості особи в цьому напрямку об'єктивно обумовлені розвитком і вдосконаленням такого правового інституту, яким є інститут самозахисту громадянами своїх конституційних прав. Сьогодні цей інститут є одним з найбільш важливих елементів системи реалізації та захисту прав і свобод людини та громадянина.

Слід зазначити, що правові засади реалізації права громадян на самозахист отримали своє закріплення на конституційному рівні практично в усіх державах світу, у тому числі й у Конституції України. Так, у ч. 5 ст. 55 Конституції закріплено, що особа має право будь-якими не забороненими законом засобами захищати свої права і свободи від порушень і протиправних посягань. Згідно зі ст. 27 Конституції, також кожен має право захищати життя і здоров'я (як своє, так і інших осіб) від протиправних посягань [3].

Ця норма співвідноситься з положенням Підсумкового документа Віденської зустрічі представників держав – учасників наради з безпеки і співробітництва в Європі про необхідність поважати право кожного захищати свої права і свободи [4, с. 15]. Державний захист не виключає самостійних активних дій кожного щодо їх захисту всіма способами, не забороненими законом. Громадянин може використовувати для захисту своїх прав і свобод надані йому права і свободи відповідно до конституційних норм. Іншими словами, державне схвалення права на самозахист виражається вже в самому факті її нормативної регламентації. Однак конкретний процедурний порядок здійснення права на самозахист законодавством не встановлено, також не визначено і переліку способів самозахисту, і це, можливо, правильно, так як віднесення дій до числа способів має визначатися виходячи з наявності або відсутності в діях особи, що захищає своє право, ознак, властивих самозахисту.

Дане право можна віднести до категорії особистих, так як воно безпосередньо пов'язане із захистом порушених прав і свобод. Такі дії ґрунтуються на одному з перших інстинктів людини – інстинкті самозбереження. Все це дозволяє зробити висновок, що право на самозахист є природним правом людини як біологічної істоти, і необхідність реалізації цього права визначається умовами існування людини у природному середовищі. Підтвердження цьому можна знайти у ст. 21 Конституції України: «Права і свободи людини є невідчужуваними та непорушними» [3]. У зв'язку з цим можна визначити, що право на самозахист належить до розряду основних невідчужуваних конституційних прав і свобод.

Закріплена в Конституції України можливість людини самостійно захищати свої права і свободи вказує на те, що право на самозахист – це конституційне право кожної людини захищатися будь-якими незабороненими способами та належить кожному від народження. Право на самозахист не пов'язане з наявністю лише однієї конституційної норми, яка закріплює дане право, його слід розглядати в системі прав особистості. Дане право існує і взаємодіє з такими правами, передбаченими Конституцією України, як право на життя, здоров'я, честь, гідність, безпеку тощо.

Під конституційним правом на самозахист життя здоров'я людини та громадяни-

на від протиправних посягань вчені розуміють надану та гарантовану державою міру можливої поведінки, що може виявлятися як в інтелектуальній, так і безпосередньо у фізичній діяльності особи, здійснюється з метою відстоювання природних прав людини, передбачених як внутрішньодержавними, так і міжнародними нормами, і базується на засадах права та інших соціальних норм поведінки, що не суперечать загальнолюдським правилам проживання [5, с. 6]. Набуваючи характеру конституційного, право на самозахист, по суті, виступає як універсальний засіб реалізації та захисту всіх інших, передбачених Конституцією України, прав, свобод та обов'язків людини і громадянина. Воно є невідчужуваним, недоторканим і не може бути обмежене без підстав [6, с. 92].

Належна реалізація цього права виступає вагомим чинником реальності практично усього спектра прав і свобод громадян, оскільки, по-перше, забезпечує динаміку їх реалізації і, по-друге, відіграє роль ефективної гарантії забезпечення законності в усіх сферах життя суспільства. Особливого значення право на самозахист набуває тоді, коли в силу тих чи інших обставин відбуваються певні відхилення від нормального стану суспільних відносин, що породжують в суспільстві кризові явища різного ступеня.

Зміст правового інституту самозахисту яскраво проявляється у принципах, тобто найбільш загальних положеннях, засадах, які визначають найсуттєвіші риси, якісні властивості правовій регламентації права громадянина на самозахист. Слід зауважити, що відповідне закріплення цих принципів зробило б їх більш стійкими у порівнянні з правовими нормами, які регулюють суспільні відносини в цій сфері, оскільки останні можуть змінюватися, але обов'язково відповідно до відносно стабільних принципів [7, с. 9–10]. Ось чому питання про визначення і закріплення на законодавчому рівні принципів реалізації права на звернення видається нам важливим. Говорячи про принципи адміністративного права, В. М. Кампо, Н. Р. Нижник, Б. П. Шльоер підкреслюють, що вони є принципами побудови відносин між суб'єктами адміністративного права з метою забезпечення громадян від адміністративної сваволі та встановлення розумного балансу між інтересами держави та особи. Ці принципи мають велике значення для діяльності органів виконавчої влади. Відповідно, серед таких принципів автори виділяють принцип верховенства права; принцип співмірності мети і засобів адміністративно-правового регулювання; принцип взаємної довіри державної адміністрації до громадян і громадян до адміністрації; принцип заборони адміністративної сваволі [8, с. 30].

Головним принципом, який визначає вимоги до багатьох суспільних інститутів, і до інституту самозахисту зокрема, з метою забезпечення природних прав та свобод людини є принцип *верховенства права*. Цей принцип означає забезпечення рівності всіх перед законом і судом. Верховенство права, інтерпретоване як пріоритетність у суспільстві насамперед прав людини, проявляється, головним чином, у таких рисах державного і суспільного життя як закріплення в конституційному та інших законах держави основних прав людини, а також урегулювання відносин на основі загальнодозволеного принципу: «Особі дозволено чинити все, що прямо не заборонено законом».

За змістом це один із найбагатогранніших правових принципів. Один із елементів принципу верховенства права втілено у ст. 3 Конституції України: «Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю» [3].

Одним з основних принципів реалізації права громадян на самозахист є принцип *законності*, який означає здійснення державними органами і посадовими особами всіх властивих функцій у суворій відповідності з діючою Конституцією, законами та підзаконними актами, відповідно із встановленою у законодавстві компетенцією [9, с. 172]. Загальним вираженням принципу законності в будь-якій державно-владній діяльності є положення частини другої статті 19 Конституції України, відповідно до якої всі державні органи, органи місцевого самоврядування та їх посадові особи, а також громадяни мають діяти виключно на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України [3].

Варто зазначити, що принцип законності є одним із небагатьох принципів адміністративно-юрисдикційної діяльності, який має нормативне закріплення. Відповідно до частини першої статті 7 Кодексу України про адміністративні правопорушення, ніхто не може бути підданий заходу впливу у зв'язку з адміністративним правопорушенням інакше як на підставах і в порядку, встановлених законом. Крім того, у частині другій цієї самої статті зазначено, що провадження у справах про адміністративні правопорушення здійснюється на основі суворого додержання законності і застосування

уповноваженими на те органами і посадовими особами заходів адміністративного впливу в межах їх компетенції, у точній відповідності із законом [10].

Отже, по-перше, принцип законності реалізації права громадян на самозахист є базовим для внутрішньодержавного права. По-друге, даний принцип є показником відповідності законодавства міжнародним стандартам. По-третє, без його дотримання всі інші принципи практично не виконуються та не реалізуються.

Принцип законності самозахисту прав означає, що будь-які дії (бездіяльність), спрямовані на забезпечення, здійснення, захист (охорону) прав, свобод і законних інтересів громадянина повинні бути узгодженими з чинним національним та міжнародним законодавством.

Самозахисту притаманний і такий принцип як *добровільність*. Людина самостійно вирішує, як їй бути в тій чи іншій ситуації: захищатися самостійно, залишити «все як є» або сподіватися і чекати допомоги з боку держави, органів місцевого самоврядування або кого-небудь ще; використовувати при самозахисті прав ті чи інші способи і засоби.

Відмова особи від реалізації права на самозахист не тягне припинення цього права, за винятком випадків, передбачених законом. Реалізація такого права відбувається на власний розсуд особи (у власних інтересах та інтересах інших осіб). Але при цьому не допускається зловживання правом. Тобто здійснення права на самозахист не повинно порушувати прав та охоронюваних законодавством інтересів інших осіб.

Право на самозахист виникає не лише в разі суспільної небезпеки і наявного посягання, але і в разі його дійсності. *Дійсність самозахисту* означає фактичну наявність посягання в об'єктивному світі, а не в уявленні особи, яка обороняється. Якщо посягання існує тільки у свідомості такої особи, то мова йде про так звану уявну оборону. Так, відносно захисту честі, гідності та репутації можуть мати місце різні випадки уявної оборони, наприклад при захисті від неіснуючого в об'єктивній реальності посягання, коли висловлена думка має позитивну оцінку з боку суспільства, але без достатніх для того підстав, сприймається людиною як образа; при захисті від правомірного посягання, наприклад, коли виражена в непристойній формі думка, хоча і порочить честь і гідність людини і підриває її репутацію, але відповідає дійсності; при помилці в характері і ступені посягання, тобто при перевищенні меж необхідної оборони, наприклад, з метою припинення образи особа завдає шкоди середньої тяжкості. В теорії і практиці кримінального або адміністративного права вироблено правила кваліфікації діянь, вчинених в умовах необхідної оборони. Так, у тих випадках, коли обстановка події давала підстави вважати, що відбувається реальне посягання, і особа, яка застосувала засоби захисту, не усвідомлювала і не могла усвідомлювати помилковість свого припущення, її дії слід розглядати як вчинені у стані необхідної оборони. Якщо при цьому особа перевищила межі захисту, допустимі в умовах відповідного реального посягання, вона підлягає відповідальності як за перевищення меж необхідної оборони.

Самозахист прав реалізовуватиметься також на основі *презумпції правомірності вимог людини про надання їй прав, свобод і законних інтересів*. Тобто в першу чергу передбачається, що права, свободи і законні інтереси, які захищаються особою, дійсно їй належать. По-друге, передбачається, що права, свободи і законні інтереси не представляються можливим здійснити, сподіваючись тільки на допомогу з боку держави і суспільства. Таким чином, принцип презумпції правомірності вимог людини про надання їй прав, свобод і законних інтересів є невід'ємною основою реалізації права людини на самозахист.

Самозахисту притаманний *принцип пропорційності порушення*. Даний принцип має велике значення, оскільки явна невідповідність прийнятих для припинення порушення заходів характеру і змісту правопорушення, що призвела до заподіяння значної шкоди, може бути віднесена до самоправності.

Принцип реальності порушення. Даний принцип означає, що порушення взагалі має місце. Мова йде про наявність порушення або його загрозу. При цьому загроза має бути реальною, а не передбачуваною. Так, якщо суб'єкт в силу власної помилковості та «буйної» фантазії уявив, що на нього здійснюється напад, у той час як об'єктивно підстав так вважати не було, то відповідні дії повинні розцінюватися як протиправні і тягнуть за собою відповідальність за умисне заподіяння шкоди.

Найбільш складним і суперечливим є *принцип розумної і об'єктивної оцінки необхідності, значущості та ефективності самозахисту*. Це пов'язано, насамперед, з тим, що люди, самостійно за своїм переконанням оцінюючи значимість і ефективність самозахисту, ігнорують багато факторів (слабке знання закону, несвоєчасне звернення до

самозахисту своїх прав, невірний вибір його засобів, способів, форм, небажання враховувати вимоги норм права і т.д.). Вказаний принцип зобов'язує учасників самозахисту, з одного боку, постійно підвищувати рівень їх правової культури, а з іншого – наказує державі, суспільству забезпечувати вільний доступ до чинного законодавства, юридичної літератури, зразків документів та іншої юридичної інформації. Це необхідно для того, щоб людина, володіючи всією повнотою інформації, мала можливість зробити розумний вибір між реалізацією права на самостійний захист своїх прав, свобод і законних інтересів та правом звернутися за допомогою до компетентних органів та осіб, якщо це дозволяє закон, наявна ситуація і вимоги доцільності та ефективності.

Не менш важливими є умови *правомірності самозахисту*. По-перше, необхідною обороною можна захищати будь-які охоронювані законом інтереси. По-друге, захист завжди є активною дією, спрямованою на заподіяння шкоди тому, хто посягає. При цьому головною метою особи, яка обороняється – захистити охоронювані інтереси, а не заподіяти шкоди. У зв'язку з цим правозастосовним органам слід відрізнити дії особи у стані необхідної оборони і вчинення порушення у стані афекту, викликаного протиправними чи аморальними діями потерпілого.

Відсутність перевищення меж самозахисту слід вважати продовженням принципу правомірності самозахисту, адже перевищенням меж необхідної оборони визнається умисне заподіяння тому, хто посягає, тяжкої шкоди, яка явно не відповідає небезпечності посягання або обстановці захисту. Перевищенням меж самозахисту тягне кримінальну відповідальність лише у випадках, спеціально передбачених у статтях 118 та 124 Кримінального кодексу України [11]. Водночас не буде вважатися перевищенням меж необхідної оборони і не матиме наслідком кримінальну відповідальність застосування зброї або будь-яких інших засобів чи предметів для захисту від нападу озброєної особи або нападу групи осіб, а також для відвернення протиправного насильницького вторгнення у житло чи інше приміщення, незалежно від тяжкості шкоди, яку заподіяно тому, хто посягає.

Ще одним важливим принципом реалізації права громадянина на самозахист є *принцип юридичної відповідальності за відхилення від порядку і правил самозахисту*. Людина, що відступилася від принципу законності при реалізації свого права на самозахист, зобов'язана відповідати перед законом, так як не можна створювати особисте благополуччя за допомогою позбавлення його інших.

Висновок. Таким чином, принципи реалізації права громадян на самозахист є системою, в якій вони взаємопов'язані та взаємозалежні. Тому порушення одного з них може призвести до зміни інших. Саме в принципах яскраво проявляється зміст правового інституту самозахисту, адже вони визначають найсуттєвіші риси, якісні властивості правової регламентації права громадянина на самозахист. Успіх реалізації права громадян на самозахист досягається послідовним застосуванням як усієї системи принципів, так і кожного з них окремо.

Бібліографічні посилання

1. Оніщенко Н.М. Сприйняття права в умовах демократичного розвитку: проблеми, реалії, перспективи : монографія / відп. ред. Ю.С. Шемшученко. – К. : Юрид. думка, 2008. – 320 с.
2. Бандурка О. М. Адміністративний процес : підручник для вищих навч. закл. / Бандурка О. М., Тищенко М. М. – К. : Літера ЛТД, 2002. – 288 с.
3. Конституція України // ВВР України. – 1996. – № 30. – Ст. 141 (із змінами та доп.).
4. Підсумковий документ Віденської зустрічі представників держав-учасників Народи з безпеки і співробітництва в Європі // Українське релігієзнавство. Тематичний випуск: «Мораль. Релігія. Освіта». – 2005. – № 4. – С. 15.
5. Гориславський К.О. Право людини та громадянина на самозахист життя і здоров'я від протиправних посягань : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / К.О. Гориславський. – К., 2003. – 20 с.
6. Лазаренко Л.А. Поняття конституційного права людини і громадянина на звернення / Лазаренко Л.А. // Науковий вісник Дніпропетр. держ. ун-ту внутр. справ : зб. наук. праць. – 2008. – № 2. – С. 86–93.
7. Нудненко Л. А. Новый закон об обращениях граждан: достоинства и недостатки / Нудненко Л. А. // Государство и право. – 2007. – № 3. – С. 5–12.
8. Кампо В.М. Становлення нового адміністративного права України. Науково-популярний нарис / Кампо В.М., Нижник Н.Р., Шльоер Б.П. ; за заг. ред. Кампо В.М. – К. : Юрид. книга, 2000. – 60 с.
9. Общая теория государства и права. Академический курс в 2-х томах / Т.И. Байтин, А.Г. Бе-режнов, Н.В. Витрук, Д.А. Керимов, и др. – М. : Зерцало. – Том 1: Теория государства, 1998. – 416 с.
10. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 7 грудня 1984 р. № 8073-X // ВВР УРСР. – 1984. – Додаток до № 51. – Ст. 1122.
11. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 р. № 2341-III // Офіційний вісник України. – 2001. – № 21. – Ст. 920.

Надійшла до редакції 10.01.2018

SUMMARY

Zhuravel O.A. Principles of realization of citizens' right to self-defense. The article deals with clarification of the essence and content of the principles of realization of the right of citizens to self-defense, determination of their place in the system of constitutional principles of ensuring the rights and freedoms of man and citizen, as well as the correlation with the corresponding directions and tasks. The state of normative consolidation of the principles of realization of the right of citizens to self-defense has been analyzed and their author's list is proposed. In particular, the principles of realization of the right of citizens to self-defense are proposed to consider the principles: the rule of law, legality, voluntariness, the validity of self-defense, the presumption of the legitimacy of human rights to grant him rights, freedoms and legitimate interests, proportionality of violations, reality violations, reasonable and objective assessment of necessity, the significance and effectiveness of self-defense, the absence of excessive limits of self-defense, legal liability for deviations from the order and rules of self-defense.

It is established that the principles of realizing the right of citizens to self-defense are a system in which they are interrelated and interdependent. Therefore, a violation of one of them may lead to a change in others. It is in these principles that the content of the legal institution of self-defense is clearly manifested, since they determine the most significant features, qualitative properties of legal regulation of the right of a citizen to self-defense. The success of the implementation of the right of citizens to self-defense is achieved through the consistent application of both the whole system of principles and each of them separately.

Keywords: *self-defense, realization, principle, illegal encroachment, protection of rights and freedoms, socially dangerous attempt, termination of encroachment, forms, methods, means of self-defense.*

УДК 342.9 (477) (043.3)

Захарова О.В. ©

здобувач

(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

DOI: 10.31733/2078-3566-2018-1-105-110

СУСПІЛЬНА МОРАЛЬ ЯК ОБ'ЄКТ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОЇ ОХОРОНИ

Досліджено сутність та зміст суспільної моралі як об'єкта адміністративно-правової охорони. З'ясовано стан дотримання принципів суспільної моралі та характерні проблеми, що його гальмують в сучасних умовах розбудови національної гуманітарної політики. Доведено необхідність реагування держави щодо охорони суспільної моралі, що зумовлено загостренням у суспільстві протягом останніх десятиріч відповідних соціальних, політичних, економічних, організаційно-правових, ціннісно-орієнтаційних, соціально-деформаційних проблем, які проявились у морально-етичній сфері. Визначено загальні та специфічні ознаки морально-етичної сфери як об'єкта адміністративно-правової охорони.

Ключові слова: *мораль, суспільна мораль, охорона суспільної моралі, законодавство, адміністративно-правова охорона.*

Постановка проблеми. Переживаючи складний етап розвитку, сучасне українське суспільство опинилося на межі необхідності переосмислення ролі таких важливих соціальних регуляторів як мораль і право, що є головними засобами впорядкування людського співіснування. Саме від їх ефективної взаємодії значною мірою залежать перспектива розбудови держави і суспільства на основі законності і правопорядку, рівень моральної і правової свідомості його членів.

Нині українське суспільство максимально політизовано і прагматизовано, унаслідок чого в суспільній свідомості наочно простежуються прямо протилежні явища: з одного боку – практично знецінився потенціал моральних норм як регулятора стосунків, а з другого – усе більше виявляє себе прагнення людей моральних цінностей, відновлення розмежування добра і зла. Триває болісний процес «переоцінювання цінностей», формування нових моральних ідеалів, які б відповідали сучасному рівню розвитку суспільних відносин [1, с. 100].

© Захарова О.В., 2018

Саме мораль, разом із різними духовними цінностями, є визначальним чинником нормальної життєдіяльності будь-якого громадянського суспільства. Як слушно зазначає А. Ушаков, сьогодні стає дедалі очевиднішим, що успіхи науково-технічного інформаційного прогресу не призвели до підвищення рівня моральності та духовності людства, а іноді спостерігаються зворотні тенденції. Саме тому багато діячів науки, культури, релігії одним із шляхів подолання цієї кризи вважають розвиток духовності, яка повинна пронизувати всі сфери суспільства і спрямовувати на їх гармонізацію. Єдність наукового знання і духовних традицій давнини є одним із шляхів морального прогресу в суспільстві [2, с. 238].

Отже, нова парадигма розвитку українського суспільства вимагає вжиття скоординованих соціально-економічних, наукових, інформаційних, фінансових, нормативно-правових, кадрових, організаційно-технічних та інших заходів, спрямованих на вдосконалення діяльності публічної адміністрації щодо охорони суспільної моралі.

Стан наукової розробки проблеми. Попри те, що проблеми правової охорони суспільної моралі неодноразово ставали предметом наукових досліджень відомих вчених-правознавців, зокрема: В.Б. Авер'янова, О.Ф. Андрійко, І.В. Арістової, О.М. Бандурки, В.М. Бевзенка, Д.М. Бахраха, К. С. Бельського, Ю. П. Битяка, А.С. Васильєва, В.В. Галунька, В.М. Гарашука, І.П. Голосніченка, І.С. Гриценка, Т.О. Гуржія, Є.В. Додіна, Р.А. Калужного, С.В. Ківалова, А.М. Колодія, Т.О. Коломонець, В. К. Колпакова, А.Т. Комзюка, С.Ф. Константінова, В.В. Костицького, О.В. Кохановської, М.В. Лошицького, Р.С. Мельника, Т.П. Мінки, Р.В. Миронюка, С.О. Мосьондза, В.Я. Настюка, В.І. Олефіра, В.Ф. Погорілко, Д.В. Приймаченка, П.М. Рабіновича, Ю.М. Старилова, Ю.О. Тихомирова, М.М. Тищенко, Ю.М. Тодики, О.Ф. Фрицького, О.І. Харитонової, Ю.С. Шемшученка, В.К. Шкарупи, О.С. Юніна та ін., наразі постало питання перегляду усталених підходів до з'ясування значення суспільної моралі, пріоритетних напрямів її формування, адже спеціальних досліджень, спрямованих на вивчення особливостей адміністративно-правової охорони суспільної моралі в Україні не проводилося, зазначена тематика не була повноцінно вивчена в теоретико-методологічних роботах з адміністративного права.

Мета статті полягає у необхідності з'ясування сутності суспільної моралі як об'єкта адміністративно-правової охорони.

Виклад основного матеріалу. Поєднуючи себе із відповідними соціальними регуляторами, мораль розглядається як одна з форм суспільної свідомості, вона являє собою своєрідне відбиття моральних відносин в уявленнях і поняттях, закріплених у певних нормах поведінки людей. Іншими словами мораль тісно пов'язана із суспільством, є визначальним рівнем свідомості усіх його членів, показником розвитку держави та суспільства.

До числа відносин, що складають основу суспільної моралі, належать відносини з приводу:

- нормального стану соціального співіснування, тобто обставин, які забезпечують узгоджені дії індивідів один до одного, до соціальних груп і всього суспільства в цілому, а також обстановку громадського спокою;
- задоволення різних життєвих потреб способами і в формах, схвалюваних державою та суспільством;
- належної поведінки громадян в публічних місцях, під час праці, відпочинку, в побуті та інших взаємовідносинах громадян між собою;
- поваги до честі, гідності громадян, до праці та його результатів, до моральних та культурних цінностей тощо.

Підтримання цих відносин у належному стані забезпечується примусовою силою держави, адже забезпечення охорони суспільної моралі, як незамінного чинника розвитку цивілізованої спільноти, є пріоритетним напрямом функціонування будь-якої державою. Саме соціальний зв'язок у відносинах в сфері суспільної моральності виступає певним захисним механізмом інтересів суспільства і громадян від аморальних, адміністративно караних діянь. Руйнівні, вражаючі їх властивості викликають необхідність особливої діяльності щодо запобігання та усунення можливості завдання шкоди цими діями.

Механізм протиправного посягання на суспільні відносини, що охороняються в сфері суспільної моральності, полягає в тому, що один з названих суб'єктів (громадянин) не виконує чи неналежним чином виконує встановлені для нього обов'язки щодо дотримання загальноприйнятих правил поведінки і тим самим розриває соціальний

зв'язок, що охороняється законом, виключає себе від сфери охоронюваних законом відносин. Саме шляхом посягання на цей захисний механізм і завдається шкода відносинам в сфері суспільної моралі як видового об'єкта даних правопорушень.

Під час посягань на суспільну моральність порушується злагоджений механізм життєдіяльності суспільства, відбувається дезорганізація його об'єктивної сторони – моральнісних відносин – і в той же час завдається певна шкода його суб'єктивній стороні, індивідуальній свідомості, душевному стану людей як суб'єктів суспільних відносин. Це може стосуватися як невеликої групи людей, так і більш широкої просторової сфери певного району, місцевості, наприклад, при руйнуванні пам'ятників історії і культури, масовому знищенні або пошкодженні місць поховання.

Протидія цим негативним явищам завжди була одним з державних пріоритетів, підтвердженням чому є, як приклад, Указ Президента України «Про невідкладні додаткові заходи щодо зміцнення моральності у суспільстві та утвердження здорового способу життя», де наголошується, що захист моральності, утвердження в суспільстві загальнолюдських гуманістичних цінностей, здорового способу життя, докорінне вдосконалення системи духовного, морально-етичного, патріотичного, правового, естетичного та екологічного виховання перш за все молоді та дітей, забезпечення реалізації відповідних конституційних прав і свобод людини і громадянина, захист прав та інтересів дитини, підвищення суспільного значення сім'ї, утвердження шанобливого ставлення до жінки, постійна турбота про підростаюче покоління, його виховання, широке залучення до цієї загальнонародної справи творчих спілок, органів місцевого самоврядування, всієї громадськості є на сучасному етапі одним із найпріоритетніших напрямів діяльності Кабінету Міністрів України, всіх центральних та місцевих органів виконавчої влади, інших державних органів, навчальних закладів, засобів масової інформації та правоохоронних органів [3].

Разом з тим, цей нормативно-правовий акт є скоріше виключенням ніж правилом, адже був підписаний ще у 2002 році. Після його прийняття безумовно вживалися заходи щодо охорони суспільної моралі, проте вони були епізодичними та непослідовними.

Результатом зараз маємо катастрофічну ситуацію в досліджуваній сфері. Проголошення широкого кола свобод, наданих громадянам – слова, думки, совісті, поширення інформації тощо на сучасному етапі супроводжується багатьма негативними тенденціями, що за певних умов перешкоджають досягненню належного рівня розвитку суспільства та є причиною його духовної та моральної деградації і культурного занепаду. Такі явища продукуються самим суспільством, і за своєю природою мають матеріальну форму – друковані видання, кінопродукція, преса та інші. Безперечно, не всі члени суспільства сприймають ці явища однаково та є споживачами такої продукції, проте попит на неї існує. Найбільш серйозна, на наш погляд, і прихована небезпека при цьому полягає в тому, що суспільство, в якому панує терпимість до проявів аморального, бездуховного та загально беззмистовного й некорисного, стає відкритим і для всіх інших впливів і різного роду маніпулювань; стаючи вразливою до завуальованого нав'язування тих чи інших ідей, котрі подаються як «цінності», така важлива складова соціуму, як суспільна свідомість, руйнується із середини [4, с. 392].

Все більшого поширення в українському суспільстві набуває алкоголізм. Прихована реклама на телебаченні, пропаганда пияцтва у кіно, реклама у друкованих виданнях – все це сприяє поповненню рядів алкогольно залежних. Україна займає одно з перших місць у світі по кількості вживання алкоголю. 15 літрів спирту в рік на душу населення. В Україні налічується до 1 мільйона людей, які страждають від алкогольної залежності. 400 тисяч людей, вмираючих щорічно в Україні, загинули внаслідок нездорового способу життя, і надмірного споживання алкоголю. Згідно з дослідженнями Всесвітньої організації здоров'я 20% українців вживають алкоголь в кількості, що набагато перевищує норму.

Відповідно до Загальноєвропейського опитуванням молоді про вживання алкоголю і наркотичних речовин, близько 87% школярів в Україні хоч би раз куштували алкоголь. А більше 26% вживають алкоголь кілька разів на місяць.

Всесвітня організація здоров'я називає ще сумнішу статистику: 57% дітей у віці до 13 років вживають алкоголь, 40% молодих людей у віці від 14 до 18 років систематично п'ють, і їм вже потрібна реабілітація і спеціалізоване лікування алкоголізму або лікування наркоманії [5].

Надзвичайно поширеним негативним явищем в Україні є тютюнопаління. За кількістю курців Україна посідає 17 місце в списку країн-лідерів. Щорічно до числа курців

долучаються не менш 100 000 українців, при цьому кожен четвертий підліток в Україні викуряє першу сигарету у віці 10 років. Україна є другою країною у світі (після Чилі), де у віці 13-15 років курять більш 30 % юнаків і дівчат, а також займає II місце за кількістю викурених цигарок на одного громадянина. Розрахунки Всесвітнього банку свідчать про те, що економічні збитки України від тютюну складають близько 2 мільярдів доларів щорічно. За офіційною статистикою в Україні щороку від хвороб пов'язаних з курінням помирає 120 тисяч чоловік [6].

Викликає занепокоєння поширення в Україні наркоманії, що останнім часом набуває ознак епідемії. Зокрема, за даними МВС, в Україні – 500 тисяч наркозалежних, з них – 171,6 тисяч вживають наркотики регулярно. Близько 5 тисяч наркозалежних не досягли 18 років [7].

Останнім часом в Україні набувають масштабу такі негативні соціальні явища як расизм та ксенофобія щодо іноземців, а низка вбивств і жорстокого поводження з ними свідчать про зростання деструктивної агресивності в суспільстві.

Зазначені негативні явища безпосередньо пов'язані із легкодоступністю до низькопробної теле-, радіо-, відеопродукції, музичних та художніх творів, друкованих матеріалів, іншої інформації, насиченої захопленням силою, надмірною, часто патологічною увагою до проявів жорстокості та актів насилля, повною незалежністю від етичних табу, нав'язуванням обивательсько-нігілістичного ставлення до загальнолюдських норм, що негативно впливає на психічний розвиток особистості. Внаслідок цього такі споконвічні цінності як добро, честь та справедливість нівелюються і відходять на другий план. Надзвичайну загрозу суспільній моралі несе мережа Інтернет. Доступність до мережі зростає, а правових механізмів забезпечення і захисту суспільства, особливо дітей, немає.

Першочерговим завданням держави у всьому світі визнається захист підростаючого покоління від шкідливого впливу деякої інформаційної продукції на їх психіку. Бажання захистити молодь не є безпідставним. Згідно з дослідженнями кандидата психологічних наук О.Ю. Дроздова, відповідаючи на питання анкети, 58% учнів загальноосвітніх шкіл повідомили, що вони готові копіювати негативну поведінку телегероїв, а 37,3% висловили готовність вчинити протиправні дії, наслідуючи вчинки телегероїв.

Згідно з дослідженнями Мічиганського університету (США) телебачення несе відповідальність за 10% кримінальних злочинів, скоєних громадянами. Діти до 8 років, які щоденно переглядають телевізійні передачі зі сценами насильства та жорстокості, до 30 років здебільшого схильні до вчинення кримінальних злочинів, зокрема – відносно своїх батьків та однолітків [8].

Вище викладені факти ще раз підкреслюють необхідність вжиття комплексу заходів щодо охорони суспільної моралі в Україні, підтвердження чого може слугувати громадська думка. Так, за даними всеукраїнського дослідження, більша частина українців (60,2%) вважає низьким рівень моралі в Україні, більш ніж чверть опитаних (29,4%) охарактеризували б його як середній і тільки 2,1% українців вважають сьогоднішній рівень моралі в українському суспільстві високим.

Необхідність реагування держави у сфері охорони (захисту) суспільної моралі також обумовлена загостренням у суспільстві протягом останніх десятиріч відповідних соціальних, політичних, економічних, організаційно-правових, ціннісно-орієнтаційних, соціально-деформаційних проблем, які проявились у морально-етичній сфері.

Розв'язання означених проблем, насамперед, вбачається за допомогою застосування широкого кола адміністративно-правових засобів, що пов'язано із публічно-правовою природою охорони суспільної моралі, яка, на нашу думку, постає як свого роду відбиття ставлення держави до морально-етичних питань, та проявляється в тому, що:

- саме моральні норми стали основою та підґрунтям для розроблення та закріплення органами законодавчої влади відповідних адміністративно-правових норм;
- дотримання норм етики та моралі становить важливий обов'язок суб'єктів публічного адміністрування;
- норми адміністративного права слугують втіленню моральних правил про правомірну і адміністративно карану поведінку, вони характеризуються чіткістю вираження і деталізацією їх та визначають відповідне коло суб'єктів, яким ці приписи адресовано, а їх реалізація здійснюється за допомогою механізму адміністративно-правового регулювання;
- норми адміністративного права містять засоби забезпечення виконання моральних і етичних норм і санкції за порушення окремих моральних правил;
- якщо моральна поведінка забезпечується лише внутрішнім переконанням, впли-

вом авторитету суспільства та громадської думки, стереотипами виховання та психологічними особливостями індивідів, то правомірна, з позицій адміністративного права, поведінка досягається за допомогою державно-примусових засобів;

– реалізуючи норми, розроблені й закріплені законодавцем, виконавча влада при цьому здійснює їх охорону і постає гарантом їх дотримання, що впливає з її призначення виконувати веління та приписи законодавчої влади;

– порушення адміністративно-правових норм, які регулюють відносини у сфері охорони суспільної моралі, тягне негативні наслідки майнового, особистого чи організаційного характеру, що застосовуються на відповідних підставах і в законодавчо визначеному порядку державним апаратом.

Узагалі стан суспільної моралі як моралі, пануючої в даному суспільстві, яскраво демонструє рівень демократизації та стабільності розвитку цього суспільства, багато в чому визначає стан та сферу свободи індивіда, обумовлює захищеність його прав та свобод, окреслює межі втручання держави, гармонізує, узгоджує особисті (індивідуальні) та суспільні інтереси, надаючи і тим, і іншим належної легітимації та охорони. Суспільна мораль також здатна сприяти (чи, навпаки, перешкоджати за умов свого низького рівня) належному виконанню органами та посадовими особами публічної влади (органами державної влади та місцевого самоврядування) покладених на них функцій і повноважень, забезпечити та уможливити відповідальність останніх за свою діяльність та її результати перед суспільством.

Висновок. Таким чином, суспільна мораль виступає важливим об'єктом адміністративно-правової охорони, необхідність постійного та цілеспрямованого здійснення якої полягає:

по-перше, у визнанні моральності та її охорони як одного із пріоритетів серед завдань публічної адміністрації та системоутворюючих елементів національної інформаційної безпеки;

по-друге, у наявності окремої важливої групи суспільних відносин щодо охорони суспільної моралі, яка потребує регулювання з боку держави;

по-третє, у соціальному запиті суспільства на регулятивну роль держави в охороні моральних цінностей;

по-четверте, у наявності системи нормативно-правових актів, які регулюють суспільні відносини, пов'язані із охороною суспільної моралі;

по-п'яте, у здійсненні керівного впливу щодо галузей, функціонування яких пов'язане із охороною суспільної моралі (управління культурою, освітою, наукою, охороною здоров'я, а також у галузі інформатизації, видавничої справи, діяльності засобів масової інформації тощо), котрі найбільш повно і всебічно можуть бути забезпечені виключно за допомогою державно-владного регулювання;

по-шосте, у наявності системи органів державної влади та інститутів громадянського суспільства, здатних забезпечити реалізацію функції держави, пов'язану із охороною суспільної моралі;

по-сьоме, у здійсненні державного контролю та нагляду за додержанням чинного законодавства й вимог відомчих нормативно-правових актів у сфері охорони суспільної моралі, а також за обігом продукції, що може негативно впливати на фізичний, розумовий або моральний розвиток громадян України;

по-восьме, в установленні умов і порядку обігу продукції, що негативно впливає на суспільну мораль;

по-дев'яте, у застосуванні заходів державного примусу, в тому числі адміністративної відповідальності, до порушників законодавства в сфері охорони суспільної моралі.

У теорії адміністративного права суспільна мораль має надзвичайно важливе значення, розкриваючись через систему визнаних державою, формально закріплених правових, а також етичних і окремих соціальних норм, що впливають із суспільних відносин громадян і держави та її інститутів і охороняється за допомогою адміністративно-правових засобів. Розуміння сутності та змісту категорій «суспільство», «мораль», а також «право» у їх поєднанні та взаємообумовленості визначає роль держави та її відповідальність за належне забезпечення суспільної моралі, що є одним з важливих об'єктів адміністративно-правової охорони.

Бібліографічні посилання

1. Стасевська О. А. Взаємозалежність моралі і права: актуальність проблеми // Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». 2013. № 3 (17). С. 99-110.

2. Ушаков А. Образ гуманної людини в аспекті виховання моральної особистості / А. Ушаков // Гуманітарний вісник ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди». Переяслав-Хмельницький, 2008. Вип. 16. С. 238–240.

3. Про невідкладні додаткові заходи щодо зміцнення моральності у суспільстві та утвердження здорового способу життя: Указ Президента України від 15.03.2002 р. за № 258/2002 // Офіційний вісник України від 05.04.2002. – 2002 р., № 12, стор. 6, стаття 555, код акту 21864/2002.

4. Мудрость тысячелетий. Энциклопедия / (сост. Н. Березин; под общей ред. А. Янак). М.: ОЛМА-ПРЕСС, 2006. 830 с.

5. Алкоголізм в Україні, статистика і цифри. URL: <https://moivubor.com.ua/uk/article/alkogolizm-v-ukrayini-statystyka-i-cyfy>.

6. «Тютюнова» статистика України. URL: <https://sites.google.com/site/tutunopalinna/tutunova-statistika-v-ukraieni>.

7. Страшна статистика: на сьогодні в Україні 500 тисяч наркозалежних. URL: <https://dyvys.info/2017/06/26/strashna-statystyka-na-sogodni-v-ukrayini-500-tysyach-narkozaleznyh/>.

8. Захист суспільної моралі – запорука безпеки молодого покоління. URL: http://gorenynchi.edukit.kiev.ua/bezpeka_ditej_v_interneti/_zahist_suspilnoi_morali/.

Надійшла до редакції 21.03.2018

SUMMARY

Zakharova O.V. Public morality as an object of administrative and legal protection. The article deals with essence and content of public morality as an object of administrative and legal protection. The state of observance of the principles of social morality and the characteristic problems that are being hampered in modern conditions of development of the national humanitarian policy are revealed.

The necessity of the state's response to the protection of public morality is proved, due to the worsening of social, political, economic, organizational-legal, value-orientation, social-deformational problems that have manifested themselves in the moral and ethical sphere during the last decades in society.

The solution of these problems is seen through the use of a wide range of administrative and legal means, which is connected with the public and legal nature of the protection of public morals, which appears as a kind of reflection of the state's attitude to moral and ethical issues, and it is manifested in that: it is the moral standards that became the basis and the basis for the development and consolidation by the legislative authorities of the relevant administrative law; adherence to ethical and moral standards is an important duty of public administration actors; norms of administrative law contain means to ensure the implementation of moral and ethical norms and sanctions for violation of certain moral rules.

In the theory of administrative law, public morality is extremely important, disclosed through the system of state-recognized, formally established legal as well as ethical and individual social norms arising from the social relations of citizens and the state and its institutions and is protected by administrative and legal means. Understanding the essence and content of the categories "society", "morality", as well as "right" in their combination and interdependence determines the role of the state and its responsibility for the proper maintenance of public morality, which is one of the important objects of administrative and legal protection.

The general and specific features of the moral and ethical sphere as an object of administrative and legal protection are determined.

Key words: *morality, social morality, protection of public morals, legislation, administrative and legal guarding.*

УДК 342.95:351.74

Коптєв А.М.[©]

ад'юнкт

(Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ)

DOI: 10.31733/2078-3566-2018-1-110-114

НАПРЯМИ ДІЯЛЬНОСТІ СЕРВІСНИХ ЦЕНТРІВ МВС УКРАЇНИ ТА КЛАСИФІКАЦІЯ АДМІНІСТРАТИВНИХ ПОСЛУГ, ЩО НИМИ НАДАЮТЬСЯ У СФЕРІ БЕЗПЕКИ ДОРОЖНЬОГО РУХУ

Досліджено зміст діяльності сервісних центрів МВС України, виокремлено напрями їх діяльності у сфері безпеки дорожнього руху, а також критерії для класифікації адміністративних послуг у цій сфері.

Ключові слова: *сервісні центри МВС України, адміністративні послуги, безпека дорожнього руху.*

© Коптєв А.М., 2018

Постановка проблеми. На дорогах нашої країни щороку гинуть тисячі людей, тому одним з пріоритетних напрямків діяльності держави на сьогодні є забезпечення безпеки дорожнього руху. З метою регулювання суспільних відносин держава здійснює законодавче забезпечення функціонування цієї сфери, вживає практичні заходи, направлені на забезпечення безпеки дорожнього руху. Складовою системи забезпечення безпеки дорожнього руху є якісне надання громадянам та юридичним особам послуг дозвільного характеру. Для цього у структурі МВС України в 2015 році було створено Головний сервісний центр МВС України та його територіальні підрозділи, завданням яких є якісне, зручне та швидке надання адміністративних послуг, в тому числі у сфері безпеки дорожнього руху. Виходячи з цього виникає необхідність у дослідженні напрямів діяльності сервісних центрів МВС України та класифікації адміністративних послуг, що ними надаються у сфері безпеки дорожнього руху.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Питанням регулювання суспільних відносин у сфері безпеки дорожнього руху займалися такі провідні вчені: М. Ю. Веселов, В.В. Гаркуша, Т.О. Гуржій, Г. К. Голубева, А. О. Граділь, С. М. Гусаров, М.М. Долгополова, В. В. Доненко, В. В. Єгупенко, М. А. Микитюк, О. Л. Міленін, А. М. Подоляка, О. Ю. Салманова, А. О. Собакар, В. В. Степаненко, М. М. Стоцька, Я. І. Хом'як, В.К. Шкарупа та ін. Питання надання адміністративних послуг органами державної влади досліджували В.Б. Авер'янов, О.Ф. Андрійко, К.К. Афанасьєв, Ю.П. Битяк, В.Т. Білоус, В.М. Бевзенко, Т. О. Буренко, О.М. Буханевич, Н.В. Васильєва, М.Ю. Віхляєв, П.В. Діхтієвський, В.С. Долечек, І.В. Дроздова, С.Б. Жарая, Т.Є. Кагановська, Р.А. Калюжний, Є.О. Легеза та ін. В той же час діяльності сервісних центрів МВС України приділено мало уваги у зв'язку з незначним терміном їх існування. Враховуючи зазначене, вважаємо за необхідне розглянути у цій статті напрямки діяльності цих органів та класифікацію адміністративних послуг, що ними надаються у сфері безпеки дорожнього руху.

Метою статті є визначення критеріїв для класифікації адміністративних послуг, що надаються сервісними центрами МВС України у сфері безпеки дорожнього руху, щоб найбільш повно розкрити зміст напрямки діяльності сервісних центрів МВС України у сфері безпеки дорожнього руху.

Викладення основного матеріалу. Для виокремлення напрямів діяльності сервісних центрів МВС України у сфері безпеки дорожнього руху розглянемо підходи до класифікації адміністративних послуг взагалі та адміністративних послуг, що надаються сервісними центрами МВС України у сфері безпеки дорожнього руху, зокрема.

Так, у наукових джерелах (О.М. Буханевич, Ю. С. Шемшученко) термін «класифікація» (від лат. *classic* – розряд, клас і *facio* – роблю, розкладаю) визначається як система супідрядних понять (класів об'єктів) будь-якої галузі знань або діяльності людини, що використовується як засіб для встановлення зв'язків між цими поняттями або класами об'єктів, а також для точного орієнтування в розмаїтості понять або відповідних об'єктів [1, с. 357; 2, с. 63; 3, с. 84].

Вчені класифікують адміністративні послуги за різними критеріями. Слід погодитися з думкою В.С. Долечка про виділення такого критерію як за предметом або сферою, до якої належить адміністративна послуга [4]. Такі вчені як В. П. Тимошук, О.М. Буханевич, І. Б. Коліушко виділяють критерій класифікації адміністративних послуг залежно від змісту адміністративної діяльності того органу, який надає адміністративну послугу (видача дозволів, реєстрація, легалізація актів, соціальні послуги тощо) [5, с. 28; 2, с. 67].

Як бачимо, існують різні підходи до критеріїв класифікації адміністративних послуг. Але вважаємо, що для дослідження адміністративних послуг сервісних центрів МВС України у сфері безпеки дорожнього руху краще брати такі критерії класифікації, які дозволять встановити їх особливості, переваги та недоліки для надання пропозицій щодо їх покращення.

Враховуючи визначення поняття адміністративної послуги в Законі України «Про адміністративні послуги», вважаємо за необхідне виділити перший критерій класифікації адміністративної послуги залежно від суб'єкта її надання. Це може бути: 1) орган державної влади чи 2) орган місцевого самоврядування. Не вдаючись до детального розгляду сутності цих понять, зазначимо, що адміністративні послуги сервісних центрів МВС України у сфері безпеки дорожнього руху за цим критерієм слід віднести до державних органів, а саме структурних підрозділів центральних органів виконавчої влади, яким за своїм

адміністративно-правовим статусом є Міністерство внутрішніх справ України. При цьому слід виділити адміністративні послуги у сфері безпеки дорожнього руху, що надаються виключно Головним сервісним центром МВС України, а також адміністративні послуги, що надаються його територіальними підрозділами.

Якщо проаналізувати Порядок ведення Реєстру адміністративних послуг, а також структуру Єдиного державного порталу адміністративних послуг, можна всі адміністративні послуги поділити на два види: 1) ті, які надаються громадянам; та 2) ті, які надаються для «бізнесу» (як вказано на Урядовому порталі). Вважаємо, що останніх споживачів адміністративних послуг краще назвати суб'єктами підприємницької діяльності. До них належать юридичні особи та фізичні особи – суб'єкти підприємницької діяльності. Таким чином, залежно від споживачів адміністративних послуг слід виділити такі: 1) адміністративні послуги, що надаються громадянам; 2) адміністративні послуги, що надаються суб'єктам підприємницької діяльності; 3) адміністративні послуги, що надаються як громадянам, так і суб'єктам підприємницької діяльності.

Після поділу адміністративних послуг залежно від суб'єкта отримання адміністративної послуги Єдиний державний портал ділить усі адміністративні послуги за сферами суспільних відносин, в яких вони надаються: 1) адміністративні послуги, що надаються у сфері громадянства, міграції, переїзду; 2) адміністративні послуги у сфері реєстраційних процедур; 3) адміністративні послуги у сфері соціального захисту та інші. Адміністративні послуги, що надаються сервісними центрами МВС України у сфері безпеки дорожнього руху належать до сфери транспорту, а саме такого його виду як автомобільний.

Результатом надання адміністративної послуги сервісним центром МВС України у сфері безпеки дорожнього руху є прийняття та видача певного адміністративного акта. Оскільки залежно від виду адміністративної послуги цей акт буде мати різний вигляд, вважаємо необхідним виділення такого критерію класифікації адміністративних послуг – залежно від виду адміністративного акта за результатами надання адміністративної послуги сервісними центрами МВС України у сфері безпеки дорожнього руху. За цим критерієм можна виділити такі адміністративні послуги: 1) видача посвідчення водія на право керування транспортним засобом або листа з обґрунтуванням причин відмови в його видачі; 2) видача тимчасового реєстраційного талона на право керування транспортним засобом або листа з обґрунтуванням причин відмови в його видачі; 3) видача екзаменаційного листа, в якому зроблено запис про складення чи нескладення іспитів та інші.

За юридичними наслідками можна виділити такі адміністративні послуги, що надаються сервісними центрами МВС України у сфері безпеки дорожнього руху: 1) правовстановлюючі (отримання посвідчення водія, реєстрація транспортного засобу); 2) правоприпинюючі (зняття з обліку транспортного засобу).

За строком отримання адміністративної послуги, що надаються сервісними центрами МВС України у сфері безпеки дорожнього руху, можна поділити на такі: 1) короткострокові – строк отримання адміністративної послуги становить до 5 днів (видача посвідчення водія на право керування транспортним засобом або листа з обґрунтуванням причин відмови в його видачі та ін.); середньострокові – строк отримання адміністративної послуги становить до 10 днів (видача висновку щодо можливості дублювання ідентифікаційних номерів транспортних засобів або листа з обґрунтуванням причин відмови в його видачі); 3) довгострокові – строк отримання адміністративної послуги становить більше 10 днів (видача висновку щодо можливості дублювання ідентифікаційних номерів транспортних засобів або листа з обґрунтуванням причин відмови в його видачі – у разі необхідності проведення додаткових перевірок).

Сьогодні все більше і більше адміністративних послуг стають доступними в електронній формі. Офіційне джерело адміністративних послуг в Україні – єдиний державний портал адміністративних послуг з-поміж усіх адміністративних послуг виділяє ті, за якими можна звернутися в електронній формі. Враховуючи зазначене, пропонуємо такий критерій класифікації адміністративних послуг як форма їх отримання. Відповідно до цього слід виділити: 1) електронні адміністративні послуги, що надаються за допомогою мережі Інтернет, та 2) адміністративні послуги, що надаються безпосередньо в центрі надання адміністративних послуг. На жаль, для адміністративних послуг сервісних центрів МВС України поки що не запроваджено електронної форми, а отже, всі послуги надаються безпосередньо в сервісному центрі МВС України. Вважаємо за необхідне подальше вдосконалення процедури надання адміністративних послуг сервісними центрами МВС України із запровадженням їх отримання в електронній формі. Зокрема у сфері

безпеки дорожнього руху можна було б надавати в режимі онлайн такі адміністративні послуги як замовлення індивідуальних номерних знаків, реєстрація на отримання послуг у сервісному центрі МВС України, запис на складання іспитів та інші.

За такими критеріями як обов'язковість та необхідність адміністративні послуги сервісних центрів можна віднести до основних та добровільних відповідно. Про це можна сказати проаналізувавши Реєстр адміністративних послуг та офіційний сайт Головного сервісного центру (розділ адміністративні послуги). Дійсно, з жодної адміністративної послуги, вказаної на цих джерелах, не можна виокремити додаткові, які б надавалися альтернативно до основних. Також всі послуги сервісних центрів МВС України у сфері безпеки дорожнього руху мають диспозитивний характер, а отже, надаються на добровільних началах. Про це також може свідчити той факт, що всі адміністративні послуги сервісних центрів МВС України у сфері безпеки дорожнього руху надаються на платній основі і це є підставою для виділення наступного критерію класифікації адміністративних послуг.

Отже, аналізуючи зміст статті 11 Закону України «Про адміністративні послуги», можна виділити критерій платності адміністративної послуги, адже є частина адміністративних послуг, за які не може справлятися плата. Це життєво необхідні послуги, які належать до сфери соціального забезпечення. Платними можуть бути послуги тільки у випадках, передбачених законом. Якщо проаналізувати адміністративні послуги, що надаються сервісними центрами МВС України, можемо дійти висновку, що всі вони є платними. Розмір їх оплати встановлено постановою Кабінету Міністрів України від 04 червня 2007 року № 795 «Про затвердження переліку платних послуг, які надаються підрозділами Міністерства внутрішніх справ, Національної поліції та Державної міграційної служби, і розміру плати за їх надання» [6]. В той же час зазначимо, що вартість послуг, зазначених у даному нормативно-правовому акті, відрізняється від вартості послуг, зазначених на офіційному сайті Головного сервісного центру МВС України.

Але головним недоліком у визначенні системи оплати адміністративних послуг сервісних центрів МВС України є те, що така система суперечить вимогам статті 11 Закону України «Про адміністративні послуги» в частині встановлення платності зазначених адміністративних послуг на законодавчому рівні. Для виконання цієї вимоги потрібно або прийняти Закон України, який би визначав перелік адміністративних послуг МВС України, які надаються на платній основі та вартість кожної послуги, або внести відповідні зміни до статті 11 Закону України «Про адміністративні послуги» в частині встановлення вартості адміністративних послуг на рівні підзаконних нормативно-правових актів. Вважаємо, що другий варіант є більш практичним, адже з урахуванням інфляційних процесів, які відбуваються в нашій державі, а також швидкоплинних змін суспільних відносин, які породжують новий попит та необхідність створення нових адміністративних послуг, потрібний гнучкий механізм реагування на такі виклики. А внесення змін до підзаконних нормативно-правових актів є набагато швидшим та простішим, ніж до законів.

Враховуючи викладене вище, пропонуємо внести зміни до статті 11 Закону України «Про адміністративні послуги», а саме в частині 1 та 6 слово «законом» замінити словом «законодавством».

Частина 3 Закону викласти в такій редакції:

Розмір плати за надання адміністративної послуги (адміністративного збору) і порядок її справляння визначаються рішенням Кабінету Міністрів України з урахуванням її соціального та економічного значення.

Висновки. 1. Для класифікації адміністративних послуг, що надаються сервісними центрами МВС України у сфері безпеки дорожнього руху, обрано критерії, які найбільш повно розкривають зміст такої діяльності: залежно від суб'єкта надання адміністративної послуги; залежно від виду транспорту, на якому надається адміністративна послуга; залежно від споживачів адміністративних послуг; залежно від сфери суспільних відносин, в яких надаються адміністративні послуги; залежно від виду адміністративного акта за результатами надання адміністративної послуги сервісними центрами МВС України у сфері безпеки дорожнього руху; за юридичними наслідками; за строком отримання; за формою отримання; за обов'язковістю; за платністю.

2. Розглянувши критерії для класифікації адміністративних послуг сервісних центрів МВС України у сфері безпеки дорожнього руху, визначено такі напрямки діяльності останніх у цій сфері:

- 2.1. Діяльність сервісних центрів МВС України щодо допуску водіїв до керування транспортними засобами.
- 2.2. Діяльність сервісних центрів МВС України щодо допуску транспортних засобів до участі у дорожньому русі.
- 2.3. Діяльність сервісних центрів МВС України, пов'язана з реалізацією транспортних засобів.
- 2.4. Діяльність сервісних центрів МВС України щодо погодження конструкцій транспортних засобів.
- 2.5. Дозвільна діяльність сервісних центрів МВС України у сфері перевезення небезпечних вантажів.
- 2.6. Діяльність сервісних центрів МВС України щодо надання дозволу на використання спеціальних сигнальних пристроїв.
- 2.7. Діяльність сервісних центрів МВС України щодо виготовлення та зберігання номерних знаків.

Бібліографічні посилання

1. Великий енциклопедичний юридичний словник. За ред. Ю. С. Шемшученка. Київ: Юридична думка, 2007. 992 с.
2. Буханевич О. М. Теоретико-правові та праксеологічні засади надання адміністративних послуг в Україні: дис. ... докт. юрид. наук: спец. 12.00.07 / Ін-т законодавства Верховної Ради України. Київ, 2016. 455 с.
3. Легеза Є.О. Концепція публічних послуг: дис. ... д-ра. юрид. наук: 12.00.07. Запоріжжя: ЗНУ, 2017. 511 с.
4. Долечек В. С. Надання управлінських послуг населенню органами виконавчої влади України: організаційно-правовий аспект: дис. ... канд. наук з держ. управління: 25.00.02. Київ, 2005. 206 с.
5. Адміністративна процедура та адміністративні послуги: зарубіжний досвід і пропозиції для України. Авт.-упоряд. В. П. Тимошук. Київ: Факт, 2003. 496 с.
6. Про затвердження переліку платних послуг, які надаються підрозділами Міністерства внутрішніх справ, Національної поліції та Державної міграційної служби, і розміру плати за їх надання: постанова Кабінету Міністрів України від 04.06.2007 року № 795. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/795-2007-%D0%BF>.

Надійшла до редакції 20.05.2018

SUMMARY

Koptev A.N. Areas of activity of service centers of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine and classification of administrative services provided by them in the field of road safety. The article is devoted to the study of the content of the service centers of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine, the identification of areas of their activities in the field of road safety, as well as criteria for the classification of administrative services in this area.

The scientific approaches to the criteria of classification of administrative services are considered, the following criteria are analyzed in relation to the activity of service centers of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine in the field of road safety. On the basis of this, the criteria that most fully disclose the content of such activities are selected: depending on the subject of the provision of administrative services; depending on the type of transport on which the administrative service is provided; depending on consumers of administrative services; depending on the sphere of public relations in which administrative services are provided; depending on the type of administrative act on the results of the provision of administrative services by service centers of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine in the field of road safety; for legal consequences; by the date of receipt; by the form of receipt; on compulsory for a fee.

Considering the criteria for classification of administrative services of service centers of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine in the field of road safety, the following directions of activity of the latter in this area are defined:

- activities of service centers of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine regarding the admission of drivers to the management of vehicles;
- activities of service centers of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine regarding the admission of vehicles to participate in traffic;
- activity of service centers of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine is connected with the implementation of vehicles;
- activity of service centers of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine in relation to the approval of vehicle structures;
- permit activity of service centers of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine in the field of transportation of dangerous goods;
- activities of service centers of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine on granting permission for the use of special signaling devices;
- activity of service centers of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine in the manufacture and storage of license plates.

Keywords: *service centers of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine, administrative services, traffic safety.*

УДК 343.985

Коротасєв В.М.©

здобувач

(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

DOI: 10.31733/2078-3566-2018-1-115-119

ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЕКСПЕРТНО-КРИМІНАЛІСТИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ В ЗАРУБІЖНИХ КРАЇНАХ

Здійснено дослідження зарубіжного досвіду адміністративно-правового регулювання експертно-криміналістичних досліджень. Проаналізовано досвід Великобританії, Німеччини, Литви, Франції, Російської Федерації, Азербайджану, Республіки Білорусь та інших європейських країн. Розглянуто особливості формування системи експертно-криміналістичних установ як у системі поліцейських структур, так і при міністерстві юстиції.

Ключові слова: експерт, експертне дослідження, адміністративно-правове регулювання, судово-експертні установи.

Постановка проблеми. В умовах інтеграції України до Європейського союзу актуально залишається проблема вдосконалення вітчизняного законодавства. Видається доцільним проаналізувати приклади адміністративно-правового регулювання експертно-криміналістичних досліджень зарубіжних країн з тим, щоб використати позитивний досвід та внести власні пропозиції щодо можливості його імплементації в Україні. Крім того, вивчення прогресивного міжнародного досвіду, насамперед європейських країн, дозволить уникнути помилок при реформуванні вітчизняної судово-експертної системи.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Зарубіжний досвід адміністративно-правового регулювання судово-експертної діяльності був досліджений у працях таких учених: І. Алієв, В. Бахін, Р. Белкін, А. Вінберг, А. Габриянчик, Г. Грановський, В. Гіжевський, В. Гончаренко, Ф. Джавадов, Т. Коломонець, Н. Клименко, В. Лисиченко, О. Лопата, Н. Майліс, Н. Малаховська, О. Олійник, Л. Романенко, О. Россинська, М. Салтевський, О. Фількова, В. Шепітько, В. Шерстюк, М. Шульга, М. Щербаковський та багатьох інших.

Метою даної статті є дослідити та проаналізувати положення зарубіжного досвіду адміністративно-правового регулювання судово-експертної діяльності та необхідність імплементації цих норм у вітчизняне правове поле.

Виклад основного матеріалу. Судово-експертні установи входять до складу міністерства юстиції в Португалії, Азербайджані, Естонії, Нідерландах, Ірландії, Литві, Росії. До складу міністерства внутрішніх справ (поліції) судово-експертні установи входять у Албанії, Австрії, Білорусі, Болгарії, Чорногорії, Данії, Фінляндії, Франції, Греції, Грузії, Хорватії, Італії, Чехії, Латвії, Угорщині, Македонії, Молдові, Німеччині, Норвегії, Польщі, Румунії, Словаччині, Іспанії, Сербії, Швеції, Швейцарії, Туреччині. В деяких європейських країнах судово-експертні установи входять до складу інших державних організацій, зокрема: Вірменія (Незалежне національне бюро у складі Уряду Вірменії), Бельгія (Незалежний національний інститут у складі Уряду Бельгії), Грузія (Незалежне національне бюро у складі Уряду Грузії), Латвія (Незалежне національне бюро у складі Уряду Латвії), Румунія (Незалежне національне бюро у складі Уряду Румунії), Франція (судово-експертні інститути, що належать до жандармерії Франції), Італія (судово-експертні інститути італійських карабінерів) [4, с. 38].

У Франції експертно-криміналістична служба належить до складу збройних поліцейських формувань (Національної жандармерії та Національної поліції) та підпорядковується Міністерству оборони. До складу Національної жандармерії входить експертно-криміналістичний інститут, що тісно співпрацює з поліцейськими, слідчими, прокурорами та суддями. В Іспанії та Польщі судово-експертні лабораторії підпорядковані Міністерству юстиції в доповнення до судово-експертних лабораторій, що підпорядковуються Міністерству внутрішніх справ. В Іспанії два окремих відомства мають судово-

експертні лабораторії – Міністерство внутрішніх справ і Міністерство юстиції. Цікавим є досвід Словаччини та Туреччини, де судові лабораторії, що займаються біомедичними дослідженнями, входять до складу університетів [1, с. 171].

Характеризуючи судово-експертну систему Литви, слід зазначити, що у країні діє інституціональна судово-експертна система, оскільки більшість судових експертиз проводяться чотирма державними судово-експертними установами – Судово-експертним науковим центром Литви Міністерства юстиції, Судово-експертним науковим центром литовської поліції, Державною судово-експертною медичною службою і Державною судово-експертною психіатричною службою Міністерства охорони здоров'я Литовської Республіки.

Уся судово-експертна діяльність регулюється процесуальними законами й законом про судову експертизу. Формування політики та стратегії судово-експертної діяльності перебуває під юрисдикцією Міністерства юстиції. Також процесуальні закони й закон про судову експертизу вводять дві додаткові юридичні установи – реєстратора судових експертів і Координаційну раду судово-експертної діяльності. Реєстр судових експертів включає 375 судових експертів з державного та приватного секторів, які виконують 68 видів судових експертиз. У країні налічується близько 290 судових експертів і 85 приватних експертів. Перевагами такої системи судово-експертної діяльності є, на думку дослідників, гармонізація судових експертиз, стандартизація методик, акредитація, наявність мінімальних стандартів щодо кваліфікації та компетентності судового експерта, упровадження у судово-експертну практику стандартів ЄС, публічність Реєстру судових експертів [6, с.134].

Великобританія є однією з тих країн, які здійснили реформування державних судово-експертних установ з одночасним скасуванням їх монополії на проведення криміналістичних експертиз. Експертно-криміналістична служба Великобританії (The Forensic Science Service – FSS) раніше була державною установою МВС Великобританії, яка надавала послуги судово-криміналістичної експертизи для поліції й державних органів Англії та Уельсу, а також для інших країн. Основними завданнями експертно-криміналістичної служби британської поліції було здійснення професійної допомоги у процесі розкриття та розслідування злочинів, а також провадження судових експертиз та досліджень для поліції Англії та Уельсу. Однак у березні 2012 року відбулось закриття FSS з мотивів фінансової доцільності. Як слушно підкреслює О.А. Лопата, закриття FSS надало можливість підтримати регулювання ринку судово-експертних послуг для забезпечення конкуренції між його відповідними учасниками. В останні десятиліття послідовна політика Уряду привела до створення у Великобританії ринку незалежних провайдерів (підприємств, установ, організацій, що надають експертні послуги) [6, с.132]. Крім того, в науковій літературі обговорюються деякі позитивні аспекти появи конкурентів у FSS, зокрема: економія витрат на утримання поліції, включаючи скорочення операційних витрат та зниження витрат шляхом поліпшення ціноутворення; значне прискорення темпів розслідувань через зменшення часу на процес обробки звернень (від декількох тижнів до декількох днів) та виникнення можливості стандартизації системи оцінки швидкості обробки звернень; систематизація видів робіт, сприяння узгодженості служб та можливість порівняння якості послуг різних провайдерів [9, с. 18]. У Великобританії спостерігаємо послідовну реалізацію принципу забезпечення незалежності експертів.

Досліджуючи систему судово-експертних установ Німеччини, слід зазначити, що у Німеччині традиційно судово-експертні підрозділи перебувають у структурі правоохоронної системи, й безпосередньо – поліції. Основними суб'єктами судово-експертного забезпечення правоохоронної діяльності в Німеччині є криміналістичні підрозділи (установи, відділи, лабораторії), представлені, головним чином, у структурі Федерального відомства у кримінальних справах (das Bundeskriminalamt), хоча подібні підрозділи є в інших державних органах, а також у приватній сфері. Зокрема, криміналістичні дослідження у ФРН здійснюються відповідними підрозділами Митного кримінального відомства Міністерства фінансів (Zollkriminalamt), федеральної поліції (Hundespolizei) та інших органів, а судово-токсикологічні дослідження можуть проводитися в інститутах судової медицини при університетах [6, с.129].

У Німеччині існують експертно-криміналістичні підрозділи Федерального відомства у кримінальних справах, які проводять весь спектр судових (криміналістичних) експертиз для правоохоронних органів країни. В кожній адміністративно-територіальній одиниці «землі» (Hundesland) є своя незалежна судово-експертна лабораторія, а федера-

льні формування Федерального відомства у кримінальних справах мають власні підрозділи для проведення спеціальних експертиз та досліджень, а також свої бази даних криміналістично значимої інформації [9, с. 7].

Заслугує на увагу Інститут криміналістичних досліджень, що є провідною науково-дослідною установою німецької кримінальної поліції. Він підтримує зусилля федеральних органів поліції й поліції земель у боротьбі зі злочинністю, надаючи послуги в таких сферах діяльності: проведення криміналістичних і кримінологічних досліджень; розробка поліцейських методик; навчання та підвищення кваліфікації співробітників Федерального відомства у кримінальних справах. Інститут забезпечує проведення всебічних науково-практичних досліджень і впровадження сучасних технологій поліцейської діяльності. У його функції входить виявлення найбільш уразливих місць у сфері боротьби зі злочинністю та розробка і впровадження разом з досвідченими практиками заходів та інноваційних програм, спрямованих на вдосконалення діяльності правоохоронних органів [9, с. 9].

Імплементуючи прогресивні положення зарубіжного досвіду в українське законодавство, слід послугуватися досвідом не лише країн-учасниць Європейського Союзу, але й звертати увагу на досвід нормотворення сусідніх із Україною держав, зокрема, Російської Федерації, Республіки Білорусь.

Нормативне регулювання у сфері судово-експертних установ у РФ здійснюється на підставі Закону «Про державну експертну діяльність в Російській Федерації» (від 31 травня 2001 року № 73-ФЗ). Згідно з цим законом, державна судово-експертна діяльність здійснюється в процесі судочинства державними судово-експертними установами та державними судовими експертами, полягає в організації та виробництві судової експертизи (ст. 1 Закону РФ «Про державну судово-експертну діяльність в РФ»). Завданням державної судово-експертної діяльності є сприяння судам, суддям, органам дізнання, особам, які провадять дізнання, слідчим у встановленні обставин, що підлягають доказуванню в конкретній справі, за допомогою вирішення питань, які потребують спеціальних знань у галузі науки, техніки, мистецтва або ремесла [7].

Кодекс Азербайджанської Республіки про адміністративні проступки у ст. 38 визначає коло осіб, які можуть бути експертами в адміністративно-деліктному провадженні як «особи, що мають достатні спеціальні знання й не зацікавлені у результатах справи». При цьому слід вказати уточнення сфер наукових знань експерта: це наука, мистецтво, техніка, а також так звані «професійні питання». Стосовно першої частини сфер наукових знань експерта, то слід позитивно оцінити роботу нормотворця, оскільки зазначено, що це – наука, мистецтво, техніка тощо, що ж до так званих «професійних питань», то ці слова лише ускладнюють ситуацію, потребують додаткового уточнення, мають дещо узагальнюючий характер. Модель ст. 381 КпАП Азербайджанської Республіки побудовано за класичною схемою – права та обов'язки експерта, хоча й із певною їх конкретизацією. Перелік наведених у ст. 381 КпАП Азербайджанської Республіки обов'язків і прав експерта є базовим, аналогічним переліку, зафіксованому в КпАП України. Загалом можна позитивно оцінити кодифіковані положення адміністративно-деліктного законодавства Азербайджанської Республіки щодо врегулювання засад участі експерта в адміністративно-деліктному процесі, однак у той же час варто зазначити, що вони потребують певного уточнення саме щодо процесуальних засад участі експерта та його відповідальності [5, с. 108].

Розглядаючи досвід адміністративно-правового регулювання судово-експертної діяльності Республіки Білорусь, насамперед слід зазначити, що наразі у Республіці Білорусь немає єдиного нормативно-правового акта «Про судово-експертну діяльність», який визначав би організаційну та правову основу судово-експертної діяльності. Водночас зауважимо про існування проекту Закону Республіки Білорусь, ухваленого Палатою Представників та схваленого Радою Республіки, який наразі знаходиться на стадії підготовки та доопрацювання [5]. Як вказує А.Б. Габриянчик, враховуючи особливості судочинства по різних категоріях справ, призначення та проведення судових експертиз регулюється і Цивільним процесуальним кодексом, і Кримінально-процесуальним кодексом, і Господарським процесуальним кодексом, і Кодексом Республіки Білорусь про адміністративні правопорушення, а також різними підзаконними актами [2]. У Процесуально-виконавчому кодексі Білорусі про адміністративні правопорушення також знайшли своє закріплення засади участі експерта. Так, у ст. 4.7 Кодексу наведено більш уточнене визначення експерта як незацікавленої в результаті розгляду справи про адміністративні правопорушення

особи, яка має спеціальні знання в науці, техніці, мистецтві, інших сферах діяльності, якій суддя або посадова особа, що веде адміністративний процес, доручили проведення експертизи. Поняття експерта є більш уточненим з указівкою на наявність спеціальних знань відповідної особи в певних (зазначених) галузях. Модель ст. 4.7 Кодексу є традиційною, з переліком прав та обов'язків експерта [5, с. 110]. Між тим А.Б.Габриянич, як і О.О.Олійник, вказує на необхідність існування спеціального закону, який регулював би судово-експертну діяльність і мав міжгалузевий характер [2; 8, с. 273].

Необхідно зазначити про існування Закону, що визначає правові і організаційні основи діяльності Державного комітету судових експертиз Республіки Білорусь, його основні задачі і повноваження, а також правовий статус, гарантії правового і соціального захисту його співробітників. Державний комітет судових експертиз Республіки Білорусь являє собою централізовану систему державних органів, що здійснюють відповідно до законодавчих актів повноваження у сфері судово-експертної діяльності. Як визначено Законом про Державний комітет судових експертиз Республіки Білорусь, діяльність Державного комітету судових експертиз ґрунтується на принципах законності; дотримання інтересів держави, захисту прав і законних інтересів громадян Республіки Білорусь, іноземних громадян і осіб без громадянства; об'єктивності, всебічності і повноти проведення експертних досліджень; допустимості і достовірності методів, що використовуються при проведенні експертних досліджень; незалежності від діяльності інших державних органів, політичних партій, інших громадських об'єднань і інших організацій, посадових осіб при здійсненні своїх повноважень у сфері судово-експертної діяльності [3].

Висновки. Підсумовуючи викладене, слід зазначити, що в більшості європейських країн судово-експертна діяльність здійснюється як судово-експертними підрозділами, так і окремими компетентними судовими експертами. Формування системи експертно-криміналістичних установ відбувається або в поліцейських установах (при міністерстві внутрішніх справ), або при міністерстві юстиції. Як бачимо, у практиці європейських країн втілюються принципи забезпечення незалежності експерта, орієнтації не на відомчу приналежність експерта, а на наявність у нього спеціальних знань, необхідних для вирішення завдань правосуддя; спостерігаємо фактичну реалізацію принципу змагальності експертів, залучених різними сторонами процесу.

Бібліографічні посилання

1. Адміністративно-правове регулювання судово-експертної діяльності: монографія / О.О. Олійник, В.В. Галуцько, О.М. Єщук. Херсон: Грінв Д.С., 2015. 224 с.
2. Габриянич А.Б. Про правове регулювання судово-експертної діяльності. *Актуальные проблемы науки XXI века*. 2012. № 1(1). URL: <http://elibrary.miu.by/journals/item.science-xxi/issue.1/article.5.html>
3. О Государственном комитете судебных экспертиз Республики Беларусь: Закон Республики Беларусь от 15 июля 2015 года. URL: <http://pravo.by/document/?guid=3871&p0=H11500293>
4. Іванович А. Організаційна підпорядкованість судово-експертних установ у Європі – сучасний стан. *Ароцкерівські читання : зб. матеріалів Міжнар. наук.-практ. конф., присвяченої 90-річчю від дня народження видатного вченого-криміналіста, д-ра юрид. наук, проф. Л. Ю. Ароцкера* (Полтава, 25 трав. 2017 р.) / Міністерство юстиції України; ХНДІСЕ. Харків, 2017. С. 37–40.
5. Коломоєць Т.О., Лютиков П.С. Нормативне регулювання засад участі експерта в адміністративно-деліктному процесі (Зарубіжний досвід та вектори його запозичення для України). *Вісник прокуратури*. 2010. № 1 (103). С. 106–117.
6. Лопата О.А. Міжнародне співробітництво експертної служби МВС України : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ. 2017. 234 с.
7. Нормативне регулювання в сфері судово-експертних установ. Про державну експертну діяльність в Російській Федерації: Федеральний закон від 31.05.2001 № 73-ФЗ – 20 липня 2015. URL: http://to61.minjust.ru/regulatory_inf/regulatory_control_forensic_institutions
8. Олійник О.О. Зарубіжний досвід адміністративно-правового регулювання судово-експертної діяльності. *Митна справа*. 2013. № 4(88). Ч. 2. Кн. 1. С. 270–274.
9. Система забезпечення судово-експертної діяльності в державах – членах НАТО: наук.-практ. огляд / С.О. Любченко, Ю.Ю. Нізовцев, О.А. Парфило; за заг. ред. О.А. Парфила; СБУ; Укр. НДІ спец. техніки та суд. експертиз. Київ: АртЕк, 2015. 56 с.

Надійшла до редакції 18.10.2018

SUMMARY

Korotayev V.M. Comparative analysis of the administrative-legal regulation of expert-forensic research in foreign countries. In the scientific article the research of foreign experience of the administrative and legal regulation of forensic researches is carried out. Experience of Great Britain,

Germany, Lithuania, France, Russian Federation, Azerbaijan, Republic Byelorussia and other European countries is analysed. The features of forming of the system of forensic establishments are considered.

It is marked that in the conditions of integration of Ukraine in the European Union the problem of perfection of domestic legislation is actual. An author deems it wise to analyse the examples of the administrative and legal regulation of forensic researches of foreign countries in order to use positive experience and make own suggestions in relation to possibility of his implementatsii in Ukraine. In addition, the study of progressive international experience, above all things the European countries, will allow to avoid errors at reformation of the domestic forensic system.

It is underlined that in most European countries forensic activity is carried out by both forensic subdivisions and separate competent judicial experts. Forming of the system of forensic establishments takes place either in constabulary establishments (at the ministry of internal affairs), or at the ministry of justice. As an analysis shows, in practice of the European countries principles of providing of independence of expert are incarnated, orientations not on the department belonging of expert, and on a presence at him the special knowledges necessary for the decision of tasks of justice; there is actual realization of principle of contesting of the experts attracted by different sides of process.

Keywords: *forensic activities, administrative and legal regulations, , forensics, expert.*

* * *

УДК 342.9

Костенко О.М.[©]

аспірант

(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

DOI: 10.31733/2078-3566-2018-1-119-125

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ЗДІЙСНЕННЯ МОНІТОРИНГУ ПУБЛІЧНИХ ЗАКУПІВЕЛЬ ДЕРЖАВНОЮ АУДИТОРСЬКОЮ СЛУЖБОЮ УКРАЇНИ

Розглянуто останні зміни до Закону України «Про публічні закупівлі» щодо моніторингу публічних закупівель та звернуто увагу на нову процедуру моніторингу Державною аудиторською службою за публічними закупівлями. Зазначено, що законодавець багато уваги приділяє втіленню нової системи, однак невирішеним залишається питання якості та ефективності проведення процедури моніторингу, а також запропоновано за допомогою системного аналізу даної проблеми шляхи для її розв'язання.

Ключові слова: *публічні закупівлі, Державна аудиторська служба України, моніторинг публічних закупівель, правопорушення у сфері публічних закупівель.*

Постановка проблеми: необхідність з'ясування правової сутності та якості проведення процедури моніторингу закупівель зумовлена наявністю системного характеру порушень при здійсненні закупівель на всіх етапах, виявлених органами Держаудитслужби та Рахунковою палатою та відносно низьким рівнем притягнення до відповідальності порушників у сфері публічних закупівель.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Проблема державного фінансового контролю за публічними закупівлями, в т.ч. моніторингу була досліджена такими вітчизняними вченими: О.А.Бурбело, Я.В. Горбатюк, Ю.В. Данишишина, О.О. Критенко, В.П. Міняйло, І.М. Нестругіна, А.В. Токар, А.В. Хомутенко, Ю.В. Фалко, О.Ю. Фіц, О.М. Щукін. Однак постійний, динамічний розвиток законодавства України у сфері контролю та моніторингу публічних закупівель потребує також постійного наукового дослідження.

Метою статті є аналіз нової процедури проведення моніторингу за публічними закупівлями та з'ясування результативності проведення моніторингу у сфері закупівель Державною аудиторською службою України, дослідження якості її роботи при виявлен-

© Костенко О.М., 2018

ні правопорушень у сфері публічних закупівель.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до статті 5 Закону України «Про основні засади здійснення державного фінансового контролю в Україні», контроль за дотриманням законодавства у сфері закупівель здійснюється шляхом проведення моніторингу закупівлі у порядку, встановленому Законом України «Про публічні закупівлі», проведення перевірки закупівель, а також під час державного фінансового аудиту та інспектування [1].

Згідно з п. 11 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про публічні закупівлі», моніторинг закупівлі – це аналіз дотримання замовником законодавства у сфері публічних закупівель на всіх стадіях закупівлі з метою запобігання порушенням законодавства у сфері публічних закупівель. Відповідно до статті 7-1 Закону України «Про публічні закупівлі», моніторинг закупівель проводить центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері державного фінансового контролю, та його органи [2, с. 89].

Метою здійснення моніторингу закупівель є, зокрема, подолання корупції та підвищення ефективності публічних закупівель.

Як зазначено у постанові Кабінету Міністрів України від 3 лютого 2016 р. № 43 «Про затвердження Положення про Державну аудиторську службу України», Державна аудиторська служба України (надалі – ДАСУ) є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України та який забезпечує формування і реалізує державну політику у сфері державного фінансового контролю [3, с. 43]. Тобто функцію державного моніторингу за публічними закупівлями здійснює Державна аудиторська служба України.

Згідно з постановою Кабінету Міністрів України від 3 лютого 2016 р. № 43 «Про затвердження Положення про Державну аудиторську службу України», ДАСУ відповідно до покладених на неї завдань реалізує державний фінансовий контроль через здійснення: перевірки державних закупівель; вживає в установленому порядку заходів до усунення виявлених під час здійснення державного фінансового контролю порушень законодавства та притягнення до відповідальності винних осіб, а саме: звертається до суду в інтересах держави у разі незабезпечення виконання вимог щодо усунення виявлених під час здійснення державного фінансового контролю порушень законодавства з питань збереження і використання активів; застосовує заходи впливу за порушення бюджетного законодавства, накладає адміністративні стягнення на осіб, винних у порушенні законодавства, передає в установленому порядку правоохоронним органам матеріали за результатами державного фінансового контролю у разі встановлення порушень законодавства, за які передбачено кримінальну відповідальність або які містять ознаки корупційних діянь [3, с. 43].

Саме на ДАСУ, згідно з вимогами п. 1 ч. 1 ст. 255 Кодексу України про адміністративні правопорушення (далі – КУпАП), покладено повноваження щодо складання протоколів про адміністративне правопорушення за ст. 164-14 КУпАП, а саме порушення законодавства про закупівлі, якою передбачено відповідальність за здійснення закупівлі товарів, робіт і послуг без застосування визначених законодавством процедур закупівель; оцінка пропозицій конкурсних торгів (кваліфікаційних пропозицій), тендерних пропозицій не за критеріями та методикою оцінки для визначення найкращої пропозиції конкурсних торгів (кваліфікаційної пропозиції), тендерної пропозиції, що міститься в документації конкурсних торгів (кваліфікаційній документації), тендерній документації; укладення з учасником, який став переможцем торгів, договору про закупівлю за цінами і обсягами, що не відповідають вимогам документації конкурсних торгів (кваліфікаційної документації), тендерної документації; неоприлюднення або порушення порядку оприлюднення інформації про закупівлі відповідно до вимог законодавства; ненадання інформації, документів та матеріалів у випадках, передбачених законом [4, с. 1122].

Наприкінці 2017 року було прийнято Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про публічні закупівлі» та деяких інших законів України щодо здійснення моніторингу закупівель» від 21.12.2017 № 2265-VII та додано статтю 7-1 до Закону України «Про публічні закупівлі», яка визначає порядок здійснення моніторингу публічних закупівель. Як зазначає Г. Каневський, ухвалення цього закону є нагальною потребою на шляху реформи публічних закупівель. Адже практика 2016–2017 року засвідчила, що самої лише прозорості для подолання корупції у цій сфері недостатньо. Без належного контролю замовники та учасники закупівель намагаються повернути корупційні схеми з тендерного минулого країни. До такого стану призводить безкарність.

Державна аудиторська служба України визначена тим органом, який має здійснювати моніторинг публічних закупівель. Однак, як це не парадоксально, досі не мала визначених законом повноважень для впливу на порушників [5].

Новий закон інтегрує у ProZorro систему ризик-індикаторів, які автоматично шукатимуть підозрілі тендери і відразу відправлятимуть на перевірку ДАСУ.

Відповідно до ч. 2 статті 7-1 Закону України «Про публічні закупівлі», рішення про початок моніторингу закупівлі приймає керівник органу державного фінансового контролю або його заступник за наявності однієї або декількох із таких підстав: 1) дані автоматичних індикаторів ризиків; 2) інформація, отримана від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, про наявність ознак порушення (порушень) законодавства у сфері публічних закупівель; 3) повідомлення в засобах масової інформації, що містять відомості про наявність ознаки порушення (порушень) законодавства у сфері публічних закупівель; 4) виявлені органом державного фінансового контролю ознаки порушення (порушень) законодавства у сфері публічних закупівель в інформації, оприлюдненій в електронній системі закупівель; 5) інформація, отримана від громадських об'єднань, про наявність ознак порушення (порушень) законодавства у сфері публічних закупівель, виявлених за результатами громадського контролю у сфері публічних закупівель відповідно до статті 9 цього Закону [2, с. 89].

Відповідно до ч. 4 п. 21 Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про публічні закупівлі» та деяких інших законів України щодо здійснення моніторингу закупівель», методика визначення автоматичних індикаторів ризиків, їх перелік та порядок застосування затверджується центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері державного фінансового контролю, за погодженням з Уповноваженим органом» [6, с. 45].

Проаналізувавши вищевикладені зміни до законодавства, слід зауважити, що законодавець багато уваги приділяє втіленню нової системи, яка дозволить більш якісно виявляти правопорушення у сфері закупівель, проте, постає питання чи свідчить підвищення кількості виявлених правопорушень про підвищення ефективності системи моніторингу?

Не можна не погодитися з думкою Н.В. Фоміцької та О.М. Шевченка: оскільки основною задачею контролюючих органів стає виявлення більшої кількості порушень для покращення свого рейтингу в системі органів фінансового контролю, то за такого підходу до справи виникає низка небезпек: однією з яких є поверхневий підхід до питань! Постає головне питання: високий показник фінансових порушень – це позитивний чи негативний результат? З одного боку, контролюючий орган, який виявив значну кількість порушень, доводить свій професіоналізм і карає порушника за поверхнєве ставлення до своїх обов'язків, з іншого – якщо контролюючий орган не знаходить суттєвих порушень, то це означає, що підконтрольний суб'єкт сумлінно виконує свої обов'язки, а контролюючий орган лише формально функціонує. Така оцінка дається в кожному окремому випадку і для кожної окремої структури в системі державного управління, але з точки зору науки необхідно встановити показник результативності для системи в цілому [7, с. 161–168].

Таким чином, для визначення результативності проведення моніторингу у сфері закупівель недостатньо показника виявлених порушень, важливими є результати проведених контрольних заходів у результаті виявлення правопорушення, зокрема, відсоток притягнутих до відповідальності осіб та відшкодованих коштів, у випадку, якщо правопорушення завдало матеріальної шкоди.

Для визначення якості та результативності проведення моніторингу під час здійснення закупівель автором статті проведено системний аналіз публічного звіту про діяльність Державної аудиторської служби України за 2016 рік (далі – Звіт за 2016 р.) [8], звіту про результати діяльності Державної аудиторської служби України та її територіальних органів за січень – грудень 2017 року (далі – Звіт за 2017 р.) [9], публічного звіту про діяльність державної аудиторської служби України за 2017 рік (далі – Публічний звіт за 2017 р.) [10], та розглянуто результати розгляду складених протоколів про адміністративні правопорушення у сфері публічних закупівель судами.

Як зазначено у Звіті за 2016 р., працівниками ДАСУ за результатами контрольних заходів у 2016 році складено 319 протоколів про адміністративні правопорушення, передбачені статтею 164-14 КУпАП [8].

Згідно з публічним звітом за 2017 рік: за результатами контролю у сфері закупів-

вель досліджено питання закупівель під час проведення 863 заходів державного фінансового контролю та встановлено процедурних порушень у сфері закупівель на загальну суму 5,2 млрд. гривень. Здійснено аналіз майже 3,3 тисяч процедур закупівель загальним обсягом 49,9 млрд. грн.; попереджено порушень за результатами аналізу закупівель (без виходу на об'єкт контролю шляхом аналізу документів, розміщених в інформаційно-телекомунікаційній системі Prozorro та наданих замовниками на запити органів Держаудитслужби) на суму 16,8 млрд. грн., з них відмінено конкурсні торги на суму 15,5 млрд. грн. та розірвано укладених договорів на 1,3 млрд. грн.; проведено 65 перевірок державних закупівель, якими охоплено контролем понад 3,3 млрд. грн. фінансових ресурсів та виявлено порушень, що призвели до втрат на суму 154,8 млн. гривень [10].

У звіті про діяльність Державної аудиторської служби України за 2017 рік зазначено про проведення 63 перевірок державних закупівель, проте відсутня кількість притягнутих до відповідальності осіб за порушення у сфері державних закупівель [9].

Слід зазначити, що звіти про діяльність ДАСУ у сфері публічних закупівель є неінформативними, оскільки не містять даних про ефективність – зокрема, відшкодування втрат, що виникли у зв'язку з порушеннями, та кількість притягнутих до відповідальності осіб. Висновок про попередження порушень за результатами аналізу закупівель органами ДАСУ на суму 16,8 млрд. грн. є спірним, оскільки така сума врахована на підставі згоди суб'єктів закупівель з рекомендаційними листами, що зовсім не свідчить про те, що торги були відмінені саме з урахування рекомендацій працівників ДАСУ, більш того, особи, які на думку ДАСУ порушили (мали намір порушити) законодавство, але прислухались до рекомендаційних листів повністю уникнули відповідальності.

Також звіт за 2017 р. та публічний звіт за 2017 р. суперечать один одному, а саме не співпадає кількість перевірок у сфері закупівель (63 проти 65), згідно з публічним звітом за 2017 р. встановлено процедурних порушень у сфері закупівель на загальну суму 5,2 млрд. гривень, проте сума втрат фінансових і матеріальних ресурсів від виявлених порушень згідно зі звітом за 2017 р. становить 2,28 млрд. гривень за порушення в усіх сферах. Не зрозуміло яким чином співвідносяться між собою ці суми.

Оскільки, у Звіті за 2017 р. не деталізовано інформацію про правопорушення у сфері публічних закупівель автором самостійно проаналізовано дану інформацію. Враховуючи той факт, що відповідно до статті 221 КУпАП справи про адміністративні правопорушення, передбачені статтею 164-14 КУпАП, розглядаються суддями районних, районних у місті, міських чи міськрайонних судів, якість проведених ДАСУ контрольних заходів з притягнення порушників до відповідальності можна проаналізувати за допомогою інформації, яка міститься в автоматизованій системі збирання, зберігання, захисту, обліку, пошуку та надання електронних копій судових рішень Єдиному державному реєстру судових рішень (далі – ЄДРСР).

За результатами аналізу, проведеного автором статті, встановлено, що загальна кількість розглянутих справ про адміністративні правопорушення, передбачені ст.164-14 КУпАП, з 01.01.2017 р. по 31.12.2017 р. складає 299.

Також автором, з метою розуміння ефективності проведення моніторингу закупівель, систематизовано результати розгляду справ суддями районних, районних у місті, міських чи міськрайонних судів про адміністративні правопорушення, передбачені статтею 164-14 КУпАП, за критерієм правових наслідків розгляду справи.

За період з 01.01.2017 р. по 31.12.2017 р.:

1. Винесено постанови про повернення матеріалів справи до Державної аудиторської служби України для належного оформлення у 67 справах, що складає 22,4% від загальної кількості справ.

2. Винесено постанови про визнання винними та звільнення на підставі ст. 22 КУпАП від адміністративної відповідальності, обмежившись усним зауваженням, у 27 справах, що складає 9,03 % від загальної кількості справ.

3. Винесено постанови про визнання винним у скоєнні правопорушень, передбачених ст. 164-14 КУпАП, та накладення штрафу у 28 справах, що складає 9,36 % від загальної кількості справ.

4. Винесено постанови про закриття справи у зв'язку із закінченням строку накладення адміністративного стягнення у 115 справах, що складає 38,46 % від загальної кількості справ.

5. Винесено постанови про недоведеність наявності складу адміністративного правопорушення, передбаченого ст. 164-14 ч. 1 КУпАП, у діях особи, стосовно якої

складено протокол про адміністративні правопорушення, у 62 справах, що складає 20,74 % від загальної кількості справ.

Таким чином, за порушення у сфері закупівель на загальну суму 5,2 млрд. гривень, притягнуто до адміністративної відповідальності 28 осіб (з 299 розглянутих справ), із штрафними санкціями на суму до тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян (1500 нмг при повторному порушенні) з кожного.

Для порівняння, згідно з публічним звітом за 2017 р., загалом за всіма видами правопорушень на підставі проведених працівниками ДАСУ контрольних заходів притягнуто до адміністративної відповідальності 4142 особи. Щодо кримінальної відповідальності до правоохоронних органів посадовцями ДАСУ передано майже 1,3 тис. матеріалів ревізій та перевірок (за всіма сферами діяльності), у свою чергу, правоохоронними органами за матеріалами проведених заходів державного фінансового контролю розпочато 577 досудових розслідувань, долучено до кримінальних проваджень 696 матеріалів таких заходів та складено 28 протоколів про вчинення корупційного діяння [10].

За даними Марти Гоголь, загалом з 01.08.2016 року по 19.10.2017 року Єдиний державний реєстр судових рішень містить 449 процесуальних документів щодо порушень у сфері закупівель: з них 441 ухвал, 5 постанов та 3 вироки (191 ККУ – Привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем; 358 ККУ – Підроблення документів, печаток, штампів та бланків, збут чи використання підроблених документів, печаток, штампів; 364 ККУ – Зловживання владою або службовим становищем; 366 ККУ – Службове підроблення; 367 ККУ – Службова недбалість) [11].

Як бачимо, санкції, застосовані до порушників, неспівмірні з розміром порушень, що наводить на висновок про необхідність пошуку шляхів підвищення ефективності здійснення моніторингу, зокрема в частині притягнення до відповідальності посадових осіб.

Отже, проаналізувавши розглянуті суддями районних, районних у місті, міських чи міськрайонних судів справи про адміністративні правопорушення, передбачені статтею 164-14 КУпАП, можна зазначити, що майже кожен четвертий протокол про адміністративне правопорушення повертається до ДАСУ для належного оформлення. Основними причинами повернення протоколів для належного оформлення працівниками ДАСУ стали: незазначення місця вчинення адміністративного правопорушення; відсутність даних про особу, стосовно якої складено протокол, а саме: відомостей про місце її реєстрації, дати, місця народження та громадянства, що не дозволяє однозначно ідентифікувати особу; ненадання копії наказу про створення тендерного комітету; незазначення у протоколі, яке саме правопорушення вчинено учасником тендерного комітету або уповноваженою особою, незазначення відповідної норми права, яку порушено, значний відсоток справ 38,46 % закрито у зв'язку із закінченням строку притягнення до відповідальності.

Таким чином, більшість справ навіть не розглядаються судом по суті, ще у значній частині справ судом відмовлено у визнанні особи винною або визнано правопорушення малозначним.

Висновки. На підставі проведеного дослідження, для підвищення дієвості процедури моніторингу, зокрема в частині притягнення до відповідальності, пропонуємо:

1. Встановити показники ефективності для системи моніторингу, засновані на результативності дій посадових осіб ДАСУ, зокрема зазначати у річних звітах результати проведених контрольних заходів у результаті виявлення правопорушення, зокрема відсоток притягнутих до відповідальності осіб та відшкодованих коштів, у випадку якщо правопорушення завдало матеріальної шкоди.

2. Збільшити строк накладення адміністративного стягнення за правопорушення у сфері закупівель, що значно зменшить кількість повернутих з формальних причин справ.

Щодо високого відсотку винесених постанов про закриття справи у зв'язку із закінченням строку накладення адміністративного стягнення, передбачених статтею 164-14 КУпАП, суддями районних, районних у місті, міських чи міськрайонних судів слід зазначити таке, що відповідно до ч. 3 ст. 38 КУпАП адміністративне стягнення за вчинення правопорушення, пов'язаного з корупцією, а також правопорушень, передбачених статтями 164-14 КУпАП, може бути накладено протягом трьох місяців з дня його виявлення, але не пізніше двох років з дня його вчинення. Проте багато суддів районних, районних у місті, міських чи міськрайонних судів у справах про адміністративні право-

порушення, передбачені статтею 164-14 КУпАП, замість спеціального строку накладення адміністративного стягнення, передбаченого ч. 3 ст. 38 КУпАП, помилково застосовують загальний відповідно до ч. 1 ст. 38 КУпАП, згідно з якою адміністративне стягнення може бути накладено протягом 3-х місяців з дня вчинення правопорушення, наприклад справа 609/1428/17 [12].

3. Надати посадовцям ДАСУ відповідно до вимог ч. 2 ст. 294 КУпАП права на оскарження постанови судді у справі про адміністративне правопорушення, оскільки часто очевидні помилки суду (застосування загальних норм замість спеціальних, надмірне застосування норм щодо малозначності правопорушення, неправильне тлумачення матеріальних та процесуальних норм) стають підставою для винесення остаточного рішення.

4. Зазначити перелік додатків до типового протоколу про адміністративні правопорушення у сфері закупівель. Однією причиною закриття проваджень суддями районних, районних у місті, міських чи міськрайонних судів за правопорушення, передбачені статтею 164-14 КУпАП, є неоднакове розуміння – які саме докази повинні подавати Держаудитслужба разом з протоколом про вчинення адміністративного правопорушення? Так, судді для визнання діяння правопорушенням і, відповідно, застосування передбачених правовими нормами санкцій, вимагають надання доказів вчинення правопорушення. Однак здебільшого працівниками Держаудитслужби складається лише акт виїзної ревізії та протокол про адміністративне правопорушення, згідно з наказом Державної аудиторської служби України «Про затвердження Порядку оформлення Держаудитслужбою та її міжрегіональними територіальними органами матеріалів» від 01.12.2016 № 168, оскільки не зазначено перелік додатків до типового протоколу, це стає причиною винесення постанов про закриття справи за відсутністю складу і події адміністративного правопорушення, тощо Держаудитслужбою не надано доказів відповідно до статті 251 КУпАП [11].

Бібліографічні посилання

1. Про основні засади здійснення державного фінансового контролю в Україні: Закон України від 26.01.1993 № 2939-ХП [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2939-12>.
2. Про публічні закупівлі: Закон України від 25 грудня 2015 р. № 922-VIII // Відомості Верховної Ради України. – 2016. – № 9. – Ст. 89.
3. Про затвердження Положення про Державну аудиторську службу України: постанова Кабінету Міністрів України від 3 лютого 2016 р. № 43 // Офіційний вісник України. – 2016. – № 12. – Ст. 43.
4. Кодекс України про адміністративні правопорушення: Закон України від 7 грудня 1984 року № 8073-X // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1984. – Додаток до № 51. – Ст. 1122.
5. Каневський Г. Хто хоче стати мільйонером: тендери є, контролю немає [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.pravda.com.ua/articles/2017/02/21/7136071>.
6. Про внесення змін до Закону України «Про публічні закупівлі» та деяких інших законів України щодо здійснення моніторингу закупівель: Закон України від 21.12.2017 № 2265-VIII // Відомості Верховної Ради України. – 2018. – № 6-7. – Ст. 45.
7. Фоміцька Н. В. Результативність діяльності органів державного фінансового контролю в Україні: проблеми оцінки / Н. В. Фоміцька, О. М. Шевченко // Теорія та практика державного управління. – 2013. – Вип. 4. – С. 161-168.
8. Публічний звіт про діяльність Державної аудиторської служби України за 2016 рік // Офіційний веб-сайт Державної аудиторської служби України. – 2017. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dkrs.kmu.gov.ua/kru/doccatalog/document?id=131386>.
9. Звіт про результати діяльності Держаудислужби та її територіальних органів за січень – грудень 2017 року // Офіційний веб-сайт Державної аудиторської служби України. – 2017 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.dkrs.gov.ua/kru/uk/publish/article/132220;jsessionid=ECC617701768C03C239B66625C868F0A.app1>
10. Публічний звіт про діяльність Державної аудиторської служби України за 2017 рік. – Київ, 2018 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dkrs.kmu.gov.ua/kru/doccatalog/document?id=137772>.
11. Гоголь М. Покарання за порушення в ProZorro. Чи є вони? / М. Гоголь. – 2017 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://dozorro.org/blog/pokarannya-za-porushennya-v-prozorro-chi-ye-voni>.
12. Єдиний державний реєстр судових рішень [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/70054493>.

Надійшла до редакції 18.03.2018

SUMMARY

Kostenko O.M. Problems of the implementation of monitoring of public procurement by the state audit service of Ukraine. The author of the article considers the problem of determining the efficiency of the State audit service as a monitoring body in the field of public procurement. The article analyzes the legislative basis for monitoring public procurement taking into account recent changes introduced by the Law of Ukraine "On Amendments to the Law of Ukraine" On Public Procurement "and some other laws of Ukraine on monitoring procurement" of 21.12.2017 № 2265-VII.

In order to determine the efficiency of the monitoring of procurement, the author systematized reports on the activities of the State audit service for 2016-2017 years, as well as the results of consideration by the courts of cases of administrative violations envisaged by Article 164-14 of the Code of Administrative Offenses. The results of the study showed the low efficiency of bringing violators of the law on procurements to liability, in particular, out of 299 cases, considered by courts for the analyzed period, only 28 persons were brought to administrative liability. The author also notes, that the reports on the activities of the Public audit service in the field of public procurement are not sufficiently informative, since they do not contain data on efficiency - in particular, compensation for losses incurred due to violations and the number of persons brought to liability.

The author found that most of the cases were not considered by the court in essence, in connection with the omission of the time limits for imposing administrative penalties for violations and the shortcomings in the execution of the administrative offenses protocol, in a large part of cases the court denied recognized persons guilty or recognized the offenses as insignificant.

The author proposes the following changes to improve the efficiency of the State audit service: to set performance indicators for the monitoring system based on the efficiency of the actions of public servants of the State audit service, to increase the time period for imposing administrative penalties for procurement offenses, which will significantly reduce the number of cases returned from formal causes; to provide the officials of the State audit service, in accordance with the requirements of Part 2 of Art. 294 Code of Administrative Offenses, right to appeal a judge's decision in an administrative offense case, since often obvious court errors are the basis for making a final decision; indicate the list of annexes to the model protocol on administrative offenses in the field of procurement.

Keywords: *public procurement, State audit service of Ukraine, monitoring of public procurements, offenses in the field of public procurement.*

* * *

УДК 342.95

Яромій І.В. ©

здобувач

(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

DOI: 10.31733/2078-3566-2018-1-125-129

ІСТОРИКО-ПРАВОВЕ ДОСЛІДЖЕННЯ СТАНОВЛЕННЯ ІНСТИТУТУ ПОРУШЕННЯ МИТНИХ ПРАВИЛ В УКРАЇНІ

Досліджено історично-правовий процес інституту порушення митних правил на території сучасної України. Розглянуто етапи становлення та еволюції інституту відповідальності за порушення митного законодавства. Акцентовано, що відповідальність за порушення митного законодавства є міжгалузевим правовим інститутом.

Ключові слова: *порушення митних правил, історично-правовий процес, відповідальність за порушення митних правил.*

Постановка проблеми. Прагнення держави зберігати і підтримувати встановлений нею правовий порядок у сфері митного регулювання зумовлює необхідність правової охорони суспільних відносин, що виникають у процесі або з приводу переміщення предметів через митний кордон України. Для досягнення цієї мети держава запроваджує межу між дозволеним і недозволеним, вимагає від суб'єктів митних правовідносин утримання від дій, здатних порушити встановлені нею загальнообов'язкові правила заборонного типу у сфері державної митної справи. Це передбачає можливість і необхідність державного примусу, однією із форм якого є відповідальність за порушення мит-

© Яромій І.В., 2018

них правил. Для того щоб охарактеризувати всю сутність інституту відповідальності за порушення митних правил, першочергово необхідно дослідити історичний процес формування даного правового явища у митній сфері України.

Фінансово-економічна криза в Україні, ускладнена необхідністю витратити значні кошти на проведення антитерористичної операції, зумовлює важливість забезпечення надходжень до державного бюджету, зокрема за рахунок митних платежів. Сьогодні сфера митних відносин характеризується наявністю корупційних ризиків, пов'язаних з ухиленням від сплати митних платежів, у тому числі з урахуванням прогалів і суперечностей митного законодавства в аспекті відповідальності за порушення митних правил. Завдання правової науки за таких умов полягає у виробленні теоретико-методологічного підґрунтя удосконалення норм митного законодавства з метою забезпечення високого рівня законності та прозорості притягнення до відповідальності за порушення митних правил та збереження основних цілей і завдань митної політики нашої держави.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Генезис розвитку митного законодавства України, зокрема і у сфері порушень митних правил, досліджувався багатьма українськими вченими. Першочергово маємо виокремити дослідження таких науковців: І.Г. Бережнюк, Є.В. Додін, С.В. Ківалов, Б.А. Кормич, В.Т. Комзюк, А.В. Мазур, В.Я. Настюк, К.К. Сандровський, В.В. Ченцов та ін. Значна частина даних наукових праць була спрямована на дослідження особливостей розвитку митної справи взагалі, а питання становлення і еволюції інституту порушень митних правил ще не знайшли свого належного наукового висвітлення.

Метою статті є дослідження історії становлення і розвитку інституту порушень митних правил на території сучасної України, а також з'ясування сучасної правової природи даного явища.

Виклад основного матеріалу. Основний Закон нашої держави у ст.1 визначає Україну як суверенну і незалежну, демократичну, соціальну, правову державу, а у ч. 3 ст. 2 проголошує її територію в межах існуючого кордону цілісною і недоторканою [1]. У ст. 8 Митного кодексу України виключну юрисдикцію України на її митній території віднесено до принципів здійснення державної митної справи [2].

Упродовж століть митниця була і залишається одним із чинників державності та незалежності країни, яскравим свідченням владного і фінансового суверенітету. Вже у найдавніші часи існували міждержавні стосунки, контроль за якими, між іншим, був одним із джерел поповнення державної скарбниці. Як відомо, одним із перших митників був Матвій, який збирав податки для імперського Риму [3, с. 12].

Починаючи зі стародавнього Вавилону, тобто з початку II тис. до н. е., в усіх державах впроваджувався огляд та збір мита з товарів, що ввозилися. На території сучасної України поняття мита, як платні за провіз товарів територією держави, з'явилося за часів Київської Русі. До речі, саме тоді і виникло у слов'янській мові слово «мито» і «митник» [4, с. 16]. Проте достеменно точних свідчень про час виникнення митної справи на території нашої держави немає. Так, Є. Осокін вважає, що система митних давньоруських правил була завезена грецькими священиками князю Володимирі для розповсюдження християнства, тобто у 988–989 рр. [5, с. 21]. Відомості про мито на території сучасної України зафіксовано ще в IX ст. Саме тоді на нинішніх землях України виникає і впродовж кількох століть аж до завоювання монголо-татарами розвивається могутня Київська Русь. У фінансуванні своєї діяльності князі, насамперед, залежали від данини. До інших джерел княжих доходів належали: платня за судочинство, штрафи і мито [6].

Необхідно зазначити, що за часів Київської Русі з'явилися перші згадки про відповідальність у митній сфері. Так, збірка законів Київської Русі «Руська правда» містила правила торгівлі, порядок сплати мит, застосування санкцій за контрабанду [7, с. 3]. Прикладом може слугувати такий різновид штрафу, як «промит», який встановлював подвійну ставку мита за провезення або спробу провезення товару злочинним шляхом. У судібнику князя Володимира було зазначено, що за спробу таємного провезення товару без сплати мита передбачається покарання у вигляді конфіскації товару та побиття батоном перевізника. У XII–XIII ст. зі збільшенням митних зборів у віддалених князівствах посилюється потяг людей до незаконного провозу товарів. Саме у цей час формується система штрафів та інших покарань за порушення встановлених правил перевезення та продажу товарів. Поряд зі штрафом «промит», з'являється «заповідь» – це свого роду пеня за несплату мита під час продажу (купівлі) коней, а також штраф за таємне перевезення товару без сплати мита.

Свій вплив на митну справу в XIII ст. здійснила і навала монголо-татар. Внаслідок цього було введено нове поняття «тамга», яке у тюркських народів означало знак, клеймо, тавро, печать, що проставлялось на майні та підтверджувало право власності роду. В подальшому «тамгою» почали називати мита, що стягувались під час торгівлі на ринках і ярмарках. Від слова «тамга» було утворене нове поняття – «тамжить», тобто накладання тамги як доказу факту сплаченого податку, яке поступово витіснило поняття «збирання мита», а місце збору, де товар «тажили», отримало назву «таможня». Щодо правової основи встановлення митних зборів і мит існували уставні грамоти, адресовані окремим містам, які встановлювали види та розміри зборів, порядок їх сплати, відповідальність за порушення митних правил [8, с. 28–31].

За часів козацької доби існувала жорстка система покарань за спробу реалізації іноземними купцями товарів за посередництва українських купців, які мали пільги. За таке порушення усі товари підлягали конфіскації митниками [9, с. 73]. Будь-яке порушення правил, встановлених правовими актами, щодо перевезення товарів і цінностей через кордон отримало назву «контрабанда», а винні у скоєнні зазначених дій підлягали покаранню. Система встановлених санкцій за невиконання митних правил була досить жорсткою. За контрабандне ввезення тютюну жорстоко били та прилюдно соромили, за контрабандне перевезення алкогольних напоїв карали биттям батогом та відрубанням рук і ніг.

З кінця XVII ст. Україна потрапляє під залежність від Росії та втрачає свою державність. Російська імперія починає процес встановлення тотального контролю над Україною, що передбачав, зокрема, і ліквідацію митної системи як самостійного елемента. З кінця XVII століття історія розвитку України тісно переплітається з історією розвитку Російської імперії. Це стосується як економічної, так і митної політики, як її складової. У Російській імперії в 1729 році виходить перший указ по боротьбі з контрабандою: «О неявлениях в Таможнях и утаенных от пошлин товаров». Поняття «контрабанди» в Росії в той час не існувало, а використовувався термін «непорядки», який розуміли як ввезення товарів «таємно» і продаж ввезених товарів без мита. Також були запропоновані методи боротьби із зазначеними діями.

На початку XIX ст. контрабанда на території сучасної України набула загрозливих масштабів. Введення протекціоністського тарифу 1822 р. та перехід Росії на протекціоністську політику з 1877 р., а також будівництво залізниць і розвиток зовнішньої торгівлі на півдні та сході країни призвело до поширення контрабанди не тільки на державному кордоні, а й у торгових та промислових центрах Росії. Боротьба з порушеннями митних правил та контрабандою набула загальнодержавного значення. Одним із важливих факторів успішної боротьби з порушеннями митних правил та контрабандою є розвиток законодавства щодо боротьби з незаконним перевезенням товарів. Правові основи боротьби з порушеннями митних правил та контрабандою, що зазначались у кримінальних уложеннях, митних статутах та інших документах, свідчать про те, що держава посилювала міри покарання за порушення митних правил та контрабанду шляхом переходу від адміністративної відповідальності до кримінальної за дані протиправні діяння [10].

Після Жовтневої революції 1917 року Радянським урядом – Радою народних комісарів (РНК) було вжито рішучі заходи для припинення контрабанди. Так, зокрема, було видано Декрет РНК від 03.01.21 р. «Про ревізіції і конфіскації». Митна установа мала право конфісковувати «товари, визнані контрабандними». Поряд з цим, Декрет допускав можливість здійснення митними службами оперативних і слідчих дій. Для виявлення контрабандних товарів, таємно завезених через кордон чи призначених для таємного вивозу за кордон, митні службовці мали право в межах 7-верстної прикордонної смуги робити обшуки і виїмки в усіх випадках, коли є підозра у приховуванні контрабанди. Поза межами прикордонної смуги митні службовці могли здійснювати ці дії за участю карної чи загальної міліції. Затримані у процесі обшуків, виїмок товари доставлялися в митницю, де робили їх огляд і опис з наступною (при необхідності) конфіскацією.

У 1964 році Митний кодекс визначив характеристику складу контрабанди та закріпив принципи оформлення справ про контрабанду та порушення митних правил. Так, зокрема, в даному нормативній акті до повноважень Головного митного управління належить розробка і здійснення заходів по боротьбі із порушеннями митних правил та контрабандою. А повноваження щодо накладення штрафів за дані протиправні діяння належали керівникам митниць.

Зменшення впливу партійних структур, нестабільність останніх років існування та недосконалість СРСР, його невідповідність тогочасним умовам сприяли закономірному етапу, на який стає Україна, – здобуття 24 серпня 1991 р. незалежності. З часу проголошення незалежності України було прийнято три Митні кодекси (1991 р., 2002 р. та 2012 р.), що було зумовлено вимогами часу та завданнями, які ставились перед ними. Кожен Митний кодекс містив норми відповідальності за порушення митних правил, характеристики складів правопорушень, визначення специфіки стягнень за їх скоєння, порядку їх застосування.

У Митному кодексі України, прийнятому 1991 р., в окремому розділі законодавцем було сформульовано 18 складів порушення митних правил, а також у Главі 2 Розділу VIII визначено особливий порядок провадження щодо них. Слід зазначити, що в Митному кодексі України 1991 р. не вказувалось на втрату чинності норм Кодексу України про адміністративні правопорушення, які передбачали підстави відповідальності за порушення митних правил. До 17 травня 2001 р. ст.ст. 208, 208-1, 209 Кодексу України про адміністративні правопорушення існували поряд зі статтями Митного кодексу України 1991 р., які встановлювали перелік та склад митних правопорушень, незважаючи на значні відмінності у кваліфікації цих діянь. Митний кодекс України 1991 р. значно розширив коло правопорушень у митній сфері, його процесуальна частина мала схематичний характер, тому багато аспектів регламентації провадження за цією категорією справ залишилися поза межами Митного кодексу України. Невизначеність у питаннях поняття контрабанди та порушення митних правил призвели до суттєвого послаблення боротьби з незаконним переміщенням предметів через митний кордон України. У Митному кодексі України 2002 р. цей інститут закріплено у розділі XVIII «Порушення митних правил і відповідальність за них. Відповідальність осіб, які беруть участь у провадженні в справах про порушення митних правил»

Прийнятий у 2012 р. МК України утворив правову основу для реалізації завдань, що були продиктовані вимогами часу та поставлені перед органами державної фіскальної служби України у сфері реалізації державної митної політики, головним серед яких є реформування для виведення її на новий рівень якості надання послуг суспільству і бізнесу з одночасним неухильним гарантуванням митних інтересів держави. Однією із суттєвих змін у цьому Кодексі є те, що відбулася декриміналізація товарної контрабанди, тобто її переведено з категорії кримінальних злочинів до адміністративних правопорушень. Також у Митному кодексі України 2012 р. було скорочено перелік видів порушень митних правил та переглянуто стягнення, які можуть застосовуватись [10].

Дослідження сучасного законодавства України у сфері митної діяльності дозволяє дійти висновку про те, що відповідальність за порушення митних правил є міжгалузевим інститутом, що поєднує в собі правові норми різних галузей законодавства.

У свою чергу, при визначенні місця порушень митних правил у загальній системі митних правопорушень доцільно керуватися нормативно-правовим поняттям «порушення митних правил». Так, згідно зі ст. 458 МК України, порушенням митних правил є адміністративне правопорушення, що являє собою протиправні, винні (умисні або з необережності) дії чи бездіяльність, що посягають на встановлений Митним кодексом України та іншими актами законодавства України порядок переміщення товарів, транспортних засобів комерційного призначення через митний кордон України, пред'явлення їх органам доходів і зборів для проведення митного контролю та митного оформлення, а також здійснення операцій з товарами, що перебувають під митним контролем або контроль за якими покладено на органи доходів і зборів МК України чи іншими законами України, за які Митним кодексом України передбачено адміністративну відповідальність.

Висновок. Сучасна структура суспільно шкідливих діянь у галузі державної митної політики та державної митної справи свідчить про те, що порушення митних правил є одним з найбільш численних проявів протиправної поведінки – митних правопорушень. Порушення митних правил за своєю юридичною природою належать до адміністративних правопорушень. Наукові дослідження історичного процесу становлення інституту порушення митних правил дозволяють дійти висновку про те, що одним із головних завдань, які мають бути окреслені в процесі реформування митної справи в Україні, є приведення у повну відповідність усієї нормативної бази, прийняття єдиного блоку законів, що має мінімізувати всі правові колізії, які притаманні сучасному митному, адміністративному та кримінальному законодавству. Порушення митних правил має глибоку історично-правову основу, і питання подолання даного протиправного ді-

яння та чіткого закріплення в законодавстві основ протидії сприятиме розвитку державності в Україні.

Бібліографічні посилання

1. Конституція України, прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2006. № 30. Ст. 141.
2. Митний кодекс України. *Офіційний вісник України*. 2012. № 32. Ст. 1175.
3. Основи митної справи: навч. посібник. За ред. П.В. Пашка. 2-ге вид. Київ: Знання, КОО, 2002. 318 с.
4. Кормич Л.І. Формування митної політики як умова ефективної боротьби з контрабандою. *Боротьба з контрабандою: проблеми та шляхи їх вирішення*. Кер. авт. кол. А.І. Комаров, О.О. Крикун. Київ, 1998. 647 с.
5. Осокин Е. Внутренние таможенные пошлины в России. Казань, 1950. 125 с.
6. Максимов О.В. Правове регулювання протидії контрабанді: історія питання. URL: <http://radnuk.info/statti/559-mutne/15127-2011-01-21-07-45-20.html>
7. Кисловский Ю.Г. Контрабанда. История и современность. Москва, 1996. 430 с.
8. Марков Л.Н. Очерки по истории таможенной службы. И., 1987. 156 с.
9. Гребельник О.П. Основи митної справи: навч. посіб. Київ: Центр навч. літ., 2003. 600 с.
10. Бабенко А.Ю. Генезис та еволюція інституту відповідальності за порушення митного законодавства. URL: <http://vestnik-pravo.mgu.od.ua/archive/juspradenc24/24.pdf>

Надійшла до редакції 26.06.2018

SUMMARY

Yaromyi I.V. Historical and legal study of the establishment of the institute of violation of customs rules in Ukraine. The article is devoted to the study of the historical-legal process of the Institute of violation of customs rules in the territory of modern Ukraine. The stages of formation and development of the institute of responsibility for violation of customs legislation are considered. The accent is that responsibility for violation of customs legislation is an inter-branch legal institution.

The author notes that adopted in 2012, the Criminal Code of Ukraine established the legal basis for the implementation of tasks that were dictated by the requirements of time and put before the bodies of the state fiscal service of Ukraine in the field of implementation of the state customs policy, the main among which is the reform to bring it to a new level of quality provision of services to society and business with simultaneous steady guarantee of the customs interests of the state. One of the significant changes to this Code is the fact that the decriminalization of smuggled goods has taken place, that is, it has been transferred from the category of criminal offenses to administrative offenses.

The modern structure of socially harmful actions in the field of state customs policy and customs shows that violations of customs rules are one of the most numerous manifestations of illegal behavior - customs offenses. Violations of customs rules by their legal nature are administrative violations. Violations of customs rules have a deep historical and legal basis, and the issue of overcoming this unlawful act and the clear attachment to the legislation of the foundations of the struggle will promote the development of statehood in Ukraine.

Keywords: *violation of customs rules, historical-legal process, responsibility for violation of customs rules.*

* * *

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ

УДК 343.273

Шаблістий В.В. ©

доктор юридичних наук, доцент
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

DOI: 10.31733/2078-3566-2018-1-130-138

КОНФІСКАЦІЯ ТА СПЕЦІАЛЬНА КОНФІСКАЦІЯ ЯК МОЖЛИВИЙ НАСЛІДОК ВЧИНЕННЯ КОРУПЦІЙНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ

Здійснено науково-практичний коментар ст. 69 Закону України «Про запобігання корупції» від 14 жовтня 2014 року: наведено додаткові аргументи на користь виключення конфіскації майна як виду покарання, розмежовано конфіскацію, як вид покарання, спеціальну конфіскацію, як інший захід кримінально-правового характеру, та кримінально-процесуальну конфіскацію. Зроблено висновок про суто декларативний характер таких заходів кримінально-правового характеру через проблеми їх застосування у випадку вчинення корупційного злочину.

Ключові слова: закон, злочин, покарання, корупційний злочин, заходи кримінально-правового характеру, конфіскація, спеціальна конфіскація.

Постановка проблеми. Вивчення слідчої, прокурорської та судової практик засвідчило, що на сьогодні конфіскація майна, як додаткове покарання за вчинений злочин, та спеціальна конфіскація, як інший захід кримінально-правового характеру, можливі лише у випадку притягнення до єдиного виду відповідальності, що може наставати у випадку вчинення корупційного правопорушення – кримінальної.

Виклад основного матеріалу. Законом України «Про Національне антикорупційне бюро України» від 14 жовтня 2014 року [1] ст. 45 Кримінального кодексу (далі – КК) України змінено – з'явилася вказівка на неможливість звільненням від кримінальної відповідальності у випадку вчинення корупційного злочину. Корупційні злочини наведено у простому переліку примітки до ст. 45 КК України, яка вже зазнала змін. Так, Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення діяльності Національного антикорупційного бюро України та Національного агентства з питань запобігання корупції» від 12 лютого 2015 року примітку до ст. 45 КК України викладено таким чином:

«Корупційними злочинами, відповідно до цього Кодексу, вважаються злочини, передбачені статтями 191, 262, 308, 312, 313, 320, 357, 410, у випадку їх вчинення шляхом зловживання службовим становищем, а також злочини, передбачені статтями 210, 354, 364, 364¹, 365², 368-369² цього Кодексу». Також слід вказати, що змінена ст. 75 КК України прямо забороняє звільняти від відбування покарання з випробуванням, у тому числі на підставі угоди про визнання винуватості, якщо особу засуджено за вчинення корупційного злочину.

Саме ці винятки щодо заборони звільнення від кримінальної відповідальності та від відбування покарання за вчинення корупційного злочину суди дуже часто грубо порушують.

Так, наприклад, 14 квітня 2017 року Шевченківський районний суд м. Києва затвердив угоду про визнання винуватості від 13 грудня 2016 року, укладену між прокуро-

ром відділу процесуального керівництва досудовим розслідуванням і підтримання державного обвинувачення Генеральної прокуратури України А., який здійснює повноваження прокурора у даному кримінальному провадженні, та підозрюваним Б. Прокурор, захисник та обвинувачений наполягали на цьому. Суд встановив можливість такого затвердження лише на підставі відсутності процесуальних заборон, тоді як визнав Б. винуватим у вчиненні злочину, передбаченого ч. 1 ст. 369² КК України [3].

Аналогічне рішення прийняв 26 березня 2015 року Вільнянський районний суд Запорізької області – затвердив угоду про визнання винуватості від 27 лютого 2015 року, укладену між старшим прокурором відділу нагляду за додержанням законів у сфері протидії корупції та процесуального керівництва у кримінальних провадженнях про корупційні правопорушення прокуратури Запорізької області В. та обвинуваченою у цьому провадженні К. Суд визнав винуватою К. у вчиненні злочину, передбаченого ч. 4 ст. 27, ч. 1 ст. 369 КК України, та з урахуванням положень ст.ст. 27, 96² КК України призначив їй узгоджене сторонами угоди про визнання винуватості від 27 лютого 2015 року покарання у вигляді 500 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, що складає 8500 гривень, без спеціальної конфіскації. Прокурор у підготовчому судовому засіданні зазначив, що при укладенні угод були дотримані всі вимоги і правила КПК та КК України [4].

Оскаржувати таке цинічне та зухвале неправильне застосування норм матеріального кримінального права просто нікому – прокурори під час судового розгляду справи наполягають та вимагають затвердження угоди судом про визнання винуватості тоді, коли це прямо заборонено КК України. Тут мова про конфіскацію чи спеціальну конфіскацію навіть не йде. Єдиний державний реєстр судових рішень містить значну кількість подібних рішень.

Отже, конфіскацію, як вид покарання, та спеціальну конфіскацію, як інший захід кримінально-правового характеру, слід розглядати окремо.

Проблему конфіскації, як виду покарання, з 2001 року було розглянуто у більш ніж п'яти кандидатських дисертаціях. Слід вказати, що доктрина кримінального права у цьому питанні характеризується наявністю двох діаметрально протилежних позицій – «за» і «проти» існування такого виду покарання в КК України.

КК України у ст. 59 дає визначення конфіскації майна таким чином.

1. Покарання у виді конфіскації майна полягає в примусовому безоплатному вилученні у власність держави всього або частини майна, яке є власністю засудженого. Якщо конфіскується частина майна, суд повинен зазначити, яка саме частина майна конфіскується, або перелічити предмети, що конфіскуються. 2. Конфіскація майна встановлюється за тяжкі та особливо тяжкі корисливі злочини, а також за злочини проти основ національної безпеки України та громадської безпеки незалежно від ступеня їх тяжкості і може бути призначена лише у випадках, спеціально передбачених в Особливій частині цього Кодексу. 3. Перелік майна, що не підлягає конфіскації, визначається законом України.

(Додаток до Закону України «Про виконавче провадження» від 2 червня 2016 року № 1404-VIII містить перелік майна, на яке не може бути звернено стягнення за виконавчими документами – стягнення за виконавчими документами не може бути звернено на таке майно, що належить боржникові – фізичній особі на праві власності або є його часткою у спільній власності, необхідне для боржника, членів його сім'ї та осіб, які перебувають на його утриманні (крім майна та речей, що належать до предметів мистецтва, колекціонування та антикваріату, дорогоцінних металів та дорогоцінного, напівдорогоцінного каміння, дорогоцінного каміння органогенного утворення в сировині, необробленому та обробленому вигляді (виробах):

1. Предмети щоденного побутового особистого вжитку для задоволення щоденних фізіологічних та гігієнічних потреб (посуд, постільна білизна, засоби гігієни), речі індивідуального користування (одяг, взуття, всі дитячі речі).

2. Лікарські засоби, окуляри та інші вироби медичного призначення, необхідні боржникові, членам його сім'ї та особам, які перебувають на його утриманні, за медичними показаннями.

3. Меблі – по одному ліжку та стільцю на кожну особу, один стіл, одна шафа на сім'ю.

4. Один холодильник на сім'ю.

5. Один телевізор, персональний комп'ютер на сім'ю, один мобільний телефон – на кожну особу.

6. *Запас питної води, продукти харчування, необхідні для особистого споживання боржникові, членам його сім'ї та особам, які перебувають на його утриманні, – з розрахунку на три місяці або гроші, необхідні для придбання запасів питної води та продуктів харчування для боржника, членів його сім'ї та осіб, які перебувають на його утриманні, – з розрахунку трикратного розміру мінімальної заробітної плати, що діє на день звернення стягнення, на кожну особу.*

7. *Майно, необхідне для відправлення релігійних культів та ритуальних обрядів боржником, членами його сім'ї та особами, які перебувають на його утриманні, професійних занять боржника, членів його сім'ї та осіб, які перебувають на його утриманні, якщо воно є єдиним джерелом доходу таких осіб, зняття особистої кустарної і ремісничої праці, книги.*

8. *Паливо, необхідне боржникові, членам його сім'ї та особам, які перебувають на його утриманні, для приготування щоденної їжі та опалення (протягом опалювального сезону) житлового приміщення.*

9. *Використовувані для цілей, не пов'язаних із провадженням підприємницької діяльності, племінна, молочна і робоча худоба (по одній одиниці), кролики (дві пари), птиця (п'ять штук), корми, необхідні для їхнього утримання до вигону на пасовища.*

10. *Насіння, необхідне для чергового посіву, та незібраний урожай – в осіб, які займаються індивідуальним сільським господарством (крім земельних ділянок, на які накладено стягнення).*

11. *Сільськогосподарський інвентар – в осіб, які займаються індивідуальним сільським господарством.*

12. *Технічні та інші засоби реабілітації, що забезпечують компенсацію або усунення стійких обмежень життєдіяльності людей з інвалідністю та інших категорій осіб, автомобіль, яким відповідно до закону за медичними показаннями забезпечена людина з інвалідністю безоплатно або на пільгових умовах.*

13. *Призи, державні нагороди, почесні та пам'ятні знаки, якими нагороджений боржник) [5].*

Окремі вчені виступають виключно за збереження такого виду покарання – конфіскація майна присутня не тільки в Україні. Цей вид покарання передбачає КК Франції, КК Латвійської Республіки, що є членами ЄС, КК Республіки Білорусь та інші. Водночас конфіскація майна є засобом протидії злочинності та не має на меті збагачення держави [6, с. 41].

М.І. Бажанов зазначав, що конфіскація майна як покарання властиве феодальному праву та праву тоталітарних держав. Цього виду покарання не знає цивілізоване кримінальне право; воно має чисто фіскальний характер, безпідставно обмежує право приватної власності, суттєво зачіпає майнові права членів сім'ї засудженого, які безвинно страждають у такому випадку [7, с. 129].

Н.О. Гуторова та М.І. Панов ще до прийняття КК України 2001 року зауважили, що конфіскація майна суперечить принципам справедливості та рівності громадян перед законом. Вони пропонують замінити конфіскацію майна штрафом у чітко встановленому розмірі [8, с. 68]. В.М. Мельникова-Крикун вважає несумісним конфіскацію майна з існуванням демократичної ринково орієнтованої держави та пропонує конфісковувати тільки предмети злочину, засоби його вчинення і майно, здобуте злочинним шляхом [9, с. 63].

Слід визнати, що така позиція підтримується міжнародною спільнотою та українськими судами.

Так, 22 травня 2017 року Коломийський міськрайонний суд Івано-Франківської області відмовився конфісковувати речові докази. Суд зазначив, що ст. 41 Конституції України встановлює непересічний принцип щодо захисту права власності, згідно з яким кожен має право володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю, результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності (ч. 1); ніхто не може бути протиправно позбавлений права власності; право приватної власності є непорушним (ч. 4); конфіскація майна може бути застосована виключно за рішенням суду у випадках, обсязі та порядку, встановлених законом (ч. 6). Норми Конституції є нормами прямої дії.

Категорія власності посідає особливе місце в суспільній свідомості та загалом у суспільному житті. Беззаперечним є положення про те, що тільки в країні, де недоторканність власності не лише декларується, а й гарантована громадянину, можуть бути

забезпечені вільний розвиток особистості, інтелектуальної, творчої діяльності, добробут і спокій. Держава зобов'язана забезпечити такий правопорядок шляхом створення ефективного нормативно-правового регулювання відносин власності. Саме визначеність у правовідносинах власності, забезпечення розвитку цих відносин та їх захист дозволяє країні розвиватися в галузі економіки та мати інвестиційну привабливість.

Однак, Основним Законом України визначено можливість порушення принципу непорушності права власності – конфіскація майна. Розуміючи важливість розвитку правовідносин власності та систематично удосконалюючи нормативно-правові акти щодо гарантування права власності, законодавець, тим не менш, чітко та безапеляційно визначив право держави порушувати дані відносини у певних межах. Більше того, на вимогу Європейського Союзу інститут конфіскації майна було доповнено новими видами: спеціальною конфіскацією та конфіскацією майна юридичних осіб.

Конфіскація майна, відповідно до ст. 51 КК України, є одним із додаткових покарань. Загальна частина КК України доповнена розділом XIV «Інші заходи кримінально-правового характеру». У ньому передбачається, що спеціальна конфіскація полягає у примусовому безоплатному вилученні за рішенням суду у власність держави грошей, цінностей та іншого майна за умови вчинення злочину у випадках, передбачених в Особливій частині цього Кодексу. Тобто застосування спеціальної конфіскації має бути передбачено у санкціях статей Особливої частини КК України.

Статтею 29 Угоди «Договір про Європейський Союз» від 07 лютого 1992 встановлено, що без порушення повноважень Європейської Спільноти, Союз має на меті забезпечити громадянам високий рівень безпеки у просторі свободи, безпеки та справедливості через спільні дії держав-членів у сферах поліційної та судової співпраці у кримінальних справах, а також через запобігання расизмові й ксенофобії та боротьбу проти них. Також даною статтею визначено, що на шляху до цієї мети належить запобігати будь-якій, зокрема, організованій злочинності, тероризмові, торгівлі людьми та злочинам проти дітей, незаконній торгівлі наркотиками та зброєю, корупції, шахрайству, та боротися проти цих явищ. Згідно зі ст. 3 Конвенції Ради Європи «Про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом, та про фінансування тероризму» від 16 травня 2005 року, кожна Сторона вживає таких законодавчих та інших заходів, які можуть бути необхідними для того, щоб вона могла конфіскувати знаряддя й засоби злочину та доходи або майно, вартість якого відповідає таким доходам, та відмите майно.

Отже, країни-члени Європейського Союзу (далі – ЄС) чітко визначили застосування конфіскації майна як засіб ефективної боротьби проти міжнародних злочинів у сфері фінансування тероризму, організованої злочинності та корупції, а також засобом попередження цих феноменів. З метою досягнення цієї мети важливо відокремити матеріальні вигоди від злочину з тим, щоб позбавити цих ресурсів злочинців та відшкодувати потерпілим за завдану шкоду.

Відповідно до Конвенції РЄ про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом, та про фінансування тероризму зазначено, що кожна Сторона забезпечує свою спроможність здійснювати пошук, відстежувати, визначати, заблокувати, заарештовувати й конфіскувати майно законного або незаконного походження, використане або призначене для використання будь-яким чином цілком або частково, для фінансування тероризму, або доходи, одержані в результаті цього злочину, та забезпечити із цією метою співробітництво в якомога більшому обсязі. Тобто європейське законодавство визначає конфіскацію майна виключно щодо вузького кола злочинів, де може бути застосована конфіскація майна, а саме: фінансування тероризму, або доходів, одержаних у результаті цього злочину.

При цьому конфіскація як усього майна, так і конкретного його виду (у розумінні конфіскації окремих видів майна) повинна відповідати закону та не порушувати права особи на власність (право на мирне володіння майном). У ст. 1 Протоколу № 1 до Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод 1950 р. закріплено право на мирне володіння майном та його можливі обмеження, що включає в себе, зокрема, умови та випадки правомірного позбавлення власності особи з боку держави, такі як конфіскація та експропріація майна. Відповідно до практики Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ), незважаючи на те, що держави мають широкі рамки розсуду при визначенні умов і порядку, за яких приватна особа може бути позбавлена своєї власності, позбавлення останньої, навіть якщо воно має законну мету в інтересах суспільства,

буде розглядатися як порушення ст. 1 Протоколу № 1 у випадку, коли не була дотримана розумна пропорційність між втручанням у права фізичної особи та інтересами суспільства. Порушення ст. 1 Протоколу № 1 також буде мати місце й у випадку, коли є істотний дисбаланс між тягарем, що довелося понести приватній особі, і цілями інтересів суспільства, які мають на увазі.

Відповідно до ст. 17, 18 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики ЄСПЛ» від 23.02.1996 року, суди застосовують при розгляді справ Конвенцію та практику Суду як джерело права.

Відповідно до ст. 1 ЗУ «Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Першого протоколу та протоколів № 2, 4, 7 та 11 до Конвенції», Україна повністю визнає на своїй території дію статті 25 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року щодо визнання компетенції Європейської комісії з прав людини приймати від будь-якої особи, неурядової організації або групи осіб заяви на ім'я Генерального Секретаря Ради Європи про порушення Україною прав, викладених у Конвенції, та статті 46 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року щодо визнання обов'язковою і без укладення спеціальної угоди юрисдикцію Європейського суду з прав людини в усіх питаннях, що стосуються тлумачення і застосування Конвенції.

П. 1 ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Конвенція) (яка підлягає застосуванню відповідно до ст. 9 Конституції України та ст. 17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини») закріплено принцип, за яким кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справи безстороннім судом, а пункт 1 статті 6, стаття 13 Конвенції та стаття 1 Першого протоколу зазначає, що «кожна фізична або юридична особа має право мирно володіти своїм майном. Ніхто не може бути позбавлений своєї власності інакше як в інтересах суспільства і на умовах, передбачених законом і загальними принципами міжнародного права. Проте попередні положення жодним чином не обмежують право держави вводити в дію такі закони, які вона вважає за необхідне, щоб здійснювати контроль за користуванням майном відповідно до загальних інтересів...»

Так, згідно з рішенням ЄСПЛ у справі «Ніна Іванівна Фрізен проти Росії» від 24 березня 2005 р., цей міжнародний судовий орган констатував порушення права на мирне володіння майном, оскільки існування суспільного інтересу, хоч яким би доречним він у цьому випадку був, жодним чином не позбавляє національні органи обов'язку здійснювати конфіскацію виключно з підстав, передбачених законом. Оскільки держава-відповідач так і не надала доказів законності проведеної конфіскації, дії були розцінені як порушення гарантованого ст. 1 Протоколу № 1 Конвенції права на безперешкодне володіння майном. ЄСПЛ вважає, що конфіскація майна, як вид покарання, є правомірною лише у тих випадках, коли повністю доведено злочинний характер походження відповідного майна.

Зокрема, у рішенні ЄСПЛ у справі «Ісмаїлов проти Росії» зазначено, що для того щоб втручання вважалось пропорційним, воно має відповідати тяжкості правопорушення, зокрема, недотриманню вимоги щодо внесення відомостей до митної декларації, а не тяжкості будь-якого правопорушення, яке можна припустити (наприклад, відмивання грошей або ухилення від сплати податків), але яке насправді не було доведено. Таким чином, метою конфіскації було не відшкодування майнової шкоди, завданої державі, оскільки вона не зазнала жодних збитків внаслідок невнесення заявником відомостей до митної декларації, а його покарання. Однак у цій справі заявник вже зазнав покарання за контрабанду у виді позбавлення волі з відстроченням виконання вироку та іспитовим строком. Уряд не переконав ЄСПЛ, що основне покарання було недостатнім для досягнення його мети.

Так, відповідно до Рішення Європейського суду з прав людини по справі «Андрій Рудемко проти України», зазначено, що: «35. З огляду на принципи, встановлені його практикою (див., наприклад, рішення у справі «Ян та інші проти Німеччини» (Jahn and Others v. Germany) [ВП], №№ 46720/99, 72203/01 і 72552/01, п. 78, ECHR 2005-VI), Суд зазначає, що мало місце втручання у право заявника на майно.

37. Отже, Суд визнає, що втручання у справі заявника становило «позбавлення» майна у значенні другого речення першого пункту ст. 1 Першого протоколу. Тому Суд має визначити, чи було це втручання виправданим відповідно до цього положення.

38. Суд нагадує, що втручання у право на мирне володіння майном є сумісним з

вимогами ст. 1 Першого протоколу, коли воно законне і не свавільне (див. рішення у справі «Ятрідіс проти Греції» (Iatridis v. Greece) [ВП], № 31107/96, п. 58, ECHR 1999-II). Зокрема, друге речення першого пункту дозволяє позбавлення майна лише «на умовах, передбачених законом», а другий пункт визнає, що держави мають право здійснювати контроль за користуванням майном шляхом введення в дію «законів» (див. згадане вище рішення у справі «Україна-Тюмень» проти України», п. 49)).

Відповідно до Рішення Європейського суду з прав людини по справі «East\West Alliance Limited» проти України», зазначено: «167. Суд наголошує на тому, що перша та найбільш важлива вимога статті 1 Першого протоколу та Конвенції полягає в тому, що будь-яке втручання державного органу у право на мирне володіння майном повинно бути законним (див. рішення по справі «Іатрідіс проти Греції», заява № 31107/96, п. 58, ECHR 1999-II. Вимога щодо законності у розумінні Конвенції вимагає дотримання відповідних положень національного законодавства та відповідності верховенства права, що включає свободу від свавілля.

168. Суд нагадує, що будь-яке втручання державного органу у право на мирне володіння майном повинно забезпечити «справедливий баланс» між загальним інтересом суспільства та вимогами захисту основоположних прав конкретної особи. Необхідність досягнення такого балансу відображена в цілому у структурі статті 1 Першого протоколу. Необхідного балансу не вдається досягти, якщо на відповідну особу буде покладено індивідуальний та надмірний тягар. Іншими словами, має існувати обґрунтоване пропорційне співвідношення між засобами, які застосовуються, та метою, яку прагнуть досягти».

Суд зазначає, що з підписанням Угоди про асоціацію з Європейським Союзом Президентом нашої держави та ратифікацією її вищим законодавчим органом – Верховною Радою України, Україна, як держава, яка намагається вступити до Європейського Співтовариства в якості повноправного члена, повинна поважати в першу чергу право приватної власності всіх і кожного, зокрема, як основоположне право особи, оскільки право приватної власності є основним постулатом і наріжним каменем європейських цінностей, непорушною основою європейської спільноти, якою повинна дотримуватися кожна держава, яка є членом чи асоційованим членом європейської спільноти.

Таким чином, зважаючи на вищевикладене, та оскільки в судовому засіданні не доведено злочинний характер походження відповідного майна, а саме: автомобіля КАМАЗ, екскаватора та мобільних телефонів, а також те, що органом досудового слідства не дотримано розумної пропорційності між втручанням у права фізичної особи та інтересами суспільства, що може призвести до порушення ст. 1 Протоколу № 1 і буде мати місце істотний дисбаланс між тягарем, що довелось понести приватній особі, і цілями та інтересами суспільства, а також і той факт, що ст. 240 ч. 2 КК України не містить жодного додаткового покарання у вигляді конфіскації, то дане майно не може підлягати конфіскації. Крім цього, суд зазначає, що обвинувачений несе відповідальність відповідно до санкції ст. 240 ч. 2 КК України і призначення основного покарання згідно з цією статтею буде достатнім для досягнення його мети [10]. Враховуючи унікальність такого прецеденту, його наведено майже у повному обсязі.

Спеціальна конфіскація є кримінально-правовим інструментом міжнародного співтовариства у боротьбі з наркоторгівлею, корупцією, тероризмом і його фінансуванням. Такого висновку можна дійти на підставі аналізу низки міжнародно-правових актів, зокрема Віденської конвенції про боротьбу проти незаконного обігу наркотичних засобів і психотропних речовин (1988), Конвенції про правову допомогу і правові відносини по цивільних, сімейних і кримінальних справах (1993), Римського статуту Міжнародного кримінального права (1998), Міжнародної конвенції ООН про боротьбу з фінансуванням тероризму (1999), Конвенції ООН проти корупції (2003) тощо. Крім того, як відомо, рекомендація 9 ФАТФ (міжнародної групи по боротьбі з фінансовими зловживаннями) рекомендувала Україні внести поправки у КК, які забезпечують застосування режиму «конфіскації доходів» до всіх корупційних злочинів і злочинів, пов'язаних із корупцією; забезпечити, щоб режим конфіскації передбачав конфіскацію доходів, отриманих у результаті корупції, або майна, вартість якого відповідає цим доходам, або співрозмірні їй грошові штрафи; проаналізувати проміжні заходи з метою підвищення ефективності та дієвості процедури ідентифікації і арешту доходів, отриманих у результаті корупції, на етапах кримінального розслідування і переслідування. Із прийняттям парламентом України Закону України № 222-УП від 18 квітня 2013 року рекомендація 9 ФАТФ, таким чином, була виконана [11, с. 305–306].

Стаття 96¹ КК України «Спеціальна конфіскація»:

1. Спеціальна конфіскація полягає у примусовому безоплатному вилученні за рішенням суду у власність держави грошей, цінностей та іншого майна у випадках, визначених цим Кодексом, за умови вчинення умисного злочину або суспільно небезпечного діяння, що підпадає під ознаки діяння, передбаченого Особливою частиною цього Кодексу, за які передбачено основне покарання у виді позбавлення волі або штрафу понад три тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, а так само передбаченою частиною першою статті 150, статтею 154, частинами другою і третьою статті 159¹, частиною першою статті 190, статтею 192, частиною першою статей 204, 209¹, 210, частинами першою і другою статей 212, 212¹, частиною першою статей 222, 229, 239¹, 239², частиною другою статті 244, частиною першою статей 248, 249, частинами першою і другою статті 300, частиною першою статей 301, 302, 310, 311, 313, 318, 319, 362, статтею 363, частиною першою статей 363¹, 364¹, 365² цього Кодексу.

2. Спеціальна конфіскація застосовується на підставі:

- 1) обвинувального вироку суду;
- 2) ухвали суду про звільнення особи від кримінальної відповідальності;
- 3) ухвали суду про застосування примусових заходів медичного характеру;
- 4) ухвали суду про застосування примусових заходів виховного характеру.

3. У випадках, коли об'єктом спеціальної конфіскації є майно, вилучене з цивільного обороту, вона може бути застосована на підставі:

- 1) ухвали суду про закриття кримінального провадження з інших підстав, ніж звільнення особи від кримінальної відповідальності;
- 2) ухвали суду, постановленої в порядку частини дев'ятої статті 100 Кримінального процесуального кодексу України, за клопотанням слідчого чи прокурора, якщо кримінальне провадження закривається ними.

Стаття 96². Випадки застосування спеціальної конфіскації

1. Спеціальна конфіскація застосовується у разі, якщо гроші, цінності та інше майно:

- 1) одержані внаслідок вчинення злочину та/або є доходами від такого майна;
- 2) призначалися (використовувалися) для схилення особи до вчинення злочину, фінансування та/або матеріального забезпечення злочину або винагороди за його вчинення;
- 3) були предметом злочину, крім тих, що повертаються власнику (законному володільцю), а у разі, коли його не встановлено, – переходять у власність держави;
- 4) були підшукані, виготовлені, пристосовані або використані як засоби чи знаряддя вчинення злочину, крім тих, що повертаються власнику (законному володільцю), який не знав і не міг знати про їх незаконне використання.

2. У разі якщо гроші, цінності та інше майно, зазначені у пункті 1 частини першої цієї статті, були повністю або частково перетворені в інше майно, спеціальної конфіскації підлягає повністю або частково перетворене майно. Якщо конфіскація грошей, цінностей та іншого майна, зазначених у пункті 1 частини першої цієї статті, на момент прийняття судом рішення про спеціальну конфіскацію неможлива внаслідок їх використання або неможливості виділення з набутого законним шляхом майна, або відчуження, або з інших причин, суд виносить рішення про конфіскацію грошової суми, що відповідає вартості такого майна.

3. Спеціальна конфіскація застосовується також у разі, коли особа не підлягає кримінальній відповідальності у зв'язку з недосягненням віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність, або неосудністю, або звільняється від кримінальної відповідальності чи покарання з підстав, передбачених цим Кодексом, крім звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із закінченням строків давності.

4. Гроші, цінності, в тому числі кошти, що знаходяться на банківських рахунках чи на зберіганні у банках або інших фінансових установах, інше майно, зазначені в цій статті, підлягають спеціальній конфіскації у третьої особи, якщо вона набула таке майно від підозрюваного, обвинуваченого, особи, яка переслідується за вчинення суспільно небезпечного діяння у віці, з якого не настає кримінальна відповідальність, або у стані неосудності, чи іншої особи безоплатно, за ринкову ціну або за ціну, вищу чи нижчу ринкової вартості, і знала або повинна була і могла знати, що таке майно відповідає будь-якій із ознак, зазначених у пунктах 1–4 частини першої цієї статті.

Вищезазначені відомості щодо третьої особи повинні бути встановлені в судовому порядку на підставі достатності доказів.

Спеціальна конфіскація не може бути застосована до майна, яке перебуває у власності добросовісного набувача.

5. Спеціальна конфіскація не застосовується до грошей, цінностей та іншого майна, зазначених у цій статті, які згідно із законом підлягають поверненню власнику (законному володільцю) або призначені для відшкодування шкоди, завданої злочинцем.

Отже, у діючому кримінальному законодавстві України передбачено конфіскацію майна-покарання та спеціальну конфіскацію-інший захід кримінально-правового характеру. Під застосуванням спеціальної конфіскації слід розуміти діяльність суду щодо прийняття та закріплення у відповідному процесуальному документі остаточного рішення про визначення цього засобу впливу на особу, яка вчинила кримінальне правопорушення. Згідно з чинним кримінальним законодавством, застосування спеціальної конфіскації передбачає діяльність суду зі встановлення передумови, підстави та умов її визначення. Такою передумовою є вчинення суспільно небезпечного діяння, що містить склад кримінального правопорушення. Підставою є фактичне закріплення спеціальної конфіскації у санкції статті Особливої частини КК України як заходу кримінально-правового характеру разом із встановленим покаранням. Умовою її визначення є вчинення особою злочину, ознаки котрого описано в диспозиції саме тієї статті Особливої частини КК України, санкцією якої передбачено цей захід кримінально-правового характеру. Застосування спеціальної конфіскації не пов'язано з індивідуалізацією цього засобу впливу. Рішення про застосування спеціальної конфіскації знаходить свій вияв або в обвинувальному вирокі, або в ухвалі суду. Спеціальну конфіскацію-інший захід необхідно відрізнити від кримінальної процесуальної конфіскації – інструменту розпорядження речовими доказами [11, с. 305–315].

Загальна конфіскація майна, як вид кримінального покарання, має бути скасована через її невідповідність Конституції України. Конфіскація майна, здобутого злочинним шляхом, доходів від такого майна, предметів злочину та знарядь і засобів його вчинення (спеціальна конфіскація) є ефективним заходом протидії злочинам, особливо корисливим тяжким та особливо тяжким. За правовою природою спеціальна конфіскація майна належить до заходів, які мають регулюватися нормами матеріального права, а норми процесуального права повинні встановлювати лише порядок їх здійснення. Враховуючи досвід зарубіжних країн і дослідження вітчизняних науковців, найбільш доцільним є віднесення спеціальної конфіскації майна до інших заходів кримінально-правового характеру (заходів безпеки), що мають бути докладно врегульовані нормами Загальної частини КК України. Беручи до уваги, що при здійсненні спеціальної конфіскації можуть поставати питання про вилучення майна у фізичних або юридичних осіб, які не є учасниками кримінально-правових відносин, відповідні положення слід передбачити нормами цивільного та господарського права [12, с. 64].

Отже, за рішенням суду в установленому законом порядку кошти та інше майно, одержані внаслідок вчинення корупційного правопорушення, підлягають конфіскації або спеціальній конфіскації лише у випадку вчинення корупційного злочину. Кримінальна процесуальна конфіскація – інструмент розпорядження речовими доказами (ст. 100 КПК України) не стосується кримінально-правової конфіскації, як виду покарання, чи спеціальної конфіскації, як іншого заходу кримінально-правового характеру.

Конфіскація, як вид додаткового покарання за вчинений корупційний злочин, можлива лише у випадку її прямого передбачення у санкції відповідної статті КК України (ч. 5 ст. 191, ч. 3 ст. 262, ч. 2 та 3 ст. 308, ч. 3 ст. 312, ч. 3 ст. 313, ч. 3 ст. 365², ч. 3 і 4 ст. 368, всі 3 частини ст. 368², ч. 3 ст. 368³, ч. 4 ст. 368⁴, ч. 2–4 ст. 369 та ч. 3 ст. 369²).

Спеціальна конфіскація, як інший захід кримінально-правового характеру, можлива лише у випадку вчинення корупційних злочинів за ст. 313 «Викрадення, привласнення, вимагання обладнання, призначеного для виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, чи заволодіння ним шляхом шахрайства або зловживання службовим становищем та інші незаконні дії з таким обладнанням», 364¹ «Зловживання повноваженнями службовою особою юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми», 365² «Зловживання повноваженнями особами, які надають публічні послуги» КК України (*тобто лише за три злочини*).

Обидва ці заходи можливі лише і випадку встановлення судом злочинного походження відповідних предметів.

Висновок. Думається, проблемний характер самої конфіскації, як виду покарання за корупційні злочини, та спеціальної конфіскації, як іншого заходу кримінально-

правого характеру, свідчить про суто декларативний характер ст. 69 закону України «Про запобігання корупції».

Бібліографічні посилання

1. Про Національне антикорупційне бюро України: Закон України від 14 жовтня 2014 року № 1698-VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 47. Ст. 2051 (зі змінами та доп.).
2. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення діяльності Національного антикорупційного бюро України та Національного агентства з питань запобігання корупції: Закон України від 12 лютого 2015 року № 198-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 17. Ст. 118 (зі змінами та доп.).
3. Матеріали Єдиного державного реєстру судових рішень. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/66327428>.
4. Матеріали Єдиного державного реєстру судових рішень. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/43323119>.
5. Про виконавче провадження: Закон України від 2 червня 2016 року № 1404-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 30. Ст. 542 (зі змінами та доп.).
6. Богатирьов І.Г. Конфіскація майна – за і проти. *Вісник Луганського держ. ун-ту внутр. справ ім. Е.О. Дідоренка*. 2015. № 3. С. 38–44.
7. Кримінальне право України: Особлива частина: підручник. За ред. М.І. Бажанова, В.В. Сташиса, В.Я. Тація. 2-ге вид., перероб. і доп. К.: Юрінком Інтер, 2005. 544 с.
8. Панов М.І., Гуторова Н.О. Проблеми оптимізації санкцій за фінансові злочини. *Право України*. 2000. № 9. С. 56–58.
9. Мельникова-Крикун В.М. Про недоцільність застосування конфіскації майна як виду додаткового покарання. *Вісник Харківського нац. ун-ту внутр. справ*. 2005. Вип 29. С. 61–65.
10. Матеріали Єдиного державного реєстру судових рішень. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/66610646>.
11. Яценко А.М. Застосування заходів кримінально-правового характеру: монографія. Х.: НікаНова, 2014. 388 с.
12. Гуторова Н., Шаповалова О. Конфіскація майна за кримінальним правом України: проблеми та перспективи. *Право України*. 2010. № 9. С. 56–65.

Надійшла до редакції 23.03.2018

SUMMARY

Shablusty V.V. Confiscation and special confiscation as possible consequence of corrupt offense. The article deals with scientific and practical commentary of art. 69 of the Law of Ukraine "On Prevention of Corruption" of October 14, 2014: additional arguments have been presented in favor of the exclusion of property confiscation as a form of punishment; there is delimitation of confiscation as a form of punishment, special confiscation as another criminal-legal measure and criminal-procedural confiscation. The conclusion has been made about the purely declarative nature of such criminal-legal measures because of problems of their application in case of committing a corruption crime.

The author has stated that according to the court decision, in the manner established by law, funds and other property received as a result of the commitment of a corruption offense are subject to confiscation or special confiscation only in case of committing a corruption offense. Criminal procedural confiscation is a tool for disposing of evidence (Article 100 of the Criminal Procedure Code of Ukraine) is not relevant to criminal legal confiscation as a form of punishment or special confiscation as another measure of a criminal law nature.

Confiscation as a form of additional punishment for a corruption crime commitment is possible only if it is directly foreseen in the sanction of the relevant article of the Criminal Code of Ukraine (part 5 of article 191, part 3 of article 262, sections 2 and 3 of article 308, part 3 of the constitution) 312, part 3 of article 313, part 3 of article 3652, parts 3 and 4 of article 368, all 3 parts of article 368², part 3 of article 368³, part 4 of article 368⁴, part 2 -4 articles 369 and part 3 of article 369²).

Special confiscation as another measure of a criminal-legal nature is possible only in case of committing such corruption offenses as art. 313 "Abduction, appropriation, extortion of equipment intended for the manufacture of drugs, psychotropic substances or their analogues, or theft to them by means of fraud or abuse of office and other illegal actions with such equipment", 3641 "Abuse of authority by an official of a legal entity of private law independently from the organizational-legal form", 3652 "Abuse of authority by persons providing public services" of the Criminal Code of Ukraine (that is only for three crimes).

Both of these measures are possible only if the court establishes the criminal origin of the relevant items.

Keywords: law, crime, punishment, corruption crime, measures of criminal-law nature, confiscation, special confiscation.

* * *

УДК 343.8

Бурдега Р.В. ©
аспірант
(Одеський державний
університет внутрішніх справ)

DOI: 10.31733/2078-3566-2018-1-139-145

КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ТА ЗАПОБІГАННЯ РЕЦИДИВНІЙ ЗЛОЧИННОСТІ У ПРИЧОРНОМОРЬСЬКОМУ РЕГІОНІ УКРАЇНИ

Розглянуто поняття кримінологічної характеристики рецидивної злочинності у Причорноморському регіоні України та досліджено її регіональні особливості, що передбачає виявлення її загальних кількісно-якісних показників; статистики вчинення рецидивних злочинів; характеристики особи злочинця-рецидивіста; визначення найбільш поширених (популярних) злочинів та інших відмінних ознак цього регіону від інших областей в Україні.

Ключові слова: кримінологічна характеристика, запобігання, регіональні особливості, рецидивна злочинність.

Постановка проблеми. Рецидивна злочинність є однією з найбільш небезпечних видів злочинності. Вона існувала за всіх часів і продовжує існувати, а в Причорноморському регіоні України навіть зростати. Це не може не тривожити науковців, правоохоронні органи та державу в цілому. Необхідно розробляти реальну стратегію боротьби з рецидивною злочинністю, її ретельного планування та прогнозування, а також використовувати системні заходи із запобігання рецидивній злочинності як по всій Україні, так і окремо по кожному регіону.

Нами вже неодноразово було доведено той факт, що запобігання рецидивній злочинності буде ефективним тільки тоді, коли будуть враховуватися регіональні особливості певних районів чи областей. Особливо це стосується Причорноморського регіону України, у який, на нашу думку, входить Одеська, Миколаївська та Херсонська області України. При загальному підході до протидії рецидивній злочинності деякі спеціальні заходи запобігання (для конкретного регіону) втрачають свою необхідність та ефективність.

Таким чином, це і зумовлює актуальність вивчення кримінологічної характеристики та запобігання рецидивній злочинності у Причорноморському регіоні України.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Проблеми кримінологічної характеристики і запобігання рецидивній злочинності завжди привертала увагу вітчизняних та зарубіжних вчених. Дослідженням цих питань в різні роки займалися А.М. Бабенко [3, с.14; 4, с. 416; 5; 6, с. 515], В.С. Батиргарєєва [7, с. 50; 8, с. 576; 9, с. 63; 10, с. 86], В.В. Голина [11, с. 147], І.М. Даньшин, О.М. Джужа, Я. Ю. Кондратьєв, О.Г. Кулик [26, с. 416] А.І. Долгова [15, с. 848], А.П. Закалюк [17, с. 712], К. Оробець [28, с. 130], В.П. Філонов [30, с. 288], Г.Й. Шнайдер [31, с. 504] та ін. Переважно вчені проводили дослідження з аналізу та запобігання рецидивній злочинності на загальнодержавному рівні. Лише поодинокі праці торкалися її регіональних особливостей. Разом з цим комплексного розв'язання питань кримінологічної характеристики та запобігання рецидивній злочинності у Причорноморському регіоні України з урахуванням її регіональних особливостей (структури, динаміки, інтенсивності, географії і т.д.) у вітчизняній науці до сьогодні не відбулося.

Отже, **метою** та завданням нашого дослідження є вивчення питань, пов'язаних із виявленням регіональних особливостей рецидивної злочинності у Причорноморських регіонах України і розробка на цій основі пропозицій із вдосконалення системи запобігання їй. Було використано системно-структурний, формально-логічний та статистичний методи; окремі результати отримано на основі методів моделювання та кримінологічної картографії.

Виклад основного матеріалу. Як відомо, уся злочинність, як і рецидивна, у Причорноморському регіоні є відображенням протиріч, які існують у соціумі у просторових і часових межах, та явищ криміногенного, антикриміногенного та соціального

характеру. Для розроблення ефективних заходів запобігання та боротьби зі злочинністю необхідно виявляти і аналізувати явища, які на неї впливають. Інструментом дослідження часових і просторових особливостей даних проявів виступає кримінологічна характеристика. Погляди науковців на зміст кримінологічної характеристики умовно можна розділити на три групи, залежно від складових, які, на їхню думку, виражають об'єктивну природу цієї категорії. Прихильниками першої групи виступають А.І. Алексєєв [2, с. 340], Б.В. Коробейніков, Н.Ф. Кузнєцова, Г.М. Мінковський та ін. [23, с. 384]. На їхню думку, до кримінологічної характеристики слід відносити кількісно-якісні показники окремого виду злочинів, відомості про особистість злочинця, детермінаційні та запобіжні ознаки. І.М. Копотун називає такий перелік складових криміналістичної характеристики традиційним [22, с. 472]. Але ми вбачаємо в запропонованих елементах переважання ознаками, які входять до більш загальних понять. До другої групи належать науковці, які вважають, що кримінологічна характеристика повинна включати лише кількісно-якісні статистично значущі показники та опис особистості злочинця. Така позиція прослідковується в роботах О.Г. Кальмана [19, с. 352], І.М. Даньшина [13, с. 232], А.Ф. Зелінського [18, с. 260], А.І. Долгової [16, с. 910]. Представники третього напрямку розуміють кримінологічну характеристику у вузькому значенні. С.М. Іншаков, І.І. Карпець, В.Н. Кудрявцев [25, с. 415] обмежують зміст даної категорії лише кількісно-якісними показниками злочинності. Обґрунтуванням вузького розуміння кримінологічної характеристики виступає твердження, що відомості про особу злочинця, причини і умови вчинення злочинів, заходи їх попередження взаємодіють зі злочинністю як окремі категорії, тому не входять у рамки вказаного поняття.

Враховуючи вищенаведені погляди, в межах нашого дослідження кримінологічна характеристика рецидивної злочинності у Причорноморському регіоні включає сукупність кількісно-якісних показників, які найбільш точно відображають її основні параметри. Дослідження зазначених параметрів рецидивної злочинності є необхідним для розробки та реалізації диференційованих заходів запобігання даному виду злочинності у Причорноморському регіоні.

А.М. Бабенко визнає регіональні особливості рецидивної злочинності як визначальні кількісно-якісні параметри злочинності осіб, які раніше вчиняли кримінальні правопорушення, що відображають специфіку кримінологічної обстановки міст регіонального значення, області чи групи областей, країни або декількох країн, які зумовлені існуванням та дією як загальних, так і особливих місцевих факторів (географічних, історичних, соціально-економічних, культурних, організаційних тощо) [27, с. 416].

Аналіз статистичних даних про злочинність дає підстави стверджувати, що криміногенний простір рецидивної злочинності у Причорномор'ї України має яскраво виражені особливості: по-перше, він має стійкі закономірності та нерівномірний розподіл рецидивної злочинності по цій території; по-друге, південні області Причорноморського регіону характеризуються значно вищою інтенсивністю рецидивної злочинності, ніж західні та частина центральних регіонів; по-третє, інтенсивність рецидивної злочинності зростає із заходу на схід, і, відповідно, знижується зі сходу на захід; по-четверте, з 61604 вчинених рецидивних злочинів в Україні кожен десятий злочин – 6404 (10,4%) вчиняється у Причорноморському регіоні – у Одеській, Миколаївській або у Херсонській області; по-п'яте, у Причорноморському регіоні найбільшою інтенсивністю рецидивної злочинності характеризуються Херсонська – 317 злочинів на 100 тис. населення та Миколаївська області – 151 злочин на 100 тис. населення, у той час як найменшою – Одеська область, з інтенсивністю рецидивної злочинності – 53 злочини на 100 тис. населення. У структурі рецидивної злочинності Причорноморського регіону України домінують злочини проти власності, проти життя та здоров'я особи та злочини, вчинені у сфері обігу наркотичних засобів, які також відрізняються власною регіональною специфікою. Херсонська область є абсолютним «лідером» у Причорноморському регіоні за кількістю вчинених рецидивістами крадіжок – 2170 (89,26 %). У Херсонській області рецидивісти поряд із крадіжками – 989 (78 %), часто вчиняють грабежі – 165 (13,01 %), розбої – 32 (2,52 %) та шахрайства – 68 (5,36 %). Для Одеської області найбільш привабливими для рецидивістів злочинами, поряд із крадіжками – 64,32 % (640 злочинів), є грабежі – 172 (17,29 %) та шахрайства 107 (10,75 %).

Структура рецидивної злочинності проти життя та здоров'я особи Одеської області характеризується більш тяжкими наслідками для потерпілих. Більше половини вчинених рецидивістами злочинів цього виду є умисні вбивства – 22,58 % (14) та умисні

тяжкі тілесні ушкодження – 29,03 % (18); умисні середньої тяжкості тілесні ушкодження становлять – 6,45 % (4) злочинів. У Миколаївській області рецидивісти частіше завдають умисні тяжкі тілесні ушкодження – 17,83 % (23) та умисні середньої тяжкості тілесні ушкодження 9,3 % (12) і рідше умисні вбивства – 3,88 % (5). Для Херсонської області основним посяганням рецидивістів на життя та здоров'я особи є умисні легкі тілесні ушкодження – 73,86 % (294); умисні вбивства – 5,77 % (23), умисні тяжкі тілесні ушкодження – 6,28 % (25) й умисні середньої тяжкості тілесні ушкодження 6 % (24 злочини). Що стосується наркозлочинів, вчинених рецидивістами, то практично кожен десятий затриманий рецидивіст (408 з 4195 рецидивістів – наркоманів по Україні), щорічно затримується в Одеській – 52 (4,1 %), Миколаївській – 145 (8,25 %), або у Херсонській 211 (6,3 %) областях. Вищезазначені регіональні особливості рецидивної злочинності необхідно враховувати під час розробки та реалізації стратегії із запобігання рецидивній злочинності у Причорноморському регіоні.

Система запобігання рецидивній злочинності у Причорноморському регіоні потребує врахування специфічних місцевих особливостей – історичного, національного, економічного, культурологічного, релігійного та іншого характеру (структура населення, кількість тюрем, розповсюдженість тюремної субкультури, рівень алкоголізації регіону, майнове становище населення, рівень безробіття і т.д.). Слід враховувати, що система запобігання рецидивній злочинності у Причорноморському регіоні бере свій початок і виступає частиною більш загальної державної системи запобігання, а її структурні елементи, крім загальних ознак, мають специфічний характер. У цьому контексті запобігання рецидивній злочинності у Причорноморському регіоні являє собою взаємопов'язану модель очікуваних змін соціального середовища, свідомості й поведінки суб'єктів правовідносин, що роблять соціально невідгідним учинення рецидивних злочинів у результаті цілеспрямованого впливу заходів кримінальної та кримінологічної політики [4, с. 275].

В рамках запобігання рецидивній злочинності кримінологічна політика повинна переважно спиратись на спеціально-кримінологічні заходи, оскільки вчинення першого злочину і набуття особою досвіду злочинної діяльності нівелює значний запобіжний потенціал загальносоціальних заходів. Варто зазначити, що вагоме значення для спеціально-кримінологічного запобігання має запобігання окремому злочину для злочинності в цілому, оскільки саме запобігання окремим рецидивним злочинам дозволяє не допускати масової кримінальної поведінки зі всіма негативними наслідками. Тому розробка ефективних запобіжних заходів впливу на об'єкт запобігання в кожному випадку повинна базуватися на результатах попереднього вивчення факторів, які детермінують окремі злочинні прояви і злочинність у цілому.

Кримінологічний аналіз рецидивної злочинності в Причорноморському регіоні є важливим етапом на шляху реалізації запобігання. Управлінський аспект проблеми підвищення ефективності спеціально-кримінологічного запобігання пов'язаний з об'єктивно існуючим протиріччям, яке полягає в правильній постановці мети запобігання і реальних можливостях її досягнення. Суб'єктивна можливість ефективно організувати і управляти системою органів, які ведуть боротьбу з рецидивною злочинністю в Причорноморському регіоні, в дійсності має певні труднощі, об'єктивні і суб'єктивні фактори, які призводять до того, що часто система управління є не готовою до такої діяльності організаційно, матеріально, психологічно, юридично. На практиці такі органи часто лише констатують зростання рецидивної злочинності, а заходи, передбачені для запобігання даному явищу, знаходять своє вираження лише на папері і не мають вагомого запобіжного ефекту [24, с. 46]. З даної позиції, система спеціально-кримінологічного запобігання злочинності в Причорноморському регіоні потребує якісного усвідомлення власної цілі, обґрунтування її реальності, встановлення шляхів і засобів досягнення. Вирішення даних питань лежить у площині узгодження всіх соціально-економічних, профілактичних, кримінально-правових засобів через застосування програмно-цільового підходу до планування. Сутність такого підходу полягає в розробці і впровадженні конкретних заходів впливу на рецидивну злочинність у Причорноморському регіоні на всіх рівнях і етапах боротьби з нею. Для досягнення цієї мети ми підходимо до необхідності кримінологічного прогнозування і планування, визначення пріоритетних стратегій запобігання рецидивній злочинності на певний період. Інструментарій кримінологічного прогнозування зводиться до застосування трьох методів: екстраполявання, моделювання та експертних оцінок.

Метод екстраполяції дозволяє вивчати попередні та теперішні дані щодо про-

гнозованого об'єкта і переносити закономірності його розвитку на майбутнє.

Сутність методу моделювання, вважає І. М. Даньшин, розкривається через визначення показників злочинності на майбутнє за допомогою математичних формул, які враховують розвиток злочинності залежно від соціально-економічних змін явищ і процесів, які її детермінують [14, с. 145].

Метод експертних оцінок полягає в залученні кваліфікованих фахівців у певній галузі наукових знань, які на основі своїх знань про об'єкт дослідження та професійних здібностей роблять висновки про майбутній розвиток досліджуваних процесів.

Проведений в нашому дослідженні кримінологічний аналіз рецидивної злочинності в Причорноморському регіоні не лише пояснює існуючу кримінологічну обстановку в регіоні, а й створює підґрунтя для передбачення і прогнозування можливих майбутніх змін злочинності. Кримінологічний прогноз виступає базою для планування і практичної реалізації заходів запобігання, тобто результати прогнозування лежать в основі всієї системи запобігання. Розробка відповідних планів відбувається через процес переходу від кримінологічного прогнозування до безпосередньо процесу планування, який полягає в обґрунтуванні цілей, визначенні шляхів, методів і способів, встановленні термінів та розподілі ресурсів, необхідних для досягнення мети запобігання злочинності. Практична цінність планування запобіжної діяльності полягає в тому, що вона дозволяє об'єднати зусилля всіх суб'єктів системи запобігання в одному напрямку.

Наступним компонентом програми запобігання в Причорноморському регіоні України є заходи перевиховання, спрямовані на засвоєння засудженим соціально-позитивних знань, навичок і вмінь, які дозволять сформувати в них позитивні приклади поведінки, на заміну злочинним способам задоволення своїх потреб. Такі заходи як навчання, суспільно корисна праця, участь у гуртках, курсах, контакти із зовнішнім світом мають потужний запобіжний потенціал. Їх сутність полягає у трансформації свідомості злочинців відповідно до норм суспільно допустимої поведінки. Знищення негативних установок особи створює вакуум, який необхідно наповнити новими прийнятними механізмами поведінки.

Освіта та праця засуджених, на нашу думку, є одним із найважливіших чинників формування у засуджених навичок правослухняної поведінки та засвоєнні суспільно прийнятних норм і цінностей, які в результаті дозволять успішно реінтегруватись у соціум. Однак їх запобіжне значення може принести користь лише у випадку правильної організації. Здійснювати навчання та професійну підготовку засудженого треба з урахуванням його потреб та стану ринку праці в регіоні, щоб засуджений міг застосувати свої знання для роботи і отримання доходу не лише в установі виконання покарань, а й влаштуватись на роботу після звільнення. Внутрішня сторона даного процесу пов'язана зі здатністю і бажанням засудженого отримати знання, а зовнішня – з реалізацією отриманого потенціалу. На жаль, на сьогоднішній день відсутні належні такі соціально-економічні передумови, які б сприяли реалізації такого заходу запобігання.

Отже, підсумовуючи викладене, зазначимо, що невід'ємною частиною комплексу заходів із запобігання рецидивній злочинності в Причорноморському регіоні є індивідуальне запобігання. Запобіжна діяльність на вказаному рівні залежить від кримінологічної, кримінальної та кримінально-виконавчої політики держави. Вона знаходить своє вираження у відповідних державних та регіональних програмах, які в сукупності мають одну мету та визначають засоби її досягнення. Запобігання, яке здійснюється за допомогою реалізації такої програми, має більш цілеспрямований вплив на вразливі сторони кожного індивіда та дозволяє встановлювати достатній обсяг засобів, що економить ресурси її суб'єктів. На даному рівні застосовуються заходи на етапі призначення, відбування покарання та після його відбування. Всі вони спрямовані безпосередньо на саму особу і полягають в коригуванні соціально негативних установок і поверненні таких осіб до нормального життя в суспільстві. Відновлення соціально корисних зв'язків особи та пристосування її до нових умов існування після звільнення неможливе без надання діючої допомоги органів державної влади, місцевого самоврядування, громадських організацій, колективів та окремих громадян. У цьому зв'язку необхідно організувати запобіжну діяльність рецидивній злочинності з розширеним залученням та широкою взаємодією суб'єктів, які функціонують безпосередньо в Причорноморському регіоні, та адаптувати таку діяльність виходячи з регіональних потреб і можливостей.

Таким чином, особливості кримінологічної обстановки Одеської, Миколаївської

та Херсонської областей та специфіка кількісно-якісних параметрів рецидивної злочинності обумовлюють пріоритетні напрямки з її запобігання. Такими напрямками, насамперед, слід визнати запобігання злочинності проти власності (крадіжкам, грабежам, розбоям вимаганням і т.д.).

Для підвищення ефективності регіонального запобігання може виявитися корисним врахування зарубіжного досвіду, насамперед попередження пенітенціарного і постпенітенціарного рецидиву злочинів у Європейських країнах. В Республіці Молдова діє закон «Про пробацію», який регулює організацію і функціонування органів пробації, встановлює їх компетенцію з метою попередження рецидиву злочинів. У даному законі використано досвід роботи служби пробації деяких західних країн. З особами, звільненими з місць позбавлення волі, які потребують соціальної адаптації, укладається договір про надання їм відповідної допомоги [1]. При тюрмах Німеччини функціонують «відкриті» відділення. Вони існують для осіб, засуджених на досить невеликий строк позбавлення волі. Інших осіб переводять у цей відділ зі звичайних тюрем за рік до їх звільнення. Засуджені в таких відділах носять власний одяг, можуть спілкуватися по телефону з родичами і знайомими. Вони самостійно їздять на роботу і ввечері повертаються назад, живуть у номерах по три-чотири людини. Один день на тиждень вони мають право жити в сім'ї. Особам, звільненим з місць позбавлення волі, при необхідності, надається допомога у працевлаштуванні.

В США особи, які відбули частину строку ув'язнення і отримали право на умовно-дострокове звільнення, щоб підготуватись до життя на волі, направляються в громадські виправні центри. В таких центрах засуджені починають самостійно шукати собі роботу, встановлювати контакти з рідними і близькими, а також інші зв'язки, необхідні для успішної адаптації в нових умовах життя на волі. Так, суб'єкти запобігання на місцях користуються фінансовою підтримкою при розробці різних заходів у сфері профілактики та здійснення нагляду за криміногенними особами, створення добровільних робочих таборів для залучення таких осіб до позитивних форм діяльності [21]. Популярність пробації у сучасних умовах визначається значним потенціалом попередження рецидиву злочинів, економічною доцільністю для суспільства, а також моральною цінністю, яка дозволяє досягти мети кримінальної політики найбільш гуманними засобами.

Протягом багатьох років ці напрямки профілактичної діяльності здійснювались окремо один від одного. Але останнім часом намітилась тенденція до використання у профілактичній діяльності комплексних, багатоаспектних підходів, які виходять за межі однієї умовної класифікації і передбачають у їх реалізації участь багатьох органів та організацій. В цьому контексті є цікавою англо-американська система профілактики, яка домінує в Європі, Америці та Японії. Сучасна англо-американська превентивна практика характеризується наявністю багатьох різноманітних програм, спрямованих на попередження правопорушень. Урядові програми по протидії рецидивній злочинності являють собою комплекс різних методів і заходів, у здійсненні яких беруть участь поліція, юстиція, органи місцевого самоврядування, представники громадськості і наукових кіл [20, с. 110].

Подібну практику планування діяльності по запобіганню і боротьбі з рецидивною злочинністю на всіх рівнях суспільного життя та створення комплексних програм протидії цьому явищу використовують в Японії. Функції профілактики здійснюють спеціальні органи реабілітаційної допомоги, в яких працюють добровільні та штатні співробітники. Активно використовуються муніципальні програми, в яких бере участь населення районів. В Японії також діє асоціація профілактики злочинів – громадсько-державна організація, що функціонує на різних рівнях при кожному відділенні поліції, а її нижчими ланками є пункти запобігання злочинам, які працюють у контакт з квартальними комітетами самоврядування [29, с. 169–176]. Дані комітети об'єднують усіх мешканців окремого району та ведуть конкретну роботу, спрямовану на запобігання ситуаційній злочинності і делінквентності.

Оцінюючи цю діяльність, треба підкреслити, що протидія рецидивній злочинності у країнах Європейського Союзу і США здійснюється на основі науково обґрунтованих комплексних ресурсно-забезпечених програм, які розробляються фахівцями для різних адміністративно-територіальних рівнів. Запобіжна діяльність, на думку В.В. Голіни, є невід'ємною частиною цілеспрямованої роботи по науковому управлінню соціальними процесами [12, с. 120].

Висновок. Підводячи підсумок власного дослідження, сформулюємо основні його результати.

1. Рецидивна злочинність є одним з найбільш небезпечних видів злочинності й запобігання їй є стратегічним напрямком протидії злочинності у Причорноморському регіоні України.

2. Рецидивна злочинність у Одеській, Миколаївській та Херсонській областях має яскраво виражені регіональні особливості, що знаходять своє відображення у специфіці кількісно-якісних параметрів злочинів проти власності, у сфері незаконного обігу наркотиків, посягань на життя та здоров'я особи і т.д. Така ситуація вимагає диференційованого підходу до злочинності у Причорноморському регіоні з урахуванням кримінологічної обстановки регіону.

3. Запобігання рецидивній злочинності у Причорноморському регіоні пов'язане з безпосередньою протидією причинам і умовам, що їй сприяють, її породжують та формують сталу антисоціальну поведінку злочинців, а також обумовлюють продовження злочинної діяльності.

4. Запобігання регіональній рецидивній злочинності являє собою об'єктивно обумовлену кримінологічну стратегію і один із пріоритетних напрямків регіональної кримінальної та кримінологічної політики. У цьому контексті запобігання рецидивній злочинності у Причорноморському регіоні являє собою взаємопов'язану модель очікуваних змін соціального середовища, свідомості й поведінки суб'єктів правовідносин, що роблять соціально невідповідним учинення рецидивних злочинів у результаті цілеспрямованого впливу заходів кримінальної та кримінологічної політики.

4. Регіональна система запобігання рецидивній злочинності має будуватися з урахуванням специфіки кількісно-якісних параметрів рецидивної злочинності у конкретних територіально-просторових системах, а також враховувати інтенсивність дії місцевих факторів, які її продукують. В основі ефективної запобіжної діяльності рецидивної злочинності на територіях Одеської Миколаївської та Херсонської областей має бути ретельне планування та програмування.

5. Під час планування та програмування запобігання регіональній злочинності у Причорноморському регіоні слід враховувати: 1) особливості кримінологічної обстановки у регіоні; 2) місцеві криміногенні та антикриміногенні фактори, які обумовлюють рецидивну злочинність; 3) розповсюдженість видів злочинів у області; 4) досвід зарубіжних країн із протидії цьому виду злочинності.

Бібліографічні посилання

1. О пробації: Закон Республіки Молдова № 8-XVI от 14.02.2008 г. URL: <http://www.legislationline.org/ru/documents/action/popup/id/14991>
2. Алексеев А.И. Криминология: курс лекций. Москва: Щит-М, 1998. 340 с.
3. Бабенко А.М. Регіональні особливості рецидивної злочинності в Україні. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Серія «Юридичні науки». 2014. Вип. 3. Т. 3. С. 14–20.
4. Бабенко А.М. Запобігання злочинності в регіонах України: концептуально-методологічний та праксеологічний вимір: монографія. Одеса: ОДУВС, 2014. 416 с.
5. Бабенко А.М. Географія злочинності неповнолітніх: що очікує Україну через 10 років? *Порівняльно-аналітичне право*. 2013. № 3–1. С. 296–300. URL: http://www.pap.in.ua/3-1_2013/8/Babenko%20.pdf.
6. Бабенко А.М. Регіональна злочинність в Україні: закономірності, детермінація та запобігання: дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.08. Запоріжжя, 2015. 515 с.
7. Батиргарєєва В.С. Криминологічні засади запобігання рецидивній злочинності в Україні: автореф. дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.08. Харків, 2010. 50 с.
8. Батиргарєєва В.С. Рецидивна злочинність в Україні: соціально-правові та кримінологічні проблеми: монографія. Харків: Право, 2009. 576 с.
9. Батиргарєєва В.С. Особливості детермінації рецидивної злочинності. *Право України*. 2005. № 2. С. 6–64.
10. Батиргарєєва В.С. Структура сучасного рецидиву злочинів в Україні. *Питання боротьби зі злочинністю*: зб. наук. пр. ІВПЗ АПРН України. Харків: Кросроуд, 2006. Вип.11. С. 86–104.
11. Голіна В. Рецидивна злочинність в Україні: рівень, структура, динаміка. *Вісник Академії правових наук України*. 1998. № 4(15). С. 147–156.
12. Голіна В.В. Запобігання злочинності (теорія і практика): навч. посіб. Харків: Нац. юрид. акад. України, 2011. 120 с.
13. Даньшин І.М. Криминологія. Особлива частина: навч. посіб. За ред. І.М. Даньшина. Харків, 1992. 232 с.
14. Даньшин І.М. Криминологічне планування заходів протидії злочинності та її прогнозування. *Вісник Академії правових наук України*. 2004. № 4 (39). С. 145–152.
15. Джу́жа О.М. Криминологія: підручник для студентів вищих навч. закладів /

[О. М. Джужа],

16. Долгова А.И. Криминология: учебник для вузов. 2-е изд., перераб. и доп. Москва: НОРМА, 2003. 848 с.
17. Долгова А.И. Криминология: учебник. Под общ. ред. А.И. Долговой. Москва, 1997. 910 с.
18. Закалюк А.П. Курс сучасної української криминології: теорія і практика: у 3-х кн. Київ: Ін Юре, 2007. Кн. 2: Криминологічна характеристика та запобігання вчиненню окремих видів злочинів. 712 с.
19. Зелінський А.Ф. Криминология: курс лекцій. Харьков: Прапор, 1996. 260 с.
20. Кальман О.Г. Стан та головні напрямки попередження економічної злочинності в Україні: теоретичні та прикладні проблеми: монографія. Харків, 2003. 352 с.
21. Клемпарський М.М. Особливості зарубіжного досвіду протидії злочинності неповнолітніх та можливість його використання в Україні. *Форум права*. 2015. № 4. С. 110–111.
22. Колодяжний М. Г. Участь громадськості у програмах запобігання злочинності в США. *Теорія і практика правознавства: електрон. наук. фах. вид. Нац. ун-ту "Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого"*. Харків, 2013. Вип. 1. URL. http://nauka.jur-academy.kharkov.ua/download/el_zbirnik/1.2013/Kolod.pdf.
23. Кондратьев Я. Ю., Кулик О.Г. та ін.]; за заг.ред. О. М. Джужа. – К. : Юрінком Інтер, 2002. – 416 с.
24. Копотун І.М. Запобігання злочинам, що призводять до надзвичайних ситуацій у виправних колоніях: монографія. Київ: ПП «Золоті ворота», 2013. 472 с.
25. Коробейникова Б.В. Криминология: учебник. Под ред. Б.В. Коробейникова, Н.Ф. Кузнецовой, Г.М. Минковского. Москва: Юрид. лит., 1988. 384 с.
26. Косарев В.Н., Косарева Л.В. Пути и средства предупреждения рецидивной преступности. *Российская юстиция*. 2009. № 8. С. 46–48.
27. Кудрявцев В.Н. Курс советской криминологии: Предмет. Методология. Преступность и ее причины. Преступник. Под ред. В.Н. Кудрявцева, И.И. Карпеца, Б.В. Коробейникова. Москва: Юрид. лит., 1985. Т.1. 415 с.
28. Нікітіна Ю.В. Криминологія: підручник [А.М.Бабенко, О.Ю.Бусол, О.М.Костенко та ін.]; за заг.ред. Ю.В.Нікітіна, С.Ф.Денисова, Є.Л.Стрельцова. Х. : Право, 2018. 416 с.
29. Оробець К. Поняття та криминологічні показники рецидивної злочинності в Україні. *Підприємництво, господарство і право*. 2005. № 3. С.130–133.
30. Уэда К. Преступность и криминология в современной Японии: пер. с япон. Москва: 1989. С. 169–176.
31. Филонов В.П. Актуальные проблемы современной криминологии: монография Донецк: Донеччина, 1997. 288 с.
32. Шнайдер Г.Й. Криминология: пер. с нем.; под общ. ред. Л.О. Иванова. Москва: Прогресс - Универс, 1994. 504 с.

Надійшла до редакції 23.03.2018

SUMMARY

Burdega R.V. Criminological characteristics and prevention of recidivism in the Black Sea region of Ukraine. In the article, the author introduced the concept of criminological characteristics of recurrent crime in the Black Sea region of Ukraine and investigated its regional features. Consideration of the criminological characteristics of recidivism in the Black Sea region of Ukraine as a whole involves identifying its overall quantitative and qualitative indicators; statistics of committing recurrent crimes; characteristics of the offender-recidivist; Identification of the most common (popular) crimes and other distinctive features of this region from other regions in Ukraine and abroad.

Also, the concept and measures for the prevention of recidivism in the Black Sea region of Ukraine are analyzed, as well as what prevention measures are used by leading democratic countries of the world.

It is noted that prevention of recidivism in the Black Sea region is connected with direct opposition to the causes and conditions that it promotes, generates and forms a permanent anti-social behavior of criminals, and also stipulate the continuation of criminal activity.

It is emphasized that prevention of recurrent crime in the countries of the European Union and the USA is based on scientifically grounded integrated resource-supported programs, which are developed by experts at various administrative-territorial levels. Preventive activity is an integral part of the purposeful work on scientific management of social processes.

Keywords: *criminological characteristic, prevention, regional features, recurrent crime.*

* * *

УДК 343.6

Волошина Ю.В. ©
аспірант
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

DOI: 10.31733/2078-3566-2018-1-146-150

ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ СПЕЦІАЛЬНО-КРИМІНАЛЬНОГО ЗАПОБІГАННЯ ПОГРОЗАМ ЗАСТОСУВАННЯ ФІЗИЧНОГО НАСИЛЬСТВА

Проаналізовано сутність кримінально-спеціального запобігання погрозам застосування фізичного насильства, здійснено спробу з'ясування сутності та дослідження понять «запобігання злочинам», «погроза застосування фізичного насильства», «спеціально-кримінальне запобігання», «кримінологічна профілактика», «відвернення злочинів», «припинення злочинів».

Ключові слова: запобігання, фізичне насильство, погроза, кримінально-спеціальне запобігання, соціум, насильницькі злочини, кримінологічна профілактика, відвернення злочинів, припинення злочинів.

Актуальність дослідження полягає у необхідності підвищення рівня забезпеченості прав і свобод людини та громадянина, оскільки вони є об'єктивним критерієм демократичності та цивілізованості будь-якої держави.

Фізичне насильство та погрози його застосування під час вчинення злочинів є одним з найнебезпечніших антисоціальних та криміногенних факторів, що можуть поставити під загрозу життя однієї чи багатьох людей, саме тому ефективні спеціально-кримінальні заходи запобігання погрозам застосування фізичного насильства повинні завжди мати місце в національному законодавстві.

Рівень запобігання погрозам застосування фізичного насильства у спеціально-кримінальний спосіб слугує індикатором затвердження принципів правової державності та розвитку й утвердження в конкретній державі ідеалів демократії загалом.

Спираючись на такий підхід, зазначимо, що особливої гостроти та актуальності набуває питання індивідуальної безпеки громадян, що населяють нашу країну, яке у свою чергу залежить від місця проживання (населеного пункту), в межах якого виникають соціальні зв'язки між різними особами.

Ряд вчених та мислителів досліджували вказану тематику, доходючи певних висновків і наводячи аргументацію, це зокрема: А.В. Варданян, В.В. Голіна, В.В. Лунєєв, В.І. Сімонов, В.М. Кудрявцев, В.О. Василевич, Е.П. Побігайло, І.Н. Даньшин, Л.В. Сердюк, Л.Д. Гаухман, М.І. Панов, Н.К. Котова, Н.Х. Сафіуллін, О.Є. Михайлов, О.М. Костенко, Р.О. Базаров, Р.О. Левертова, С.М. Абельцев, Ю.М. Антонян та багато інших, але, незважаючи на таке широке поле осмислення, дана тематика в сучасній Україні все ще є актуальною.

Метою статті є дослідження спеціально-кримінального запобігання погроз застосування фізичного насильства. Постановка мети, в свою чергу, дозволяє окреслити перелік **завдань**, до яких відносяться: загальнотеоретичний аналіз підходів до розуміння понять «запобігання злочинності», «кримінально-спеціальне запобігання злочинам», «погроза застосування фізичного насильства» та окреслення їх змісту.

Виклад основного матеріалу. Про те, що краще запобігти злочину, ніж карати за його вчинення, писали і засновник теорії кримінального права Ч. Беккарія, і великий мислитель XVIII ст. Ф.-М. Вольтер, і багато інших видатних вчених [1].

До того ж, існує ще більша кількість тих вчених, хто досліджував поняття «запобігання злочинності» та дійшов до різних його інтерпретацій. Але в будь-якому разі така концепція зайвий раз доводить, що попередження та протидія злочинності є більш ефективним засобом забезпечення прав і свобод людини та громадянина, аніж розслідування та розкриття вже вчинених злочинів.

У свою чергу, на думку Є. Бафія, запобіганням злочинності є «вчення про систему заходів (програму), які з урахуванням даних інших наук і, зокрема, інших розділів кри-

мінології слід впровадити в життя, щоб обмежити соціальне явище злочинності» [2].

На думку А.Ф. Зелінського, запобігання злочинності – це система заходів, яких вживає суспільство, щоб стримувати зростання злочинності і, по можливості, знизити її реальний рівень шляхом усунення та нейтралізації її причин та умов, що їй сприяють (профілактики), а також через запобігання та припинення окремих конкретних злочинів [3].

Таким чином, слід додатково аргументувати наступне: поняття профілактики злочинів сьогодні трактується по-різному, але, так чи інакше, всі дослідники розуміють під ним одне – систему цілеспрямованих заходів з протидії, зменшення та можливого подолання злочинності.

У свою чергу, запобігання злочинності поділяється на різновиди, серед яких і спеціально-кримінальне запобігання злочинності.

Спеціально-кримінальна протидія злочинності – це сукупність кримінально-правових, кримінально-процесуальних, оперативно-розшукових, криміналістичних та кримінологічних засобів, які забезпечують безпосередній правовий та кримінологічний вплив на реальні й потенційні злочинні прояви. Суб'єктами такої протидії є не всі соціальні та державно-правові інституції і навіть не всі правоохоронні органи, а лише спеціально уповноважена їх частина, що отримала назву «кримінальна юстиція». У найбільш загальному виді кримінальна юстиція – це система державних органів, діяльність яких спрямована на винесення справедливого рішення у кримінальній справі [4].

Також деякі автори називають цей різновид протидії злочинності «спеціально-кримінологічним запобіганням» та вважають, що це сукупність заходів боротьби зі злочинністю, змістом яких є різноманітна робота державних органів, громадських організацій, соціальних груп і громадян, спрямована на усунення причин та умов, що породжують злочинність і сприяють їй, а також недопущення вчинення злочинів на різних стадіях злочинної поведінки. Спеціально-кримінологічне запобігання злочинам складається із трьох напрямів діяльності: кримінологічної профілактики; відвернення злочинів; припинення злочинів [5].

Узагальнюючи підходи до розуміння вказаного поняття, зазначимо, що спеціально-кримінальними (кримінологічними) заходами є така діяльність ряду спеціально уповноважених державних органів та громадських організацій, що спрямована на забезпечення безпосереднього правового та кримінологічного впливу на реальні й потенційні злочинні прояви.

Окрім цього, відомі вчені та практики розрізняють кримінально-спеціальне запобігання вчиненню погроз застосування фізичного насильства за напрямками, а саме: кримінологічна профілактика, відвернення злочинів; припинення злочинних проявів.

Кримінологічна профілактика – це сукупність заходів щодо завчасного виявлення та усунення негативних явищ, які виникли чи можуть виникнути і детермінувати злочинність або її окремі види [6].

Кримінологічна профілактика в контексті можливого вчинення погроз застосування фізичного насильства носить досить важливий характер, оскільки після проведення роз'яснювальної роботи щодо нетерпимості вчинення таких дій, тренінгів та лекцій на тематику взаємоповаги та доброти від працівників органів охорони правопорядку чи громадських організацій або об'єднань громадян велика кількість осіб, які могли припустити вчинення ними таких дій, мають підстави та аргументи, надані їм, щоб відмовитись від подібних злочинних намірів.

Відвернення злочинів – це специфічний напрям спеціально-кримінологічного запобігання, що складається із сукупності заходів, спрямованих на окремі групи та конкретних осіб, які виношують злочинні наміри, замислюють вчинення злочинів і позитивно сприймають злочинний спосіб життя, з метою дискредитування злочинної поведінки, добровільної відмови від злочинної мотивації та наміру або продовження злочинної діяльності [6].

Разом із тим Ю.Ф. Іванов та О.М. Джу́жа стверджують, що припинення є системою заходів, які застосовуються на стадії замаху на вчинення злочину з метою відвернення злочинного результату [7].

Відвернення відрізняється від профілактики тим, що профілактика здійснюється стосовно певної публіки незалежно від того, замислив хтось з присутніх злочин чи ні, а відвернення та всі дії, що здійснюються щодо осіб, які цілеспрямовано рухаються до вчинення злочину, реалізується для сприяння відмові від замислених злочинних намірів,

до початку їх вчинення.

Припинення злочинних проявів визначається як сукупність видів діяльності, спрямованих на недопущення завершення розпочатого злочину шляхом розроблення і здійснення спеціальних заходів. Особливість запобіжної роботи на стадіях готування і замаху на злочин залежить від обсягу виконаної злочинної діяльності, особи винного, характеру злочину тощо [8].

Тобто припинення полягає в здійсненні спеціальних заходів, що мають на меті припинити вчинення вже розпочатого злочину до його закінчення.

Звертаючись до загальних статистичних даних, в Україні в період із січня по червень, спираючись на дані прес-служби Державної служби статистики, протягом 2017 року було скоєно 317 633 злочини [9].

Із загальної кількості зафіксованих правоохоронними органами кримінальних проявів виділяють такі види: 36% – тяжкі та особливо тяжкі (зазначається, що за перше півріччя відбулося 834 умисних вбивства і замаху на вбивство, а також 1050 умисних тяжких тілесних ушкоджень, 144 зґвалтування і замаху на зґвалтування).

Крім того, зафіксовано понад 160 тисяч крадіжок, 25,6 тис. випадків шахрайства, а також по 1,6 тис. розбоїв і хабарництва.

Кількість потерпілих від злочинів у січні-червні 2017 року становила 223,7 тис. осіб, серед яких 80,9 тис. – жінки, 13,4 тис. – особи похилого віку та з інвалідністю 1 і 2 груп, 2,6 тис. – неповнолітні та 1,2 тис. – діти до 14 років.

Таким чином, логічно припустити, що певний відсоток від загальної кількості злочинів відображає злочини, що були вчинені із застосуванням погроз фізичного насильства.

Виходячи із цього, належить додатково дослідити поняття «погроза застосування фізичного насильства», що може бути наведено в нормативно-правових актах або наукових напрацюваннях різних вчених-кримінологів.

Найбільш значущим у даному питанні є трактування психічного насильства, наведено у Постанові Пленуму Верховного суду України № 2 від 07.02.2003 «Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров'я особи», що психічним насильством слід вважати, наприклад, погрозу завдати фізичної, моральної чи майнової шкоди [10].

Так, більш широкого трактування поняття погрози застосування фізичного насильства набуло у Постанові Пленуму Верховного суду України № 5 від 30.05.2008 «Про судову практику у справах про злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи», де чітко визначено, що погрозою застосування фізичного насильства як способу подолання чи попередження опору потерпілої особи слід вважати залякування її застосуванням такого насильства до неї і (або) до іншої людини, доля якої потерпілій не байдужа (родича, близької особи), яке може полягати у висловлюваннях, жестах, демонструванні зброї або предметів, що можуть бути використані для нанесення тілесних ушкоджень, предметів, що імітують зброю, які потерпіла особа сприймає за справжню зброю, чи інших діяч [11].

Разом із тим, звертаючись до ще одного нормативно-правового акта, а саме Постанови Пленуму Верховного суду України № 10 від 06.11.2009 «Про судову практику у справах про злочини проти власності», погроза застосування насильства при розбої полягає в залякуванні негайним застосуванням фізичного насильства, небезпечного для життя і здоров'я потерпілого (погроза вбити, заподіяти тяжке або середньої тяжкості тілесне ушкодження, легке тілесне ушкодження з розладом здоров'я чи незначною втраченою працездатності або вчинити певні дії, що у конкретній ситуації можуть спричинити такі наслідки) [12].

Таким чином, виходячи із наведених положень, належить припустити, що погрозою застосування фізичного насильства є дії злочинця, спрямовані на залякування, без фізичного контакту з потерпілим, що мають на меті психологічно вплинути на психоемоційний стан потерпілого з метою досягнення бажаного злочинного результату.

У свою чергу, запобігання таким діям може полягати у декількох аспектах, а саме: попередження та профілактиці вчинення таких дій окремими особами або їх групами, або посилення психологічної підготовленості та моральної стійкості потенційних жертв (спираючись на статистику, наведену вище, найбільш вразливими верствами є особи, які не досягли 14 років, жінки, неповнолітні та особи похилого віку, а також з інвалідністю 1 і 2 груп, але в такому випадку належить бути готовим до наслідків, які полягають у

майже стовідсотковому застосуванні безпосередньо фізичного насильства, якщо злочинець не досягне бажаного злочинного результату через погрози їх застосування.

Разом з усім вищезазначеним сутність кримінально-спеціального запобігання погрозам застосування полягає в специфічній діяльності окремих органів, до переліку яких відносять: органи охорони правопорядку (поліція, прокуратура, Служба безпеки України), органи та установи виконання покарання а також інші органи.

Висновки. Таким чином, на підставі проаналізованих наукових підходів до розуміння понять «запобігання злочинності», «кримінально-спеціальне запобігання злочинності», «погроза застосування фізичного насильства» та статистичних даних належить обґрунтувати такі висновки:

– наявний стійкий плюралізм підходів до розуміння поняття профілактики злочинів, але загальноприйнятим вважається, що це система цілеспрямованих заходів з протидії, зменшення та можливого подолання злочинності;

– досягнуто висновку, що запобігання злочинності поділяється на різновиди, серед яких є: загальносоціальне запобігання злочинності та кримінально-спеціальне запобігання злочинності;

– не менш глибоким є підхід науковців до дослідження поняття кримінально-спеціального запобігання погроз застосування фізичного насильства, що в свою чергу є такою діяльністю ряду спеціально уповноважених державних органів та громадських організацій, що спрямована на забезпечення безпосереднього правового та кримінологічного впливу на реальні й потенційні злочинні прояви;

– серед напрямків кримінально-спеціального запобігання вчиненню злочинів наявні: кримінологічна профілактика, відвернення злочинів; припинення злочинних проявів, що слугують механізмами, які здійснюють профілактику на різних стадіях вчинення злочинів та в різних умовах;

– дослідивши статистичні дані щодо вчинених злочинів на території України протягом декількох місяців у 2017 році, логічно припустити, що певний відсоток від загальної цифри злочинів відображає злочини, що були вчинені із застосуванням погроз фізичного насильства, що додатково аргументує актуальність вказаної тематики;

– погрозою застосування фізичного насильства є дії злочинця, що спрямовані на залякування, без фізичного контакту з потерпілим дії, що мають на меті психологічно вплинути на психоемоційний стан потерпілого з метою досягнення бажаного злочинного результату;

– аргументовано думку, що, зважаючи на високий рівень злочинності, вказаних форм кримінально-спеціального запобігання вчиненню злочинів не достатньо для формування у громадян свідомої нетерпимості до вчинення таких діянь.

Бібліографічні посилання

1. Литвак О.М. Державний вплив на злочинність. Кримінологічно-правове дослідження. К.: Юрінком Інтер, 2000. 278 с.
2. Бафія Е. Проблемы криминологии: диалектика криминогенной ситуации. М.: Прогресс, 1978. 149 с.
3. Зелінський А.Ф. Криминологія: курс лекцій. Харків, 1996. 259 с.
4. Загальна характеристика механізму протидії кримінальним правопорушенням (загальносоціальна та спеціальна протидія). URL: <https://infopedia.su/1x19fb.html>.
5. Поняття і система запобігання злочинності, класифікація запобіжних заходів. URL: <http://megapredmet.ru/2-1767.html>.
6. Запобігання злочинності (теорія і практика): навч. посіб. / Голіна В.В. Х.: Нац. юрид. акад. України, 2011. 120 с.
7. Співвідношення понять «профілактика», «припинення» та «запобігання». URL: <http://textbooks.net.ua/content/view/129/11>.
8. Криминологія: Загальна та Особлива частини: підруч. / І.М. Даньшин, В.В. Голіна, М.Ю. Валуйська та ін.; за заг. ред. В.В. Голіни. 2-ге вид., переробл. і допов. Х.: Право, 2009.
9. Злочинність в Україні: опублікована шокуюча статистика за 2017 рік. URL: <http://expres.ua/news/2017/09/05/260751-zlochynnist-ukrayini-opublikovana-shokuyucha-statystyka-2017-rik>.
10. Постанова Пленуму Верховного Суду України № 2 від 07.02.2003 «Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров'я особи». URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v0002700-03/print10369697>.
11. Постанова Пленуму Верховного Суду України № 5 від 30.05.2008 «Про судову практику у справах про злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи». URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0005700-08>.

12. Постанова Пленуму Верховного Суду України № 10 від 06.11.2009 «Про судову практику у справах про злочини проти власності». URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0010700-09>.

Надійшла до редакції 27.03.2018

SUMMARY

Voloshina Yu.V. Theoretical analysis of special-criminal prevention of threats of use of physical violence. The article analyzes the essence of criminal-special prevention of threats to the use of physical violence, attempts to clarify the essence and study the concepts of «crime prevention», «the threat of using physical violence», «special-criminal prevention», «criminological prevention», «prevention of crime», «Termination of a crime».

The threat of the use of physical violence is the actions of the offender, aimed at intimidation, without physical contact with the victims, with the aim of psychologically affecting the psychoemotional state of the victim in order to achieve the desired criminal result.

The essence of the special-criminal prevention of threats to use is the specific activity of individual bodies, the list of which include: law enforcement agencies (police, prosecutors, the Security Service of Ukraine), penitentiaries and other bodies

Keywords: *prevention, physical violence, threat, criminal special prevention, social, violent crime, criminological prevention, prevention of crime, termination of a crime.*

УДК 343.34

Голубош В.В. ©

здобувач

(Національна академія внутрішніх справ)

DOI: 10.31733/2078-3566-2018-1-150-155

ФОРМИ ОБ'ЄКТИВНОЇ СТОРОНИ ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ ГРОМАДСЬКОЇ БЕЗПЕКИ, ПРЕДМЕТОМ ЯКИХ Є ЗБРОЯ, БОЙОВІ ПРИПАСИ, ВИБУХОВІ РЕЧОВИНИ ТА ВИБУХОВІ ПРИСТРОЇ

Розкрито особливості форм об'єктивної сторони злочинів проти громадської безпеки, предметом яких є зброя, бойові припаси, вибухові речовини та вибухові пристрої. Здійснено аналіз наукових дискусій щодо їх ознак, сутності та змісту. Вказано на недоліки законодавчого закріплення і розуміння деяких форм об'єктивної сторони зазначених злочинів. Надано пропозиції щодо удосконалення кримінальної відповідальності за вчинення злочинів проти громадської безпеки, предметом яких є зброя, бойові припаси, вибухові речовини та вибухові пристрої.

Ключові слова: *громадська безпека, злочини проти громадської безпеки, об'єктивна сторона злочинів проти громадської безпеки, форми об'єктивної сторони злочинів проти громадської безпеки.*

Постановка проблеми. Як передбачено у ч. 1 ст. 3 Конституції України, безпека людини є однією з найвищих соціальних цінностей. Чи не найголовніше місце в Україні займає запобігання та правове забезпечення охорони прав і свобод людини і громадянина, власності, громадського порядку та громадської безпеки, довкілля, конституційного устрою України від злочинних посягань, забезпечення миру і безпеки людства (ч. 1 ст. 1 Кримінального кодексу України (далі – КК). Забезпечення громадської безпеки має надзвичайно важливе значення, оскільки її ефективність сприяє стабільності суспільства та задоволенню життєвих потреб громадян.

Форми об'єктивної сторони злочинів проти громадської безпеки, предметом яких є зброя, бойові припаси, вибухові речовини та вибухові пристрої, окремо не досліджувалися, незважаючи на наявність в Україні ґрунтовних теоретичних розробок суміжних питань (громадської безпеки як об'єкта злочину загалом, аналізу окремих складів злочинів проти громадської безпеки, передбачених розділом IX Особливої частини КК). Тому **метою** даної статті є визначення та характеристика форм об'єктивної сторони злочинів проти громадської безпеки, предметом яких є зброя, бойові припаси, вибухові речовини та вибухові пристрої (ст.ст. 262, 263, 263-1, 264 КК).

© Голубош В.В., 2018

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Юридичний аналіз окремих складів злочинів проти громадської безпеки та питання їх кваліфікації здійснювали такі вчені: А.О. Данилевський, Л.М. Демидова, П.К. Євдокімова, В.Ф. Кириченко, В.М. Куц, О.П. Литвин, В.Д. Малков, С.М. Мохончук, В.О. Навроцький, Т.М. Приходько, В.А. Робак, О.М. Сарнавський, В.П. Тихий, В.О. Тюнін, В.В. Українець, П.Л. Фріс, М.І. Хавронюк, І.С. Шапкін та ін.

Виклад основного матеріалу. Злочини проти громадської безпеки, предметом яких є зброя, бойові припаси, вибухові речовини та вибухові пристрої, мають досить широку об'єктивну сторону. З урахуванням положень постанови Пленуму Верховного Суду України № 3 від 26.04.2002 р. «Про судову практику в справах про викрадення та інше незаконне поводження зі зброєю, бойовими припасами, вибуховими речовинами, вибуховими пристроями чи радіоактивними матеріалами» [1] та ключових наукових думок ми спробуємо проаналізувати форми об'єктивної сторони злочинів даної групи.

Так, п. 17 постанови ПВСУ № 3 говорить, що під *викраденням* вогнепальної зброї (крім гладкоствольної мисливської), бойових припасів, вибухових речовин, вибухових пристроїв (ч. 1 ст. 262 КК) слід розуміти протиправне таємне чи відкрите, в тому числі із застосуванням насильства, яке не є небезпечним для життя або здоров'я, чи з погрозою застосування такого насильства, їх вилучення у юридичних або фізичних осіб незалежно від того, законно чи незаконно ті ними володіли [1]. В діяльності слідчих та судових органів викрадення предметів злочину (ст. 262 КК) є найбільш розповсюдженим проявом даного злочину.

Привласнення вогнепальної зброї (крім гладкоствольної мисливської), бойових припасів, вибухових речовин, вибухових пристроїв (ч. 1 ст. 262 КК) має місце при їх утриманні, неповерненні володільцю особою, якій вони були довірені для зберігання, перевезення, пересилання, надані у зв'язку з виконанням службових обов'язків тощо або в якій опинилися випадково чи якою були вилучені в іншої особи, котра володіла ними незаконно (п. 19 ППВСУ № 3) [1]. Особливою і відмежувальною ознакою, яка відрізняє привласнення від викрадення як форм об'єктивної сторони злочину, передбаченого ст. 262 КК, є певне відношення суб'єкта злочину до предмета злочину: предмет злочину при привласненні не є чужим для суб'єкта, він ввірений чи перебуває у віданні суб'єкта злочину. Цивільно-правові відносини чи договірні відносини різного роду є юридичною підставою для такого відношення суб'єкта злочину до предмета злочину: суб'єкт злочину на законній підставі здійснює повноваження щодо предмета злочину.

Згідно з положеннями п. 20 ППВСУ № 3, *вимагання* вогнепальної зброї (крім гладкоствольної мисливської), бойових припасів, вибухових речовин, вибухових пристроїв (ч. 1 ст. 262) – це пред'явлення особі, яка законно чи незаконно ними володіє або у віданні чи під охороною якої вони перебувають, вимоги про їх передачу [1]. В порівнянні із законодавчим визначенням вимагання, яке міститься в ч. 1 ст. 189 КК, наведені положення ППВСУ № 3 розширюють коло потерпілих осіб від даного злочину: такими можуть бути особи незалежно від факту законності чи незаконності володіння ними вогнепальною зброєю (крім гладкоствольної мисливської), бойовими припасами, вибуховими речовинами, вибуховими пристроями. Отже, факт незаконності володіння предметами злочину потерпілим не впливає на відповідальність суб'єкта злочину при їх вимаганні. Це є позитивом чинного КК, який у регулюванні даного питання передбачив всі можливі варіанти відповідальності винних, ліквідувавши місце для прогалін у праві.

Заволодіння вогнепальною зброєю (крім гладкоствольної мисливської), бойовими припасами, вибуховими речовинами, вибуховими пристроями *шляхом шахрайства* (ч. 1 ст. 262) здійснюється за допомогою обману чи зловживання довірою (п. 21 ППВСУ № 3) [1]. У положенні п. 17 ППВСУ № 10 від 6.11.2009 р. «Про судову практику у справах про злочини проти власності» роз'яснюється, що обман – це повідомлення потерпілому неправдивих відомостей або приховування певних обставин, зловживання довірою – це недобросовісне використання довіри потерпілого. Обов'язковою ознакою шахрайства є добровільна передача потерпілим майна чи права на нього. У випадках, коли потерпіла особа через вік, фізичні чи психічні вади не могла правильно оцінювати і розуміти зміст, характер і значення своїх дій або керувати ними, передача нею майна чи права на нього не є добровільною [3].

Заволодіння вогнепальною зброєю (крім гладкоствольної мисливської), бойовими припасами, вибуховими речовинами, вибуховими пристроями *шляхом зловживання службовою особою своїм службовим становищем* (ч. 2 ст. 262) має місце внаслідок про-

типравного використання відповідною особою своїх владних повноважень (п. 21 ППВСУ № 3) [1].

Розбій з метою викрадення вогнепальної зброї (крім гладкоствольної мисливської), бойових припасів, вибухових речовин, вибухових пристроїв (ч. 3 ст. 262) – це напад з метою заволодіння чужим майном, поєднаний із насильством, небезпечним для життя чи здоров'я потерпілого, або з погрозою застосування такого насильства (п. 6 ППВСУ № 10) [3].

П. 11 ППВСУ № 3 роз'яснює, що незаконне *носіння* вогнепальної зброї (крім гладкоствольної мисливської), бойових припасів, вибухових речовин або вибухових пристроїв, а також кинджалів, фінських ножів, кастетів чи іншої холодної зброї (ч. 1, ч. 2 ст. 263) – це умисні, вчинені без передбаченого законом дозволу дії по їх переміщенню, транспортуванню особою безпосередньо при собі (в руках, одязі, сумці, спеціальному футлярі, транспортному засобі тощо) [1]. В.П. Тихий зазначає, що незаконним носінням вказаних предметів необхідно визнати як носіння їх під час перебування винного на вулиці, так і в приміщенні. Якщо зброя знаходиться в межах власного житла (квартири), такі дії повинні тягнути за собою відповідальність за її незаконне носіння [4, с. 49]. За уставленою в науці і практиці позицією, наявність зброї в особистому багажі визнається її носінням. Натомість перебування предметів озброєння в багажних контейнерах повинно вважатися незаконним зберіганням. Але випадки наявності предметів озброєння в автомобілі поряд з особою, але не безпосередньо при ній (у багажнику, спеціально обладнаному тайнику) вимагають кваліфікації як їх зберігання.

Незаконне *зберігання* вогнепальної зброї (крім гладкоствольної мисливської), бойових припасів, вибухових речовин або вибухових пристроїв (ч. 1 ст. 263, ст. 264) – це умисні дії, які полягають у володінні (незалежно від тривалості в часі) без відповідного дозволу або із простроченням його дії будь-яким із зазначених предметів, що знаходиться не при особі, а в обраному нею місці (п. 11 ППВСУ № 3) [1]. Зберігання зазначених матеріалів повинні забезпечити їх фізичну цілісність від протиправних дій фізичних осіб та утримання їх у безпечному стані, усунення небезпек спонтанного вибуху або поширення та запобігти втраті вибухових речовин [5]. У науці кримінального права під зберіганням розуміють фактичне володіння зброєю, яка захована як за місцем проживання винного, так і в інших місцях, відомих йому [6, с. 246].

Незаконним *придбанням* вогнепальної зброї (крім гладкоствольної мисливської), бойових припасів, вибухових речовин або вибухових пристроїв (ч. 1 ст. 263) слід вважати умисні дії, пов'язані з їх набуттям (за винятком викрадення, привласнення, вимагання або заволодіння шляхом шахрайства чи зловживання службовим становищем) всупереч передбаченому законом порядку – в результаті купівлі, обміну, привласнення знайденого, одержання як подарунок, на відшкодування боргу тощо (п. 12 ППВСУ № 3) [1]. Натомість, придбання зазначених предметів шляхом викрадення, привласнення, вимагання, заволодіння шляхом шахрайства або зловживання службовим становищем утворює інший самостійний склад злочину (ст. 262 КК України).

Згідно з п. 15 ППВСУ № 3, незаконна *передача* вогнепальної зброї (крім гладкоствольної мисливської), бойових припасів, вибухових речовин або вибухових пристроїв (ч. 1 ст. 263) – це надання цих предметів іншій особі у володіння, для тимчасового зберігання чи використання за цільовим призначенням без передбаченого законом дозволу [1].

Незаконний *збут* вогнепальної зброї (крім гладкоствольної мисливської), бойових припасів, вибухових речовин або вибухових пристроїв, а також кинджалів, фінських ножів, кастетів чи іншої холодної зброї (ч. 1, ч. 2 ст. 263), про що зазначено в п. 16 ППВСУ № 3, полягає в умисній передачі їх поза встановленим порядком шляхом продажу, обміну, дарування, сплати боргу [1].

Незаконним *виготовленням* холодної (ч. 2 ст. 263) чи вогнепальної зброї, а також бойових припасів, вибухових речовин чи вибухових пристроїв (ч. 1 ст. 263-1) є умисні, вчинені без передбаченого законом дозволу дії по їх створенню чи переробленню, внаслідок чого вони набувають відповідних характерних властивостей (перероблення ракетниці, стартового, будівельного, газового пістолета, інших пристроїв, пристосованих для відстрілу патронів, споряджених гумовими чи аналогічними за своїми властивостями металевими снарядами не смертельної дії, у зброю, придатну до стрільби, або мисливської (у тому числі гладкоствольної) рушниці – в обріз, виготовлення вибухових речовин, вибухових пристроїв чи боеприпасів з використанням будь-яких компонентів, які самі по собі не є вибухівкою, але внаслідок цих дій набувають здатності до вибуху,

тощо (п. 13 ППВСУ № 3) [1].

На думку С. Шапченка та В. Вербановського, процитовані положення ППВСУ № 3 були прийнятні для тлумачення відповідних положень ст. 263 КК у попередній редакції і були на той час правильними [14, с. 187]. Внесення змін у 2012 р. унеможливило застосування вказаних положень з огляду на те, що «виготовлення» та «переробка» зброї ототожнюються. Як зазначено у Великій українській юридичній енциклопедії, виготовлення – вчинені без передбаченого законодавством дозволу дії із створення зброї [13, с. 557].

Незаконний *ремонт* холодної зброї (ч. 2 ст. 263) чи вогнепальної зброї (ч. 1 ст. 263-1), відповідно до п. 14 ППВСУ № 3, – це таке відновлення характерних властивостей зазначених предметів шляхом заміни або реставрації зношених чи непридатних з інших причин частин, механізмів, усунення дефектів, поломок чи пошкоджень, налагодження нормального функціонування різних частин і механізмів, внаслідок якого ці предмети стають придатними за використання за цільовим призначенням [1]. Разом з тим, порівняно з попередньою редакцією ст. 263 КК, чинні ст. 263 та ст. 263-1 КК не передбачають кримінальну відповідальність за ремонт бойових припасів, вибухових пристроїв та вибухових речовин. Отже, вчинення цих дій не є злочином, тобто відбулася їх декриміналізація. Така декриміналізація, особливо в частині ремонту вибухових пристроїв, видається, на думку С. Шапченка та В. Вербановського, необґрунтованою: не зрозуміло, чому законодавець вважає, що неможливо здійснити ремонт вибухового пристрою чи чому не вважає дані дії достатньо суспільно небезпечними. Можливо, що дану дію законодавець розуміє або включає до поняття «незаконного виготовлення», однак це є некоректним і на нормативному рівні поки що не закріплено [14, с. 187].

Незаконна *переробка* вогнепальної зброї (ч. 1 ст. 263-1) – це здійснення без передбаченого дозволу впливу на вже наявну вогнепальну зброю з метою змінити її окремі властивості [7, с. 602] (перероблення ракетниці, стартового, будівельного, газового пістолета, інших пристроїв, пристосованих для відстрілу патронів, споряджених гумовими чи аналогічними за своїми властивостями металевими снарядами не смертельної дії у зброю, придатну до стрільби, або мисливської зброї – в обріз). У Великій українській юридичній енциклопедії під переробкою зброї розуміється перетворювання, змінювання тих чи інших предметів шляхом надання їм властивостей вогнепальної зброї [13, с. 557].

С. Шапченко та В. Вербановський розмежують «виготовлення» та «переробку» зброї таким чином: при виготовленні предмет злочину набуває якісно нових, невластивих йому до цього ознак та характеристик, змінюється його призначення та сфера застосування. При переробці відбувається зміна вже властивих предмету ознак та характеристик, їх посилення, збільшення [14, с. 187]. Як вказано у Словнику української мови, термін «переробляти» має кілька значень: а) піддавати обробці; б) піддаючи обробці, перетворювати на що-небудь, виготовляти щось із якогось матеріалу, сировини; в) перетворювати на що-небудь; г) робити з чого-небудь щось інше; д) надавати чому-небудь нового, зміненого вигляду; е) перетворювати, змінювати що-небудь; є) робити заново, по-іншому, виправляючи, змінюючи що-небудь [8, с. 268]. Тому для припинення ототожнення понять «виготовлення» і «переробка» необхідно внести зміни до положень ППВСУ № 3, розтлумачуючи поняття переробки зброї як зміну вже властивих предмету ознак та характеристик, їх посилення, удосконалення чи збільшення.

Щодо таких форм об'єктивної сторони злочину, передбаченого ст. 263-1 КК, як *фальсифікація* вогнепальної зброї (ч. 1 ст. 263-1), незаконне *видалення маркування* вогнепальної зброї (ч. 1 ст. 263-1), незаконна *зміна маркування* вогнепальної зброї (ч. 1 ст. 263-1), слід вказати таке. Говорячи про внесення змін до ст. 263-1 в редакції закону № 5064-VI від 5.07.2012 р., спеціалісти Головного науково-експертного управління Апарату Верховної Ради України звернули увагу, що словосполучення «фальсифікації ...маркування вогнепальної зброї» є досить складним для розуміння, фактично неможливо зрозуміти, що мається на увазі під ним. Якщо йдеться про нанесення замість одного маркування іншого (неправильного), то ці дії охоплюються терміном «зміна маркування», що, до речі, охоплює і випадки зміни частини маркування. З огляду на вищевикладене, сенс застосування у тексті статті слова «фальсифікація» є незрозумілим [10, 11].

На підтвердження наведеного звернемося до юридичної літератури. Зі змісту Юридичної енциклопедії випливає, що термін «фальсифікація» походить від іноземних слів, які в перекладі означають «підробка, спотворення, підробляти, фальшивий». Фальсифікація – це дія, яка виражається в умисному спотворенні, викривленні, перекуренні,

підтасовці або завідомо неправильному тлумаченні, висвітленні тих чи інших явищ, подій, фактів [12, с. 249]. Відповідно до 17-го тому Великої української юридичної енциклопедії «Кримінальне право», під фальсифікованими засобами (в контексті кримінальної відповідальності за фальсифікацію лікарських засобів або обіг фальсифікованих лікарських засобів) слід розуміти засоби, які умисно промарковані неідентично встановленим вимогам, чи засоби, умисно підроблені в інший спосіб і не відповідають встановленим вимогам [13, с. 999]. В науковій літературі теж ототожнюється фальсифікація, незаконне видалення чи зміна маркування вогнепальної зброї [7, с. 602].

Отже, ми вважаємо, що термін «зміна маркування» охоплює термін «фальсифікація». Тому необхідно виключити останній із вказаних термінів зі змісту ст. 263-1 КК, вилучивши в назві ст. 263-1 КК і частині першій названої статті слово «фальсифікація».

Висновки. Отже, розглянувши форми об'єктивної сторони злочинів, передбачених ст. 262, 263, 263-1, 264 КК, ми виявили, що всі проаналізовані форми об'єктивної сторони вказаних злочинів (за винятком незаконного зберігання вогнепальної зброї (крім гладкоствольної мисливської), бойових припасів, вибухових речовин або вибухових пристроїв (ч. 1 ст. 263, ст. 264), яке вчиняється шляхом бездіяльності), обов'язковою ознакою мають активну дію.

На підставі викладеного для розмежування понять «виготовлення» і «переробка» пропонується внести зміни до ППВСУ № 3, розтлумачуючи поняття переробки зброї як зміну вже властивих предмету ознак та характеристик, їх посилення, удосконалення чи збільшення. Крім того, в назві ст. 263-1 КК і в її частині першій слово «фальсифікація» вилучити, розуміючи під терміном «зміна маркування» і фальсифікацію вогнепальної зброї.

Бібліографічні посилання

1. Про судову практику в справах про викрадення та інше незаконне поводження зі зброєю, бойовими припасами, вибуховими речовинами, вибуховими пристроями чи радіоактивними матеріалами: постанова Пленуму Верховного Суду України № 3 від 26.04.2002 р. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/v0003700-02>
2. Сарнавський О.М. Кримінально-правова характеристика викрадення, привласнення, вимагання вогнепальної зброї, бойових припасів, вибухових речовин чи радіоактивних матеріалів або заволодіння ними шляхом шахрайства або зловживання службовим становищем: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2009. 218 с.
3. Про судову практику у справах про злочини проти власності: постанова Пленуму Верховного Суду України № 10 від 6.11.2009 р. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0010700-09>
4. Тихий В.П. Злочини проти громадської безпеки: Науково-практичний коментар / АПН України. Ін-т вивчення проблем злочинності. СБ України. Ін-т дослідження проблем державної безпеки. Київ, 2010. 71 с.
5. Інструкція про порядок виготовлення, придбання, зберігання, обліку, перевезення та використання вогнепальної, пневматичної і холодної зброї, пристроїв вітчизняного виробництва для відстрілу патронів, споряджених гумовими чи аналогічними за своїми властивостями металевими снарядами не смертельної дії, та зазначених патронів, а також боєприпасів до зброї та вибухових матеріалів, затверджена наказом МВС України від 21.08.1998 р. № 622. *Офіційний вісник України*. 1998. № 42. Ст. 107.
6. Кримінальне право України. Загальна частина: підручник для студентів юрид. спец. вищ. закладів освіти. За ред. Бажанова М.І, Сташиса В.В., Тація В.Я. Київ–Харків: Юрінком Інтер, Право, 2001. 426 с.
7. Кримінальний кодекс України: Науково-практичний коментар. За заг. ред. А.В. Савченка, В.В. Чернея. Київ: Юрінком Інтер, 2017. 1104 с.
8. Словник української мови: в 11 томах. Том 6. Київ, 1975. 528 с.
9. Про внесення змін до Кримінального та Кримінально-процесуального кодексів України щодо відповідальності за незаконне поводження зі зброєю та вибухонебезпечними матеріалами: Закон України № 5064-VI від 5.07.2012 р. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/5064-17>
10. Про внесення зміни до статті 263-1 Кримінального кодексу України у зв'язку із приєднанням України до Протоколу проти незаконного виготовлення та обігу вогнепальної зброї, її складових частин і компонентів, а також боєприпасів до неї, який доповнює Конвенцію Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності: проект Закону України, реєстр. № 1263 від 11.01.2013 р. URL: <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb>
11. Висновок Головного науково-експертного управління Апарату Верховної Ради України на проект Закону України «Про внесення зміни до статті 263-1 Кримінального кодексу України у зв'язку із приєднанням України до Протоколу проти незаконного виготовлення та обігу вогнепальної зброї, її складових частин і компонентів, а також боєприпасів до неї, який доповнює Конвенцію Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності». URL:

<http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb>

12. Юридична енциклопедія: в 6 т. Редкол.: Ю.С. Шемшученко та ін. Київ: Укр. енцикл., 1998–2004. Т. 6: Т–Я. 2004. 768 с.

13. Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т. Т. 17. Кримінальне право. Редкол.: В.Я. Тацій (голова), В.І. Борисов (заст. голови) та ін.; Нац. акад. прав. наук України; Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2017. 1062 с.

14. Шапченко С., Вербановський В. Особливості кримінально-правового змісту ст. 263-1 Кримінального Кодексу України. *Науковий вісник Ужгородського нац. ун-ту*. 2014. №25. С. 185–188.

Надійшла до редакції 20.03.2018

SUMMARY

Golubosh V.V. Forms of objective element of crimes against public security, the subject of which are weapons, ammunition, explosives and explosive devices. The article reveals the peculiarities of the forms of the objective element of crimes against public security, the subject of which are weapons, weapons, explosives and explosive devices. The analysis of scientific discussions about their features, essence and content is carried out. The absence of a single approach to the understanding of the analyzed forms of the objective side of the crimes of this group in the scientific literature is determined.

The similarity of actions on cold arms (part 2, art. 263) or firearms and ammunition manufacturing, explosives or explosive devices (part 1 art. 263-1) and their processing (part 1 art. 263-1 CC) is mentioned as well. The identification of the terms “manufacture” and “reprocessing” both in the scientific literature and in the provisions of the Resolution of the parliament of the Supreme court of Ukraine “On judicial practice in cases of abduction and other illicit handling of weapons, combat supplies, explosives, explosive devices” No. 3 of 26.04.2002 is highlighted.

The identity of the concepts of “change of marking” of firearms and “falsification” of firearms is argued, with the attention being drawn to it in the scientific literature and conclusions of state authorities. The author comes to the conclusion that the term “change of marking” is covered by the term “falsification”.

The shortcomings of legislative consolidation and understanding of some forms of the objective aspect of crimes against public security, the subject of which are weapons, weapons, explosives and explosive devices is denoted as well. Proposals on improving criminal liability for crimes against public security, the subject of which are weapons, ammunition, explosives and explosive devices, are provided. It is proposed to exclude the word “processing” from the title and text of part one of art. 263-1 of the Criminal code, while taking as a basis the provisions of p.13 Resolution of the parliament of the Supreme court of Ukraine “On judicial practice in cases of theft and other illegal handling of weapons, ammunition, explosives, explosive devices or radioactive materials” No. 3 regarding the understanding of “processing” as an integral element of “manufacturing”. Moreover, in the title of art. 263-1 of the Criminal code and in its first part, the word “falsification” should be deleted, with the term “change of marking” covering the falsification of firearms further on as well.

Keywords: *public security, crimes against public security, an objective element of crimes against public security, forms of an objective element of crimes against public security.*

* * *

ПРОТИДІЯ ЗЛОЧИННОСТІ: КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ТА КРИМІНАЛІСТИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

УДК 343.98

Єфімов М.М. ©
кандидат юридичних наук
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

DOI: 10.31733/2078-3566-2018-1-156-160

ОСОБЛИВОСТІ ПРОВЕДЕННЯ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ НА ПОЧАТКОВОМУ ЕТАПІ РОЗСЛІДУВАННЯ НЕЗАКОННОГО ЗАВОЛОДІННЯ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦЕМ ЗБРОЄЮ, БОЙОВИМИ ПРИПАСАМИ ТА ВИБУХОВИМИ РЕЧОВИНАМИ

Висвітлено деякі аспекти розслідування незаконного заволодіння військовослужбовцем зброєю, бойовими припасами та вибуховими речовинами. Розглянуто першочергові слідчі (розшукові) дії, а також діяльність слідчого під час їх проведення.

Ключові слова: військовослужбовець, тактичні операції, першочергові слідчі дії, слідчі дії.

Постановка проблеми. Початковий етап будь-якого кримінального провадження складається з ряду взаємообумовлених дій, які пов'язані загальною метою: якнайшвидше виявлення підозрюваного та доказ його вини. Не є винятком і розслідування незаконного заволодіння військовослужбовцем зброєю, бойовими припасами та вибуховими речовинами. Чітко визначений порядок проведення слідчих (розшукових) дій дає уповноваженій особі певний алгоритм, який вона може застосовувати як шаблон. Зрозуміло, що кожне правопорушення та його розслідування є індивідуальним, тому кінцевий результат справи залежить від конкретної слідчої ситуації та вмінь працівників правоохоронних органів.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Взагалі дослідженням слідчих (розшукових) дій займалися такі науковці: В.П. Бахін, Р.С. Белкін, І.О. Возгрін, А.Ф. Волобуєв, А.В. Іщенко, О.Н. Колесніченко, В.С. Кузьмічов, В.К. Лисиченко, М.В. Салтєвський, К.О. Чаплинський, В.Ю. Шепітько, М.П. Яблоков та інші. Але в їх роботах не розглядалися слідчі (розшукові) дії на початковому етапі розслідування незаконного заволодіння військовослужбовцем зброєю, бойовими припасами та вибуховими речовинами. Наше дослідження є комплексним підходом до їх визначення крізь призму дослідження різних думок науковців та емпіричного матеріалу. Адже в провадженні деяких слідчих (розшукових) дій відбулися певні зміни, що зумовлено соціальними, політичними та економічними змінами в суспільстві останніх десятиліть.

Метою даної статті є дослідження слідчих дій, що проводяться на початковому етапі розслідування незаконного заволодіння військовослужбовцем зброєю, бойовими припасами та вибуховими речовинами, а також визначення діяльності слідчого щодо їх провадження.

Виклад основного матеріалу. Особливості підготовки і проведення окремих слідчих (розшукових) дій посідають важливе місце в методиці розслідування незаконного заволодіння військовослужбовцем зброєю, бойовими припасами та вибуховими речовинами. Тому цілком обґрунтованою є пропозиція А.Ф. Волобуєва щодо виділення у стру-

© Єфімов М.М., 2018

ктурі кожної методики розслідування особливостей тактики проведення окремих слідчих дій як її самостійного структурного елемента [1]. Такий підхід цілком успішно використовується українськими криміналістами, якими підготовлено велику кількість праць з методики розслідування окремих видів злочинів.

Вивченням кримінальних проваджень, розпочатих за ст. 410 КК України, нами було встановлено, що на початковому етапі розслідування кримінальних правопорушень зазвичай проводяться такі СРД: огляд місця події – проводився у 67 % випадків, допит потерпілих та свідків – 100 %, допит підозрюваного – 36 %, обшук – 47 %. Тепер перейдемо до висвітлення конкретних процесуальних дій.

Як стверджує ряд авторів, огляд місця події – це слідча дія, яка полягає у безпосередньому сприйнятті об'єкта з метою виявлення слідів та інших речових доказів, з'ясування обставин події, а також обставин, що мають значення у справі [4, с. 217].

Під час розслідування цієї категорії кримінальних правопорушень можуть проводитися такі огляди: місця події, ділянок місцевості та приміщень поза місцем події, предметів і документів, тіла живих осіб (освідування).

Розглянемо кожен з них окремо. Погоджуйтесь з Є.І. Макаренком, огляд місця події ми визначаємо як невідкладну слідчу дію, спрямовану на безпосереднє встановлення, сприйняття, дослідження та фіксацію обстановки місця події (стану, властивостей і ознак матеріальних об'єктів, що перебувають на місці події), слідів злочину та інших фактичних даних, які в сукупності дозволяють зробити ґрунтовний висновок про характер, механізм та мотиви злочину, особу злочинця та інші обставини, які підлягають доказуванню у разі порушення в подальшому кримінальної справи і провадження дізнання чи досудового слідства [6, с. 7].

Розслідування фактів незаконного заволодіння військовим майном, як доречно наголошує М.І. Карпенко, зазвичай розпочинається з огляду місця події, допиту очевидців чи свідків, яким відомі певні обставини вчиненого злочину, допиту підозрюваного, встановлення майнової шкоди, завданої державі, чи ступеня насильства щодо потерпілого. Огляд місця події необхідний у тих випадках, коли відомо лише місце заподіяння матеріальної шкоди і знайдено чи вилучено предмети та елементи військового майна. У ході цієї слідчої дії фіксується місце події, предмети військового майна, що стали об'єктом злочинних дій, які оглядаються і додаються до протоколу огляду, що проводиться з дотриманням вимог ст. 237 КПК України 2012 р. У разі заподіяння тілесних ушкоджень потерпілому проводять його освідування [2, с. 86].

Одразу після підготовчих дій розпочинається безпосередній огляд місця події, під час якого діяльність слідчого набуває дослідницького характеру. На даному етапі головною особливістю аналізованої дії є визначення її меж. Помилку у їх визначенні, на чому наголошує К.О. Чаплинський, припускаються у випадках механічного фіксування слідів і обстановки на місці події, хоча саме характер події та обстановка визначають у кожному конкретному випадку межі території, яку потрібно ретельно оглянути. Через необґрунтоване звуження меж залишаються без огляду ті ділянки місцевості, на яких можуть бути об'єкти, безпосередньо пов'язані зі злочином [9, с. 25].

При вивченні кримінальних проваджень, розпочатих за ст. 410 КК України, було встановлено, що під час проведення огляду місця події, дійсно, припускаються таких помилок. Вони мають місце здебільшого внаслідок фіксування слідів та обстановки на місці події без їх осмислення, тоді як характер подій і обстановка визначають у кожному конкретному випадку межі території, яка повинна ретельно оглядатися. Адже специфіка розслідування незаконного заволодіння військовослужбовцем зброєю, бойовими припасами та вибуховими речовинами полягає у тому, що злочинці іноді переміщуються досить значною територією протягом певного проміжку часу.

У робочому етапі огляду можна виділити оглядову і детальну стадії. Під час оглядової стадії слідчий отримує уявлення про характер події, встановлює положення предметів і явищ, аналізує їх взаємозв'язок. Після цього визначає межі огляду, порядок руху учасників огляду та методи дослідження окремих елементів та обстановки в цілому. По закінченні загального огляду слідчий переходить до детального, під час якого: об'єкти (кожен окремо) ретельно і детально оглядаються; живаються усі заходи з виявлення і вилучення слідів злочину; перевіряються дані загального огляду.

Важливе значення при проведенні огляду має також і його послідовність. На нашу думку, слідчий, залежно від ситуації, що склалася, повинен самостійно вирішувати питання про застосування того чи іншого методу огляду місця події. Однак під час розслі-

дування незаконного заволодіння військовослужбовцем зброєю, бойовими припасами та вибуховими речовинами найбільш доречним та поширеним є концентричний метод огляду місця події.

Підсумовуючи, необхідно зазначити, що досягнення мети огляду можливе за умови своєчасного його проведення, використання різноманітних тактичних прийомів та методів. Для визначення послідовності проведення огляду необхідно враховувати слідчу ситуацію, що склалася, і використовувати наявну інформацію про вчинений злочин, визначаючи найбільш ймовірні місця знаходження слідів.

Способи вчинення незаконного заволодіння військовослужбовцем зброєю, бойовими припасами та вибуховими речовинами зазвичай є повноструктурними, тобто складаються з підготовки, безпосереднього вчинення діяння та приховування речових доказів. Тому доречно зазначити, що злочинці під час здійснення останньої складової можуть приховувати знаряддя злочину, речі, здобуті злочинним шляхом, предмети зі слідами злочину. Саме тому проведення обшуку за наявності для того підстав є не тільки правом, але й обов'язком слідчого.

Значення обшуків у розслідуванні незаконного заволодіння військовослужбовцем зброєю, бойовими припасами та вибуховими речовинами зумовлене тим, що нерідко їх результати містять початкові відомості, які доводять причетність осіб до злочинних дій і можуть бути основою висунення криміналістичних версій та планування розкриття злочинів. Крім того, усі виявлені під час обшуку матеріальні сліди злочину можна порівняти з інформацією, отриманою під час проведення слідчих оглядів. Взагалі обшук, як стверджує К.О. Чаплинський, – це слідча дія, змістом якої є примусове обстеження приміщень і споруд, ділянок місцевості, окремих громадян з метою відшукування і вилучення предметів, що мають значення для справи, а також виявлення розшукуваних осіб [10, с. 71].

За кримінальними правопорушеннями, кваліфікованими відповідно до ст. 410 КК України, може виникати необхідність у проведенні обшуку за місцем проживання підозрюваного. Під час розслідування незаконного заволодіння військовослужбовцем зброєю, бойовими припасами та вибуховими речовинами обшуки за місцем проживання підозрюваного проводяться відразу після його затримання, що дозволяє виявити і вилучити знаряддя злочину, речі і цінності, здобуті злочинним шляхом, та інші предмети й документи, які мають значення для справи. Отримана інформація у сукупності з іншими доказами може сприяти слідчому встановити істину у справі.

Розглядаючи допит потерпілого та свідків при розслідуванні незаконного заволодіння військовослужбовцем зброєю, бойовими припасами та вибуховими речовинами, слід зазначити, що взагалі допит є найбільш поширеною слідчою дією, за допомогою якої збирається інформація при розслідуванні кримінальної справи. Водночас допит – одна з найскладніших слідчих дій, адже для її успішного проведення і отримання позитивних результатів слідчі повинні володіти законами мислення, логічних методів і прийомів, даних психології й тактичних прийомів допиту, розроблених криміналістикою.

Допит можна визначити, на думку М.О. Янкового, як регламентований кримінально-процесуальним законом процес специфічної вербальної взаємодії з допитуваним, під час якої слідчий (дознавач, прокурор, суддя), використовуючи законні практичні прийоми і методи психологічного впливу, отримує від допитуваного і фіксує у протоколі усну інформацію про відомі йому обставини, що мають значення для розслідування злочину [11, с. 190]. Розслідуючи злочини, в яких не встановлено осіб, які їх учинили, слідчий, як зазначає О.В. Лускатов, переважно допитує свідків і потерпілих. Особа, що має кримінально-процесуальний статус підозрюваного, фігурує в таких справах значно рідше [5, с. 145].

Загалом допит складається з трьох частин: підготовки до допиту, безпосереднього допиту та фіксації результатів допиту. Підготовчий етап проведення допиту заснований на загальних правилах проведення цієї дії. Тому, не заглиблюючись у судження різних науковців, наведемо комплекс організаційних і тактичних заходів, що пропонує здійснити при підготовці до даної слідчої дії, наприклад, А.Ф. Волобуєв:

- ретельне, повне і всебічне вивчення матеріалів кримінальної справи;
- визначення черговості допиту (тобто кола осіб, які підлягають допиту та послідовності їх проведення);
- одержання інформації про допитувану особу;
- ознайомлення з деякими спеціальними питаннями;
- запрошення осіб, участь у допиті яких є обов'язковою;

- планування допиту;
- визначення часу і місця проведення допиту;
- підготовка робочого місця для проведення допиту [3, с. 295–297].

Під час робочого етапу бажано встановити зі свідком психологічний контакт. Після цього йому пропонують розповісти все, що йому відомо у справі. Свідок у вигляді вільної розповіді розповідає все, що йому відомо. Найчастіше вільна розповідь, як зазначає О. Олійник, не надає вичерпної інформації. Адже свідок може не надавати значення яким-небудь відомим йому обставинам, вважаючи їх неістотними для слідства, а тому не згадує про них. Іноді свідок не вміє точно сформулювати думку, забуває щось тощо. У цьому випадку застосовують такий риторичний прийом, як допит у формі запитань» [7, с. 31]. І дійсно, при розслідуванні незаконного заволодіння військовослужбовцем зброєю, бойовими припасами та вибуховими речовинами не всі свідки розуміють важливість тих чи інших обставин для розслідування.

Серед тактичних прийомів, що найбільш доцільно використовувати під час допиту свідків у справах досліджуваної категорії, потрібно виділити швидкий темп допиту. Прискорення темпу допиту створює дефіцит часу, позбавляючи допитуваного можливості ретельно обґрунтовувати кожну відповідь, посилюючи емоційну напругу свідка, у зв'язку з чим недобросовісні свідки часто надають правдиві показання. Одразу слід зауважити, що даний тактичний прийом потрібно використовувати й з огляду на індивідуальні особливості свідка (характер, темперамент тощо).

Для успішного проведення допиту необхідно встановити психологічний контакт з допитуваною особою. Адже спілкування під час допиту, як доречно зазначає Л.Д. Удалова, ускладнюється тим, що допит є специфічною формою спілкування, у процесі якої громадяни, які перебувають у сфері досудового розслідування та судового розгляду справи, входять у безпосередній контакт з представниками слідчих та судових органів, які наділені владними повноваженнями» [8, с. 134]. Тому важливим є вміння слідчого викликати прихильність у свідка або сформулювати між учасниками допиту обстановку довіри. Не можна забувати, що кожен свідок є особистістю, у зв'язку з чим необхідним є вибір індивідуального шляху до встановлення з ним психологічного контакту.

Висновок. Підводячи підсумок, необхідно зазначити, що до початкових слідчих (розшукових) дій під час розслідування незаконного заволодіння військовослужбовцем зброєю, бойовими припасами та вибуховими речовинами необхідно віднести огляд, обшук, допит потерпілих та свідків. Для визначення послідовності проведення огляду необхідно враховувати слідчу ситуацію, що склалася, і використовувати наявну інформацію про вчинений злочин, визначаючи найбільш ймовірні місця знаходження слідів. Обшук дає змогу виявити матеріальні докази, які в подальшому можуть стати основою для пред'явлення обвинувачення підозрюваній особі. Використання різних тактичних прийомів при проведенні обшуку дозволяє підвищити його ефективність. Допит свідків та потерпілих під час розслідування незаконного заволодіння військовослужбовцем зброєю, бойовими припасами та вибуховими речовинами, має центральне значення на початковому етапі розслідування. В більшості випадків він є найбільш інформаційно наповненою СРД, за допомогою якої визначаються напрямки подальшого провадження.

Бібліографічні посилання

1. Волобуєв А. Ф. Проблеми методики розслідування розкрадань майна у сфері підприємництва. URL: http://www.pravo.vuzlib.net/book_z1295_page_20.html
2. Карпенко М. І. Окрема методика розслідування злочинів, передбачених ст. 410 Кримінального Кодексу України. *Юридична наука*. № 1. 2014. С. 78-91.
3. Криміналістика: підручник / В.Д. Берназ, В.В. Бірюков, А.Ф. Волобуєв; за заг. ред. А.Ф. Волобуєва. Харків: ХНУВС, 2001. 666 с.
4. Криміналістика: підручник. За ред. В.Ю. Шепітька. Київ, 2001. 682 с.
5. Лускатов О. В. Теорія та практика розслідування нерозкритих злочинів минулих років: монографія. Дніпропетровськ: Дніпроп. Держ. ун-т внутр. Справ, 2008. 192 с.
6. Макаренко Є. І. Огляд місця події: довідник дільничного інспектора міліції. Дніпропетровськ: Юридична академія МВС, 2004. 210 с.
7. Олійник О. Допит свідка і потерпілого. *Віче: громадсько-політичне і теоретичне видання*. 2009. № 21. С. 30-33.
8. Удалова Л. Д. Деякі проблеми допиту інформатора в кримінальному судочинстві України. *Вісник Лузанської академії внутрішніх справ*. 2003. № 1. С. 133-137.
9. Чаплинський К. О. Організаційно-тактичні основи проведення слідчого огляду. *Криміналістичний вісник*. № 1(15). 2011. С. 22-29.

10. Чаплинський К. О. Тактика проведення окремих слідчих дій: монографія. Дніпропетровськ: Дніпроп. Держ. ун-т внутр. Справ, 2006. 306 с.

11. Янковий М. О. Генезис поняття та сутність допиту. *Науковий вісник Київського нац. ун-ту внутр. Справ.* 2007. № 5. С.185-187.

Надійшла до редакції 22.03.2018

SUMMARY

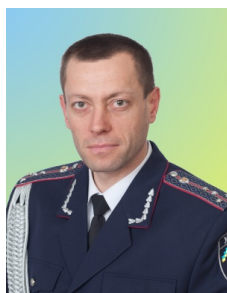
Yefimov M.M. Features of investigation (search) action at the initial stage of investigation of misappropriation by serviceman of weapons, ammunition and explosives. The scientific article is devoted illumination of some aspects of the investigation of the illegal seizure by a serviceman of weapons, combat supplies and explosives. The urgent investigating acts are examined, and the activity of the investigator by carry out urgent investigating acts by the investigation is examined too.

It has been concluded that initial investigations (investigatory actions) during investigations of the illegal seizure by a serviceman of weapons, war materials and explosives include the inspection, search, questioning of victims and witnesses. In order to determine the sequence of the survey, it is necessary to take into account the current situation of the investigation and to use available information about the crime committed, identifying the most likely locations of traces. The search makes it possible to identify material evidence that may later serve as a basis for bringing charges against a suspect.

Keywords: *serviceman, tactical operations, urgent investigating acts, investigating acts.*

* * *

УДК 343.98

Плетенець В.М. ©

кандидат юридичних наук, доцент
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

DOI: 10.31733/2078-3566-2018-1-160-163

ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ НЕВЕРБАЛЬНОЇ ІНФОРМАЦІЇ У ПОДОЛАННІ ПРОТИДІЇ ДОСУДОВОМУ РОЗСЛІДУВАННЮ

Стаття присвячена особливостям використання невербальної інформації в ході подолання протидії кримінальному судочинству взагалі та досудовому розслідуванню зокрема. Наголошується, що пошук індикаторів, котрі свідчать про вплив на відповідних учасників, має здійснюватись постійно, у тому числі із використанням знань відповідних спеціалістів.

Ключові слова: *невербальна інформація, подолання протидії, кримінальне судочинство, досудове розслідування.*

Постановка проблеми. Вмінню спілкуватись, при проведенні слідчих (розшукових) дій правоохоронцями наділяється значної уваги. Так, більшість слідчих (97 %) в ході інтерв'ю наголосили, що ця навичка є запорукою отримання необхідної інформації, вирішення конфліктних ситуацій, успіху розслідування. У той же час лише близько 31 % вказаних працівників використовують в ході розслідування можливості не вербальної інформації.

На питання про джерела отримання знань про «мову тіла» більшість слідчих визначала, що знає про неї з власного досвіду (45 %), літератури, зокрема психології (27 %), від колег (21 %), перегляду відповідних фільмів (17 %). Наведені відомості вказують, що провідна роль в діяльності правоохоронців надається вербальній складовій спілкування.

Однак, за деякими даними у процесі взаємодії людей від 60 до 80 % інформації передається невербальними засобами вираження. При цьому тільки 7 % корисної інформації передається в ході спілкування за допомогою слів; до 38 % - за допомогою звуків і

© Плетенець В.М., 2018

інтонації; понад 55 % - жестами і позою, рухами тіла, переміщеннями в просторі і т. п. За іншими джерелами, в процесі спілкування 65 % інформації передається з використанням невербальних засобів, а на проголошення слів звичайна людина в середньому витрачає не більше 10-11 хвилин на день [1].

За такої ситуації у слідчих виникають труднощі з отриманням позитивних результатів розслідування, а у випадку протидії з боку зацікавлених осіб дані умови стають ще більш несприятливими.

Про це свідчать статистичні дані Генеральної прокуратури України, згідно з якими за 2013 рік було зареєстровано 563560 кримінальних правопорушень, у 2014 – 529139, у 2015 році – 515648, у 2016 – 592604 у 2017 – 523911. Заслужують на увагу й кількість проваджень, за якими встановлено винуватців. Так, у 2013 р повідомлення про підозру було оголошено у 223561 випадків, у 2014 – 185723, у 2015 – 177356, у 2016 – 159480, у 2017 – 198 477 [2].

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Проблемам використання невербальної інформації під час розслідування приділено увагу у працях видатних науковців, зокрема: Л.Ю. Ароцкера, В.П. Бахіна, Р.С. Белкіна, О. П. Ващук, А.Я. Вишинського М.І. Єнікеєва, Ю. Б. Комаринської, Я. В. Комісарової, В.О. Коновалової, В.М. Кудрявцева, М.Ю. Кучерявої, І. П. Осипенко, В.А. Пантелєєва, М.В. Салтевського, І.Ю. Солдатової, О.Б. Соловйова, М.С. Строговича, Л.Д. Удалової, В.Ю. Шепітько та багатьох інших.

Метою даної статті є висвітлення можливостей використання невербальної інформації у подоланні протидії досудовому розслідуванню.

Виклад основного матеріалу. Розглядувані дослідження, значною мірою ґрунтуються на даних психології, в якій виділяються в якості засобів спілкування різноманітні знакові системи: мова, оптико-кенетична система знаків (жести, міміка, пантоміміка), пара- і екстралінгвістичні системи (інтонація, немовні вкраплення в мову), просторово-часові системи організації спілкування та «контакт очима» [3, с. 214].

Джерелами невербальної інформації слід вважати: 1) усну мову учасника слідчих дій, зокрема, такі його індивідуальні особливості, як висота голосу, діапазон звукових частот, резонанс, темп і контроль мови, її інтенсивність тощо; 2) обличчя (відповідно елементами невербальної інформації є почервоніння або збліднення шкіри обличчя, рух лицевих м'язів, гримаси тощо); 3) очі (певне інформативне значення матимуть такі елементи невербальної інформації, як зменшення, розширення, закривання зіниць, підведення очей у певному напрямку при відповіді на питання та ін.); 4) руки та інші частини тіла, зокрема, жести, тремтіння рук, прагнення їх «сховати», проступання поту на частинах тіла тощо; 5) поведінка, рухи тіла допитуваного як інформативний прояв його стану та реакцій; 6) запах людини, її одяг (його вигляд, становище, наявність чи відсутність певного стилю) та інші супутні речі (браслети, ланцюжки, сумки, документи, ін.) [4, с.176]. Подібний перелік джерел невербальної інформації наводить і С.М.Лозова [5].

При цьому важливим є не тільки знання джерел невербальної інформації, а можливість її використання у розслідуванні кримінальних правопорушень.

Так, знання слідчим особливостей невербальної інформації може сприяти у розпізнанні правдивості свідчень допитуваної особи, що зумовлено здатністю цієї інформації: 1) виражати те саме значення, що й мова; 2) передувати значенню, що передається мовою; 3) виражати протилежне змісту мови значення; 4) підкреслювати окрему частину вербального тексту; 5) замінювати окрему фразу чи слово; 6) заповнювати паузу мовчання, вказуючи на наміри допитуваного продовжити після пошуку ним потрібних слів, висловів тощо; 6) регулювати потік мови та зберігати контакт між допитуваним і слідчим [6].

На думку М.П. Яблокова, за інтонаціями, експресивними рухами допитуваних слідчий може дійти висновку щодо правдивості отриманих відомостей [7, с. 301-302].

Однак, слідчий може стикнутись і з протилежною позицією осіб, зокрема «показною любов'язністю, радістю», намаганнями приховати справжній настрій, ставлення до розслідування.

Ці та інші прояви необхідно ретельно аналізувати з позиції того, чого своєю поведінкою намагається досягти відповідний учасник. Правоохоронцям варто усвідомлювати, що кінцевою метою злочинців, переважно, є уникнення кримінальної відповідальності, а проміжними: вплив на добросовісних учасників для відмови їх від раніше даних свідчень, витраш часу для ґрунтовної розробки алібі та позиції захисту, формування у

слідчого сумнівів щодо правильності обрання напрямку розслідування тощо.

Недостатній рівень цих знань та навичок їх використання, обумовлюють труднощі в орієнтуванні слідчого у ситуації, що може призвести до невиправданих витрат часу сил та засобів.

Невербальна інформація може використовуватися під час будь-яких процесуальних дій. Однак, найбільш широко – в ході проведення: допитів, слідчих експериментів, обшуків, пред'явлення для впізнання.

Невербальна інформація відіграє велику роль уже на етапі підготовки до проведення допиту, у процесі вивчення слідчим даних щодо кримінального провадження, відомостей щодо особи допитуваного тощо. У межах цього попереднього вивчення зовнішніх і внутрішніх складових допитуваного, у тому числі завдяки постійному аналізу його емоційного стану, слідчий отримує відомості не тільки про зовнішній, уявний образ допитуваного (який він охоче сам демонструє), а й про його справжній, внутрішній світ [8, с. 84].

Отримані в ході підготовки до проведення процесуальних дій відомості про відповідних осіб мають використовуватись з метою встановлення ділових стосунків, закладення підґрунтя для подальшого не тільки продуктивного розслідування, а й своєчасного отримання відомостей про тиск з боку зацікавлених осіб.

Так, коли слідчий сприймається як представник держави, який відповідально ставиться до виконання своїх посадових обов'язків, учасники розслідування можуть повідомити про факт впливу на них відповідних осіб, зазвичай, не для протоколу.

Лише в одиничних випадках ці учасники погоджуються на відстоювання своїх прав та документальне оформлення факту впливу на них з боку зацікавлених осіб. Однак, за відсутності достатніх доказів, зазначений факт залишається недоведеним, а в осіб, котрі стали його жертвами формується враження або про корумпованість, або – безсилля, неспроможність правоохоронних органів їх захистити.

У той же час більша частина учасників замовчують перед слідством прояви тиску на них з боку зацікавлених осіб. Про цей факт слідчий може припустити спостерігаючи за змінами у поведінці, настрої відповідного учасника. Так, вагання особи, наприклад при пред'явленні для впізнання, не настільки рішучий настрої, як до проведення одночасного допиту двох чи більше вже допитаних осіб, невпевнена поведінка, ухиляння від давання розгорнутих відповідей на питання, замовчування раніше висвітлених у первинних слідчих (розшукових) діях даних або їх перекручування, зміна свідчень, відмова від участі у процесуальних діях тощо. У випадку ж коли зміни у поведінці спостерігаються у декількох учасників, факт тиску має виступати одна з ключових причин у поясненні цих обставин.

Пошук індикаторів, що свідчать про вплив на відповідних учасників, має здійснюватись постійно. Однак, за недостатнього рівня володіння знаннями та навичками використання невербальної інформації, слідчому доцільно залучати спеціалістів.

Як наголошує В.В. Коваленко спеціаліст-психолог, спостерігаючи за поведінкою допитуваного, може побачити його реакції на поставлене питання чи пред'явлений доказ, непомітні для слідчого, та звернути на це його увагу. Науковець радить перед допитом надавати психологу для ознайомлення матеріали справи, що характеризують допитуваного, оскільки той, усвідомивши предмет допиту може деякою мірою спрогнозувати поведінку останнього, допомогти сформулювати питання, визначити їх послідовність [9, с. 214–215].

При цьому слідчий, у випадку виявлення факту дачі неправдивих свідчень, одразу може уточнити їх причину та, на підставі цієї інформації, скоригувати хід слідчої (розшукової) дії.

Окрім залучення відповідного фахівця слідчому доцільно здійснювати відео фіксацію ходу проведення відповідних слідчих (розшукових) дій.

На думку О. Клевцова, знання методики мови жестів корисно застосовувати для перегляду відеозапису слідчих дій [10, с. 61].

У випадку ж, коли зазначений факт виявляється вже під час перегляду відеозапису ходу слідчої (розшукової) дій, фахівець може виявити невідповідність вербальної та невербальної інформації відповідного учасника, вказати на ці прояви та дати щодо них коментар. Таким чином слідчий може засвоїти нові для себе знання з невербальної інформації та більш результативно їх використовувати в своїй діяльності.

Ця інформація може бути використана для аналізу та побудови припущень про

причини зайнятої учасником відповідної позиції, обрання слідчим найбільш раціонального способу дій, застосування тактичних комбінацій у ході подальшого розслідування, внесення зміни у план розслідування та проведення окремих слідчих (розшукових) дій.

Висновки. Все зазначене дозволяє наголосити на необхідності приділення більшої уваги можливостям отримання невербальної інформації. За недостатнього рівня володіння навичками виявлення та аналізу невербальної інформації, мають використовуватися знання фахівців відповідного профілю.

Зафіксований за допомогою відеозапису хід проведення процесуальної дії може бути проаналізований на предмет дачі неправдивих свідчень відповідним учасником.

Виявлення подібних фактів має використовуватися у побудові припущень про їх причини, зокрема й про тиск з боку зацікавлених осіб, а також більш виваженого підходу до проведення з відповідним учасником процесуальних дій, коригування плану розслідування.

Подальші наші досліджень спрямовуватимуться у напрямку розширення можливостей використання невербальної інформації у подоланні протидії кримінальному судочинству.

Бібліографічні посилання

1. Зейкан Я. П. Методика перехресного допиту в суді / Я. П. Зейкан. – Х. : Фактор, 2016. – 192 с.
2. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення України: електронний ресурс режим доступу : <http://www.gp.gov.ua/ua/stat.html>
3. Краткий психологический словарь / Под ред. А.В. Петровского, М.Г. Ярошевского. – М. Политиздат, 1985. — 431 с.
4. Матюшкова Т.П. При значення невербальної інформації при проведенні окремих слідчих дій / Т.П. Матюшкова // Слідча діяльність: проблеми теорії та практики: Матер. Наук-практ. Конф. Та круглого столу (м. Дніпропетровськ, ДДУВС, 22 і 26 травня 2008 р.). – Д.: Дніпроп. Держ. Ун-т внутр. справ, 2008. – 228 с.
5. Лозовая С.Н. Некоторые аспекты распознавания лжи при производстве вербальных следственных действий / С.Н. Лозовая // Форум права. – 2008. - № 3. – С. 256 – 260.
6. Удалова Л.Д. Теорія та практика отримання вербальної інформації у кримінальному процесі України: Монографія. – К.: Вид. ПАЛИВОДА А.В., 2005.- 324 с.
7. Криминалистика: Учебник / Отв. Ред. Н.П. Яблоков. – М.: Юристъ, 2001. – 718 с.
8. Экман П. Психология эмоций / П. Экман ; пер. с англ. В. Кузин. – СПб. : Питер, 2010. – 336 с.
9. Коваленко В.В. Застосування науково-технічних засобів спеціалістами при проведенні слідчих дій: монографія / В.В. Коваленко; МВС України, Луган. Держ. Ун-т внутр. Справ. – Луганськ: РВВ ЛДУВС, 2007. – 248 с.
10. Клевцов О. Мова жестів як нетрадиційне знання в розслідуванні злочинів / О. Клевцов // Право України. – 1998. – №4. – С. 58–61.

Надійшла до редакції 21.02.2018

SUMMARY

Pletenets V.M. Features of the use of un verbal information are in overcoming of counteraction to pre-trial investigation. The article is devoted to peculiarities of use of non-verbal information in the course of overcoming the counteraction to criminal justice in general and pre-trial investigation in particular. On the basis of the study, attention is paid to the fact that investigators do not pay enough attention to non-verbal information and its use in the investigation. In such a situation, investigators have difficulties obtaining positive results of the investigation, and in the case of counteraction from stakeholders, these conditions become even more unfavorable. It is substantiated that this is one of the reasons for the unsatisfactory state of the fight against crime.

The focus is on the fact that the insufficient level of this knowledge and the skills of their use leads to difficulty in guiding the investigator in a situation that can lead to unnecessary time expenditures of forces and means. Nonverbal information may be used during any procedural steps. However, the most widely - during the conduct of interrogations, investigative experiments, searches, presentations for identification. It is noted that the search for indicators indicating the impact on the relevant participants should be carried out on a permanent basis. However, due to the lack of knowledge of the skills and skills of using non-verbal information, it is advisable to involve

Attention is drawn to the expediency of video recording of the process of conducting procedural actions for further analysis on the subject of false testimony by the relevant participant.

The discovery of such facts should be used to build assumptions about their causes, including the pressure from stakeholders, as well as a more balanced approach to the conduct of the party involved in the proceedings, adjustment of the investigation plan.

Key words: *nonverbal information, counteraction, criminal justice, pre-trial investigation.*

ТЕОРЕТИКО-ПРИКЛАДНІ АСПЕКТИ ЗАСТОСУВАННЯ ТИМЧАСОВОГО ДОСТУПУ ДО РЕЧЕЙ І ДОКУМЕНТІВ

Обґрунтовано необхідність у положеннях чинного КПК України передбачити тлумачення терміна «обґрунтована підозра», оскільки він стосується до всіх заходів забезпечення кримінального провадження. Доведено, що метою застосування такого заходу забезпечення кримінального провадження як тимчасовий доступ до речей і документів є забезпечення дієвості кримінального провадження, а не збирання доказів. До того ж процесуальний порядок розгляду слідчим суддею клопотання про застосування тимчасового доступу до речей та документів, повинен передбачити чіткі строки розгляду такого клопотання слідчим суддею.

Ключові слова: тимчасовий доступ до речей та документів, заходи забезпечення кримінального провадження, слідчий суддя.

Постановка проблеми. Чинний КПК України для забезпечення дієвості кримінального провадження передбачає право слідчого, прокурора ознайомитися з речами, документами, які цікавлять слідство, зробити з їх копії, і у разі такої необхідності вилучити їх у особи, у володінні якої знаходяться речі і документи, що цікавлять слідство. Серед загальних правил забезпечення кримінального провадження існує вимога, за якою не допускається застосування заходів забезпечення кримінального провадження, якщо слідчий, прокурор не доведе слідчому судді, що існує обґрунтована підозра щодо вчинення кримінального правопорушення такого ступеня тяжкості, що може бути підставою для застосування заходів забезпечення кримінального провадження.

Водночас у положеннях КПК не визначено зміст терміна «обґрунтована підозра» та її основні складові, хоча вказаний термін має безпосереднє відношення до всіх заходів забезпечення кримінального провадження (ст. 132 КПК).

Відсутність тлумачення обґрунтованої підозри та незакріплення основних її складових у положеннях КПК дозволить на свій розсуд кожному уповноваженому суб'єкту кримінального процесу тлумачити зміст та межі обґрунтування такої підозри на свій розсуд, перетворювати їх на свій лад або зовсім ігнорувати.

У межах вказаного заходу забезпечення кримінального провадження існує нагальна потреба проаналізувати основні його положення, теорію та практику його застосування, у тому числі практику розгляду слідчими суддями таких клопотань.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Дослідженням заходів забезпечення кримінального провадження займалися такі вчені: І. В. Глов'юк, Ю. М. Грошевий, О. М. Гумін, О. В. Калиновський, М. П. Климчук, О. І. Коровайко, М. А. Погорецький, В. В. Рожнова, Л. Д. Удалова та ін. Однак в умовах продовження реформування та внесення змін до кримінального процесуального законодавства окремі аспекти провадження цього заходу забезпечення кримінального провадження залишаються актуальними і вимагають відповідного дослідження.

Метою даного дослідження є теоретико-прикладні питання застосування слідчим, прокурором, слідчим суддею тимчасового доступу до речей і документів.

Виклад основного матеріалу. З метою запобігання і подолання негативних обставин, що перешкоджають або можуть перешкоджати вирішенню завдань кримінального провадження, забезпеченню його дієвості, чинним КПК України передбачено заходи (примусового характеру) забезпечення кримінального провадження, які застосовуються за наявності підстав та в порядку, встановленому законом [1, с.120].

Реалізуючи функцію судового контролю за законністю прийнятих рішень органами досудового слідства та прокурором, саме слідчий суддя з метою дотримання прав і свобод осіб у кримінальному провадженні уповноважений давати дозвіл у вигляді ухвали на здій-

снення процесуальних дій, які обмежують конституційні права і свободи особи. Одним із заходів, які несуть такі обмеження, є тимчасовий доступ до речей і документів.

Порядок виконання тимчасового доступу до речей і документів передбачає необхідність надання слідчому можливості ознайомитися з речами, документами, які цікавлять слідство, зробити з їх копії, і у разі такої необхідності вилучити їх у особи, у володінні якої знаходяться речі і документи, що цікавлять слідство. Водночас особа, у володінні якої знаходяться речі і документи, зобов'язана надати можливість стороні кримінального провадження ознайомитися з ними у разі прийняття слідчим суддею, судом рішення про тимчасовий доступ до речей та документів.

За загальними вимогами підставами застосування заходів забезпечення кримінального провадження є такі: 1) існування обґрунтованої підозри щодо вчинення кримінального правопорушення такого ступеня тяжкості, що може бути підставою для застосування таких заходів; 2) потреба досудового розслідування виправдовує такий ступінь втручання у права і свободи особи, про який ідеться у клопотанні слідчого, прокурора; 3) завдяки застосуванню такого заходу може бути виконане завдання, для виконання якого слідчий, прокурор звертається із клопотанням.

Обов'язок доведення існування вищезазначених підстав (обставин) законодавець покладає на слідчого, прокурора, який звертається із відповідним клопотанням. Водночас поняття «обґрунтована підозра» на сьогодні не визначено у нашому національному законодавстві, а тому, виходячи з положень, закріплених у ст. 17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» [2], слід враховувати позицію Європейського суду з прав людини, відображену, зокрема, у пункті 175 рішення від 21 квітня 2011 року у справі «Нечипорук і Йонкало проти України», відповідно до якої «термін «обґрунтована підозра» означає, що існують факти або інформація, які можуть переконати об'єктивного спостерігача в тому, що особа, про яку ідеться, могла вчинити правопорушення» [3].

Враховуючи, що узагальнення судової практики має істотне значення для забезпечення однакового застосування норм законів України та для досягнення завдань кримінального провадження, з урахуванням необхідності дотримання та належної реалізації прав усіх учасників кримінального провадження, в межах вказаного заходу забезпечення кримінального провадження існує нагальна потреба проаналізувати судову практику розгляду слідчими суддями таких клопотань.

Так, за статистичними даними щодо заходів забезпечення кримінального провадження, які застосовувалися у період з січня 2014 року по вересень 2016 року в Україні, необхідно констатувати, що одним із найбільш розповсюджених заходів є тимчасовий доступ до речей і документів [4].

Вказаний захід забезпечення кримінального провадження полягає в наданні стороні кримінального провадження особою, у володінні якої знаходяться такі речі і документи, можливості ознайомитися з ними, зробити їх копії та, у разі прийняття відповідного рішення слідчим суддею, судом, вилучити їх (здійснити їх виїмку). Тобто законодавець поставив один із основних акцентів не на вилученні документів – здійснення їх виїмки, а на отриманні при необхідності їх копій. Вказане необхідно враховувати при підготовці клопотання про надання тимчасового доступу до речей та документів, тобто в першу чергу розглядати питання про отримання копій документів та їх огляд на підставі ст. 237 КПК.

Крім цього, необхідно враховувати, що, відповідно до п. 7 ст. 237 КПК, при огляді слідчий, прокурор або за їх дорученням залучений спеціаліст має право проводити вимірювання, фотографування, звуко- чи відеозапис, складати плани і схеми, виготовляти графічні зображення оглянутого місця чи окремих речей, виготовляти відбитки та зліпки, оглядати і вилучати речі і документи, які мають значення для кримінального провадження.

Доступ заборонено до речей і документів, перелік яких зазначено у ст. 161 КПК, зокрема це: листування або інші форми обміну інформацією між захисником та його клієнтом або будь-якою особою, яка представляє його клієнта, у зв'язку з наданням правової допомоги; об'єкти, які додані до такого листування або інших форм обміну інформацією.

Доступ особи до речей і документів, які містять охоронювану законом таємницю, здійснюється в порядку, визначеному законом. *До охоронюваної законом таємниці, яка міститься в речах і документах, належать: 1) інформація, що знаходиться у володінні*

засобу масової інформації або журналіста і надана за умови нерозголошення авторства або джерела інформації; 2) відомості, які можуть становити лікарську таємницю; 3) відомості, які можуть становити таємницю вчинення нотаріальних дій; 4) конфіденційна інформація, у тому числі така, що містить комерційну таємницю; 5) відомості, які можуть становити банківську таємницю; 6) особисте листування особи та інші записи особистого характеру; 7) інформація, яка знаходиться в операторів та провайдерів телекомунікацій, про зв'язок, абонента, надання телекомунікаційних послуг, у тому числі отримання послуг, їх тривалості, змісту, маршрутів передавання тощо; 8) персональні дані особи, що знаходяться в її особистому володінні або в базі персональних даних, яка знаходиться у володільця персональних даних; 9) державна таємниця.

Доступ до речей і документів, що містять відомості, які становлять державну таємницю, не може надаватися особі, що не має до неї допуску відповідно до вимог закону (ч. 6 ст. 163 КПК).

Згідно з положеннями Інформаційного листа Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 04 квітня 2013 року № 511-550/0/4-13, однорідні питання, які потрібно з'ясувати в рамках одного кримінального провадження шляхом застосування одного або різних видів заходів забезпечення, пов'язаних між собою (при цьому необхідність з'ясування таких питань обґрунтовується однаковими обставинами), можуть ініціюватися слідчим (прокурором) у рамках одного клопотання та вирішуватися слідчим суддею в одній ухвалі [5].

Вказаний підхід доцільно застосовувати для розгляду клопотань про надання тимчасового доступу до документів, які знаходяться в операторів і провайдерів телекомунікацій та містять інформацію про зв'язок, абонента, надання телекомунікаційних послуг, у тому числі отримання послуг, їх тривалість, зміст, маршрути передавання тощо (ст. 159, п. 7 ч. 1 ст. 162 КПК). У вищезазначеному Листі також сказано, що застосування стороною кримінального провадження такого способу збирання доказів, як вилучення речей чи документів (ч. 7 ст. 163 КПК) під час отримання доступу до речей і документів може здійснюватися у випадках, якщо: 1) особа, у володінні якої знаходяться речі або документи, не бажає добровільно передавати їх стороні кримінального провадження, або є підстави вважати, що вона не здійснить таку передачу добровільно після отримання відповідного запиту чи намагатиметься змінити або знищити відповідні речі чи документи; 2) речі та документи згідно зі ст. 162 КПК містять охоронювану законом таємницю, і таке вилучення необхідне для досягнення мети застосування цього заходу забезпечення.

В інших випадках сторона кримінального провадження може вилучити та отримати речі або документи за умови їх добровільного надання володільцем без застосування процедури тимчасового доступу до речей і документів.

Із змісту ст.ст. 160–163 КПК випливає декілька видів клопотань: 1. Про тимчасовий доступ до речей і документів (перебувають або можуть перебувати у володінні відповідної фізичної або юридичної особи самі по собі або в сукупності з іншими речами і документами кримінального провадження, у зв'язку з яким подається клопотання, мають суттєве значення для встановлення важливих обставин у кримінальному провадженні, чи не становлять собою або не включають речей і документів, які містять охоронювану законом таємницю); 2. Про тимчасовий доступ до речей і документів, які містять охоронювану законом таємницю, в тому числі і державну таємницю (перебувають або можуть перебувати у володінні відповідної фізичної або юридичної особи; самі по собі або в сукупності з іншими речами і документами кримінального провадження, у зв'язку з яким подається клопотання, мають суттєве значення для встановлення важливих обставин у кримінальному провадженні)¹.

За доступом до речей і документів, що містять відомості, які становлять державну таємницю, не може звертатися особа, що не має до неї допуску відповідно до вимог закону.

Строк дії ухвали слідчого судді, суду про тимчасовий доступ до речей і документів не може перевищувати одного місяця з дня її постановлення (п. 7 ч. 1 ст. 164 КПК).

Алгоритм дій слідчого при вирішенні питання про тимчасовий доступ до речей та документів, має такі етапи та складові: 1) слідчий вносить клопотання (до якого додається витяг з ЄРДР та копії відомостей, що підтверджують знаходження речей та доку-

¹ При цьому слідчий має довести можливість використання як доказів відомостей, що містяться в цих речах і документах, та неможливість іншим способом довести обставини, які передбачається довести за допомогою цих речей і документів.

ментів, які цікавлять слідство і перебувають за конкретною адресою у володінні конкретної особи) про тимчасовий доступ до речей та документів, що погоджується з прокурором, який є процесуальним керівником у вказаному кримінальному провадженні¹; 2) клопотання та копії доданих до нього матеріалів слідчий зшиває, складає опис та надає на реєстрацію до канцелярії суду першої інстанції за місцем територіальної юрисдикції; 3) у разі задоволення вказаного клопотання слідчим суддею, слідчий самостійно протягом 30 днів (строк дії ухвали) здійснює виїзд за місцем знаходження майна чи документів, на тимчасовий доступ до яких було отримано дозвіл у слідчого судді; 4) але у необхідних випадках слідчий має право *в порядку ст. 40 КПК України доручити іншим працівникам ОВС здійснити ознайомлення, копіювання чи у передбачених випадках вилучення речей та документів, зазначених в ухвалі. У такому разі він складає доручення, додає до нього ухвалу суду та направляє до конкретного підрозділу для виконання.*

Слід зазначити, що у ході здійснення тимчасового доступу до речей чи документів, особа, яка виконує ухвалу (слідчий, інший працівник ОВС за дорученням слідчого), зобов'язана ознайомити особу, у володінні якої знаходяться речі та документи, з оригіналом ухвали, надати їй копію вказаної ухвали, про що особа розписується на оригіналі документа. За результатами тимчасового доступу до речей та документів складається протокол тимчасового доступу до речей та документів, а в разі їх вилучення складається і опис вилучених речей та документів, копія якого надається особі, в якій їх вилучили. Усі вилучені речі та документи повинні відповідним чином упакуватися та опечатуватися.

При необхідності вилучені речі та документи можуть бути повернуті власнику, про що складається протокол про повернення тимчасово вилучених речей та документів.

Результати аналізу судової практики свідчать про те, що з клопотаннями про тимчасовий доступ до речей і документів, як правило, звертається сторона кримінального провадження з боку обвинувачення, а саме, слідчі та прокурори, в той час як випадки звернення до слідчих суддів з такими клопотаннями сторони кримінального провадження з боку захисту (перш за все це стосується захисників підозрюваних), є поодинокими, незважаючи на те що закріплення в КПК норми, яка надає стороні кримінального провадження з боку захисту таке право, було спрямоване на впровадження механізму реалізації змагальності сторін та свободи в поданні ними до суду своїх доказів, і у доведенні перед судом їх переконливості [6].

Водночас слід зазначити, що КПК України, визначаючи порядок та підстави застосування тимчасового доступу до речей і документів, не регламентує строків розгляду слідчим суддею клопотання про застосування цього заходу забезпечення кримінального провадження. А втім, відповідно до ч. 1 ст. 114 КПК для забезпечення виконання сторонами кримінального провадження вимог розумного строку слідчий суддя, суд має право встановлювати процесуальні строки у межах граничного строку, передбаченого цим кодексом, з урахуванням обставин, встановлених під час відповідного кримінального провадження.

Враховуючи закріплення у КПК двох порядків розгляду слідчим суддею, судом клопотання про тимчасовий доступ до речей і документів, встановлювати процесуальні строки їх розгляду доцільно виходячи з таких аспектів. По-перше, оскільки після отримання клопотання про тимчасовий доступ до речей і документів слідчий суддя здійснює судовий виклик особи, у володінні якої знаходяться речі та документи, то у цьому випадку доцільно призначити клопотання до розгляду у строк, який необхідний для отримання особою повістки про судовий виклик; по-друге, якщо стороною, яка звернулася з клопотанням, доведено наявність достатніх підстав вважати, що існує реальна загроза зміни або знищення речей чи документів, і клопотання розглядається слідчим суддею без виклику особи, у володінні якої вони знаходяться, то, враховуючи реальну загрозу зміни або знищення речей і документів, відповідне клопотання має бути розглянуто слідчим суддею невідкладно.

Щодо мети здійснення тимчасового доступу до речей і документів, то слід враховувати положення ч. 2 ст. 93 КПК, згідно з яким сторона обвинувачення здійснює збирання доказів шляхом проведення слідчих (розшукових дій), витребування та отримання

¹ Таке клопотання погоджується в трьох екземплярах, один екземпляр знаходиться в матеріалах кримінального провадження, другий – направляється разом з необхідними матеріалами до суду, третій – залишається прокурору для долучення до матеріалів наглядового провадження.

від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій, службових та фізичних осіб речей, документів, відомостей, висновків експертів, висновків ревізій та актів перевірок, проведення інших процесуальних дій, передбачених КПК. А тому у клопотанні не можна зазначати, що його задоволення слідчим суддею дозволить отримати певні докази по кримінальному провадженню. Оскільки отримання, збирання доказів, у тому числі і речових, відбувається через провадження слідчих (розшукових) дій, зокрема, і шляхом вилучення речей і документів у ході огляду, проведення обшуку. А тимчасовий доступ до речей і документів – це захід забезпечення кримінального провадження, а не слідча (розшукова) дія. До того ж, відповідно до ч. 1 ст. 223 КПК, саме слідчі (розшукові) дії є діями, спрямованими на отримання (збирання) доказів або перевірку вже отриманих доказів у конкретному кримінальному провадженні. А тому мета збирання доказів не властива для заходів забезпечення кримінального провадження, їх метою у даному випадку є забезпечення дієвості кримінального провадження. Порушення вказаних вимог дає слідчому судді право не задовольняти клопотання слідчого, у тому числі і з підстав, зазначених у ч. 4 ст. 132 КПК, за якою для оцінки потреб досудового розслідування слідчий суддя зобов'язаний врахувати можливість без застосовуваного заходу забезпечення кримінального провадження отримати речі і документи, які можуть бути використані під час судового розгляду для встановлення обставин у кримінальному провадженні.

Враховуючи необхідність оперативного вирішення питань, які порушуються стороною кримінального провадження ув клопотанні про тимчасовий доступ до речей і документів, доцільним є виклик особи, у володінні якої знаходяться речі чи документи, за допомогою такого способу виклику, передбаченого ч. 1 ст. 135 КПК, який би давав змогу якомога швидше довести до адресата інформацію про місце, час та день розгляду клопотання.

Водночас, якщо проаналізувати вимоги до змісту цього клопотання (ст. 160 КПК), то можна побачити відсутність законодавчої вимоги стосовно питань надання у клопотанні інформації про прізвище, ім'я, по батькові фізичної особи або найменування юридичної особи, які мають надати доступ до речей і документів. Між тим в ухвалі слідчого судді ці відомості мають бути обов'язково зазначені (ст. 164 КПК).

Крім того, п. 4 ч. 2 ст. 160 КПК наголошує, що у клопотанні про тимчасовий доступ до речей і документів повинні бути зазначені підстави вважати, що речі і документи перебувають або можуть перебувати у володінні відповідної фізичної або юридичної особи. До того ж, згідно з п. 1 ч. 5 ст. 163 КПК, слідчий суддя, суд постановляє ухвалу про надання тимчасового доступу до речей і документів, якщо сторона кримінального провадження у своєму клопотанні доведе наявність підстав вважати, що ці речі або документи перебувають чи можуть перебувати у володінні відповідної фізичної або юридичної особи. Водночас закон зобов'язує слідчого суддю здійснити і судовий виклик такої особи (ч. 1 ст. 163 КПК).

Таким чином, створюється ситуація, за якої слідчий суддя має повне право при надходженні клопотань, у яких відсутня інформація про прізвище, ім'я, по батькові фізичної особи або найменування юридичної особи, відмовити у задоволенні такого клопотання, оскільки, по суті, без зазначення особи, яка має надати доступ до речей та документів, клопотання не може бути визнано обґрунтованим. А враховуючи те, що, на відміну від закріпленого у КПК порядку розгляду клопотання про тимчасове обмеження у користуванні спеціальним правом, відсторонення від посади, арешт майна законодавець не передбачив у повноваженнях слідчого судді вимоги повертати клопотання про тимчасовий доступ до речей та документів у разі його невідповідності встановленим критеріям. То, у подібних випадках, слідчий суддя має право постановляти ухвалу про відмову у задоволенні клопотання, а не про його повернення.

Висновки. Таким чином, для більш чіткого врегулювання питань щодо запровадження такого заходу забезпечення кримінального провадження, як тимчасовий доступ до речей та документів, доцільно, по-перше, в положеннях КПК визначити зміст терміна «обґрунтована підозра», оскільки цей термін має стосуватися всіх заходів забезпечення кримінального провадження (ст. 132 КПК); по-друге, метою застосування такого заходу забезпечення кримінального провадження як тимчасовий доступ до речей і документів є забезпечення дієвості кримінального провадження, а не збирання доказів, оскільки ця мета властива слідчим (розшуковим) діям. Порушення вказаних вимог, дає слідчому судді право не задовольняти клопотання слідчого; по-третє, у порядку розгляду слідчим

суддею клопотання про застосування тимчасового доступу до речей та документів, передбачити чіткі строки розгляду такого клопотання слідчим суддею; і останнє – передбачити в положеннях КПК щодо змісту цього клопотання необхідність надання інформації про прізвище, ім'я, по батькові фізичної особи або найменування юридичної особи, які мають надати доступ до речей і документів.

Бібліографічні посилання

1. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар: у 2 т. О. М. Бандурка, С. М. Блажівський, С. П. Бурдоль та ін.; за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, А. В. Портнова. Харків: Право, 2012. Т. 1. 367 с.
2. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини: Закон України від 23 лютого 2006 року. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3477-15/>
3. Рішення Європейського суду у справі «Нечипорук і Йонкало проти України» від 21 квітня 2011 року. URL: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/974_683/page
4. Статистична інформація Генеральна прокуратура України. URL: <http://gp.gov.ua/ua/stat.html>.
5. Про деякі питання порядку застосування запобіжних заходів під час досудового розслідування та судового провадження відповідно до Кримінального процесуального кодексу України: Лист Вищого Спеціалізованого Суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ № 511-550/0/4-13 від 2013 року. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v0511740-13/page>.
6. Вищий Спеціалізований Суд України: узагальнення судової практики щодо розгляду слідчими суддями клопотань про застосування заходів забезпечення кримінального провадження від 07.02.2014 р. URL: <http://zib.com.ua/>.

Надійшла до редакції 27.03.2018

SUMMARY

Fedchenko V. M. Theoretical applicable aspects of use of temporary access to items and documents. The necessity in the provisions of the current Criminal Procedural Code of Ukraine to justify the interpretation of the term "reasonable suspicion" has been substantiated, since it concerns all measures to ensure criminal proceedings. It has been proved that the purpose of using such a measure to provide criminal proceedings as temporary access to items and documents is to ensure the effectiveness of criminal proceedings, rather than the gathering of evidence. In addition, the procedural order for consideration by the investigating judge of a petition for the use of temporary access to things and documents should provide for clear time limits for considering such a petition by the investigating judge.

Keywords: *temporary access to items and documents, measures to ensure criminal proceedings, investigator judge.*

УДК 343.985

Демідова В. В. ©

ад'юнкт
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

DOI: 10.31733/2078-3566-2018-1-169-173

КРИМІНАЛІСТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЖОРСТОКОГО ПОВОДЖЕННЯ З ТВАРИНАМИ: ПОНЯТТЯ ТА СУТНІСТЬ

Визначено елементний склад криміналістичної характеристики жорстокого поводження з тваринами. Охарактеризовано предмет злочинного посягання в аналізованих злочинах, обстановка злочину, способи його учинення та слідова картина.

Ключові слова: *криміналістична характеристика, жорстоке поводження з тваринами, методика розслідування злочинів.*

Постановка проблеми. Сучасний стан злочинів у сфері жорстокого поводження з тваринами в Україні демонструє тенденції до поступового зростання. Це обумовлює вжиття заходів як правового, так і неправового характеру, які направлені на попередження та розслідування кримінальних правопорушень. Ключове місце у боротьбі зі злочинністю займає процес розслідування злочинів, який без належного криміналістичного забезпечення часто буває неефективним та безрезультатним. Розслідування жор-

© Демідова В.В., 2018

токого поведження з тваринами, як і будь-яка окрема криміналістична методика, має свою структуру, важливим та невід'ємним елементом якої є криміналістична характеристика злочину.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Вагомий внесок у розвиток визначення поняття та структури криміналістичної характеристики злочинів внесли такі вчені: В. П. Бахін, І. Ф. Герасімов, М. В. Салтевський, І. А. Возгрін, О. М. Васильєв, В. Ю. Шепітько та інші. Однак вищезазначені вчені досліджували загальне розуміння криміналістичної характеристики, а особливості криміналістичної характеристики жорстокого поведження з тваринами досліджені не достатньо.

Мета. Здійснити дослідження щодо комплексного підходу визначення криміналістичної характеристики жорстокого поведження з тваринами, враховуючи різноманітність думок вчених та емпіричного матеріалу відповідно до потреб сьогодення.

Виклад основного матеріалу. Криміналістична характеристика злочинів вважається однією з основних категорій криміналістики та є невід'ємною частиною розслідування злочинів. Крім того, вона дає уявлення про окремі елементи вчиненого суспільно небезпечного діяння. Ми підтримуємо позицію науковців, які вважають, що криміналістична характеристика допомагає суб'єкту, який проводить досудове розслідування, виокремити найбільш значущі елементи у вчиненому злочинному діянні, зв'язати їх з іншими елементами та визначити закономірності даних зв'язків [14, с. 353]. Одними з перших у науковий обіг категорію «криміналістична характеристика злочину» ввели Л. О. Сергєєв та О. Н. Колесніченко. Останній зазначав, що криміналістична характеристика – це система відомостей про криміналістично значимі ознаки злочину цього виду, що відображає закономірні зв'язки між ними і служить побудові та перевірці слідчих версій для вирішення основних завдань розслідування [8, с. 10, 14].

У свою чергу, Л. О. Сергєєв пояснював її суть через такі елементи: спосіб вчинення злочину; умови, за яких вчиняється злочин; особливості обстановки; обставини, пов'язані з об'єктами посягань; властивості суб'єктів злочинів; зв'язок одних злочинів та правопорушень з іншими; взаємозв'язок між зазначеними групами [10, с. 412]. Згодом роль криміналістичної характеристики злочину в науці та практиці ставала предметом жвавих дискусій вчених-криміналістів.

В науковій літературі існують різноманітні підходи до розуміння криміналістичної характеристики. Так, А. Г. Філіпов зазначає, що криміналістичні характеристики видів та груп злочинів дають можливість у стислому вигляді показати криміналістичну сутність того чи іншого виду або групи злочину. При вивченні криміналістики такі дані необхідні, і замінити типову криміналістичну характеристику в цьому відношенні нічим [17, с. 347]. Але конкретного визначення щодо поняття криміналістичної характеристики в юридичній літературі поки що немає.

Так, Р. С. Белкін запропонував взагалі вилучити термін «криміналістична характеристика злочину», через те, що він не виправдав очікувань в частині його використання у практичній діяльності. Дискусії по даному питанню були викликані низкою суб'єктивних та об'єктивних причин, до яких належать новизна даної категорії, відсутність чітко сформованої структури; наявність конкуруючих понять, таких як: «кримінально-правова характеристика» та «обставини, що підлягають доказуванню у кримінальному процесі», які означають одне й те саме явище, але створюють підґрунтя для подальших суперечок, виключно у сфері термінології [7, с. 147].

Стосовно структури криміналістичної характеристики, то слід наголосити, що науковці по-різному розглядають її кількісне наповнення. Так, В. К. Гавло виділив такі елементи криміналістичної характеристики: а) ситуація, що виникла перед вчиненням злочину; б) спосіб злочину (підготовка, вчинення, приховування); в) слідча реальна ситуація, що склалася на момент відкриття кримінального провадження; г) ситуація розслідування на початковому етапі, на момент пред'явлення обвинувачення та після нього [1, с. 123].

У свою чергу, М. В. Салтевський, здійснивши аналіз структури криміналістичної характеристики, зробив висновок, що найчастіше вчені-криміналісти виділяють елементи, які можна узагальнити чотирма основними: а) предмет злочинного посягання; б) спосіб вчинення злочину; в) слідча картина; г) особа злочинця [3, с. 130–133].

Значення криміналістичної характеристики злочинів полягає у тому, що для слідчих вона є особливим банком даних, який включає в себе декілька видів цінної довідкової криміналістичної інформації, яка необхідна для успішної організації та планування

розкриття, розслідування та попередження кримінальних правопорушень [12, с. 256].

Боротьба із жорстокістю стосовно тварин набуває все більшого розголосу в суспільстві, що стає важливим фактором у політичному, економічному та соціальному житті багатьох країн. Наприклад, Німеччина стала першою у світі країною, де права тварин з 2002 року захищаються Конституцією [9]. За новими законами заборонено (в деяких випадках – обмежено) використання тварин для випробувань косметичних засобів, побутової хімії і ліків. Тварини в Німеччині захищаються Законом про захист тварин (Tierschutzgesetz). Існує також Розпорядження з утримання собак (Hundeverordnung). У Німеччині існує професія "Захисник тварин", а також діє спеціальна галузь права – "Права тварин" (Tierrechte). У цій області працюють адвокати, які можуть не тільки допомогти в разі порушення прав господарів тварин або у випадках знущання над тваринами, але і допомогти при придбанні тварин.

Законодавство про захист тварин встановлює штрафні санкції в разі порушення правил поводження з тваринами. Так, якщо тварину викидають на вулицю, а така форма поведінки порівнюється до знущання над тваринами, накладається штраф 25000 євро. Якщо з яких-небудь причин немає можливості тримати вдома тварину, то за чинним законодавством її слід віднести до притулку. Держава прагне зменшити чисельність народжених тварин навіть серед професійних заводчиків, які перебувають в офіційно зареєстрованих організаціях – їм надаються квоти, перевищувати які вони не мають права. Акти жорстокості до тварин караються тюремним ув'язненням терміном від трьох місяців до трьох років, а також штрафом у розмірі від 3000 до 160.000 євро.

В Німеччині нараховується 5,3 млн. собак, при цьому вигул четвероногих без повідка дозволяється лише у спеціально відведених місцях. І це правильно, адже навіть якщо собака не агресивна, а просто хоче пограти, все одно є небезпека того, що вона, наприклад, може злякати або штовхнути дитину. Крім того, породи собак, які належать до небезпечних на вулиці повинні знаходитися в наморднику. Німці відповідально ставляться до утримання собак бійцівських порід. Так, для можливості завести тварину такої породи необхідно отримати спеціальну ліцензію, подібну до тієї, яку отримують на носіння зброї.

Згідно зі статистикою Euromonitor International, в Австрії, населення якої складає 8 млн. осіб, мешкають 630 тисяч домашніх собак та 1,7 млн. кішок. Однак завести та утримувати тварину в Австрії не так просто. По-перше, чистокровних домашніх тварин можна придбати у спеціалізованих розплідниках. Але часто австрійці віддають перевагу тваринам, які утримуються у притулках. Найвідоміші притулки у Відні – Animalhope Nitra та Animalcare International, в які привозять тварин для «усиновлення» з країн, де менше розвинуті служби захисту тварин. Перед тим як взяти тварину, необхідно пройти співбесіду зі співробітниками притулку. Усі тварини, які утримуються в даному закладі, вже мають мікрочип, пройшли вакцинацію та антигельмінтну обробку. Однак «усиновлення» вихованців з притулку коштує від 200 до 300 євро. В Австрії всі тварини у віці 3 місяців повинні бути зареєстровані за місцем мешкання свого хазяїна, для чого вживлюється під шкіру тварині мікрочип. Реєстрація проводиться або в місцевій раді або в магістраті.

Цікаво, що особам, які уперше реєструють собаку, впродовж 1 року необхідно пройти інформаційний курс початкового собаководільця вартістю 30–40 євро. По закінченні навчання видається сертифікат, який необхідно надати в магістрат. Також у Відні діє ліцензування на утримання собак, для отримання якого необхідно пройти тест [3].

27 травня 2004 року парламентом Австрії було прийнято один з найпрогресивніших в Європі законів щодо захисту тварин. Тепер злочином вважатиметься утримання курчат в тісних клітках, обрізання собакам хвоста і вух, зв'язування домашньої худоби тугими мотузками. Також, згідно з новим законом, категорично заборонено використовувати диких тварин у цирках, не можна тримати собаку на ланцюгу, нашийнику-зашморгу або використовувати у дворі так званий «невидимий паркан», який б'є тварину струмом, якщо вона перетинає певну лінію. Крім того, заборонено тримати щенят і кошенят в задушливих вітринах зоомагазинів. Порушникам закону загрожує штраф у розмірі від 2 до 15 тис. доларів, також влада залишає за собою право відбирати тварину у її власника [6].

Законодавство Іспанії про охорону тварин включає в себе все розмаїття нормативних актів – від законів, що забезпечують однаковість регулювання на всій території держави: Про правовий режим тримання потенційно небезпечних тварин, Про мережі національних парків, Про збереження дикої фауни в зоологічних парках, Про історичну

спадщину Іспанії – до відомчих актів, один з яких затверджено Королівським декретом від 27 серпня 1982 року № 2816/1982 Загальний регламент міністерства внутрішніх справ. Даний нормативно-правовий акт встановлює політику щодо видовищ та інших рекреаційних заходів.

27.09.2016 року в Мадриді відбувся суд, який засудив до 1 року позбавлення волі з позбавленням права займатися пов'язаною з тваринами роботою впродовж 3 років двох робітників ферми за знущання та жорстоке вбивство свиней. Останні залізними ломачами протикали тварин, які потерпали від болю, били їх по голові, і при цьому сміялися та знімали на відео [4].

У більшості автономних співтовариств заборонено публічні видовища, чия основа складають бої різних видів тварин, в ході яких тварини можуть страждати. Особливим чином забороняються собачі бої. Північні бої допустимі в місцях розведення, проте забороні піддається участь в них селекційних і експортованих порід. Голубині бої допускаються з дозволу Державної ради, якщо мають характер спортивних змагань та проводяться під егідою відповідних федерацій. Разом з тим ні в якому разі не забороняються традиційні видовищні заходи, зокрема бої биків (проте кориди повинні проводитися у встановлених законом рамках з попереднього дозволу компетентного в питаннях видовищних заходів органу Департаменту).

Як бачимо, в Іспанії разом із сильною нормативною базою щодо захисту прав тварин до сих пір існує національна традиція – кориди. Так, 13 травня 2017 року вулицями столиці Іспанії пройшли тисячі противників кориди. Учасники вимагали скасування жорстокої національної традиції. Захисники прав тварин та громадяни Іспанії, які приєдналися до них, вийшли на вулиці Мадрида висловити протест з приводу традиційного в країні бою биків – кориди. «Кориди – це насильство, і ви можете його зупинити», – говорили плакати протестувальників. На думку активістів, кориди – одна з найбільш кричущих форм жорстокого поводження з тваринами. Верхом мистецтва матадора вважається вбивство бика одним ударом, однак перш ніж тварина гине від удару рапірою в серце, воно вже виявляється змученою численними ранами. Таким чином, учасники акції вимагали заборони бою биків на законодавчому рівні [5].

Україна у 2006 році прийняла Закон «Про захист тварин від жорсткого поводження», яким почали врегульовуватися питання жорсткого поводження з домашніми, сільськогосподарськими, мисливськими, безпритульними тваринами та тваринами, які використовуються під час проведення наукових дослідів, в освітньому процесі та при організації розваг. Крім того, 22 червня 2017 року Верховна Рада України посилила покарання за жорстоке поводження з тваринами відповідно до законопроекту № 5119-1 Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо запровадження гуманного ставлення до тварин». Згідно з цим Законом жорстоким поводженням з тваринами вважаються дії, внаслідок яких тварина була покалічена або вбита. Також під дію Закону підпадає нацькування однієї тварини на іншу чи публічний заклик до жорстокого поводження з тваринами. За ці дії передбачено арешт на строк до 6 місяців або обмеження волі на строк до 3 років. Для порівняння, раніше в Україні такі дії карались штрафом або арештом на строк до 6 місяців. Крім того, ті самі дії, вчинені у присутності малолітнього чи неповнолітнього, відтепер караються обмеженням волі на строк від 3 до 5 років або позбавленням волі на строк від 3 до 5 років. Водночас, якщо дії проти тварин «були вчинені з особливою жорстокістю» або щодо 2 і більше тварин, або повторно, або групою осіб, або вчинені активним способом – вони караються позбавленням волі на строк від 5 до 8 років [13].

Формуючи елементний склад видових криміналістичних характеристик злочинів рекомендується підбирати елементи, які б працювали на здійснення основної функції криміналістичної характеристики, тобто були б значущими для розроблення методики розкриття та розслідування даного виду кримінального правопорушення [11, с. 97]. Крім того, необхідно, щоб елементи криміналістичної характеристики визначали криміналістично значущі дані для розслідування більшості видів даної категорії злочину, тобто відповідали вимогам типовості та містили інформацію про ознаки злочину [17, с. 63].

Методика розслідування жорстокого поводження з тваринами ще не сформована, тому виникає закономірне питання про створення криміналістичної характеристики даної категорії злочину. Загалом, криміналістичну характеристику жорстокого поводження з тваринами можна визначити як систему відомостей про криміналістично значущі ознаки жорстокого поводження з тваринами, яка відображає закономірні зв'язки між ними і

служує побудові та перевірці слідчих версій для вирішення основних завдань досудового розслідування.

Здійснивши аналіз матеріалів вітчизняної судової практики та наукової літератури, можна виділити структурні елементи криміналістичної характеристики жорстокого поводження з тваринами: предмет та обстановка вчинення злочину, спосіб вчинення злочину, знаряддя та «слідова картина» жорстокого поводження з тваринами, а також характеристика особи злочинця.

Висновки. Підводячи підсумки, зазначимо, що криміналістична характеристика жорстокого поводження з тваринами є важливою частиною окремої криміналістичної методики, яка включає в себе систему даних про типові ознаки аналізованого злочину. Криміналістична характеристика злочину, передбаченого ст. 299 КК України, має свій специфічний зміст, який визначається особливостями даних стосовно способів і знарядь учинення злочину, предмета та обстановки вчинення злочину, особи злочинця, а також відмінною від усіх інших злочинів «слідовою картиною». Таким чином, запропонована криміналістична характеристика злочину, пов'язаного з жорстоким поводженням з тваринами, містить необхідну криміналістично значиму інформацію, яка буде врахована при створенні методики розслідування злочинів, пов'язаних із жорстоким поводженням з тваринами.

Бібліографічні посилання

1. Гавло В. К. К вопросу о криминалистической характеристике преступлений (Статья первая). Вопросы повышения борьбы с преступностью. – Томск, 1980. – 123 с.
2. [Електронний ресурс] : <https://www.tupa-germania.ru/byt/nemtsy-i-domashnie-zhivotnye.html>
3. [Електронний ресурс] : <https://immigrant-austria.com/blog/pets-in-austria/>
4. [Електронний ресурс] : https://ria.ru/world/20160927/147796672_2.html
5. [Електронний ресурс] : <https://regnum.ru/news/2274464.html>
6. [Електронний ресурс] : <http://zooforum.ru/index.php?showtopic=46815>
7. Журавель В.А. Криміналістичні методики: сучасні наукові концепції : монографія / В.А. Журавель. – Х. : Апостіль, 2012. – 302 с.
8. Колесниченко А.Н. Научные и правовые основы расследования отдельных видов преступлений : автореферат дис. ... докт. юрид. наук / А.Н. Колесниченко. – Х., 1967. – 21 с.
9. Конституція Німеччини [Електронний ресурс] : http://www.1000dokumente.de/?c=dokument_de&dokument=0014_gru&object=translation&l=ru
10. Криміналістика : учебник / Л.Я. Драпкин, В.Н. Карагодин. – М. : 2011. – 768 с.
11. Лекции по криминалистике / рук. авт. кол. и отв. ред. В.П. Лавров. – М., 1992. – 129 с.
12. Мухин Г. Н. О прикладном значении некоторых дискуссионных понятий в теории криминалистики // Уголовно-процессуальные и криминалистические чтения : материалы междунауч.-практ. интернет-конф. – Иркутск : Изд. БГУЭП, 2012. – С. 252–258.
13. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо запровадження гуманного ставлення до тварин : Закон України від 22 чер. 2017 р. [Електронний ресурс] : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2120-19>
14. Прохоров М. С. Криминалистическая характеристика преступлений // Изв. Рос. гос. педагог. ун-та. им. А.И. Герцена. – 2008. – С. 353.
15. Рубцов И. И. Криминалистическая характеристика преступлений: генезис, понятие, проблемы / под ред. И.А. Возгрин. – СПб., 2002. – 174 с.
16. Салтевський М. В. Криміналістика (у сучасному викладі) : підручник / М.В. Салтевський. – К. : Кондор, 2008. – 588 с.
17. Филиппов А. Г. Заметки на полях (о статьях Г.К. Захарова и С.Н. Чурилова) // Проблемы криминалистики. Избранные статьи. – М., 2007. – С. 343–349.

Надійшла до редакції 07.02.2018

SUMMARY

Demidova V.V. Criminalistic characteristics of cruel treatment with animals: concept and essence. In this article, the elements of the criminal characterization of the crime provided for in Art. 299 of the Criminal Code of Ukraine, as an object of criminal procedural cognition. The criminalistic characterization of crimes plays an important role in the development of methods for investigating crimes. The author reveals the content of cruel treatment with animals, determines the elemental composition of the forensic characteristics of the crime being analyzed, and also analyzes the components of this characteristic on the materials of criminal practice.

The article describes the subject of criminal encroachment in cruel treatment of animals, the situation of the crime, the methods of its commission and the trail picture. So, the author comes to a conclusion about the importance of developing this characteristic in the field of ensuring the investigation of crimes that encroach on public order and morality.

Keywords: forensic characteristic, ill-treatment of animals, method of investigation of crimes.

СУТНІСТЬ ТА СИСТЕМА КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ ЗЛОЧИНІВ, ПОВ'ЯЗАНИХ ЗІ СТВОРЕННЯМ АБО УТРИМАННЯМ МІСЦЬ РОЗПУСТИ І ЗВІДНИЦТВОМ

Розглянуто деякі аспекти розслідування злочинів, пов'язаних зі створенням або утриманням місць розпусти і звідництвом. Акцентовано увагу на ролі і місці криміналістичної характеристики зазначених кримінально караних діянь у методиці їх розслідування.

Ключові слова: створення або утримання місць розпусти, звідництво, криміналістична характеристика, кримінальне правопорушення.

Постановка проблеми. Для того щоб розслідування злочину мало ефективний результат і злочинна діяльність була припинена, необхідно ще до початку досудового розслідування чітко уявляти модель вчиненого злочину. Тільки це дозволяє грамотно визначити конкретні процесуальні цілі розслідування, обрати способи доказування, спланувати і вчасно провести необхідні для цього слідчі (розшукові) дії та негласні слідчі (розшукові) дії. Тому ефективне вирішення проблем, що розглядаються, можливе лише за умов вивчення, аналізу та узагальнення особливостей злочинів, пов'язаних з проституцією, систематизації знань про механізм і криміналістичну характеристику їх як різновидів об'єктів криміналістичної систематизації. Це, безумовно, сприятиме проведенню всебічного, повного та неупередженого досудового розслідування кримінальних правопорушень, віднесених до підслідності слідчих Національної поліції у порядку, передбаченому КПК України, якісному проведенню слідчих (розшукових) дій, у тому числі негласних слідчих (розшукових) дій, у діяльності слідчих органів і оперативних підрозділів.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. У закономірному процесі розвитку наукової думки криміналістична характеристика злочинів стала предметом досліджень та суперечок багатьох відомих учених. Значну увагу цій проблемі надавали Р.С. Белкін, О.М. Васильєв, В.К. Гавло, І.Ф. Герасимов, М.В. Салтєвський, І.П. Пантелеєв, М.О. Селіванов, В.Г. Танасевич, В.П. Бахін, В.К. Лисиченко, В.Ю. Шепітько, Н.І. Клименко, А.В. Іщенко, В.С. Кузьмічов, А.В. Старушкевич та ін. Але в їх роботах не розглядалася сутність та система криміналістичної характеристики злочинів, пов'язаних зі створенням або утриманням місць розпусти і звідництвом.

Метою даної статті є дослідження криміналістичної характеристики злочинів, пов'язаних зі створенням або утриманням місць розпусти і звідництвом.

Виклад основного матеріалу. Злочин, як суспільно небезпечне діяння, вивчається окремими юридичними науками і саме тому його ознаки досліджуються та описуються залежно від потреб певної науки. Саме тому характеристика злочину в межах конкретної науки може бути кримінально-правовою, кримінально-процесуальною, кримінологічною, криміналістичною тощо. Перш ніж розпочати дослідження криміналістичної характеристики створення або утриманням місць розпусти і звідництва, належить стисло розглянути окремі наукові положення щодо теоретичної моделі криміналістичної характеристики злочину.

Водночас слід зазначити, що у свій час з'явилося окреме бачення щодо проблематики криміналістичної характеристики злочинів. Так, Р.С. Белкін досить критично висловився щодо практичного значення криміналістичної характеристики, зазначив, що криміналістична характеристика втратила своє значення в теорії криміналістики і практичній діяльності правоохоронних органів, не виправдала надій, які покладалися на неї вченими і практиками, і з реалії перетворилася на «фантом криміналістики» – ілюзію [2, с. 220-224].

У наукових працях багатьох криміналістів сучасний стан наукової розробки криміналістичної характеристики окремих видів злочинів знаходить як критичні зауваження, так і підкреслена її методична значущість, необхідність подальшого розвитку та вдосконалення її структури.

Проблема криміналістичної характеристики злочинів залишається актуальною в дослідженнях науковців-криміналістів, насамперед в Україні та Росії.

На думку О.Н. Колесніченка криміналістична характеристика злочинів – це система відомостей про криміналістично значимі ознаки злочинів даного виду, що відображає закономірні зв'язки між ними і служить побудові і перевірці слідчих версій для вирішення основних завдань розслідування [8, с. 30].

П.Д. Біленчук вважає, що криміналістична характеристика – це модель системи зведених відомостей про криміналістично значимі ознаки виду, групи або конкретного злочину [3, с. 359].

Криміналістична характеристика визначається як система відомостей про певні види злочинів, ознаки суб'єкта злочину, його мотиви, предмет посягання, обстановку, злочинні способи, які мають значення для виявлення і розкриття таких діянь криміналістичними засобами, прийомами та методами [10, с. 144].

На думку інших вчених, криміналістична характеристика – це своєрідна інформаційна модель, що являє собою якісно-кількісний опис типових ознак конкретного виду (групи) злочинів [11, с. 252]. Безумовно, можна вести мову і про криміналістичні характеристики конкретних злочинів. В даному випадку буде вестись лише про обставини одного злочину, які можуть бути цілком нетиповими. Для науки криміналістики такі випадки, переважно, не становлять особливого інтересу, оскільки її прийоми та рекомендації розраховані саме на обставини типові, характерні для певних видів та груп злочинів.

Криміналістична характеристика, як кримінально-правова й кримінологічна, містить у собі інформацію про злочин у цілому, а також елементи, що його складають (об'єкт і об'єктивну сторону, суб'єкт і суб'єктивну сторону). На відміну від інших характеристик, вона являє собою, по-перше, систему тільки криміналістично значимих відомостей про ознаки злочину, а не будь-яких однакових для всіх видів злочинів. У межах певного виду вони можуть сприяти його розкриттю. По-друге, відомості про ознаки елементів злочину описують на якісно-кількісному рівні. Таким чином, підвищується практичне значення даної категорії криміналістики. Виходячи із цього, даний термін одержав поширення у практиці і науковій літературі [14, с. 32].

В.К. Гавло вважає, що «криміналістична характеристика злочину являє собою стислий й точний опис головних відмінних рис, якостей та ознак того чи іншого виду (групи) злочинів, структурну основу якого складають дані про механізм злочинного діяння в цілому із зазначенням місця, часу, способу підготовки, вчинення та приховування злочину, особи винного, характеру вини, мотивів і наслідків злочину, доказів, що є типовими, обставин, що сприяли вчиненню злочину. У криміналістичну характеристику входять, як зазначає вчений далі, фактичні дані, які вказують на те, що саме типово для даного виду (групи) злочинів і які його відмінності [4, с. 30]. На наш погляд, з В.К. Гавло належить цілком погодитись, оскільки одним із елементів криміналістичної характеристики злочину він вважає характер вини. Водночас це стосується кримінально-правової характеристики злочину, тобто предмета доказування, а криміналістична характеристика злочину повинна охоплювати всі його елементи.

Аналіз визначених понять криміналістичної характеристики дозволяє дійти висновку, що поряд із наявними відмінностями у визначенні понять, думки більшості авторів з питань про сутність й зміст криміналістичної характеристики злочину здебільшого співпадають.

Таким чином, більшість криміналістів сутність криміналістичної характеристики розуміють як систему (сукупність) криміналістично значимих ознак злочину або відомостей (інформації, даних) про такі ознаки [5, с. 98].

Водночас криміналістичній характеристиці, як будь-якій системі, властиві:

- 1) наявність структурних елементів;
- 2) зв'язок між елементами;
- 3) цілісність системи.

Криміналістична характеристика злочину як система виконує і певні функції:

- а) евристичну й пізнавальну (сприяє пошуку слідів й розкриттю злочину);
- б) організаційно-методичну (допомагає обрати відповідну методику розслідуван-

ня і організувати роботу у кримінальному провадженні);

в) оціночну (певною мірою допомагає правильно оцінити ознаки окремих версій у співставленні з типовими версіями) [12, с. 25-30].

В.В. Лисенко наголошує на значенні досліджуваної наукової категорії, говорячи, що вона має практичне призначення не лише у випадку встановлення типових зв'язків між її елементами. Вона може бути також ефективно застосована у діяльності слідчих органів за наявності нетипових особливостей окремих елементів чи зв'язків. Виходячи з наведеного, можна зазначити, що до змісту криміналістичної характеристики необхідно включати інформацію про злочини, яка має одиничні прояви. Такі нетипові прояви злочинної діяльності можуть мати поширення у майбутньому [13, с. 234], що ми підтримуємо.

Українські вчені-криміналісти П.Д. Біленчук, В.К. Лисиченко, Н.І. Клименко виділяють такі функції криміналістичної характеристики:

а) прикладна (полягає в тому, що інформація про типові ознаки та їх зв'язки впливає на хід розкриття та розслідування злочинів);

б) пізнавальна (полягає в тому, що криміналістична характеристика виду (групи) або конкретного злочину виділяє їх ознаки з навколишнього середовища і таким чином допомагає суб'єкту пізнавати об'єкт – злочин);

в) заміщення (полягає в тому, що правильно побудована криміналістична характеристика виду (групи) або конкретного злочину є інформаційною моделлю, а тому заміщає оригінал – вид (групу) або конкретний злочин – і тим самим допомагає їх краще пізнавати);

г) інформаційна (полягає в тому, що криміналістична характеристика виду (групи) або конкретного злочину не тільки відображає вихідну інформацію про об'єкт пізнання, а й допомагає отримати нову інформацію про нього);

д) прогностична (виявляється в тому, що на основі криміналістичної характеристики виду (групи) або конкретного злочину можна робити науково обґрунтовані прогнози);

е) організаційно-методична (полягає в тому, що криміналістична характеристика видів (груп) або конкретного злочину допомагає правильно вибрати методи розслідування і організувати роботу по кримінальній справі) [3, с. 366].

Стосовно наповнення елементами досліджуваної категорії у вчених немає спільної думки. Наприклад, і Н.С. Карпов визначає такі елементи криміналістичної характеристики:

- спосіб вчинення злочину;
- місце і обстановка;
- час вчинення злочину;
- знаряддя і засоби;
- предмет посягання;
- потерпіла особа;
- особа злочинця;
- сліди злочину (у широкому значенні)» [7, с. 268-269].

А вже Є.Ф. Єрмолович до її змісту включає відомості про способи вчинення злочину; обстановку (умови, місце, час та ін.) учинення злочину; використовувані знаряддя і засоби; обставини та умови, що сприяють учиненню злочину; особу злочинця; особу потерпілого; об'єкт і предмет злочинного посягання; мотиви і цілі злочину [6, с. 27-28].

У свою чергу, К.Ю. Назаренко серед елементів криміналістичної характеристики злочинів, пов'язаних зі створенням або утриманням місць розпусти і звідництвом, виділила такі: 1) спосіб вчинення злочину; 2) обстановка злочину; 3) слідова картина; 4) особа злочинця [15, с. 25].

Знання сукупності типізованих у системі криміналістичної характеристики закономірно взаємопов'язаних елементів даного виду (групи) злочинів дозволяє слідчому у процесі розслідування конкретного злочину висунути обґрунтовані припущення про наявність інших елементів, тобто передбачити усю сукупність складових механізму підготовки, вчинення й приховування злочину, а також характеристику винної особи, як одного із найважливіших елементів.

По суті, криміналістична характеристика, що містить інформацію про певні елементи даного виду злочину й побудована на вивченні значного обсягу емпіричного матеріалу, становить специфічну модель злочинного діяння, що формується для вирішення спеціальних пізнавальних завдань, які вирішуються в межах розкриття та розслідування злочинів, й «оцінюється як ... достовірне знання з урахуванням того, наскільки часто

зустрічаються виділені ознаки. Модель спирається на інформацію про подію злочину, що вивчається, на попередній досвід і знання, і саме тому й сама стає джерелом знань» [1, с. 67].

Досліджуючи теоретичні положення криміналістичної характеристики та аналізуючи запропоновані ученими-криміналістами в юридичній літературі визначення поняття «криміналістична характеристика», вважаємо за можливе надати авторське трактування цієї наукової категорії стосовно виду злочинів, що розглядаються.

Криміналістична характеристика створення або утримання місць розпусти і звідництва – це результат наукового аналізу та узагальнення емпіричного матеріалу у вигляді систематизованого опису типових криміналістично значущих ознак, який надає можливість для ефективного виявлення та розслідування цього виду злочинів.

Аналіз поглядів провідних вчених-криміналістів на структуру криміналістичної характеристики дозволяє зробити висновок, що у кожному виді (групі) або конкретному злочині структура криміналістичної характеристики може конкретизуватися, змінювати свої параметри: якісний та кількісний склад криміналістично значимих ознак, зв'язки між ними; у взаємодію можуть вступати нові об'єкти або може змінюватися спосіб такої взаємодії [9, с. 365].

Висновки. Підводячи підсумок, зазначимо, що при розслідуванні досліджуваної категорії кримінальних правопорушень важливе значення має криміналістична характеристика. Криміналістична характеристика створення або утримання місць розпусти і звідництва – це результат наукового аналізу та узагальнення емпіричного матеріалу у вигляді систематизованого опису типових криміналістично значущих ознак, який надає можливість для ефективного виявлення та розслідування цього виду злочинів. Виходячи із слідчої і судової практики, вважаємо, що структуру криміналістичної характеристики злочинів, пов'язаних зі створенням або утриманням місць розпусти і звідництвом, складають такі елементи: типові способи вчинення злочинів, обстановка вчинення злочинів, типова слідова картина, типова особа злочинця, типові мотиви та мета вчинення злочинів.

Бібліографічні посилання

1. Абрамин В. Н., Гамалеев И. А., Чурилов С. Н. Альбом схем по криминалистической методике. Москва: ВКИ, 1989. 268 с.
2. Белкин Р. С. Криминалистика: проблемы сегодняшнего дня. Злободневные вопросы российской криминалистики. Москва: Норма, 2001. 240 с.
3. Біленчук П. Д., Лисиченко В. К., Клименко Н. І. Криміналістика: підручник. 2-ге вид., випр. і доп. Київ: Атіка, 2001. 544 с.
4. Гавло В. К. К вопросу об актуальных направлениях развития криминалистической методики и тактики расследования. *Актуальные направления развития криминалистической методики и тактики расследования*: материалы расширенного заседания Ученого совета Всесоюзного института по изучению причин и разработке мер предупреждения преступности. Москва, 1978. С. 27–32.
5. Герасимов И. Ф. Криминалистические характеристики преступлений в методике расследования. *Методика расследования преступлений*: материалы научн.-практ. конф. Москва: Всесоюз. ин-т по изучению причин и разработки мер предупреждения преступности, 1976. С. 96–98.
6. Ермолович В. Ф. Криминалистическая характеристика преступлений. Минск: Амалфея, 2001. 304 с.
7. Карпов Н. С. Криміналістична характеристика торгівлі людьми. *Університетські наукові записки*. 2005. № 3 (15). С. 268–273.
8. Колесниченко А. Н. Научные и правовые основы расследования отдельных видов преступлений: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09. Харьков, 1967. 27 с.
9. Коновалова В. Е. Допрос: тактика и психология: учеб. пособие. Харьков: Консум, 1999. 156 с.
10. Копылов И. А. Следственная ситуация и тактическое решение: учеб. пособие. Волгоград: ВСШ МВД СРСР, 1988. 24 с.
11. Кузина С. М. Некоторые аспекты деятельности следователя, связанные с предупреждением и пресечением преступлений. *Актуальные проблемы борьбы с преступлениями и иными правонарушениями*: материалы 2-й Междунар. конф. Барнаул, 2004. С. 73–74.
12. Кучанська Л. С. Поняття та система злочинів проти моральності у кримінальному праві України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Одеса, 2007. 212 с.
13. Лисенко В. В. Криміналістичне забезпечення діяльності податкової міліції (Теорія та практика): монографія. Київ: Логос, 2004. 324 с.
14. Лисовцева В. М. Судебно-психологическая экспертиза: учеб. пособие. Саратов: СГАИ, 2002. 38 с.

15. Назаренко К.Ю. Розслідування злочинів, пов'язаних зі створенням або утриманням місць розпусти і звідництвом: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність. Дніпро, 2016. 218 с.

Надійшла до редакції 23.03.2018

SUMMARY

Kyryukha D.Ye. Nature and system of forensic description of crimes related to establishment or running of brothels and pimping. The article deals with of some aspects of the investigation of criminal offenses on the facts of creating or running brothels and procuring for fornication. The emphasis is placed on the role and place of forensic characteristics of these criminal acts in the method of their investigation.

The structure of the forensic characterization of crimes related to the establishment or running of brothels and pimping consists of the following elements: typical methods of committing crimes, the situation of crimes, a typical trace picture, the typical person of the offender, typical motives and the purpose of committing crimes.

Keywords: *creating or running brothels, criminalistic characteristic, crime situation, criminal offense.*

УДК 343.985

Коцюба С.А. ©

здобувач

(Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ)

DOI: 10.31733/2078-3566-2018-1-178-182

КРИМІНАЛІСТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА СЛІДОВОЇ КАРТИНИ У СПРАВАХ ПРО НЕЗАКОННЕ ЗАВОЛОДІННЯ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦЕМ ВОГНЕПАЛЬНОЮ ЗБРОЄЮ

У статті досліджується слідова картина у кримінальних провадженнях щодо незаконного заволодіння військовослужбовцями вогнепальною зброєю. Автором зазначається, що під час судового розслідування слідчого цікавить не термінологічне значення досліджуваних об'єктів, а їх змістове наповнення, котре повинно мати сукупність слідів (матеріальних та ідеальних), що були залишені під час вчинення злочину, тому на погляд автора у науковій дискусії більш прийнятним є термін слідова картина а не слідова обстановка. Знання слідової картини як елементу криміналістичної характеристики незаконного заволодіння вогнепальною зброєю має істотне значення під час розслідування цих злочинів, оскільки дозволяє слідчому заповнювати пробіли малоінформативної слідової картини на початковому етапі розслідування. Слідова картина відіграє важливу роль і набуває особливого значення, коли між нею і іншими елементами криміналістичної характеристики виявляються кореляційні зв'язки, які дозволяють прогнозувати наявність невідомих елементів при наявності низки відомих.

Ключові слова: *вогнепальна зброя, криміналістична характеристика, незаконне заволодіння, слідова картина.*

Постановка проблеми. Центральним елементом криміналістичної характеристики незаконного заволодіння військовослужбовцем вогнепальною зброєю є слідова картина кримінального правопорушення. Слідова картина тісно переплітається із такими елементами криміналістичної характеристики як спосіб учинення злочину та його обстановка. Це зумовлено тим, що слідова інформація залишається в конкретній обстановці після вчинення суспільно небезпечного діяння. Завдяки дослідженню цієї інформації можливе встановлення безпосереднього способу учинення незаконного заволодіння зброєю. Детальне вивчення слідової картини злочину дозволяє слідчому швидко висувати версії стосовно злочинної події, зібрати вичерпні дані про особу злочинця, встановити об'єктивні дані під час розслідування незаконного заволодіння вогнепальною зброєю.

Слідова картина відображає в матеріально фіксованій формі усі обставини досліджуваної злочинної події, що належать до предмета доказування і представляють сукуп-

ний слід цієї події. Матеріальна обстановка кримінального правопорушення є потенційним слідодонісцем, а слідова картина виділеною в матеріальній обстановці цілісною системою джерел актуальної криміналістичної інформації.

Аналіз останніх публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Теоретичні основи до вивчення слідової картини злочину як елемента криміналістичної характеристики були закладені у роботах таких вчених як Ю.П. Аленін, Р. С. Белкін, П. Д. Біленчук, В. К. Весельський, Д. В. Гребельський, А. В. Іщенко, О. М. Колесніченко, В. О. Коновалова, В. С. Кузьмічов, М. В. Салтевський, Р.Л. Степанюк, С.С. Чернявський, В. Ю. Шепітько та ін. Сучасний етап розвитку науки криміналістики у цій сфері спонукає вивчення проблематики слідової картини окремих категорій злочинів, у тому числі незаконного заволодіння військовослужбовцями вогнепальною зброєю, яка на сьогоднішній день залишилась поза увагою науковців. Особливо це питання набуває вагомого значення в умовах проведення антитерористичної операції на Сході держави.

Метою даної статті є визначення й окреслення змісту слідової картини незаконного заволодіння військовослужбовцями вогнепальною зброєю.

Виклад основного матеріалу дослідження. Важливим елементом криміналістичної характеристики незаконного заволодіння військовослужбовцем зброєю є його слідова картина. Характеризуючи зв'язок слідів злочину з обстановкою їх учинення, слід зазначити, що подія злочину та підготовка до нього (в усіх його фазах) відбуваються у певній обстановці, елементи якої залишають власні сліди зовні, що можуть бути виявленими й дослідженими під час розслідування кримінального правопорушення. Знання механізму утворення слідів, їх класифікації дозволяє судити про спосіб вчинення військовослужбовцем окремих дій, результатом яких є певні сліди, і про особливості об'єктів, що утворюють ці сліди.

На підставі узагальнення правоохоронної практики можна зробити висновок, що неможливо учинити кримінальне правопорушення, не залишивши при цьому тих або інших слідів. Незалежно від рівня досвідченості особи злочинця (військовослужбовця), він не в змозі повністю знищити сліди кримінального діяння. На думку С. В. Головкина [1], щоб вилучити зі слідів криміналістично значиму інформацію, треба знати їх характеристику, механізм утворення, встановити локалізацію, форму існування у часі та просторі. Завдяки сліду здійснюється встановлення того факту, що у минулому причетним до взаємодії з іншими об'єктами був той самий об'єкт, що досліджується зараз [2, с. 240]. На нашу думку, це визначає їх безумовне найвагоміше значення у пошуку винного та встановленні об'єктивних даних щодо злочинної події.

На підставі узагальнення думок учених, можна дійти висновку, що під слідовою картиною слід розуміти сукупність матеріальних змін, які є наслідками злочинної події; зміну обстановки, пов'язану із появою або зникненням предмета; зміну стану предмета (сюди увійшли як поява на предметах слідів-відображень, так і руйнування предметів; частини яких-небудь предметів (твердих, рідких, сипких); запахи людей, тварин, речовин та ін.

Розглядаючи зазначений елемент у складі криміналістичної характеристики злочину, вчені пропонують широке та вузьке розуміння слідів. Так, І.С. Андреев, Г.І. Грамович, М.І. Порубов і М.В. Салтевський зазначили, що названа категорія включає опис матеріальних й ідеальних слідів-відображень на момент вчинення злочину [3, с. 420; 4, с. 45]. У вузькому розумінні під слідами розуміють так звані залишкові явища, які являють собою матеріально фіксовані відображення зовнішніх ознак одного об'єкта на іншому.

До слідів злочину в широкому розумінні О.Н. Колесніченко включав зміни у речовій обстановці місця події; сліди-відображення; предмети-речові докази; документи-письмові докази; осіб, що можуть бути допитані в якості свідків [5, с. 39].

На думку В.О. Коновалової, «слідова картина» злочину є новим елементом криміналістичної характеристики і є комплексом слідів, що відображає картину події злочину [6, с. 25].

А.Ф. Волобуєв сліди у складі криміналістичної характеристики злочинів окремого виду окреслює як різноманітні зміни, що вносяться ними в навколишню обстановку [7, с. 374].

Продовження цих поглядів можна знайти і у інших авторів, зокрема, А. П. Шеремет зазначає, що в криміналістичній характеристиці слідова картина охоп-

лює: зміни в речовій обстановці місця події злочину. Ці зміни, відображаючи дії злочинця, потерпілого та інших осіб, дії знарядь, засобів і механізмів, полягають у порушенні початкового стану, місцезнаходження, структури різних об'єктів, що складають речове середовище, в якому вчинено злочин; сліди відображення (сліди рук, ніг, інструментів тощо); предмети – речові докази, в тому числі документи, речі і мікрочастини [8, с. 344].

Р.С. Белкін пропонував інформацію, носієм котрої є слід, поділяти на особистісну (інформацію про людину як об'єкт чи суб'єкт процесу слідоутворення), речову (інформацію щодо відображуваного та такого, що відображує, предметів) й операційну (інформація про операцію, що призвела до утворення сліду, тобто про механізм слідоутворення) [9, с. 63].

Можна погодитися з В.П. Бахіним і В.Г. Гончаренко, на думку яких, виявлення та фіксація слідів кримінального правопорушення є однією із основоположних операцій слідчої діяльності, яка значною мірою визначає позитивний чи негативний результат досудового розслідування. Для утворення та виявлення слідів злочину характерними є певні закономірності, врахування і використання яких дозволяє вести цілеспрямоване виявлення, збирання та фіксацію доказової інформації. Найбільш важлива роль серед них належить закономірностям, які виявляються в утворенні слідів взаємодії і взаємодіюванню об'єктів, що пов'язані з подією злочину. Керуючись ними, слідчий шукає і використовує сліди перебування певної особи на місці злочинної події, сліди застосування певних знарядь злочину, сліди дій конкретним способом тощо [10, с. 5].

Р.С. Белкін, В.П. Лавров і І.М. Лузгін, аналізуючи закономірні зв'язки між окремими елементами криміналістичної характеристики кримінального правопорушення, зазначали, що вони встановлюються завдяки вивченню слідів злочину, в яких відображаються дії правопорушника, ознаки його самого чи потерпілого, ознаки знарядь злочину, використаних винним та ін. [11, с. 301-302].

Узагальнюючи наукові погляди вчених стосовно проблемних питань криміналістичної характеристики окремих видів злочинів, можна дійти висновків, що більшість з них наголошують на необхідності вживання замість терміну «слідова картина злочину» - поняття «слідова обстановка злочину», аргументуючи це тим, що останній включає в себе та об'єднує у собі час, місце, обставини та обстановку учинення кримінального правопорушення.

На думку Г. М. Буканова, для кожного виду кримінального правопорушення можна вирізнити групи характерних (типових) слідів як системи змін, що настають у результаті подій відповідного роду, виду. На думку вченого, типові сліди – це збірні категорія, що включає будь-які сліди, що можуть мати місце при учиненні певного виду кримінального правопорушення. У кожному ж конкретному випадку обстановка місця події може містити лише деякі сліди злочину з такого переліку типових. У той же час, злочинець може утворити сліди, які не є типовими, що мають незвичайний вид. Відзначені розходження дозволяють простежити співвідношення: частковий збіг понять «типові сліди події» («слідова картина злочину») і «обстановка місця події» (зокрема, її зміни, викликані подією, що відбулась) [12, с. 128-129].

На нашу думку, такий підхід є повною мірою необґрунтованим і не відповідає сучасним потребам правоохоронної практики, тому що, під час досудового розслідування незаконного заволодіння військовослужбовцем зброєю слідчого цікавить не термінологічне значення досліджуваних об'єктів, а їх змістове наповнення, котре повинно мати сукупність слідів (матеріальних та ідеальних), що були залишені під час вчинення кримінального правопорушення.

Зважаючи на це, більш прийнятним у цьому випадку, на нашу думку, є термін «слідова картина».

Досліджуючи слідову картину незаконного заволодіння вогнепальною зброєю та комплектуючими для неї, П.Д. Біленчук, О.П. Дубовий, М.В. Салтєвський, П.Ю. Тимошенко зазначали, що сліди зброї різноманітні і залежать від багатьох факторів, зокрема: а) моделі зброї; б) використовуваних боєприпасів; в) умов учинення злочину; г) дій, які виконує суб'єкт для приховування слідів злочину.

На думку вчених, сліди зброї - це, насамперед, сліди-предмети: зброя, боєприпаси, різні речі (шомпол, протирка, кобура, пакувальний матеріал, в якому зберігалась зброя, наприклад, тканина, папір, дерево). Сліди-предмети - це патрони з осічкою, гільзи, дріб, пижі, прокладки, незгорілі порошинки, сліди кіпті. Крім того, сліди зброї - це сліди взаємодії зброї, боєприпасів з предметами середовища (оточення): пробоїни,

вм'ятини, зруйновані предмети (скляні, керамічні), зрештою, це сліди на тілі людини, розриви, кіпоть на тканинах (поясок обтирання), укорінені порошокинки, опіки тощо. Сліди кіпті можуть залишатись на об'єктах, які були в зоні дії порохових газів, а саме на тілі і одязі особи, яка стріляла, і осіб, які були присутні при цьому [13, с. 292-293].

Можна погодитися з думкою вчених-криміналістів, які зазначають, що усі види злочинної поведінки з вогнепальною зброєю можна умовно віднести до так званих «мирних», не насильницьких видів незаконного обігу зброї, які істотно відрізняються від насильницьких злочинів. У зв'язку з цим, місце вчинення кримінального правопорушення це ще одна важлива складова слідової картини [14].

Слід зазначити, що під час незаконного переміщення вогнепальної зброї через перепускні пункти злочинці можуть вдаватися до насильницьких дій, у разі викриття місця приховування (схованок, безпосередньо при собі в предметах одягу, в супутніх предметах або зберігання і переміщення в транспортних засобах) вогнепальної зброї. При цьому злочинець, як правило затрачає певні зусилля на вивчення передбачуваного маршруту руху, що припускає попереднє спостереження за характером дій та пересування відповідних правоохоронців. Як показує судово-слідча практика, активні дії злочинців як правило досягаються шляхом: висловленням погрози застосування насильства, що супроводжується демонстрацією серйозності намірів здійснити свою погрозу, наприклад, приведенням наявної вогнепальної зброї в бойовий стан, застосуванням насильства, не небезпечного для життя й здоров'я, нанесення тілесних ушкоджень, які позбавляють жертву можливості подальшого опору, удари по голові, інших життєво важливих органах. Це, у свою чергу відображається у свідомості очевидців або в матеріальній обстановці місця нападу. Тому під час розслідування зазначених фактів на місці події можуть залишатись сліди, що є типовими і для інших категорій злочинів: недопалки, сліди рук, ніг, інструментів, транспортних засобів та моторного чи трансмісійного мастила, біологічні виділення тощо. [15, с. 89-92; 16, с. 91-93].

Висновок. Підсумовуючи, слід зазначити, що слідова картина незаконного заволодіння військовослужбовцями вогнепальною зброєю та комплектуючими до неї, характеризується наявністю ідеальних та матеріальних слідів кримінального правопорушення. Джерелом ідеальних слідів є відповідні категорії свідків та потерпілих, а також підозрювані. Матеріальні сліди незаконного викрадення та переміщення вогнепальної зброї можна класифікувати за певними групами. Виявлення та правильне діагностування слідової картини як елементу криміналістичної характеристики незаконного заволодіння військовослужбовцем вогнепальною зброєю має важливе значення під час досудового розслідування вказаного кримінального правопорушення, оскільки дозволяє слідчому (прокурору) заповнювати певні прогалини малоінформативної слідової картини на початковому етапі розслідування. Слідова картина відіграє важливу роль і набуває особливого значення, коли між нею і іншими елементами криміналістичної характеристики виявляються певні кореляційні зв'язки, які дозволяють прогнозувати наявність невідомих елементів при наявності низки відомих. Отже, визначено слідову картину незаконного заволодіння вогнепальною зброєю, яку запропоновано у вигляді системи даних, де окремо виокремлено сліди, що обумовлюють виникнення типових слідчих ситуацій на початковому етапі досудового розслідування.

Бібліографічні посилання

1. Головкін С. В. Особливості слідової картини при вчиненні шахрайств [Електронний ресурс] / С. В. Головкін. – Режим доступу : <http://corp-lguvd.lg.ua/d120604.html>.
2. Бірюков В.В. Об'єкти криміналістичної ідентифікації, їх класифікація, властивості та ознаки / В.В. Бірюков // Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дидоренка. – 2011. – № 4. – С. 238–245.
3. Салтевський М.В. Криміналістика (у сучасному викладі): підручник. / М.В. Салтевський. – К.: Кондор, 2006. – 588 с.: 32 іл.
4. Андреев И. С. Криминалистика : учеб. пособие / И. С. Андреев, Г. И. Грамович, Н. И. Порубов. – Мн : Вышэйшая школа, 1997.
5. Советская криминалистика. Методика расследования отдельных видов преступлений / [В.К. Лисиченко, В.И. Гончаренко, М.В. Салтевский и др.]; под ред. В.К. Лисиченко. – К.: Выща шк. Головное изд-во, 1988. – 405 с.
6. Коновалова В.Е. Убийство: искусство расследования: монография. / Е.В. Коновалова. – [Изд. 2-е дополн. и перераб.]. – Харьков: Издатель СПД ФЛ Вапнярук Н.Н., 2006. – 320 с.
7. Криміналістика: підручник / [Берназ В.Д., Бірюков В.В., Волобуєв А.Ф.]; за заг. ред. А.Ф. Волобуєва; МВС України, Харк. нац. ун-т внутр. справ. – Х.: ХНУВС, 2011. – 666 с.
8. Шеремет А. П. Криміналістика: навч. пос. [для студ. вищ. навч. закл.] / А. П. Шеремет –

[2-ге вид.]. – К.: Центр учбової літератури, 2009. – 472 с.

9. Белкин Р.С. Криминалистика: проблемы сегодняшнего дня. Злободневные вопросы российской криминалистики / Р.С. Белкин. – М.: Издательство НОРМА (Издательская группа НОРМА–ИНФРА·М), 2001. – 240 с.

10. Бахін В. Як розкриваються злочини (Криміналістика у питаннях та відповідях): посібник / В. Бахін, В. Гончаренко. – К.: «Хрещатик», 1996. – 199 с.

11. Криминалистика: учебник для высших учебных заведений МВД СССР / под редакцией профессор Р.С. Белкина, В.П. Лаврова, И.М. Лузгина. – М.: Высшая юридическая заочная школа МВД СССР, 1988. – Т. II. – 455 с.

12. Буканов Г. М. Криміналістичний аналіз обстановки місця події / Г. М. Буканов // Тижень науки - 2014. Збірник тез доповідей щорічної науково-практичної конференції серед викладачів, науковців, молодих учених, аспірантів і студентів ЗНТУ, Запоріжжя, 14–18 квітня 2014 р. В 5 томах. Т. 5 / Редкол. : Ю. М. Внуков (відпов. ред.) та ін. – Запоріжжя : ЗНТУ, 2014. – С. 127-129.

13. Біленчук П. Д., та ін. Криміналістика: Підруч. для слухачів, ад'юнктів, викладачів вузів системи МВС України / П. Д. Біленчук, О. П. Дубовий, М. В. Салтєвський, П. Ю. Тимошенко. За ред. акад. П. Д. Біленчука.- К.: АТІКА, 1998. - 416 с.: іл.

14. Марків І. С. Слідова картина як елемент криміналістичної характеристики незаконного заволодіння вогнепальною зброєю / І.С. Марків [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/old_jrn/e-journals/FP/2011-4/11miczvz.pdf.

15. Мельниченко С. П. Слідова картина незаконного переміщення вогнепальної зброї / С. П. Мельниченко // Прикарпатський юридичний вісник. – 2015. – № 3. – Том 2. – С. 88-95.

16. Мельниченко С. П. Криміналістична характеристика способів незаконного переміщення вогнепальної зброї / С. П. Мельниченко // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки». – 2016. – Том 3. – Випуск № 2. – С. 90-93.

Надійшла до редакції 21.02.2018

SUMMARY

Kotsyuba S.A. Forensic description of trace pattern of misappropriation of firearms made by serviceman. The article explores the trace pattern of illegal movement of firearms.

The author notes that during a pretrial investigation the investigator is not interested in the terminological value of the studied objects and their substantive content, which must be a set of traces (material and ideal), leaving during the Commission of a crime, so in the eyes of the author in scientific discussion more acceptable is the term trace pattern and not the trace setting. Trace the picture of the illegal movement of firearms is characterized by ideal and material traces of the crime. The source of perfect trails is the relevant categories of witnesses, victims, accused persons (suspects). The material traces the movement of firearms can be categorized in the following groups. Knowledge of the trace of the painting as an element of criminalistic characteristics of illegal movement of firearms is essential during the investigation of these crimes, as dazole investigation to fill in the gaps malopodatliiva trace pattern at the initial stage of the investigation. Trace pattern plays an important role and is of particular importance when between it and other elements of criminalistic characteristics of the detected correlation that allows to predict the existence of unknown elements in the presence of a number of known.

Keywords: *firearms, forensic characterization, illegal movement, trace pattern.*

УДК 343.985

Кузьменко А. С. ©

здобувач

(Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ)

DOI: 10.31733/2078-3566-2018-1-182-187

ОСОБЛИВОСТІ ПРОВЕДЕННЯ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ ДЛЯ ВИЛУЧЕННЯ ІНФОРМАЦІЇ З ОСОБИСТІСНИХ ДЖЕРЕЛ ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ КВАРТИРНИХ КРАДІЖОК, УЧИНЕНИХ РАНІШЕ ЗАСУДЖЕНИМИ ОСОБАМИ

Висвітлено деякі аспекти розслідування квартирних крадіжок, учинених раніше засудженими особами. Розглянуто особливості проведення слідчих (розшукових) дій для вилучення інформації з особистісних джерел для більш швидкого розслідування досліджуваної категорії кримінальних правопорушень.

Ключові слова: *квартирні крадіжки, раніше засуджена особа, організація, тактика, слідчі (розшукові) дії, допит, одночасний допит раніше допитаних осіб.*

© Кузьменко А.С., 2018

Постановка проблеми. При розслідуванні кримінальних правопорушень залежно від конкретної слідчої ситуації повинні проводитися відповідні процесуальні дії. Кожна з них має певні особливості проведення залежно від складу злочину та певних умов, що склалися на відповідному етапі провадження. На початковому етапі розслідування квартирних крадіжок, учинених раніше засудженими особами, важливу роль відіграє проведення слідчих (розшукових) дій для вилучення інформації з особистісних джерел: отримання конкретної орієнтуючої інформації щодо викраденого майна, осіб, які могли вчинити правопорушення тощо. Тому дослідження організаційно-тактичних особливостей здійснення цих процесуальних дій має досить важливе значення для всього кримінального провадження.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Концептуальні засади розслідування злочинів досліджували у своїх працях Л. І. Аркуша, К. В. Антонов, В. П. Бахін, В. Д. Берназ, Р. С. Белкін, А. Ф. Волобуєв, В. А. Журавель, А. В. Іщенко, О. Н. Колесніченко, В. К. Лисиченко, І. М. Лузгін, В. Г. Лукашевич, Є. Д. Лук'янчиков, М. В. Салтєвський, Р. Л. Степанюк, К. О. Чаплинський, В. Ю. Шепітько, М. П. Яблоков та ін. Проте особливості кримінального провадження у справах про квартирні крадіжки, учинені раніше засудженими особами, не були досліджені у повному обсязі з урахуванням чинного КПК України та сучасних потреб правоохоронної практики.

Метою даної статті є дослідження особливостей проведення слідчих (розшукових) дій для вилучення інформації з особистісних джерел при розслідуванні квартирних крадіжок, учинених раніше засудженими особами.

Виклад основного матеріалу. Важливою слідчою (розшуковою) дією при розслідуванні квартирних крадіжок, учинених раніше засудженими особами, є допит. Як відомо, зазначена процесуальна дія є найбільш розповсюдженою та інформативною у кримінальному судочинстві. Адже якраз за її допомогою майже в кожному провадженні працівники поліції отримують найбільшу кількість доказів, які дають можливість для висунення версій та проведення подальших заходів.

Деякі автори визначають допит як слідчу дію, котра полягає в отриманні й фіксації у встановленій кримінально-процесуальній формі суб'єктом розслідування інформації шляхом безпосереднього комунікативного контакту, а предметом допиту виступає встановлена інформація як будь-які дані, що мають значення для встановлення істини [9, с. 151]. Допит можна визначити, на думку М.О. Янкового, як регламентований кримінально-процесуальним законом процес специфічної вербальної взаємодії з допитуваним, під час якої слідчий (прокурор, суддя), використовуючи законні практичні прийоми і методи психологічного впливу, отримує від допитуваного і фіксує у протоколі усну інформацію про відомі йому обставини, що мають значення для розслідування злочину [15, с. 190], що ми підтримуємо.

Зазвичай, при розслідуванні квартирних крадіжок, учинених раніше засудженими особами, потерпілі відомі з початку провадження. Предметом їх допиту є будь-які обставини, що підлягають встановленню у кримінальному провадженні. Загалом предмет допиту утворюють обставини, які входять до предмета доказування, а також інші обставини, які можуть надати допомогу у всебічному, повному, об'єктивному здійсненні кримінального провадження та прийнятті правильного процесуального рішення [4, с. 305].

При розгляді цього питання не можна оминати увагою планування та підготовку до проведення допиту. До них, на думку В.К. Весельського та В.С. Кузьмічова, слід віднести три основних елементи: організаційний – забезпечення раціонального проведення допиту (коли і де доцільно провести його з позиції раціонального використання бюджету часу і можливостей слідчого – сьогодні, завтра, вранці, які використати технічні засоби і т.п.); змістовний – визначення повноти і взаємозв'язку обставин, що підлягають встановленню; тактичний – встановлення відповідних засобів і прийомів вирішення конкретних завдань допиту [1, с. 61].

Загалом допит складається з трьох частин: підготовки до допиту, безпосереднього допиту та фіксації результатів допиту. Підготовчий етап проведення допиту у справах про квартирні крадіжки, учинені раніше засудженими особами, заснований на загальних правилах проведення цієї слідчої (розшукової) дії. Тому, не заглиблюючись у судження різних науковців, наведемо комплекс організаційних і тактичних заходів, що пропонує здійснити при підготовці до її проведення, наприклад, А.Ф. Волобуєв. Вони, на наш погляд, найбільш повно висвітлюють допит при розслідуванні квартирних крадіжок, учине-

них раніше засудженими особами:

- ретельне, повне і всебічне вивчення матеріалів кримінальної справи;
- визначення черговості допиту (тобто кола осіб, які підлягають допиту, та послідовності їх проведення);
- одержання інформації про допитувану особу;
- ознайомлення з деякими спеціальними питаннями;
- запрошення осіб, участь у допиті яких є обов'язковою;
- планування допиту;
- визначення часу і місця проведення допиту;
- підготовка робочого місця для проведення допиту [3, с. 295–297].

Зокрема, вивчення матеріалів кримінального провадження дозволяє визначити предмет допиту, сформулювати запитання допитуваному, встановити коло осіб, які підлягають допиту, тощо. Це дозволяє, як зазначає Ю.А. Чаплинська, виявити існуючі прогалини, розбіжності і суперечності між учасниками процесу та своєчасно існувати заходів щодо їх усунення [12, с. 222]. Необхідно також проаналізувати слідчі (розшукові) дії, що були проведені на початковому етапі розслідування: огляд місця події, допити свідків тощо. Дослідження їх може бути корисним для висунення версій про механізм учинених злочинів і осіб, які їх вчинили, та інші обставини.

Важливе значення при розслідуванні квартирних крадіжок, учинених раніше засудженими особами, має тактика слідчої (розшукової) дії. На думку М.П. Яблокова, до основних тактичних прийомів допиту можна віднести такі:

- демонстрація перед допитуваним можливого механізму вчинення злочину;
- демонстрація доказів із роз'ясненням їх значення;
- створення уявлення про перебільшену поінформованість слідчого;
- приховування поінформованості слідчого від допитуваних;
- використання елемента раптовості [14, с. 153–156].

Також для успішного проведення допиту необхідно встановити психологічний контакт з допитуваною особою. Адже спілкування під час допиту, як доречно зазначає Л.Д. Удалова, ускладнюється тим, що допит є специфічною формою спілкування, у процесі якої громадяни, які перебувають у сфері досудового розслідування та судового розгляду справи, входять у безпосередній контакт з представниками слідчих та судових органів, які наділені владними повноваженнями» [13, с. 134]. Тому важливим є вміння слідчого викликати прихильність у допитуваного або сформувати між учасниками допиту обстановку довіри.

Як на початковому, так і на подальшому етапі розслідування різні його учасники можуть давати суперечливі показання. Це пояснюється як і швидким перебігом подій під час вчинення кримінального правопорушення, так і приховуванням своєї вини. Тому важливою слідчою (розшуковою) дією при розслідуванні квартирних крадіжок, учинених раніше засудженими особами, буде одночасний допит двох раніше допитаних осіб.

С.М. Лозова з приводу особливостей проведення одночасного допиту проаналізувала наявний рівень знань і вмінь слідчих щодо його проведення на момент початку роботи у слідчих підрозділах і типові тактико-психологічні помилки при його проведенні. Виходячи з результатів дослідження, вона визначила, що слідчі усіх вікових груп вважають недостатньою підготовку в навчальних закладах, системі службової підготовки і в системі підвищення кваліфікації. Найбільш вагомими джерелами знань щодо очної ставки вони вважають досвід колег і власний досвід. Це свідчить, по-перше, про недостатність у слідчих тактичних і психологічних знань та професійних вмінь щодо найбільш ефективного проведення очної ставки і, по-друге, про необхідність відпрацювання вищевказаних знань і вмінь у процесі навчання для подальшого, більш результативного, застосування їх у професійній діяльності [6, с. 10].

Зазначена слідча (розшукова) дія шляхом з'ясування і усунення суперечностей в показаннях допитуваних допомагає працівникам правоохоронних органів досягти справедливості у кримінальному провадженні. Вона є складною вербальною процесуальною дією, оскільки проводиться за участю 2-х або більше раніше допитаних осіб за наявності в їх раніше наданих показаннях суттєвих суперечностей щодо одних і тих самих обставин справи.

С.М. Стахівський під очною ставкою визначав слідчу (судову) дію, яка передбачає одночасний допит раніше допитаних осіб про обставини, стосовно яких було отримано істотно суперечливі показання [11, с. 25]. У свою чергу, А.Б. Соловйов характери-

зує її як самостійну слідчу дію, що проводиться шляхом почергового допиту двох осіб з числа свідків, потерпілих, підозрюваних і обвинувачених у присутності один одного з метою встановлення в їхніх показаннях істотних протиріч, які мають значення для встановлення істини по спірних обставинах і для прийняття законного і обґрунтованого підсумкового рішення у кримінальній справі [10, с. 12].

Шляхом аналізу кримінальних проваджень за досліджуваною категорією правопорушень нами встановлено, що одночасний допит 2-х або більше раніше допитаних осіб проводився в 48 % випадків, з них в 76 % – між потерпілим та підозрюваним, 12 % – між підозрюваним та свідком, 8 % – між підозрюваними, 4 % – між потерпілим та свідком, 1 % – між свідками, 1 % – між потерпілими.

Дослідження судово-слідчої практики дало підстави для висновку щодо кількості учасників, задіяних у проведенні одночасного допиту:

- а) два допитуваних – 97 %;
- б) три – 2 %;
- в) чотири і більше – 1 %.

Не рекомендується проводити одночасний допит між такими категоріями осіб:

- між особами, кожна з яких дає завідомо неправдиві показання;
- якщо є обґрунтовані дані про те, що особи, з якими має проводитись очна ставка, домовились давати неправдиві показання;
- з участю підозрюваного, який частково визнає свою вину, але є схильним до зміни показань;
- між особами, з яких той, хто дає правдиві показання перебуває у матеріальній, родинній або іншій залежності від іншого учасника;
- коли один з її учасників відмовляється давати показання в присутності іншої особи;
- між неповнолітньою і дорослою особами, якщо є підстави вважати, що доросла особа негативно вплине на показання неповнолітнього тощо [2, с. 30].

На думку О.Я. Переверзи, проведення очної ставки між двома особами, які дають свідомо неправдиві показання, можливе, але за певними правилами і в тому випадку, якщо ці особи по одних епізодах говорять правду, а по інших – неправду. Тактика очної ставки повинна будуватися на використанні протиріч між ними шляхом загострення конфліктної ситуації, спрямованої на поглиблення розбіжностей між учасниками. Необхідно підкреслити, що 53 % слідчих, які брали участь в анкетуванні, найчастіше з метою подолання свідомої неправди проводять очну ставку, але дана слідча дія на практиці не завжди є настільки ефективною. Про це можуть свідчити результати аналізу кримінальних справ. Свідомо неправда була подолана у ході очної ставки в 10 % випадків дачі таких показань, а в 6 % випадків очна ставка не проводилася, хоча така необхідність була [7, с. 16].

Надамо характеристику окремим з них. Так, основними завданнями, для досягнення яких проводилася дана процесуальна дія, були такі:

- 1) з'ясування причин суперечностей в показаннях допитаних та їх усунення – 56 %;
- 2) викриття одного із допитуваних у дачі неправдивих показань – 56 %;
- 3) посилення позиції сумлінних учасників допиту, які надали правдиві показання, – 59 %;
- 4) додаткова перевірка й закріплення показань свідків, потерпілих, підозрюваних – 43 %.

Під час безпосереднього проведення одночасного допиту при розслідуванні квартирних крадіжок, учинених раніше засудженими особами, можуть виникати як безконфліктні, так і конфліктні ситуації. Для їх вирішення може застосовуватися певна сукупність тактичних прийомів. М.В. Салтевський залежно від спрямування виділяє такі групи тактичних прийомів: прийоми для активізації пам'яті учасника, що сумлінно помиляється; прийоми, спрямовані на викриття у неправді; прийоми для подолання відмови допитуваного від участі в очній ставці; прийоми, спрямовані на подолання небажаного впливу одного учасника на іншого [8, с. 201–202]. Погоджуючись з можливістю застосування зазначених тактичних прийомів, розглянемо деякі з них з огляду на те, що найбільш важливо їх застосовувати за участю підозрюваних, особливо в умовах протидії досудовому розслідуванню.

Одним з найбільш доцільних тактичних прийомів при проведенні одночасного

допиту по досліджуваній категорії кримінальних правопорушень слід визначити загострення протиріч у свідченні учасників одночасного допиту по менш значущих спірних обставинах. Можна погодитися з думкою В.С. Кузьмічова і В.В. Юсупова, що запитання з приводу суперечностей необхідно ставити таким чином, щоб учасники очної ставки не змогли взаємно усвідомити вигідний для них хід показань. Це можливо у тому випадку, коли показання одного учасника в повному обсязі стають відомі іншому. З метою недопущення даної ситуації слідчий стосовно кожної суперечності ставить окремі запитання, відповідати на які спочатку пропонується одному, а потім іншому допитуваному. Після відповіді на поставлене запитання одного з учасників очної ставки в іншого слід запитати, чи погоджується він з такою відповіддю. При наступному запитанні черговість змінюється. Щойно хто-небудь з них, всупереч раніше даним показанням, погодиться з відповіддю іншого, у нього береться пояснення цього, а відповідь обов'язково фіксується у протоколі. Використовуючи такий тактичний прийом, одному з допитуваних повністю змовитися з іншим не вдається: вони будуть по чергово погоджуватися або суперечити один одному. За таких обставин неправдивість їх показань стає очевидною. Якщо особа, яка дала правдиві показання, на очній ставці відмовляється від них, то слідчому не слід ставити обом учасникам запитання з метою деталізації й уточнення їх показань. Інакше учасники слідчої дії, ознайомившись з її деталями, у подальшому зможуть висувати узгоджені між собою версії [5, с. 96].

Висновок. Підводячи підсумок, необхідно зазначити, що до слідчих (розшукових) дій для вилучення інформації з особистісних джерел під час розслідування квартирних крадіжок, учинених раніше засудженими особами, необхідно віднести допит та одночасний допит раніше допитаних осіб. Вірно обрана тактика цих слідчих (розшукових) дій дає можливість ефективно збирати доказову інформацію, що буде мати значення на подальшому етапі розслідування. Для оптимально ефективного проведення зазначених процесуальних дій необхідно здійснити ретельну підготовку та застосовувати відповідні тактичні прийоми.

Бібліографічні посилання

1. Весельський В.К., Кузьмічов В.С., Мацішин В.С., Старушкевич А.В. Особливості провадження допиту підозрюваного (обвинуваченого) з метою недопущення тортур та інших порушень прав людини: посібник. Київ: НАВСУ, 2004. 148 с.
2. Котлюк О.І. Мета, фактичні та процесуальні підстави одночасного допиту двох чи більше вже допитаних осіб потребують уточнення. *Вісник кримінального судочинства*. № 1. 2016. С. 26-32.
3. Криміналістика: підручник. В.Д. Берназ, В.В. Бірюков, А.Ф. Волобуєв. За заг. ред. А.Ф. Волобуєва. МВС України, Харк. нац. ун-т внутр. справ. Харків: ХНУВС, 2001. 666 с.
4. Кримінальне процесуальне право України: навч. посібник. За ред. В. Г. Гончаренка, В. А. Колесника. Київ: Юстініан, 2014. 573 с.
5. Кузьмічов В.С, Юсупов В.В. Алібі у розкритті злочинів: навч. посібник. Київ, 2007. С. 96.
6. Лозова С.М. Тактико-психологічне забезпечення очної ставки: автореф. дис. ... канд. психол. наук. Харків, 2004. 20 с.
7. Переверза О.Я. Формування неправдивих показань, система тактичних прийомів їх виявлення і подолання: дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2000. 16 с.
8. Салтєвський М. В. Криміналістика: підручник: у 2-х ч. Харків: Консум, 2001. Ч. 2. 528 с.
9. Савельєва М.В., Смушкин А.Б. Следственные действия: учебник для магистров. Москва: Юрайт, 2012. 273 с.
10. Соловьев А.Б. Очная ставка: лекция. Москва, 2006. 32 с.
11. Стахівський С. М. Слідчі дії як основні засоби збирання доказів. Київ, 2009. 68 с.
12. Чаплинська Ю.А. Організаційне забезпечення проведення допиту. Оперативно-розшукова діяльність органів внутрішніх справ: проблеми теорії і практики: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. Дніпропетровськ: ДДУВС, 2013. С. 221–224.
13. Удалова Л.Д. Деякі проблеми допиту інформатора в кримінальному судочинстві України. *Вісник Луганської академії внутр. справ*. 2003. № 1. С. 133–137.
14. Яблоков Н.П. Криминалистика в вопросах и ответах: учебное пособие. Москва: Юристъ, 2000. 224 с.
15. Янковий М.О. Генезис поняття та сутність допиту. *Науковий вісник Київського нац. ун-ту внутр. справ*. 2007. № 5. С. 185-187.

Надійшла до редакції 27.03.2018

SUMMARY

Kuzmenko A.S. Features of investigation (search) actions for removal information from personal sources in the investigation of burglaries committed by earlier convicted persons. The article deals with some aspects of investigation of apartment thefts made by earlier convicted persons. The peculiarities of the investigation (investigation) activities for the removal of information from the perfect source for

more rapid and effective investigation of the crime are devoted too.

The investigative (search) actions to extract information from personal sources during the investigation of apartment thefts committed by previously convicted persons include the interrogation and simultaneous interrogation of previously questioned persons. A well-chosen tactic of these investigative (search) actions provides an opportunity to effectively collect evidence that will be relevant at a subsequent stage of the investigation.

Keywords: *apartment theft, previously convicted person, organization, tactics, investigation (investigative) actions, interrogation, confrontation.*

УДК 343.13

Кулянда М.І. ©

Суддя Апеляційного суду Чернівецької області

DOI: 10.31733/2078-3566-2018-1-187-192

НАПРЯМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ АПЕЛЯЦІЙНОГО ПРОВАДЖЕННЯ В УКРАЇНІ

Досліджено чинники, що впливають на ефективність здійснення апеляційного провадження в Україні та формулюванню нормативно-правових та організаційних напрямів його вдосконалення.

Ключові слова: *оскарження, апеляційне провадження, Апеляційний Суд, ефективність здійснення апеляційного провадження, напрями вдосконалення апеляційного провадження.*

Постановка проблеми. 3 листопада 2012 року апеляційне провадження почалося здійснюватися в порядку, що регламентований в главі 31 нового Кримінального процесуального кодексу України, але протягом 5 років його дії, в статті, що регламентують здійснення провадження в суді апеляційної інстанції було внесено велика кількість змін, що свідчить про недосконалість чинного законодавства та існування проблемних питань під час реалізації норм на практиці а також про те, що процес реформування кримінальної юстиції досі триває. Отже можна сподіватись, що проведення дослідження, здійсненого в межах даної статті, щодо чинників, які впливають на ефективність здійснення апеляційного провадження в Україні та напрямів його вдосконалення, дозволить дійсно вдосконалити процесуальний порядок здійснення апеляційного провадження в Україні.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Питання щодо здійснення апеляційної перевірки судових рішень було предметом наукових викладів у роботах Є.В. Большакова, І.В. Басистої, О.Ю. Костюченко, Н.Р. Бобечко, Д.О. Захарова, І.Ю. Міронікова, О.В. Острогляда, О.С. Кашки, В. А. Познанського, В. І. Шишкіна, В. М. Хотенця, В. В. Сердюка та ін., але наявні наукові дослідження не охоплюють усіх аспектів інституту апеляційного провадження, в тому числі і питання щодо його удосконалення.

Метою цієї статті є новий науковий результат щодо чинників, що впливають на ефективність здійснення апеляційного провадження та напрямів вдосконалення апеляційного провадження

Для досягнення даної мети необхідно виконати такі завдання: 1) на підставі аналізу кримінально-процесуального законодавства, результатів вивчення матеріалів кримінальних проваджень та опитування практичних працівників визначити чинники, що впливають на ефективність здійснення апеляційного провадження; 2) сформулювати напрями вдосконалення апеляційного провадження.

Виклад основного матеріалу. На ефективність здійснення апеляційного провадження впливають велика кількість чинників. Одним із них є - переваженість суддів справами та неукомплектованість штатів судів, що призвело до того, що багато суддів, особливо молодих фахівців з невеликим стажем суддівської роботи, змушені були розглядати надто багато справ та матеріалів, тому припускалися помилок. Кількість

справ і матеріалів, які щомісяця надходили на розгляд до одного судді місцевого загального суду суттєво збільшилася [1].

Іншим чинником можна сміливо назвати і тяганину з розглядом поданої апеляції. Одним з ефективних засобів протидії тяганні має бути систематичний і дієвий контроль за оперативністю правосуддя з боку апеляційних судів. Тобто кожне кримінальне провадження, яке тривалий час не знаходить свого вирішення, має бути на постійному контролі. На жаль, вивчення цього питання засвідчує, що як такий дієвий контроль в окремих апеляційних судах відсутній.

Мають місце випадки, коли самі апеляційні суди допускають тяганину з розглядом поданої на вирок суду апеляції. Так, 23 січня 2011 р. Дніпровським районним судом м. Києва було засуджено А. Селезньова за ч. 4 ст. 296 (хуліганство), ч. 2 ст. 263 (незаконне поведіння з холодною зброєю) КК України – до 5 років позбавлення волі. На вирок засудженим було подано апеляцію, яка відправлена 03 лютого 2011 року через канцелярію Київського слідчого ізолятора № 13 до Дніпровського районного суду м. Києва. Суддя Н. Пінчук, отримавши апеляцію, 01 квітня 2011 року виніс постанову про залишення апеляції без розгляду у зв'язку з пропуском 15-денного терміну на її подання. Засуджений, вважаючи, що суддя безпідставно виніс постанову, почав звертатися у вищестоящі інстанції, намагаючись довести своєчасність подачі апеляції. Лише після втручання Уповноваженого з прав людини 19 лютого 2012 року, тобто через рік, апеляційним судом було поновлено право засудженого на апеляційне оскарження вироку суду [1].

Не останнє місце серед причин, що впливають на ефективність здійснення апеляційного провадження посідають соціологічно-правові та соціально-психологічні чинники. Оскільки судова діяльність в апеляційному провадженні складається з пізнавальних, комунікативних і соціально-конструктивних (виховних), організаційних компонентів та має свою структуру.

Дійсно, розглядаючи кримінальні провадження, суд зустрічається з різноманітними складними життєвими ситуаціями, які характеризуються непередбаченою поведінкою учасників, заплутаністю вихідних даних про істинний перебіг подій, складністю емоційних станів задіяних осіб, довільним чи спонтанним наміром учасників судового процесу ввести суд в оману тощо. Кримінальне провадження ускладнюється тим, що часто кожна зі сторін-учасниць упевнена у своїй правоті й наполягає на тому, що саме її дії відповідають букві та духу Закону, про зміст чи існування якого ця сторона, можливо, навіть не мала уявлення під час вчинення дій, які, зрештою, і призвели до судового процесу.

Відповідь на ці та інші питання, що повинні бути розглянуті в ході судового розгляду, потребує не тільки суто професійної підготовки та життєвого досвіду судді, а й належних психологічних знань і здатності їх адекватно застосовувати.

Підкреслимо ще раз, що ціла низка юридично-оцінюваних понять (як от «під впливом хибної думки», «під впливом брехні, насильства, погрози», «груба необережність», «міра провини», «інтереси дітей», «не міг розуміти значення своїх дій» тощо) в тій чи іншій формі містять у собі психологічний елемент, розуміння та врахування якого повинно повною мірою забезпечуватися апеляційним судом.

Зрозуміло, що жодне поняття, як і стаття того чи іншого кодексу, не може тлумачитися і трактуватися поза конкретно-історичними обставинами й детермінантами епохи, суспільства і ступенем розвиненості соціально-правової свідомості його конкретних представників, зокрема, юристів і, перш за все, суддів. Адже суддя – носій судової влади. Він незалежний і недоторканий представник суспільства, який підкоряється лише закону. Практичні аспекти взаємодії психологічних чинників різного рівня й якості, їхній зв'язок із конституційними принципами правосуддя та вплив на соціальний статус судді – проблемні питання, які порушуються й обговорюються.

Певна група людей може жити разом у тих організованих стосунках, які ми називаємо суспільством, лише за умови дотримання всіма разом та окремими людьми певних спільних норм. Тому цілком правильна існуюча думка тих учених, які вважають, що не право походить від держави, а будь-яка влада походить від права, позаяк влада забезпечує покірність доти й завдяки тому, що застосовує закон, який існує незалежно від неї та спирається на поширене уявлення стосовно того, що вважається правильним. Отже, не кожен закон може бути продуктом законотворчої діяльності, але право творити закон передбачає визнання певних загальних норм, і такі норми, які складають основу права видавати закони, можуть також і

обмежувати це право.

Норми права, які застосовує суддя, мають значення для влади, котра призначила його, лише настільки, наскільки вони допомагають підтримувати злагоду й гарантують людям можливість спокійно продовжувати життєдіяльність. Вони ніяк не пов'язані з тим, що людям було наказано робити, а лише з їх утриманням від певних вчинків, які не дозволяються нікому. Вони виходять із певних висновків щодо безперервності ладу, якого ніхто не створював і який все ж існує.

Вивчення та розвиток психології суддівської діяльності є важливим складником реалізації судової реформи в Україні, оскільки вона досліджує психологічні закономірності правозастосовчої діяльності й вивчає психологічні основи професіограми судді, індивідуального стилю та майстерності, вироблення професійних навичок і вмій, підбору й розстановки кадрів, професійної орієнтації, професійного відбору, професійного виховання та формування особистості суддів, професійної деформації та її попередження, організації робочого місця та робочого часу.

Складна інтелектуальна трудова діяльність, яка відрізняється цілим рядом специфічних особливостей і скеровує суддю на дотримання комплексу різноманітних вимог, досліджена в даний час недостатньо, що відображається на вирішенні практичних питань у галузі підвищення ефективності та якості праці в судочинстві. Дуже актуальне, зокрема, вивчення психологічних проблем підвищення ефективності діяльності суддів.

Суддя є носієм судової влади. Він незалежний і недоторканий представник суспільства, що підкоряється лише закону. Практичні аспекти взаємодії психологічних чинників різного рівня і якості, їхній зв'язок із конституційними принципами правосуддя та вплив на соціальний статус судді – проблемні питання, які необхідно порушувати, обговорювати і вирішувати.

Корінним принципом професійної моралі суддів є справедливість. Без цієї моральної якості діяльність по здійсненню правосуддя втрачає свій зміст. Крім цього, поряд із справедливістю, від особи – професійного судді вимагається бути об'єктивним, неупередженим, незалежним, чесним, безкорисливим, уважним, дотримуватися прав людини та презумпції невинуватості. Ці якості є принципами юридичної етики та у своїй сукупності утворюють стратегію поведінки судді. На жаль, ще інколи спостерігається порушення моральних норм, що вимагає посилення соціального контролю, застосування більш жорстких зовнішніх санкцій.

Внутрішнє переконання судді становить собою усвідомлену потребу судді, використання ним власних думок, поглядів і знань. Воно пов'язане з правосвідомістю судді, яка розглядається як форма суспільної свідомості, що поєднує систему поглядів, ідей, уявлень, теорій, а також почуттів, емоцій і переживань. Вони характеризують ставлення людей і соціальних груп (у тому числі й через фактичну поведінку) до діючої і бажаної правової системи.

Прокурор, підтримуючи в апеляційному провадженні державне обвинувачення, надає докази, бере участь в їхньому дослідженні, вибудовує модель подій та представляє свої умовиводи колегії суддів щодо застосування кримінального закону та міри покарання відносно обвинуваченого, сприяє встановленню об'єктивної істини у кримінальному провадженні. У разі, коли прокурор у ході судового розгляду переконується, що результати розслідування не підтверджують пред'явлені обвинуваченому звинувачення, він повинен відмовитися від звинувачень і довести до суду мотиви відмови відповідно до ст. 340 КПК України.

Захисник і обвинувачений в апеляційному провадженні погоджують свою позицію. У психологічному сенсі між ними виникають довірчі стосунки, стосунки позиційної солідарності. Подібні стосунки не можуть виникати тільки при неправдивій самообмові обвинуваченого.

На відміну від психологічної діяльності прокурора, який буде свою промову тільки на доведених фактах, захисник вправі просити суд виправдати свого підзахисного навіть у випадках, якщо доказів недостатньо для твердого переконання в його вині. Захисник використовує все, що не має міцного обґрунтування. Особливу увагу він приділяє можливим психологічним, процесуальним і, тим більше, нормативним прорахункам прокурора.

Перед тим як розпочати більш детально досліджувати напрями вдосконалення здійснення апеляційного провадження вважаємо за доцільне з'ясувати сам термін «вдосконалення».

Поняття «удосконалення (вдосконалення)» має походження від «удосконалювати»

– робити досконалішим, кращим [2, с. 1506].

Також термін «удосконалення (вдосконалення)» тлумачиться як зміна в чому-небудь у бік поліпшення; результат такої зміни [3, с. 397]; як поліпшувати (робити кращим, досконалішим, більш задовільним тощо), покращувати [4, с. 785].

Проаналізувавши поняття вдосконалення, спробуємо надати власне визначення терміну «вдосконалення здійснення апеляційного провадження» як діяльності компетентних органів держави, спрямованих на покращення чинного законодавства у відповідності з розвитком правовідносин та напрацювання оптимальних рішень та способів для досягнення кращого результату здійснення апеляційного провадження з метою підвищення його ефективності.

Аналіз наукової літератури та чинного Кримінального процесуального законодавства України надав нам можливість напрями вдосконалення здійснення апеляційного провадження поділити на дві групи: нормативно-правові та організаційні.

Під нормативно-правовими напрямами вдосконалення здійснення апеляційного провадження на нашу думку слід розуміти як напрями спрямовані на покращення чинного Кримінального процесуального законодавства та відомчих НПА шляхом внесення змін до них, що стосуються підвищення ефективності здійснення апеляційного провадження у кримінальному судочинстві.

Під організаційними напрямами вдосконалення здійснення апеляційного провадження на нашу думку слід розуміти напрями спрямовані на напрацювання оптимальних рішень та способів для досягнення кращого результату здійснення апеляційного провадження.

На нашу думку, з метою підвищення ефективності здійснення апеляційного провадження у кримінальному судочинстві необхідно в першу чергу внести зміни до КПК України, які стосуються меж апеляційного розгляду та порядку здійснення апеляційного провадження, а саме:

1) особа, яка подає апеляцію, може, але не зобов'язана вказувати в чому саме полягає незаконність судового рішення, оскільки вона не є юристом, саме суд апеляційної інстанції повинен визначати межі апеляційного розгляду й мати можливість вийти за ці межі, якщо в результаті розгляду кримінального провадження він дійде висновку, що є підстави для прийняття рішення на користь засудженого чи виправданого і цим не погіршується їх становище. При цьому доцільно зберегти положення заборони повороту до гіршого щодо засудженого в результаті розгляду його апеляції, а також апеляцій його захисника та законного представника. Вважається за доцільним запозичення для запровадження в Україні порядку, який існує у Франції та ФРН, зокрема, якщо особа, яка подала апеляцію, не вказує меж оскарження, то судове рішення слід перевіряти в повному обсязі;

2) пропонується, крім фіксації судового засідання технічними засобами вести протокол судового засідання, як у суді першої інстанції, так і в суді апеляційної інстанції. Це значно підвищить усебічність, повноту й об'єктивність судового розгляду кримінальних проваджень та якість судових рішень. З певних технічних причин запис судового засідання в судах першої та апеляційної інстанцій ведеться неякісно. Із журналу судового засідання не вбачається зміст самого судового засідання. При підготовці до апеляційного провадження, шляхом прослуховування технічного запису, судді не можуть відтворити показання окремих учасників судового засідання суду першої інстанції, правильно їх оцінити, скласти план проведення апеляційного провадження, повторного допиту свідків тощо. З цією метою вважається за доцільним доповнити чинний КПК України статтею 107-1 «Протокол судового засідання» такого змісту:

«1. У кожному судовому засіданні в судах першої та апеляційної інстанції ведеться протокол судового засідання, який є засобом фіксації перебігу судового розгляду кримінального провадження.

2. У протоколі судового засідання відображаються всі істотні моменти розгляду кримінального провадження в тій послідовності, в якій вони мали місце в судовому засіданні чи при вчиненні окремої процесуальної дії.

3. У протоколі зазначаються:

1) рік, місяць, число і місце судового засідання, час його початку, технічна характеристика засобу фіксування судового процесу та носія інформації;

2) назва суду, який розглядає кримінальне провадження, прізвище та ініціали судді

(суддів), секретаря судового засідання;

3) кримінальне провадження, що розглядається, повна й точна назва сторін та інших учасників процесу;

4) відомості про явку учасників процесу або їх неявку, причини відсутності та про вручення їм судових повісток;

5) дані про особу обвинуваченого (підозрюваного);

6) дані про одержання обвинуваченим копії обвинувального акта;

7) дані про роз'яснення обвинуваченому (підозрюваному) та іншим учасникам процесу їх прав та обов'язків;

8) ухвали суду, прийняті без виходу до нарадчої кімнати;

9) усі розпорядження головуючого і дії суду, в тому порядку, в якому вони відбувалися;

10) усі клопотання і заяви учасників процесу;

11) докладний зміст записаних від першої особи показань обвинуваченого (підозрюваного), потерпілого, свідків, пояснень спеціалістів, відповідей експерта на усні запитання;

12) послідовність і короткий зміст судових дебатів;

13) короткий зміст останнього слова обвинуваченого;

14) відомості про проголошення судового рішення та роз'яснення порядку і строку його оскарження, роз'яснення права та строку на ознайомлення з протоколом судового засідання, подачу на нього зауважень;

15) час закінчення судового засідання у кримінальному провадженні.

4. Протокол судового засідання повинен бути виготовлений не пізніше семи діб з дня закінчення судового розгляду кримінального провадження.

5. Протокол судового засідання підписують головуючий і секретар судового засідання.

6. У разі необхідності строк для виготовлення та підписання протоколу судового засідання може бути продовжено головуючим, але не більше ніж на чотирнадцять діб після закінчення судового засідання.

7. Про виготовлення й підписання протоколу судового засідання повідомляються учасники судового розгляду.

8. Сторони мають право знайомитися з протоколом судового засідання і протягом трьох діб після повідомлення про виготовлення протоколу або після закінчення строку на його виготовлення подавати свої письмові зауваження з приводу допущеної неправильності або неповноти протоколу».

Окрім того, вважаємо за доцільним доповнити діючий КПК України доповнити статтю 107-2 «Розгляд зауважень на протокол судового засідання» такого змісту:

«1. Зауваження на протокол розглядаються: якщо кримінальне провадження розглядалося суддею одноособово – головуючим; якщо кримінальне провадження розглядалося колегіально – цим складом суду чи більшістю цього складу.

2. Суд розглядає зауваження на протокол судового засідання і в разі згоди із зауваженнями посвідчує їх правильність.

3. У разі незгоди головуючого з поданими зауваженнями вони розглядаються в судовому засіданні з повідомленням сторін про час і місце його проведення. Їх неявка в судовому засіданні не перешкоджає розгляду зауважень. При розгляді зауважень може відтворюватися технічний запис процесу. Розглянувши зауваження, суд за наявності до того підстав посвідчує правильність зауважень або відхиляє їх.

4. У разі пропуску строку подання зауважень і відсутності підстав для його поновлення суд залишає їх без розгляду і приєднує до матеріалів кримінального провадження».

3) З метою усунення протиріч і прогалин в кримінальному процесуальному законодавстві ми пропонуємо:

- доповнити статтю 396 КПК України частиною 7-ою наступного змісту: «вимоги до апеляційної скарги на рішення слідчого судді встановлюються цією статтею»;

- у частині 1 статті 399 КПК України слова «вирок чи ухвалу суду першої інстанції» слід замінити словами «рішення суду першої інстанції або слідчого судді»;

- доповнити пунктом 5 частину 3 статті 399 КПК України такого змісту: «апеляційна скарга подана на ухвалу слідчого судді, яка не підлягає оскарженню»;

- статтю 422 КПК України доповнити частиною 3 такого змісту: «порядок

апеляційного розгляду за апеляційною скаргою на ухвалу слідчого судді має відповідати вимогам статей 405, 406 КПК України».

На підставі вищезазначеного можна зробити такі **висновки**: 1) на ефективність здійснення апеляційного провадження впливають велика кількість чинників (соціологічно-правові, соціально психологічні, організаційні (перевантаженість суддів, неупорядкованість штатів), процедурні (тяганина з розглядом поданої апеляції), тощо; 2) вдосконалення здійснення апеляційного провадження – діяльність компетентних органів держави, спрямованих на покращення чинного законодавства у відповідності з розвитком правовідносин та напрацювання оптимальних рішень та способів для досягнення кращого результату здійснення апеляційного провадження з метою підвищення його ефективності; 3) існують нормативно-правові та організаційні напрями вдосконалення здійснення апеляційного провадження; 4) нормативно-правові напрями вдосконалення здійснення апеляційного провадження спрямовані на покращення чинного Кримінального процесуального законодавства та відомчих НПА шляхом внесення змін до них, що стосуються підвищення ефективності здійснення апеляційного провадження у кримінальному судочинстві; 5) організаційні напрями вдосконалення здійснення апеляційного провадження спрямовані на напрацювання оптимальних рішень та способів для досягнення кращого результату здійснення апеляційного провадження; 6) з метою підвищення ефективності здійснення апеляційного провадження у кримінальному судочинстві необхідно в першу чергу внести зміни до КПК України, які стосуються меж апеляційного розгляду та порядку здійснення апеляційного провадження.

Бібліографічні посилання

1. Аналіз роботи судів загальної юрисдикції 2002–2012 рр. за даними судової статистики, підготовлений Управлінням узагальнення судової практики та аналітичної роботи з питань застосування законодавства Верховного Суду України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.scourt.gov.ua.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і гол. ред. В. Т. Бусел. – К. : Ірпінь, 2004. – 1440 с.
3. Словник української мови : в 11 томах. – 1976 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://sum.in.ua>.
4. Словник синонімів української мови : В 2 т. / А. А. Бурячок, Г. М. Гнатюк, С. І. Головащук та ін. – К. : Наук, думка, 2001. - Т. 2. : 0-Я.-2001. – 960 с.

Надійшла до редакції 22.02.2018

SUMMARY

Kulyanda M.I. Areas of improvement of appeal proceeding in Ukraine. The work deals with research of factors influencing the efficiency of the appellate proceedings in Ukraine and the formulation of normatively legal and organizational directions for its improvement.

The author has concluded that the effectiveness of the implementation of appeal proceedings is influenced by a large number of factors (sociological, legal, social, psychological, organizational, procedural, etc.); 2) improvement of the implementation of appeal proceedings - the activities of the competent state bodies aimed at improving the current legislation in accordance with the development of legal relationships and the development of optimal solutions and methods to achieve a better outcome of the appeal proceedings in order to increase its efficiency; 3) There are regulatory and organizational directions for improving the implementation of the appeal proceedings; 4) normative-legal directions of improving the implementation of the appeal proceedings are aimed at improving the existing Criminal Procedural Law and departmental legal acts by amending them in relation to improving the efficiency of the implementation of appeal proceedings in criminal proceedings; 5) the organizational directions for improving the implementation of the appeal proceedings are aimed at developing optimal solutions and methods for achieving a better outcome of the appeal proceedings; 6) in order to increase the effectiveness of the appellate proceedings in criminal proceedings, it is necessary first of all to make changes to the CPC of Ukraine concerning the limits of the appeal procedure and the procedure for conducting an appeal proceeding.

Keywords: *appeal, appellate proceedings, Appeal Court, effectiveness of appeal proceedings, directions of improvement of appeal proceedings.*

УДК 343.985

Мрочко Р.М. ©

здобувач

(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

DOI: 10.31733/2078-3566-2018-1-193-197

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ВЗАЄМОДІЇ СЛІДЧИХ І ОПЕРАТИВНИХ ПІДРОЗДІЛІВ У КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕННЯХ ПРО СУТЕНЕРСТВО, УЧИНЕНОГО ОРГАНІЗОВАНОЮ ГРУПОЮ

Здійснено розгляд деяких аспектів розслідування сутенерства та втягнення особи в заняття проституцією. Акцентовано увагу на взаємодії слідчих та оперативних підрозділів для більш швидкого розслідування кримінального правопорушення.

Ключові слова: сутенерство, проституція, тактичне забезпечення, слідчі (розшукові) дії, взаємодія.

Постановка проблеми. Актуальні питання взаємодії слідчих та оперативних підрозділів МВС України при розслідуванні сутенерства, учиненого організованою групою, є важливою умовою того, що кримінальне провадження буде швидко й ефективно завершено та спрямоване до суду. Адже завдяки якісній взаємодії збирається достатня доказова база для проведення невідкладний та подальших слідчих (розшукових) дій, висуваються слідчі та розшукові версії, планується подальший процес досудового розслідування та ін. Тому працівники слідчих і оперативних підрозділів поліції повинні реагувати на усі обставини, які характеризують кожний конкретний момент процесу розслідування, та визначати свої функції в залежності від обов'язків. У зв'язку з цим, важливе місце в будь-якому кримінальному провадженні займає якість взаємодії різних підрозділів правоохоронних органів. Зважаючи на це, дослідження цього питання в розрізі конкретного складу кримінального правопорушення надає змогу узагальнити його особливості проведення при розслідуванні сутенерства, учиненого організованою групою, з урахуванням сучасних умов та тенденцій. Це, у свою чергу, дозволить в подальшому розробити на цій основі ефективні науково-практичні рекомендації щодо методики їх своєчасного виявлення та швидкого розслідування.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Науковому аналізу та дослідженням питань взаємодії слідчих та оперативних підрозділів в ході розслідування у справах про сутенерство приділяли свою увагу такі вчені-криміналісти, як Ю. П. Алєнін, К. В. Антонов, В. П. Бахін, Р. С. Белкін, К. Ю. Назаренко, О. І. Возгрін, А. Ф. Волобуєва, В. А. Журавель, А. В. Іщенко, О. Н. Колесніченко, В. П. Колмаков, М. В. Куратченко, В. О. Лазарєв, В. Г. Лукашевич, Є. Д. Лук'янчиков, М. А. Погорєцький, М. В. Салтєвський, Р. Л. Степанюк, І. В. Сіроух, К. О. Чаплінський, С. С. Чернявський, Ю. М. Черноус, В. Ю. Шепітько та інші. Але в їх роботах не розглядалися особливості її здійснення під час розслідування сутенерства, учиненого організованою групою. У свою чергу, наше дослідження конкретизувало особливості взаємодії слідчих та оперативних підрозділів при розслідуванні досліджуваного виду кримінального правопорушення.

Метою даної статті є дослідження особливостей взаємодії слідчих та оперативних підрозділів під час розслідування сутенерства, учиненого організованою групою.

Виклад основного матеріалу. Розглядаючи правову природу взаємодії слідчих і оперативних підрозділів поліції, слід надати їй визначення, тобто визначити цю наукову категорію. Так, на думку І.Ф. Герасимова, взаємодія забезпечує розумне сполучення й найбільш ефективне використання повноважень, методів і засобів, властивих кожному з взаємодіючих органів [1, с. 106]. І.П. Козаченко формулює цю наукову категорію як засновану на законах та підзаконних актах, погоджену діяльність служб процесуального, оперативно-розшукового, адміністративно-управлінського характеру з застосуванням найбільш доцільного поєднання притаманних взаємодіючим суб'єктам сил, засобів та методів [7, с. 177]. Ми підтримуємо наукову думку І.В. Усанова, який визначає взаємо-

дію як погоджену діяльність зазначених суб'єктів, засновану на законних та підзаконних нормативних актах, що направлена на реалізацію певної тактики з метою встановлення та подальшого викриття особи, що вчинила злочин [14, с. 70].

Інші учені за основу визначення беруть загальну його мету. Так, В. Ю. Шепітько в такому ж розрізі звернув увагу на її мету, зазначивши, що в процесі спільної діяльності загальна мета (якісне і своєчасне розкриття і розслідування злочину) досягається із найменшими витратами сил, засобів і часу [9, с. 172].

А.О. Шульга надає таке визначення взаємодії – це заснована на законі співпраця органів, які не мають взаємного підпорядкування, але діють узгоджено, ефективно застосовуючи засоби та способи розкриття кримінальних правопорушень, притягнення до відповідальності винних, розшуку підозрюваних та забезпечення повного відшкодування збитків, які були завдані злочинцем [15, с.17].

На думку В.П. Захарова, означена співпраця та взаємні дії можливі за наявності певних умов, зокрема: 1) у взаємодії мають брати участь як мінімум два суб'єкти. Це означає, що кожен з учасників має ясно усвідомлювати, що він є суб'єктом взаємодії і виконує покладені функції разом з іншим суб'єктом [5, с. 82]; 2) має бути окресленою спільність цілей і завдань для всіх учасників взаємодії. Роз'єднаність, як показує практика, призводить до втрати змісту взаємодії. Говорячи про єдність завдань і цілей, необхідно відзначити, що боротьба зі злочинністю, захист законних прав та інтересів фізичних і юридичних осіб та в цілому правопорядку, є єдиним завданням для всіх правоохоронних органів. Виконання цих завдань складається з ряду послідовних етапів, більш конкретизованих за своїм змістом [4, с. 325; 16].

Також, з огляду на визначене, необхідно виділити загальні умови взаємодії. На думку М.В. Куратченка, до них необхідно віднести наступні: 1) найсуворіше дотримання законності; 2) своєчасність та плановість заходу; 3) швидкість, активність і широке застосування науково-технічних засобів у ході досудового розслідування; 4) обов'язкове залучення громадськості; 5) правильне ставлення до аналізу й оцінки доказів; 6) знання кожним учасником взаємодії повноважень і форм діяльності органів досудового розслідування; 7) точне розмежування компетенції учасників взаємодії; 8) врахування провідної ролі слідчого (прокурора) в процесі взаємодії між відомчими підрозділами; 9) нерозголошення даних досудового слідства, а також засобів і методів, застосовуваних в оперативно-розшуковій діяльності; 10) відносна самостійність оперативних підрозділів поліції у виборі засобів і методів, використовуваних для здійснення оперативно-розшукових заходів [16, с. 228-230; 12, с. 267].

З огляду на визначені положення, необхідно визнати, що найбільш доречним буде визначення І. П. Козаченка та В. Л. Регульського: взаємодія слідчих та оперативних підрозділів – це концентрація сил, засобів і методів для досягнення поставленої мети, здійснення відповідних спільних заходів, вибором таких тактичних прийомів або їх комбінацій, які найкраще забезпечують виконання завдань у винятково короткі терміни силами і засобами, що є в розпорядженні суб'єктів взаємодії, при найменших витратах і при безумовному дотриманні чинного законодавства [8, с. 179]. Взаємодія слідчих і працівників органів дізнання реалізується у певних формах. Під формами взаємодії слідчого і працівників дізнання маємо на увазі організаційні прийоми і методи, способи і порядок зв'язків між ними, засновані на кримінально-процесуальному законі і відомчих нормативних актах правоохоронних органів, а також передового досвіду слідчої практики, спрямовані на забезпечення узгодженої їх діяльності і правильне сполучення властивих кожному з цих органів методів і засобів роботи [12, с. 267]. На наш погляд, вірним є думка А. Я. Дубинського, який визначає дві форми взаємодії: процесуальну й непроцесуальну [2, с. 76]. Тобто взаємодія має здійснюватися як у процесуальній формі при роботі з конкретним кримінальним провадженням, так і в непроцесуальній формі на рівні ділових контактів щодо узгодженого виконання завдань розкриття злочину. При цьому взаємодія ґрунтується на чіткому її плануванні, професійній орієнтації щодо можливостей слідчих, оперативних працівників і експертів, встановлення правильних службових взаємовідносин, підтриманні атмосфери довіри, згуртованості і взаємної допомоги [3, с. 16]. Якщо процесуальні форми можна назвати способами співпраці, то організаційні форми будуть характеризуватися як способи зв'язку. Організаційні форми зв'язку існують поза межами процесуальної діяльності слідчого [13, с. 67].

Відповідно до норм Кримінального процесуального кодексу України [10] процесуальними формами взаємодії слідчого й працівників органу дізнання при розслідуванні

кримінальних справ є: 1) давання слідчим органам доручень і вказівок про провадження пошукових і слідчих (розшукових) дій; 2) висування вимог слідчого про надання сприяння при провадженні окремих слідчих (розшукових) дій та НСРД.

На основі позиції В. Д. Пчолкіна до основних непроцесуальних (організаційних) форм взаємодії слідчих і оперативних підрозділів при розслідуванні злочинів [11, с. 117] ми віднесли наступні:

- ознайомлення слідчого з оперативними матеріалами в межах, передбачених відомчими нормативними актами;
- спільне обговорення й оцінювання даних, одержаних у результаті проведення оперативно-розшукових заходів, щодо їх достатності для внесення відомостей до ЄРДР;
- спільне планування слідчих (розшукових) дій і тактичних операцій, спрямованих на виявлення доказової інформації;
- спільна діяльність слідчих і оперативно-розшукових підрозділів на початковому та наступних етапах досудового розслідування;
- створення слідчо-оперативної групи за конкретним кримінальним провадженням;
- взаємний обмін усною та письмовою інформацією оперативних працівників і слідчих з питань, що стосуються їхньої діяльності;
- спільні виїзди слідчого й оперативних працівників для проведення слідчих (розшукових) дій.

На думку М.В. Куратченка, найбільш типовими недоліками в організації й здійсненні взаємодії слідчих та оперативних підрозділів при вирішенні проблемних конфліктних слідчих ситуацій у справах про сутенерство та втягнення особи в заняття проституцією, як показало наше дослідження, є:

- несвоєчасний, із запізненням початок взаємодії;
- здійснення затримання, огляду, опитування підозрюваних оперативними працівниками без участі слідчого або хоча б попереднього узгодження з ним шляхів і способів одержання і перевірки доказів причетності затриманого до злочину;
- підпорядкування початкових слідчих (розшукових) дій і оперативно-розшукових заходів «головній» меті – затриманню осіб і прийняття при цьому належних заходів щодо забезпечення доведення як самого факту злочину, так і ролі затриманого в сутенерстві;
- припинення взаємодії (особливо оперативного супроводу розслідування) після завершення початкового етапу досудового розслідування по кримінальному провадженню.

До прийнятих на практиці заходів з усунення вказаних вище недоліків можна віднести:

- заходи щодо вдосконалювання нормативної і методичної бази взаємодії зазначених вище суб'єктів;
- перевірки дотримання діючих наказів і інструкцій з організації взаємодії на місцях, з виїздом керівників органів і служб у підлеглі підрозділи;
- заслуховування слідчо-оперативних груп, що працюють по конкретних справах і матеріалах, на оперативних нарадах у керівників управлінь і відділів;
- контрольне вивчення розслідуваних кримінальних проваджень про сутенерство, учиненого організованою групою, начальниками слідчих підрозділів;
- вивчення проваджень прокурором у порядку нагляду [16, с. 229-232].

Необхідність взаємодії слідчого та оперативних працівників в процесі розслідування сутенерства, учиненого організованою, пояснюється наступними обставинами:

- різницею засобів і методів здійснення діяльності слідчого й оперативного працівника. Справа в тому, що слідчий здійснює свою діяльність засобами і методами, врегульованими кримінально-процесуальним правом, які носять гласний характер. Оперативні працівники здійснюють оперативно-розшукову діяльність у межах, окреслених законом «Про оперативно-розшукову діяльність», і засоби й методи, що ними застосовуються ними носять переважно негласний характер та відкривають принципово інші, більш широкі можливості, у порівнянні із процесуальними діями, по одержанню фактичних даних, що мають значення для повного і швидкого розкриття та розслідування злочинів [6, с. 19];

- спільністю завдань органів слідства та оперативних підрозділів у сфері боротьби зі злочинністю, а саме швидким і повним розкриттям кримінальних правопорушень;

– складністю й більшим обсягом роботи з розглянутої категорії кримінальних проваджень;

– активною злочинною протидією, що чинять особи, причетні до вчинення сутенерства, що виражається як у прихованні слідів злочину, так і в створенні перешкод у ході досудового розслідування. Злочинці докладають усіляких зусиль по розпізнанню тактики дій слідчого, оперативного працівника з метою, направити суб'єктів розслідування у помилковому напрямі та затягти процес досудового розслідування [16, с. 227-230].

Загалом, найбільш розповсюдженими формами взаємодії працівників різних підрозділів Національної поліції України при розслідуванні сутенерства та втягнення особи в заняття проституцією, є: обмін інформацією; виконання письмових доручень; спільне планування оперативно-розшукових заходів; спільне використання наявних сил та засобів [16].

Визначивши недоліки в організації та здійсненні взаємодії слідчих та працівників оперативних підрозділів поліції не можна забути і про об'єктивні та суб'єктивні чинники, що впливають на слідчі ситуації в конкретному випадку. Адже саме вони впливають як на реалізацію конкретних завдань, так і на кримінальне провадження в цілому. Аналіз опитування працівників слідчих підрозділів щодо факторів, які впливали на розслідування сутенерства та втягнення особи в заняття проституцією, ними були визначені такі:

Об'єктивного характеру: злочин вчинено при відсутності очевидців в умовах певного місця та часу; знищення окремих слідів та доказів зацікавленими особами – 78 %.

Суб'єктивного характеру: несвоєчасний виїзд на місце події; невикористання науково-технічних засобів при проведенні слідчих (розшукових) дій; невикористання (недостатнє використання) спеціальних знань в процесі слідства; незадовільне проведення оперативно-розшукових заходів при встановленні злочинця «по гарячих слідах».

Також слід зазначити, що працівники оперативних підрозділів МВС України визначили іншу кількість факторів. Об'єктивного характеру: злочин вчинено при відсутності очевидців в умовах певного місця та часу; знищення окремих слідів та доказів заінтересованими особами. Суб'єктивного характеру: несвоєчасний виїзд на місце події; поверхневий огляд місця події; невикористання науково-технічних засобів при проведенні слідчих (розшукових) дій та НСРД; невикористання (недостатнє використання) спеціальних знань; незадовільне проведення оперативно-розшукових заходів при встановленні злочинця «по гарячих слідах»; відсутність планування та системи в організації розслідування на початковому етапі; помилки в оцінці наявної інформації та доказів, внаслідок яких були висунуті та перевірялись хибні версії [16]. Зазначені чинники пояснюють недоліки в організації взаємодії працівників поліції.

Висновок. Отже, слід зазначити, що взаємодія оперативних і слідчих підрозділів МВС України та інших правоохоронних органів при розслідуванні сутенерства, учиненого організованою групою, це засноване на нормативно-правових актах функціонування цих підрозділів, за керівної ролі слідчого (прокурора), спрямоване на вирішення окремих завдань кримінального провадження. Найбільш типовими недоліками в організації й здійсненні взаємодії при вирішенні проблемних конфліктних слідчих ситуацій у справах про сутенерство є такі: 1) несвоєчасний початок взаємодії; 2) здійснення затримання, огляду, опитування підозрюваних оперативними працівниками без участі слідчого або хоча б попереднього узгодження з ним шляхів і способів одержання і перевірки доказів причетності затриманого до злочину; 3) підпорядкування початкових слідчих (розшукових) дій і оперативно-розшукових заходів «головній» меті – затриманню осіб і прийняття при цьому належних заходів щодо забезпечення доведення як самого факту злочину, так і ролі затриманого у сутенерстві; 4) припинення взаємодії (особливо оперативного супроводу розслідування кримінального правопорушення) після завершення початкового етапу розслідування у справах про сутенерство.

Бібліографічні посилання

1. Герасимов И. Ф. Некоторые проблемы раскрытия преступлений / И. Ф. Герасимов. – Свердловск: Средне-Уральское кн. изд-во, 1976. – 184 с.
2. Дубинский А. Я. Взаимодействие следователя с органом дознания / А. Я. Дубинский. – К. : КВШ МВД СССР, 1970. – 134 с.
3. Євдокимов В. М. Особливості застосування тактичних прийомів щодо розкриття вбивств, вчинених із застосуванням кримінальних вибухів / В. М. Євдокимов, В. В. Літвін // Право і суспільство: Наук. журнал. – 2006. – №2. – С.15-27.

4. Захаров В. П. Проблеми інформаційного забезпечення правоохоронних структур : навчально-практич. посібник / В. П. Захаров, В. І. Рудешко – Львів: ЛьвДУВС, 2007. – 372 с.
5. Захаров В. П. Суб'єкти ОРД та їх взаємодія / В. П. Захаров, І. В. Анцупов // Вісник Львівського інституту внутрішніх справ. – Львів, 2002. – № 2 (1). – С. 80-85.
6. Иванов В. В. Взаємодія оперативних підрозділів органів внутрішніх справ і слідчого на досудових стадіях кримінального процесу: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 21.07.04 / В. В. Иванов – К., 1998. – 20 с.
7. Козаченко И. П. Основные направления совершенствования теории и практики оперативно-розыскной деятельности / И. П. Козаченко // Вопросы совершенствования оперативно-розыскной деятельности органов внутренних дел. – К.: УАВС, 1992. – С. 177-180.
8. Козаченко І. П. Правові, морально-етичні та організаційні основи оперативно-розшукової діяльності / І. П. Козаченко., В. Л. Регульський. – Л. : Львів. ін-т внутр. справ при Нац. акад. внутр. справ України, 1999. – С. 178–203.
9. Коновалова В. Е. Основы юридической психологи : учебник / В. Е. Коновалова , Шепитько В. Ю. – Х.: Одиссей, 2005. – 352 с.
10. Кримінальний процесуальний кодекс України : прийнятий Верховною Радою України Законом №4651-VI від 13.04.2012 р. ; відп. за вип. В. А. Прудников. – Х. : Право, 2016. – 392 с.
11. Пчолкін В. Д. Поняття, сутність та завдання взаємодії оперативних підрозділів ОВС / В. Д. Пчолкін, В. М. Ечкенко // Вісн. Луганськ. акад. внутр. справ ім. 10-річчя незалежності України : спецвипуск. – 2004. – Вип. 3, ч. І. – С. 109-121.
12. Саїнчин О. С. Криміналістичні умови розкриття умисних вбивств / О. С. Саїнчин // Правова держава. – Одеса: ОНУ, - 2008. - №10. – С.267-273.
13. Тюрин Н. С. Формы оперативно-розыскной и следственной деятельности / Н. С. Тюрин // Правовые проблемы укрепления российской государственности. – Ч. 10 : Проблемы уголовного процесса в свете нового Уголовно-процессуального кодекса Российской Федерации : [сб. ст.] / под ред. Ю. К. Якимовича. – Томск : Изд-во Томс. ун-та, 2002. – С. 66-69.
14. Усанов И. В. Проблемы раскрытия и расследования серийных убийств на сексуальной почве / И. В. Усанов. – М.: Издательство «Юрлитинформ», 2005. – 168 с.
15. Шульга А. О. Основы методики розслідування вбивств на замовлення: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец.12.00.09 / А. О. Шульга. – К., 2003. – 20 с.
16. Куратченко М.В. Особливості взаємодії слідчих та оперативних підрозділів при розслідуванні сутенерства та втягнення особи в заняття проституцією // Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ: збірник наукових праць. 2017. № 2. С. 227-234.
17. Куратченко М.В. Протидія сутенерству та втягненню особи у зайняття проституцією у розрізі охорони публічного порядку // Актуальні питання забезпечення публічної безпеки та правопорядку в сучасних умовах: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Дніпро, 25 листоп. 2016 р.). Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2016. С. 169-170.
18. Куратченко М.В. Актуальні питання протидії втягненню особи у заняття проституцією та сутенерству // Актуальні проблеми кримінального права та кримінології у світлі конституційної реформи : матер. II Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Дніпро, 31 берез. 2017 р.). Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2017. С. 48-50.

Надійшла до редакції 22.03.2018

SUMMARY

Mrochko R.M. Issues of interaction of investigative and operational units in criminal proceedings of pimping committed by an organized group. The scientific article is devoted illumination of some aspects of the investigation of pimping and involving a person in prostitution. Cooperation of investigators and operative subdivisions at investigation of procuring and in drawing of person in prostituting is the important condition of that criminal realization will be quickly and it is effectively completed.

In fact due to the concerted cooperation a sufficient evidential base gathers for realization of further judicial actions, inquisitional versions are pulled out, the process of investigation is planned. Therefore the workers of the National police must react on circumstances that characterize every certain moment of process of investigation, and to determine the functions depending on duties. In this connection, an important place in any criminal realization is occupied by cooperation of different subdivisions of law enforcement authorities.

By the most typical defects in organizations and feasible cooperation at the decision of problem conflict inquisitional situations in matters about procuring and in drawing of person in prostituting is: ill-timed, behind time beginning of cooperation; realization of detention, review, questioning of suspected by operative workers without participation of inquisitional or even previous concordance with him of ways and methods of receipt and verification of proofs of involvement detained to the crime; submission of initial inquisitional (of criminal investigation) actions and operational search events to the «primary» objective – detention of persons and acceptance here of the proper events in relation to providing of leading to of both fact of crime and role detained in procuring; stopping of cooperation (especially operative accompaniment of investigation) is on completion of the initial stage of pre-trial investigation on criminal realization.

Keywords: *pimping, prostitution, tactical supply, investigating acts.*

УДК 343.125

Поцілуйко В.М. ©

аспірант

(Запорізький національний університет)

DOI: 10.31733/2078-3566-2018-1-198-203

ПІДСТАВИ ТА ПОРЯДОК ЗАСТОСУВАННЯ КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ТА АДМІНІСТРАТИВНОГО ЗАТРИМАННЯ ОСОБИ

Визначено підстави та порядок застосування кримінально-процесуального та адміністративного затримання особи. Наведено аргументи, що вказують на наукову доцільність порівняльно-правового дослідження даних заходів забезпечення провадження в кримінальних справах та справах про адміністративні правопорушення. З'ясовано характер обмежень прав і свобод осіб під час застосування до них кримінально-процесуального та адміністративного затримання.

Ключові слова: адміністративне затримання особи; кримінально-процесуальне затримання особи; затримання на підставі ухвали слідчого судді, суду з метою приводу; затримання без ухвали слідчого судді, суду; підстави та порядок.

Постановка проблеми. За своєю правовою природою та сутністю заходи кримінально-процесуального та адміністративно-деліктного примусу є досить схожими, адже вони застосовуються з метою своєчасного, повного, об'єктивного здійснення провадження в кримінальній справі чи справі про адміністративне правопорушення та законності притягнення осіб до відповідного виду юридичної відповідальності. В той же час, попри спільність мети, завдань та схожість процедури їх застосування, заходи кримінально-процесуального примусу за ступенем процесуальних обмежень прав і свобод учасників кримінального процесу є відмінними від тих, які застосовуються у процесі притягнення осіб до адміністративної відповідальності (адміністративно-деліктному процесі).

Стан дослідження. В юридичній науці заходам кримінального та адміністративного примусу було присвячено багато наукових робіт. Так, кримінально-процесуальні заходи примусу в різні часи досліджувалися Ю.П. Аленінім, В.І. Галаганом, Ю.М. Грошевим, О.В. Капліною, В.С. Кузьмічовим, Л.М. Лобойком, Є.Д. Лук'янчиковим, О.Р. Михайленком, М.М. Михеєнком, В.Т. Нором, Д.П. Письменним, М.А. Погорецьким, Л.Д. Удаловою, В.П. Шибікою, М.Є. Шумилом, О.Г. Яновською.

В той же час, незважаючи на посилену увагу наукового співтовариства до кримінально-процесуальних заходів примусу, цілий ряд їх аспектів залишаються предметом палкої дискусії, яка наразі не призвела до формування ані у науковців, ані у практиків єдиного загальноприйнятого розуміння правової природи і процесуальної сутності, меж допустимості їх застосування та розмежування їх з іншими інститутами, пов'язаними із застосуванням примусу у тому числі в адміністративно-деліктному процесі.

Одним з найбільш суттєвих за ступенем обмежень прав і свобод громадян, щодо яких висунуто підозру у вчиненні правопорушення (адміністративного та кримінального), є заходи кримінально-процесуального та адміністративного затримання особи.

Слід зауважити, що з огляду на потреби практики та необхідність належного захисту прав і свобод громадян актуальним та нагальним завданням як для кримінально-процесуальної науки, так і для правозастосування є здійснення порівняльного аналізу підстав та порядку застосування затримання особи як заходу забезпечення провадження в кримінальних справах та справах про адміністративні правопорушення.

Таким чином, нижче на виконання завдань дослідження нами буде здійснено аналіз підстав, умов та порядку застосування адміністративного та кримінально-процесуального затримання особи.

Виклад основних положень. Конституційно-правові гарантії затримання особи урегульовані в с. 29 Конституції України, де зазначено, що «у разі нагальної необхідності запобігти злочині чи його перепинити уповноважені на те законом органи можуть застосувати тримання особи під вартою як тимчасовий запобіжний захід, обґрунтованість якого протягом сімдесяти двох годин має бути перевірена судом. Затримана особа

негайно звільняється, якщо протягом сімдесяти двох годин з моменту затримання їй не вручено вмотивованого рішення суду про тримання під вартою. Кожному заарештованому чи затриманому має бути невідкладно повідомлено про мотиви арешту чи затримання, роз'яснено його права та надано можливість з моменту затримання захищати себе особисто та користуватися правничою допомогою захисника» [1]. Окрім норм Конституції України підстави, порядок та гарантії дотримання прав затримання особи врегульовано низкою міжнародно-правових актів, зокрема Загальною декларацією прав людини (1948 р.), Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод (1950 р.), Міжнародним пактом про громадянські та політичні права (1966 р.), конвенціями ООН проти катування та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність видів поведінки та покарання (1984 р.), про права дитини (1989 р.) та ін.

Кримінальне процесуальне затримання слід відрізнити від інших примусових заходів, зокрема: доставляння особи до правоохоронного органу на строк до однієї години у порядку, передбаченому законодавством про адміністративні правопорушення, а також затримання особи (до трьох годин) в адміністративному порядку.

Так, відповідно до ст. 259 КУПАП доставлення правопорушника здійснюється уповноваженою особою з метою складення протоколу про адміністративне правопорушення в разі неможливості скласти його на місці вчинення правопорушення, за умови, що складення протоколу є обов'язковим [2]. Перелік уповноважених осіб, які наділені правом здійснення адміністративного доставлення особи, законом не визначено, однак аналіз норм процесуальної частини КУПАП дає можливість стверджувати, що такими особами є ті посадові особи, які відповідно до ст. 255 КУПАП мають право скласти протокол про адміністративне правопорушення, яке стало підставою для доставлення особи. Приводом доставлення тут слід вважати обґрунтовану мотивацію посадової особи щодо неможливості скласти протокол про адміністративне правопорушення на місці вчинення правопорушення, за умови, що складення протоколу є обов'язковим (зокрема, це випадки відсутності у порушника документів, що посвідчують особу, темна пора доби, наявні складні погодні умови, що унеможливають складення протоколу, тощо). Обов'язковою умовою дотримання законності адміністративного доставлення є: доведення особі підстав доставлення, його прав і порядку їх реалізації, відсутність застосування сили та спецзасобів при доставленні, обмеження строку доставлення до однієї години з моменту доведення особі підстав для доставлення; здійснення доставлення до приміщення, в якому посадова особа може скласти протокол про адміністративне правопорушення [3].

У свою чергу, відповідно до ст. 260 КУПАП підстави для адміністративного затримання особи є більш широкими, ніж доставлення: до них, крім складення протоколу про адміністративне правопорушення у разі неможливості складення його на місці вчинення правопорушення, якщо складення протоколу є обов'язковим, слід віднести припинення адміністративних правопорушень, коли вичерпано інші заходи впливу, встановлення особи, забезпечення своєчасного і правильного розгляду справ та виконання постанов у справах про адміністративні правопорушення [2].

Не вдаючись до аналізу кожної з підстав адміністративного затримання, що необхідно здійснювати в межах окремого дослідження, звернемо увагу на умови застосування даного заходу забезпечення провадження у справах про адміністративні правопорушення, до яких слід віднести: 1) перелік протиправних діянь, за наявності вчинення яких застосовується адміністративне затримання, визначений в ст. 262 КУПАП (хоча, на нашу думку, він не є виваженим); 2) вичерпний перелік органів, які уповноважені здійснювати адміністративне затримання, визначений в ст. 262 КУПАП; 3) визначені в ст. 263 КУПАП строки затримання: загальний – до трьох годин, спеціальні – наприклад, до трьох діб з повідомленням про це письмово прокурора протягом двадцяти чотирьох годин з моменту затримання в необхідних випадках для встановлення особи, проведення медичного огляду, з'ясування обставин придбання вилучених наркотичних засобів і психотропних речовин та їх дослідження; 4) складення протоколу адміністративного затримання; 5) обов'язкове роз'яснення прав особі, яка затримується, у тому числі її права на отримання безоплатної вторинної правової допомоги; 6) обов'язкове повідомлення родичам затриманої особи, а також, на її прохання, власника відповідного підприємства, установи, організації або уповноваженому ним органу про місце перебування особи, затриманої за вчинення адміністративного правопорушення; 7) забезпечення можливості оскарження адміністративного затримання.

Правова природа кримінально-процесуального затримання особи визначена в ст. 188-192, 207-213 КПК [4]. Таке затримання вважається тимчасовим запобіжним заходом, який застосовується як один із заходів забезпечення кримінального провадження.

Аналіз норм КПК України дозволяє виокремити такі види затримання: 1) на підставі ухвали слідчого судді, суду про дозвіл на затримання з метою приводу (ст. 187-191); 2) без ухвали слідчого судді, суду (ст. 207, 208).

Ці види затримання розрізняються за цільовим призначенням, суб'єктами їх здійснення, підставами та процесуальним порядком застосування.

Затримання на підставі ухвали слідчого судді, суду про дозвіл на затримання з метою приводу відрізняється від інших його видів за своєю метою (забезпечення явки підозрюваного чи обвинуваченого для розгляду клопотання про застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою), строком (до 36 годин), а також юридичною підставою (ухвала слідчого судді, суду про дозвіл на затримання з метою приводу).

Клопотання про дозвіл на затримання підозрюваного, обвинуваченого з метою приводу розглядається слідчим суддею, судом негайно після його одержання. Розгляд клопотання здійснюється в закритому судовому засіданні за участю прокурора. Ухвала про дозвіл на затримання з метою приводу складається з дотриманням вимог, закріплених у ч. 1, 2 ст. 190 КПК.

Слідчий суддя, суд відмовляє у наданні дозволу на затримання підозрюваного, обвинуваченого з метою його приводу, якщо прокурор не доведе, що: по-перше, зазначені у клопотанні про застосування запобіжного заходу обставини вказують на наявність підстав для тримання під вартою підозрюваного, обвинуваченого; по-друге, є достатні підстави вважати, що підозрюваний, обвинувачений переховується від органів досудового розслідування; по-третє, одержавши відомості про звернення слідчого, прокурора до суду із клопотанням про застосування запобіжного заходу, підозрюваний, обвинувачений до початку розгляду клопотання про застосування запобіжного заходу вчинить дії, які є підставою для застосування запобіжного заходу й зазначені у ст. 177 КПК.

Ухвала про відмову в наданні дозволу на затримання з метою приводу може бути оскаржена в порядку, передбаченому КПК (тоді як ухвала про дозвіл на затримання оскарженню не підлягає).

Якщо після затримання підозрюваного, обвинуваченого з'ясується, що він був затриманий на підставі ухвали про дозвіл на затримання, яка відкликана прокурором, підозрюваний (обвинувачений) має бути негайно звільнений з-під варти, якщо немає інших законних підстав для його подальшого затримання (ч. 7 ст. 191 КПК).

Не пізніше 36 годин з моменту затримання на підставі ухвали слідчого судді (суду) особа повинна: бути звільнена або доставлена до слідчого судді (суду), який постановив ухвалу про дозвіл на затримання з метою приводу (ч. 1 ст. 191 КПК).

КПК України у ст. 209 чітко визначив момент, з якого особа вважається затриманою, – з моменту, коли вона силою або через підкорення наказу змушена залишатися поряд із уповноваженою службовою особою чи в приміщенні, визначеному уповноваженою службовою особою. Слід наголосити, що КПК 1960 р. не називав момент, з якого необхідно було обчислювати строк затримання (це питання тоді вирішувалось відповідно до Положення про порядок короткочасного затримання осіб, підозрюваних у вчиненні злочину, в якому строк затримання обчислювався з моменту доставляння особи в орган дізнання чи до слідчого) [5]. Відтак, виникали певні труднощі правозастосування.

Ухвала про дозвіл на затримання з метою приводу втрачає законну силу з моменту: приводу підозрюваного, обвинуваченого до суду, закінчення строку дії ухвали, зазначеного в ній, або закінчення шести місяців із дати постановлення ухвали, у якій не зазначено строку її дії, чи відкликання ухвали прокурором (ч. 3 ст. 190 КПК).

Затримання без ухвали слідчого судді, суду. За загальним правилом, ніхто не може бути затриманий без ухвали слідчого судді, суду (ч. 1 ст. 207 КПК). Втім, затримання допускається без такої ухвали уповноваженою на те службовою особою (ст. 208 КПК) та будь-якою іншою особою (ст. 207 КПК) за наявності визначених в законі підстав.

Відповідно до ч. 2 ст. 207 КПК кожний громадянин (включаючи іноземців і осіб без громадянства) має право затримати будь-яку особу (за винятком судді й народного депутата), яку застали під час вчинення кримінального правопорушення або спроби його вчинити, коли вона навмисне вдавалася до дій чи бездіяльності, безпосередньо спрямованих на досягнення протиправної мети, однак не досягла задуманого з причин, що не залежали від її волі, а також безпосередньо після вчинення особою кримінального пра-

випорушення або в разі безперервного переслідування підозрюваного (ч. 2 ст. 207 КПК).

Зауважимо, що це затримання відрізняється від процесуального затримання тим, що його можна здійснити як за вчинення кримінального проступку, так і злочину (на відміну від затримання службовою особою).

Слід відрізнити затримання особи, яке може здійснюватись в порядку так званого «виконання громадянських обов'язків», від затримання, яке здійснюється уповноваженою службовою особою. Так, на виконання завдань створення належних засад функціонування громадянського суспільства законодавець в чинному КПК в ст. 207 визначив підстави та порядок «законного затримання особи», відповідно до якого кожен має право затримати без ухвали слідчого судді, суду будь-яку особу, крім осіб, зазначених у статті 482 цього Кодексу: 1) при вчиненні або замаху на вчинення кримінального правопорушення; 2) безпосередньо після вчинення кримінального правопорушення чи під час безперервного переслідування особи, яка підозрюється у його вчиненні. Кожен, хто затримав відповідну особу в порядку, передбаченому ч. 2 ст. 207 КПК, зобов'язаний негайно доставити її в найближчий правоохоронний орган (внутрішніх справ, безпеки, що здійснює контроль за додержанням податкового законодавства) або ж сповістити такий орган про затримання та місце перебування порушника [4].

Затримання уповноваженою службовою особою здійснюється у порядку та за умов, визначених у статті 208 КПК. Так, уповноважена службова особа має право без ухвали слідчого судді, суду затримати особу, підозрювану у вчиненні злочину, лише у випадках: якщо цю особу застали під час вчинення злочину або замаху на його вчинення; якщо безпосередньо після вчинення злочину очевидець, в тому числі потерпілий, або сукупність очевидних ознак на тілі, одязі чи місці події вказують на те, що саме ця особа щойно вчинила злочин (ці ознаки підлягають обов'язковій фіксації в протоколі затримання, а їх виявлення, вивчення та закріплення створюють невід'ємний елемент такої процесуальної дії) – ч. 1 ст. 208 КПК.

Як виняток, допускається затримання осіб, підозрюваних у вчиненні злочинів, за які передбачено покарання у виді штрафу в розмірі понад 3 тис. неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, але виключно у разі, якщо підозрюваний не виконав обов'язки, покладені на нього при обранні запобіжного заходу, або не виконав у встановленому порядку вимог щодо внесення коштів як застави та надання документа, що це підтверджує (ч. 2 ст. 208 КПК).

Службовець, що затримав підозрюваного, обвинуваченого, зобов'язаний повідомити підстави затримання й відомості про злочин, у вчиненні якого його підозрюють, а також роз'яснити право на захисника й у разі потреби – на допомогу лікаря [6]. Позитивним є право затриманого надавати показання з приводу підозр проти нього, адже він будь-коли може відмовитися відповідати на запитання й давати пояснення, показання, а також вимагати перевірки обґрунтованості затримання. Про роз'яснення цих прав він зобов'язаний розписатись у протоколі.

За кожним фактом затримання підозрюваного у вчиненні злочину службова особа зобов'язана скласти відповідний протокол із зазначенням: місця, дати, точного часу його проведення, повного переліку процесуальних прав і обов'язків затриманого, підстав затримання, інформації про присутніх під час цієї процесуальної дії осіб (прізвища, імена, по батькові, дати народження, місця проживання) та про те, що їх заздалегідь повідомили про застосування технічних засобів фіксації, вказуючи характеристики таких засобів та носіїв інформації, умов і порядку їх використання, виявлені й вилучені під час особистого обшуку речі та документи. Вказують тут і спосіб ознайомлення учасників зі змістом протоколу, зауваження та доповнення до нього від учасників процесуальної дії. Не менш важливо, що цей протокол підписують особа, яка його склала, і затриманий, копію ж документа негайно вручають під розпис останньому й надсилають прокурору (ч. 5 ст. 208 КПК).

Час затримання зазначають із моменту, коли особа силою або через підкорення наказу змушена залишатися поряд із уповноваженим службовцем чи у визначеному ним приміщенні. У випадку відмови затриманого підписати такий документ про це зазначається у протоколі. Затриманий може дати письмові пояснення щодо причин згаданого рішення й занести їх у цей акт, що засвідчує його захисник (законний представник) або ж поняті.

Науковці зазначають, що у практичному сенсі досить важливо, щоб вся інформація стосовно місця затримання та періоду часу, протягом якого продовжується позбав-

лення волі, заносилася до протоколу [7, с. 231]. Це має виняткове значення для забезпечення можливості оскарження законності та обґрунтованості затримання та зобов'язує органи, які здійснюють затримання, суворо дотримуватися вимог закону щодо його процедури, підстав, строків, порядку процесуального закріплення.

Строк затримання особи без ухвали слідчого судді, суду не може перевищувати 72 годин з моменту затримання. Затримана без ухвали слідчого судді або суду особа не пізніше 60 годин з моменту затримання повинна бути звільнена або ж доставлена до суду для розгляду клопотання про обрання стосовно неї запобіжного заходу (ст. 211 КПК). Письмове повідомлення про підозру затриманій особі вручається не пізніше 24 годин з моменту затримання, інакше вона також підлягає негайному звільненню (ч. 2, 3 ст. 278 КПК).

У підрозділі органу досудового розслідування мають бути призначені одна або декілька службових осіб, відповідальних за перебування затриманих, при цьому відповідальними за перебування затриманих не можуть бути слідчі (ст. 212 КПК).

Відповідно до вимог ст. 213 КПК уповноважена службова особа, яка здійснила затримання, зобов'язана надати затриманій особі можливість негайно повідомити про своє затримання та місце перебування близьких родичів, членів сім'ї чи інших осіб за вибором цієї особи. Якщо уповноважена службова особа має підстави для обґрунтованої підозри, що при повідомленні про затримання ця особа може зашкодити досудовому розслідуванню, вона може здійснити таке повідомлення самостійно, проте без порушення вимоги щодо його негайності.

У разі затримання неповнолітньої особи уповноважена службова особа, яка здійснила затримання, зобов'язана негайно повідомити про це його батьків або усиновителів, опікунів, піклувальників, орган опіки та піклування.

Водночас уповноважена службова особа зобов'язана негайно повідомити про це орган (установу), уповноважений законом на надання безоплатної правової допомоги [8]. На практиці законодавча вимога про обов'язкове повідомлення захисників про всі факти затримань все ще реалізується не повною мірою (хоча всі докази, отримані за відсутності захисника, повинні визнаватися судом недопустимими за ч. 1 і п. 3 ч. 2 ст. 87 КПК). Трапляються також інші порушення права затриманих на захист (ст. 20 КПК), зокрема: не дотримуються строки повідомлень центрів правової допомоги про затримання осіб, викликані захисники до затриманих не допускаються, затриманих примушують до відмови від викликаного захисника, із затриманою особою проводяться процесуальні дії ще до моменту прибуття захисника, не забезпечуються умови конфіденційного спілкування захисника із підозрюваним. Також практикується опитування всіх причетних до певної події (наприклад, дорожньо-транспортної пригоди) осіб як свідків і лише згодом вирішується, кого визнавати потерпілим, а кого – підозрюваним. Цим порушується право осіб не свідчити проти самих себе, членів своєї сім'ї і близьких родичів (ст. 63 Конституції України) [9, с. 15].

Тобто можна впевнено стверджувати: хоча новий КПК України досить детально врегулював процесуальний порядок затримання особи на досудовому розслідуванні, врахувавши здобутки міжнародної практики застосування кримінального процесуального законодавства, проте практика реалізації цього інституту уповноваженими службовими особами держави потребує подальшого унормування, зокрема стосовно реалізації затриманими права на захист.

Бібліографічні посилання

1. Конституція України від 28 червня 1996 року // Відомості Верховної Ради. 1996. № 30. Ст. 141.
2. Кодекс України про адміністративні правопорушення: від 07.12.1984 № 8073-X // ВВР УРСР. 1984. № 51. С. 1122.
3. Про затвердження Інструкції з оформлення матеріалів про адміністративні правопорушення в органах поліції: Наказ МВС України від 06.11.2015 № 1376 // Офіційний вісник України. 22.12.2015. № 99. Стор. 201. Ст. 340.
4. Кримінальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI // Відомості Верховної Ради України. 2013. № 9-10, № 11-12, № 13. Ст. 88.
5. Кримінально-процесуальний кодекс України від 28.12.1960. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1002-05/page2>.
6. Положення про заходи стосовно дотримання вимог законодавства при затриманні без ухвали слідчого судді, суду осіб, підозрюваних у вчиненні злочину, та при обранні стосовно підозрюваних запобіжного заходу – тримання під вартою під час кримінального провадження: спіль-

ний наказ МВС України, Міністерства юстиції України від 26 березня 2013 року № 289/540/5 // Офіційний вісник України. 24.05.2013. № 36. Стор. 337. Стаття 1294.

7. Басиста І.В. Приймання і виконання процесуальних рішень слідчого та стадії досудового розслідування: теоретичні і практичні проблеми: монографія. Львів, 2013. 600 с.

8. Про затвердження Порядку інформування центрів з надання безоплатної вторинної правової допомоги про випадки затримання осіб: Постанова Кабінету Міністрів України від 28 грудня 2011 р. № 1363 // Офіційний вісник України. 06.01.2012. № 101. Стор. 63. Стаття 3719.

9. Реалізація нового КПК України у 2013 році (моніторинговий звіт) / О. А. Банчук, І.О. Дмитрієва, З.М. Саїдова та ін. К.: ФОП Москаленко, 2013. 40 с.

Надійшла до редакції 23.03.2018

SUMMARY

Potsilyiko V.M. Grounds and procedure for the application of criminal-procedural and administrative detention of a person. The article clarifies that taking into account the needs of practice and the necessity of proper protection of the rights and freedoms of citizens, actual and urgent tasks for both criminal-process science and law enforcement are the implementation of a comparative analysis of the grounds and procedure for the application of detention of a person as a measure to ensure the conduct of criminal proceedings and cases of administrative offenses.

Within the article, for the purposes of the study, an analysis of the grounds, conditions and procedure for the application of administrative and criminal-procedural detention of a person was carried out. The nature of the restrictions of the rights and freedoms of the persons, when applying to them criminal-procedural and administrative detention is revealed.

As a result of the study, it was concluded that the procedural procedure for detaining a person in a pre-trial investigation was sufficiently detailed in the criminal procedure law, but the practice of implementing this institute by authorized officials of the state requires further regulation, in particular regarding the implementation of the right of detainees to be protected.

Keywords: *administrative detention of a person, criminal detention of a person, detention on the basis of a decision of an investigating judge, court for the purpose of driving, detainment without the order of the investigating judge, court, grounds and procedure.*

УДК 343. 125

Птушкін Д.А. ©

здобувач

(Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ)

DOI: 10.31733/2078-3566-2018-1-203-208

КРИМІНАЛІСТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ОСОБИ, ЯКА ВЧИНЯЄ ШАХРАЙСТВА ЩОДО ОБ'ЄКТІВ НЕРУХОМОГО МАЙНА ГРОМАДЯН

Досліджено криміналістично значущі особливості особи, що вчиняє шахрайства щодо об'єктів нерухомого майна. Розглянуто криміналістичний портрет злочинця на підставі соціально-демографічних, морально-психологічних, біологічних особливостей особи. Проведено класифікацію осіб, які вчиняють злочини щодо об'єктів нерухомого майна, на дві групи. Акцентовано, що здебільшого шахрайства, спрямовані на заволодіння нерухомим майном громадян, вчиняються у групі, із залученням корумпованих державних службовців, ріелторів, адвокатів та осіб, які виконують управлінські функції в комерційних організаціях, нотаріусів. Зазначено поширеність участі у вчиненні даного злочину жінок, осіб із вищою освітою, обізнаних і грамотних, осіб, які є володіють прийомом спілкування, тактикою впливу на людей.

Ключові слова: *кримінальні правопорушення, шахрайство, нерухомість, житло, особа злочинця, що вчиняє шахрайство щодо об'єктів нерухомого майна громадян.*

Постановка проблеми. Будь-який злочин, як суспільно небезпечне діяння, можна охарактеризувати з різних сторін, у тому числі й з позиції вивчення факторів, які впливають на рівень злочинної поведінки суб'єкта, який вчиняє протиправні дії. Успіх розслідування в першу чергу забезпечується своєчасним виявленням причетних до злочину

© Птушкін Д.А., 2018

осіб і збиранням доказів, які б підтверджували їх винуватість. Проте без володіння правоохоронними органами інформацією про основні характеристики осіб, які вчиняють певні категорії злочинів, гарантувати цей успіх не завжди можливо, оскільки розслідування здійснюється в умовах інформаційної недостатності.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми, свідчить, що особа злочинця є об'єктом уваги ряду наук (кримінології, криміналістики, юридичної психології тощо) і досліджувалася такими вченими: М.Ю. Антонян, І.О. Антонов, Р.С. Белкін, П.Д. Біленчук, М.М. Букаєв, І.О. Возгрін, В.І. Гаєнко, В.А. Журавель, В.О. Коновалова, О.М. Колісниченко, В.О. Образцов, М.О. Селіванов, В.В. Тищенко, В.Ю. Шепітько, А.Ф. Волобуєв та ін. Однак з боку науковців питанню шахрайств, вчинених щодо об'єктів нерухомого майна громадян, належної уваги в рамках сучасного українського законодавства приділено не було. Це вказує на необхідність удосконалення правоохоронної діяльності з позиції висвітлення відомостей про особу шахрая, що і визначає актуальність даної статті.

Метою статті є аналіз наданих в юридичній літературі підходів до трактування особи злочинця та визначення її структурних елементів, а також надання характеристики осіб, котрі вчиняють шахрайства щодо об'єктів нерухомості громадян.

Виклад основного матеріалу. Як вже зазначалося, особа злочинця вивчається низкою наук: криміналістикою, кримінологією, кримінальним правом, юридичною психологією, кримінальним процесом тощо. Між тим кожна наука виділяє окремі сторони і властивості особи злочинця з позиції специфічних методів вивчення.

У зв'язку зі змінами, що відбуваються в нашому суспільстві, у динаміці злочинності, у тому числі й на ринку житла, зазначається істотне зростання шахрайських посягань. При цьому професіоналізм і освіченість осіб, які вчиняють злочини у зазначеній сфері, постійно зростають, оскільки вони адаптуються до нових умов. Особа шахрая становить особливий інтерес у зв'язку з особливостями механізму скоєння даного виду злочину.

Встановлення особи – постійне і найбільш важке криміналістичне завдання, що виникає у процесі розкриття і розслідування злочинів. Це складна діяльність, у ході якої з використанням криміналістичних методів і засобів відбувається виявлення, фіксація і дослідження інформативних властивостей та ознак людини, важливих для розкриття і розслідування злочину. Ця діяльність передбачає, на основі зібраної та дослідженої інформації, побудову моделі розшукуваної людини й організацію оперативних заходів, слідчих дій, проведення судових експертиз щодо встановлення особи [1, с. 29].

З цього виходить, що криміналістичний аспект вивчення особи злочинця передбачає встановлення таких даних про нього, що мають безпосереднє значення для вибору напрямку розслідування, прийняття рішення щодо необхідності провадження слідчих (розшукових) дій та оперативно-розшукових заходів та обрання тактики їх проведення, враховуючи специфіку розслідуваного злочину.

Говорячи про складові елементи (типові ознаки) особи злочинця, слід сказати, що у різних джерелах питання щодо вагомих складових особи злочинця розглядаються неоднаково.

Так, Я. В. Фурман пропонує, характеризуючи особу злочинця, виділяти такі дані: соціальні (соціальний стан, освіта, національність, сімейний стан, професія тощо), психологічні (світогляд, переконання, знання, звички, навик, темперамент), біологічні (стать, вік, фізичні дані, сила, зріст, вага, особливі прикмети) [2, с. 368].

На думку В.О. Образцова, особа злочинця характеризується різноманітними ознаками, які поділяються на такі:

- 1) безпосередні незмінні ознаки біологічного походження;
- 2) соціально обумовлені ознаки, які можуть змінюватися. При цьому зміни можуть бути пов'язані із впливом на даного суб'єкта зовні (травми, каліцтва), а також можуть виходити як від нього (зміна зовнішності), так і проти його бажання, під впливом соціальної сфери та інших умов [3, с. 41].

К.О. Чаплинський вказує на те, що характеристика особи злочинця, у тому числі й членів злочинних угруповань, може складатися із сукупності даних про таке:

- соціально-демографічні, морально-психологічні і кримінально-правові ознаки;
- закономірності зв'язків особистісних якостей злочинця та його діяльності з іншими елементами злочину.

Вчений зазначає, що характеристика особи злочинця має важливе

криміналістичне значення та дозволяє звузати коло осіб, серед яких можуть знаходитися злочинці, висувати версії щодо мотивів, цілей та способів учинення й приховування злочинів, визначати тактику слідчих дій під час розслідування злочинів, особливо вчинених злочинними угрупованнями. На його думку, характеризуючи суб'єкт злочину, важливо враховувати його соціальні, фізичні та психічні особливості, а також місце в ієрархії групи і рольову функцію в ній [4, с. 42].

Аналізуючи погляди науковців, слід зазначити, що більшість з них, говорячи про криміналістичне вивчення особи злочинця, пропонують виділення соціальних, демографічних, моральних, психологічних та біологічних властивостей вказаних осіб [5, с. 74; 6].

Безумовно, ці характеристики визначають не тільки саму можливість злочинного посягання, але й поведінку шахраїв під час досудового розслідування. З метою більш повного описання особи злочинця, як структурного елемента криміналістичної характеристики шахрайства, вчиненого щодо об'єктів нерухомого майна громадян, слід погодитися із зазначеним підходом вчених. При цьому вважаємо доцільним соціальні і демографічні ознаки об'єднати в одну групу, а моральні та психологічні в іншу групу, таким чином сформувати три групи ознак особи, що вчиняє шахрайство стосовно об'єктів нерухомого майна громадян:

- 1) соціально-демографічні;
- 2) морально-психологічні;
- 3) біологічні ознаки.

При цьому не слід оминати увагою й кримінально-правові аспекти вказаних осіб, оскільки саме наявність вини, мотиву та спрямованість умислу тощо визначають злочинність дій особи та сприяють викриттю винного. Адже, аналізуючи особливості криміналістичної характеристики особи шахрая, необхідно зазначити низку обставин, що мотивують його поведінку.

Як зауважують В.О. Коновалова та О.М. Колісниченко, комплекс ознак особи злочинця, як елемент криміналістичної характеристики, включає всі ознаки, які можуть служити визначенню ефективних шляхів і методів встановлення, розшуку і викриттю винного [6, с. 112].

На думку В.В. Лисенко, структура та зміст елемента особи злочинця залежить від виду злочину та його практичної спрямованості. Для кожного конкретного виду суспільно небезпечних діянь зміст визначається специфічними даними. Вони обумовлені характером вчинюваного злочину і необхідними відомостями, які сприяють ефективному їх виявленню, розкриттю та розслідуванню [7, с. 60].

Шахрайські схеми у цій сфері потребують від злочинців спеціальних знань, пов'язаних із регулюванням відносин у вказаному сегменті.

Дослідження статистичних даних, аналіз вивчення матеріалів кримінальних проваджень та результати опитування співробітників правоохоронних органів, які мають досвід розкриття та розслідування даної категорії злочинів, свідчать, що структура особи злочинця, що посягає на правовідносини у сфері обігу нерухомості, істотно відрізняється від криміналістичної характеристики осіб, які вчиняють інші корисні злочини.

Для складання криміналістичної характеристики особи злочинця, що вчиняє злочини у сфері нерухомості, в рамках соціально-демографічних ознак слід досліджувати місце проживання особи, професію, наявність судимості в минулому, соціальне положення, сімейний стан, освітній рівень тощо; в рамках морально-психологічних – ціннісні орієнтири, інтереси, характеристику в побуті та на роботі, психологічні та психічні властивості особи тощо. До біологічних ознак слід віднести стать, вік, фізичний стан. Крім того, важливою є інформація про тяжкість злочинів та їх характер (особа діяла сама чи у складі групи, організованої злочинної групи, період здійснення злочинної діяльності, ступінь участі у складі групи тощо).

Стосовно соціально-демографічних ознак особи, що вчиняє шахрайства щодо об'єктів нерухомого майна громадян, слід сказати, що більшість осіб є мешканцями великих міст (Київ, Дніпро, Харків, Одеса та ін.), 98 % – громадяни України. 50 % з них має освітній рівень вище середнього. Тільки у 10 % випадків засуджені мали неповну середню освіту, які виконували переважно другорядні ролі у складі групи.

Шахрайства у сфері обігу житла нерідко вчиняються особами, які працюють в організаціях, які здійснюють пошук житла для купівлі-продажу, оренди (ріелторські фірми), оформлюють та супроводжують угоди, пов'язані із здійсненням правочинів з неру-

хомістю (37,3 %). Нерідко злочинці є засновниками ріелторських агентств та інших фірм, організацій, що здійснюють функції щодо супроводження правочинів з нерухомістю. Так, ріелтори мали відношення до вчинення шахрайства у 18 %; юристи та адвокати – 7,5 %; особи, що виконували управлінські функції в комерційних організаціях – 4,2 %; держслужбовці – 6,94 %; медичні працівники – 0,5 %; працівники соціальних служб – 3,5 %, співробітники правоохоронних органів 9,47 %; у 8,7 % – шахрайству сприяли особи, що оформлюють правочини з житлом (нотаріуси) та органи і суб'єкти, які здійснюють повноваження у сфері державної реєстрації прав; у 3,5 % – працівники банківських установ; працівники державної міграційної служби України – 2,5 %, працівники ЖЕК або представники ОСББ (об'єднання співвласників багатоквартирних будинків – 3,5 %. Безробітні склали серед основної маси 19 %.

Здебільшого шахраї мають сім'ю та дітей (84 %), при цьому нерідко вони не приховують від близьких деякі факти злочинної діяльності та підтримуються ними.

Вказане свідчить про високий інтелектуальний рівень та освіченість осіб, які прямо або опосередковано вчинювали шахрайства стосовно об'єктів нерухомості.

Говорячи про судимість, слід погодитися із Н.В. Павловою, яка зауважує, що судимість, у прямому значенні цього слова, не є ознакою або властивістю особи, але це правове поняття нерідко відбиває існування в особі антигромадських поглядів і тим самим визначає соціальні особливості людини. Можна сказати, що вчинення шахрайства у сфері обігу житла особою, що має судимість – скоріше, виняток. Зокрема, кількість таких складає лише 7,5 %, тоді як у 92,5 % випадків шахраї не мали судимості [8, с. 62].

Специфікою є той факт, що здебільшого шахрайства у сфері обігу нерухомості вчиняються у групі (40 %). У більшості випадків мова йде про вчинення декількох епізодів (80 %). Мотивом вчинення злочину переважно є заволодіння житлом або правом на нього, або матеріальне збагачення за рахунок обманних дій із потерпілою стороною та здійснення правочинів із нерухомим майном громадян всупереч законним вимогам.

Криміналістичне дослідження особи, що вчиняє шахрайства у сфері обігу нерухомості, потребує розгляду й біологічних властивостей та ознак, таких як стать, вік особи, її фізичні властивості та ін. Так, частіше за все ці злочини вчиняють особи, віком від 35 до 50 років (51,77 %), що є закономірним, оскільки саме в цьому віці більшість людей працездатні, мають достатній життєвий досвід. 68,60 % злочинців чоловічої статі. Між тим досить високим є відсоток участі у таких злочинах жінок – 31,40 %, що є особливістю таких злочинів.

Зростання кримінальної активності жінок у сфері обігу житла можна пояснити низкою факторів, серед яких є великі можливості для реалізації їх кримінальних прагнень. Так, саме жінки працюють у переважній більшості у ріелторських фірмах, здійснюють державну реєстрацію правочинів із нерухомістю, працюють у державній міграційній службі України, нотаріусами, працівниками ЖЕК або представниками ОСББ (об'єднання співвласників багатоквартирних будинків тощо).

Специфікою злочину даної категорії є той факт, що у його вчиненні неповнолітні особи здебільшого не беруть участі, а якщо і фігурують у справі, то виконують другорядні ролі. На наш погляд, цей факт пояснюється складністю дій, спрямованих на заволодіння нерухомістю громадян шляхом шахрайства, та необхідністю здійснення дій юридичного характеру, що обов'язково виконуються правоздатними громадянами.

Оцінюючи морально-психологічні ознаки злочинця, що вчиняє шахрайства у сфері обігу нерухомості, слід звернути увагу на той факт, що здебільшого такі особи цинічно переступають норми моралі, не мають співчуття до соціально незахищених верств населення, якими є більшість потерпілих.

Разом з тим, як стверджує О.В. Благаренко, у деяких видах злочинних схем у сфері обігу нерухомості, наприклад, при привласненні житла вмерлих або безвісно зниклих осіб, які не мають спадкоємців, або при викраденні бюджетних коштів, що виділяються для покращення житлових умов, існує таке явище, як дегуманізація, тобто, вчиняючи злочин, злочинець не зустрічається безпосередньо із жертвою, а вчиняє обманні дії поза його увагою. Внаслідок цього знижується ефективність внутрішніх стримуючих механізмів [9].

Як правило, шахраї мають певну психологічну стійкість, самооцінку та самоконтроль, гострий розум, розвинуту уяву та фантазію, вміння зацікавити та прихилити до себе людей. З метою вчинення злочину вони завжди входять у контакт з передбачуваною жертвою, щоб створити про себе сприятливе враження. Як зазначає Р. Чалдіні, іноді

для цього шахраям достатньо й ділового костюма, що надає людині офіційного вигляду і дозволяє користуватися повагою в оточуючих та здійснювати на них впливову дію [10, с. 207].

Шахраї можуть впливати на свідомість потенційної жертви таким чином, що остання починає сприймати запропоновані інструкції як власні думки. А така довіра дозволяє шахраю виконати свій злочинний намір у повному обсязі. Для того щоб скласти про себе позитивне враження, шахраї нерідко демонструють зв'язок із впливовими особами, показують причетність до відомих фірм, організацій [11, с. 44].

Слід сказати, що переважна більшість громадян, що вчиняють шахрайство у сфері обігу житла, в цілому характеризуються позитивно або нейтрально. Лише 13,1 % від загальної їх кількості мали негативні характеристики. Досить рідко можна зустріти причетність до вчинення такого роду злочинів осіб, які зловживають спиртними напоями або наркотичними засобами. Вони, як правило, є співучасниками злочину і ніколи не виступають у ролі організаторів такого шахрайства. Незначну частину із даної категорії складають особи, які страждають певними психічними розладами.

Отже, якщо розглядати структуру осіб злочинців, які вчиняють шахрайства у сфері обігу нерухомості, то спостерігається досить позитивний портрет успішної в соціумі людини, що має позитивну характеристику, є сімейною, з вищою освітою і відносно задоволеним матеріальним станом.

Між тим слід акцентувати, що така характеристика стосується тільки злочинців, які здійснюють для досягнення злочинної цілі лише обман та зловживання довірою. Втім, бажання отримати матеріальну вигоду та задовольнити свої потреби нерідко супроводжується й вчиненням насильницьких дій задля полегшення процесу заволодіння нерухомістю (підготовка до незаконного заволодіння нерухомістю громадян) або з метою ліквідації власників цієї нерухомості та свідків (приховування злочину).

У зв'язку із чим осіб, які вчиняють злочини щодо об'єктів нерухомого майна, можна об'єднати у дві групи.

До першої можна віднести осіб, які для досягнення умислу, спрямованого на заволодіння шляхом обману та зловживання довірою нерухомістю громадян та правами на неї, на стадії підготовки здійснюють різного роду насильство, фізичні та психічні погрози та інші посягання на особу.

До другої групи слід віднести осіб, які використовують задля досягнення кінцевої мети тільки обман чи зловживання довірою, застосовуючи психологічні методи впливу на особу, викривлення реальної інформації, лицемірство, пропозиції отримання певної вигоди (обмін житла, отримання залогоу за неіснуюче житло тощо). Ці особи здебільшого здійснюють підробку документів, необхідних для здійснення правочинів із нерухомістю, печаток і штампів організацій, що мають стосуються такого роду угод. Нерідко такі шахраї вступають у змову із особами, які або надають інформацію про об'єкти нерухомості громадян та осіб, які є їх володільцями, або сприяють незаконному оформленню нерухомого майна громадян (правоохоронні органи, працівники ЖЕКів, ОСББ, представники міграційної служби, реєстраційні служби, нотаріуси та ін.).

Висновки. Характеристика особи, яка вчиняє злочини щодо об'єктів нерухомого майна громадян, істотно відрізняється від характеристики особи, що вчиняє інші злочини корисливої спрямованості. Під характеристикою такої особи слід розуміти сукупність соціально-демографічних, морально-психологічних та біологічних властивостей та якостей особи, що були надбані нею у ході соціалізації, і які утворюють суспільну небезпеку та сприяють вчиненню шахрайства щодо об'єктів нерухомості громадян.

Осіб, які вчиняють злочини щодо об'єктів нерухомого майна, можна об'єднати у дві групи: 1) злочинці, які для досягнення умислу, спрямованого на заволодіння шляхом обману та зловживання довірою нерухомістю громадян та правами на неї, на стадії підготовки здійснюють різного роду насильство, фізичні та психічні погрози та інші посягання на особу; 2) осіб, які використовують задля досягнення кінцевої мети тільки обман чи зловживання довірою, застосовуючи психологічні методи впливу на особу, викривлення реальної інформації, лицемірство, пропозиції отримання певної вигоди тощо.

Бібліографічні посилання

1. Зинин А. М. Проблемы криминалистического установления личности. *Вестник криминалистики*. – Москва: Спарк, 2003. Вып. 4 (8). С. 29.
2. Фурман Я. В. Особа злочинця як елемент криміналістичної характеристики контрабанди культурних цінностей. *Актуальні проблеми держави і права*. 2013. Вип. 70. С. 364–369.

3. Криминалистика. Под ред. В.А. Образцова. Москва: Юрист, 1995.
4. Чаплинський К.О. Організація і тактика слідчих (розшукових) дій при розслідуванні злочинів, учинених організованими злочинними угрупованнями: монографія. Дніпропетровськ: Юридична академія МВС, 2004.
5. Ведерников Н.Т. Личность пре ступника как элемент криминалистической характеристики преступления. *Криминалистическая характеристика преступления*. Москва, 1984. С. 74–76.
6. Колесниченко А.Н., Коновалова В.Е. Криминалистическая характеристика пре ступлений: учеб. пособие. Харьков: Юрид. ин-т., 1985. С. 46.
7. Лысенко В.В. Расследование уклонений от уплаты налогов, совершенных должностными лицами предприятий, организаций, учреждений. Харьков: Консум, 1997. 60 с.
8. Павлова Н.В. Особливості розслідування шахрайства, пов'язаного із відчуженням приватного житла: дис... канд. юрид. наук: 12.00.09. Університет внутрішніх справ. Х., 2007. 224 с.
9. Благаренко О.В. Криминологическая характеристика личности преступника, совершившего преступления в кредитно-финансовой сфере. *Уголовно-правовая политика и проблемы противодействия современной преступности*: сб. науч. тр. Саратов: Сателлит, 2006. С. 406–409.
10. Чалдини Р. Психология влияния. СПб.: Питер, 2000. 272.
11. Алікіна Н. Зловживання психологічними закономірностями. *Український юрист*. 2004. № 4. С. 42–45.

Надійшла до редакції 23.03.2018

SUMMARY

Ptushkin D.A. Criminalistic characteristics of the person who involves the chair of objects of the citizen's real estate. Criminologically significant features of the person who is committing fraud in relation to objects of real estate are investigated. The forensic portrait of the offender is considered on the basis of socio-demographic, moral-psychological, and biological characteristics of the person. The classification of persons who commit crimes against immovable property is classified into two groups.

It is accentuated that for the most part, fraud involving immovable property of citizens is committed in a group with the involvement of corrupt civil servants, realtors, lawyers and persons who perform administrative functions in commercial organizations, notaries. The prevalence of participation in the crime of women, persons with higher education, knowledgeable and literate persons, who possess the methods of communication, tactics of influence on people is noted.

Keywords: criminal offenses, fraud, real estate, housing, person of the perpetrator, who engages in fraud in relation to objects of real estate of citizens.

УДК 343.985

Цибенко О.С. ©

здобувач

(Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ)

DOI: 10.31733/2078-3566-2018-1-208-212

ОСОБЛИВОСТІ ДОПИТУ ПІДОЗРЮВАНОГО ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ НЕЗАКОННОГО ЗАВОЛОДІННЯ АВТОМОБІЛЕМ, УЧИНЕНОГО ІЗ ПОДОЛАННЯМ СИСТЕМ ЗАХИСТУ

Розглянуто деякі аспекти виявлення й розслідування незаконного заволодіння автомобілем, учиненого з подоланням систем захисту. Розкрито організаційно-тактичне забезпечення допиту підозрюваного. Визначено організаційно-підготовчі заходи до проведення допиту. Окреслено тактичні прийоми проведення допиту. Визначено тактичні помилки, що припускають слідчі під час проведення допиту підозрюваного. Акцентовано увагу на ролі та місці допиту підозрюваного у розкритті досліджуваного кримінального правопорушення. Зосереджено увагу на допиті лідера кримінального угруповання. Визначено учасників проведення слідчої (розшукової) дії.

Ключові слова: розслідування, викрадення, транспортні засоби, організаційно-тактичне забезпечення, слідча (розшукова) дія, допит, тактичний прийом.

Постановка проблеми. Одним із найбільш розповсюджених засобів отримання доказової й орієнтуючої інформації про незаконні викрадення транспортних засобів, зокрема, виявлення та доказування вини членів організованих груп, особливо їхнього

© Цибенко О.С., 2018

лідера, є допит підозрюваного. Допит за цією категорією проваджень може проводитися на будь-яких стадіях досудового розслідування. Допити різних категорій осіб (особливо підозрюваних) проводяться для виявлення необхідної інформації під час розслідування будь-яких кримінальних правопорушень. Це найбільш розповсюджена та обов'язкова слідча (розшукова) дія на будь-якому етапі розслідування. Завдяки її проведенню можна виявити інформацію про викрадення автомобіля, способи подолання систем захисту, забезпечити можливість більш ефективного проведення інших процесуальних дій та розшукових заходів, висунення слідчих і розшукових версій та планування роботи по доказуванню в цілому. У кримінальних провадженнях за фактами незаконного заволодіння автомобілем, учиненого із подоланням систем захисту, допит також не втрачає своєї актуальності.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Дана проблематика висвітлювалась у наукових дослідженнях таких вчених: В. П. Бахіна, Р. С. Белкіна, В. Д. Берназа, А. Ф. Волобуєва, В. А. Журавля, В. П. Захарова, А. В. Іщенко, В. М. Ковбаси, О. Н. Колесніченка, В. О. Коновалової, В. К. Лисиченка, Є. Д. Лук'янчикова, В. В. Лютого, В. Г. Лукашевича, Д. А. Патрелюка, М. В. Салтєвського, О. Л. Христова, К. О. Чаплинського, В. Ю. Шепітька, Б. В. Щура, М. П. Яблокова та ін. Проте, на жаль, у цих дослідженнях не було приділено достатньої уваги організації і тактиці проведення допиту підозрюваного з урахуванням чинного законодавства та нагальних потреб правоохоронної практики.

Метою даної статті є дослідження організаційно-тактичного забезпечення проведення допиту підозрюваного при розслідуванні незаконного заволодіння автомобілем, учиненого із подоланням систем захисту.

Виклад основного матеріалу. Допит являє собою слідчу (розшукову) дію, змістом якої є одержання показань від особи, яка володіє відомостями, що мають значення для встановлення істини у кримінальному провадженні. Допит членів злочинної групи (особливо лідера, організатора злочину) є складною процесуальною дією і займає близько 85 % робочого часу слідчих поліції. Нерідко допит потребує залучення додаткових осіб для якісного його проведення. У справах вказаної категорії нерідко залучають оперативного працівника, спеціаліста, перекладача та ін. Складність допиту полягає у тому, що він являє собою суворо регламентовану кримінально-процесуальними нормами форму спілкування, яка завжди має вимушений характер і зумовлена необхідністю. Така ситуація виключає психологічну близькість людей, «викликає» додаткові комунікативні перешкоди, що в окремих випадках сприяє приховуванню істини у справі. Саме на подолання цих та інших негативних обставин (перешкод) і спрямована тактика допиту викрадача транспортного засобу.

Допит – це процесуальна дія, що являє собою регламентований кримінально-процесуальними нормами інформаційно-психологічний процес спілкування осіб, які беруть у ньому участь, спрямований на отримання інформації про відомі допитуваному факти, що мають значення для встановлення істини у кримінальному провадженні [1, с. 252].

Допит підозрюваного є джерелом, з якого найчастіше отримується значна кількість інформації, насамперед, про: а) способи підготовки, учинення та приховування злочину; б) особу злочинця; в) заходи протидії досудовому розслідуванню та ін.

Як і будь-яка слідча (розшукова) дія, допит складається з трьох основних етапів: підготовчого; робочого; заключного. Обов'язковим елементом отримання повних і достовірних показань є всебічне застосування організаційно-підготовчих заходів при проведенні допиту підозрюваного. Серед них ряд авторів виділяє такі:

- вивчення матеріалів кримінального провадження;
- визначення кола осіб, які підлягають допиту;
- визначення послідовності їх допиту та забезпечення їхньої безпеки;
- збирання відомостей про особу підозрюваного (викрадача автомобіля), з'ясування його професійних вмінь, знань та навичок;
- обрання способу встановлення психологічного контакту;
- визначення часу, місця і режиму проведення допиту;
- добір речових доказів та інших матеріалів для пред'явлення допитуваному;
- визначення необхідних науково-технічних засобів для фіксації допиту та їх підготовки до роботи;
- складання плану допиту [2, с. 106–117].

Слід наголосити, що узагальнення й аналіз думок опитаних респондентів свідчить, що під час допиту підозрювані у викраденні транспортних засобів здебільшого займають такі позиції:

а) у безконфліктних ситуаціях допиту: повідомлення допитуваним правдивих показань (76 %); намагання підозрюваного співпрацювати зі слідством (32 %); намагання особи встановити об'єктивну істину (15 %); давання показань, що викривають співучасників злочину (27 %);

б) у конфліктних ситуаціях допиту: відмова допитуваного від давання показань (93 %); давання особою неправдивих або неповних показань (98 %); постійна зміна показань (65 %); відсутність психологічного контакту із підозрюваним (74 %); наявність у показаннях суперечностей (82 %); неспроможність допитуваного повідомити про певні обставини внаслідок їх забування (21 %); учинення активної протидії розслідуванню (83 %); компрометація слідчого (43 %); негативний вплив на сумлінного учасника допиту (51 %).

Під час допиту підозрюваного слідчий повинен встановити усі обставини, що мають значення для кримінального провадження. Зважаючи на це, показання підозрюваного мають відображати коло відомостей, котрі умовно можна поділити на три складові: 1) події, що стосуються викрадення автомобіля та відбувались до його початку; 2) події, які стосуються механізму злочину безпосередньо під час його вчинення; 3) події, що стосуються злочину та відбувались після викрадення автомобіля.

Загалом предметом допиту підозрюваного є будь-які обставини, що підлягають встановленню. Предмет допиту утворюють обставини, які входять до предмета доказування, а також інші обставини, які можуть надати допомогу у всебічному, повному, об'єктивному здійсненні кримінального провадження та прийнятті правильного процесуального рішення [3, с. 305].

Серед обставин, що повинні з'ясуватися під час допиту підозрюваного, можна виділити такі: 1) дані про особу допитуваного: сімейний стан, стан здоров'я, освіта, місце роботи, судимості тощо; 2) які конкретно дії, пов'язані із викраденням транспортного засобу, було учинено, за яких обставин, мотивів та метою; 3) коли, де і за яких обставин вчинено злочинні дії та у чому саме конкретно вони проявились; 4) причина протиправних дій та ставлення особи до своїх дій, їхня оцінка; 5) взаємовідносини між злочинцями та потерпілим; 6) кількість та прикмети учасників протиправних дій; 7) матеріальний збиток, заподіяний діями злочинців; 8) чи вчиняв раніше підозрюваний які-небудь правопорушення або злочини і до якого виду відповідальності притягався; 9) обставини, що пом'якшують чи обтяжують відповідальність; 10) чи не зустрічався потерпілий із підозрюваними або їх знайомими після вчинення протиправних дій, якщо так, то по чий ініціативі відбувалася зустріч і про що велася розмова.

Вивчення особи допитуваного дозволяє слідчому, як зазначав Р. С. Белкін, визначити особливості, яких набуває процес формування показань, припустити, якою буде лінія поведінки на допиті та виробити потрібну тактику допиту [4, с. 102]. Дані про особу допитуваного можуть бути отримані з матеріалів кримінального провадження, допитів інших осіб, документів, що характеризують особу, та оперативних матеріалів. При розслідуванні злочинів, пов'язаних зі створенням або утриманням місць розпусти і звідництвом, учинених організованими групами, одержані дані про допитувану особу дають додаткові важелі впливу на неї зокрема та ситуацію в цілому.

Заключним етапом підготовки до допиту підозрюваного є планування його провадження. Недоліком роботи більшості слідчих є нехтування складанням письмового плану допиту, заміна його уявною схемою. Розслідування викрадень транспортних засобів відрізняється підвищеною складністю, тому проведення непродуманих допитів буде малоєфективним. Складаючи план допиту, слідчий повинен звертати увагу на повноту, точність формулювання та послідовність запитань, що підлягають з'ясуванню, а також наявність і порядок пред'явлення речових доказів.

Узагальнення матеріалів кримінальних проваджень дозволяє дійти висновків, що переважно допит підозрюваного у справах про викрадення автомобілів був спрямований на з'ясування: 1) події та обставин злочину; 2) характеру дій злочинців (викрадачів); 3) причин й умов, що сприяли учиненню злочину; 4) відомостей про минулі взаємини з іншими учасниками злочинної події. Визначені дані вказують на те, що при розслідуванні усього масиву досліджуваних проваджень слідчі з'ясовують подію злочину, обставини злочину, характер дій злочинців. Отже, успішність допиту підозрюваного насампе-

ред залежить від вмілого вибору та ефективного застосування певних тактичних прийомів (їхніх комбінацій). Аналіз анкетування респондентів показав, що під час розслідування незаконного заволодіння транспортними засобами, застосовуються здебільшого такі тактичні прийоми допиту: 1) встановлення психологічного контакту; 2) деталізація показань з метою виявлення суперечностей; 3) пред'явлення доказів; 4) використання суперечностей у самих показаннях допитуваного або з іншими доказами; 5) акцентування уваги на неправдивих відомостях, повідомлених допитуваним; 6) переконання в необхідності повідомлення правдивих відомостей.

Нерідко під час розслідування викрадення автомобіля викрадачі заявляють неправдиві алібі. На думку вчених, з метою викриття допитуваного щодо його заяви про алібі треба використовувати такий прийом – детально зафіксувати його свідчення про події дня, коли вчинено злочин, і запропонувати йому записати саме цю частину протоколу. Це пояснюється тим, що людина фізично не може точно запам'ятати усіх фактів кожного прожитого дня, тому запам'ятовує найбільш яскраві з них. Зрозуміло, що злочин належить до розряду незвичайних подій, тому день, коли він був вчинений, краще запам'ятовується. Крім того, викрадач, продумуючи алібі, прагне утримати в пам'яті обставини події. Слідчий у процесі допиту запитує в підозрюваного, чим пояснити той факт, що він так докладно запам'ятав якраз день учинення злочину, а дні, що йому передували та наступні, так погано запам'ятав. Зазначений прийом у більшості випадків дозволяє встановити навмисну неправду в показаннях підозрюваного [5, с. 195].

Під час допиту підозрюваного важливо встановити, яка була поведінка потерпілого чи потерпілих, а конкретно, чи не спровокували вони злочинні дії своєю поведінкою. Як доречно зазначає В. А. Журавель, прийомами, націленими на виявлення і виправлення добросовісної помилки у показаннях, вважають формулювання запитань у хронологічній, логічній послідовності; зіставлення показань із точно встановленими доказами; постановка нагадуючих, доповнюючих, деталізуючих, уточнюючих запитань; пред'явлення речових і письмових доказів [6, с. 19].

Створення перебільшеного уявлення про поінформованість слідчого залишається основним тактичним прийомом в умовах наявності доказів, які мають істотні прогалини на момент допиту підозрюваного. Таке уявлення у допитуваного створюється шляхом демонстрації йому поінформованості слідчого про встановлені епізоди викрадення автомобіля, зв'язки і спосіб життя допитуваного. При цьому вживаються заходи для приховування меж поінформованості слідчого та її джерел. Одночасно можна викрити допитуваного у неправді про факти, які не мають істотного значення для справи, демонструючи тим самим поінформованість слідчого.

З урахуванням специфіки групового злочину, за необхідності, можливо створити конфлікт (загострення відносин) між членами групи викрадачів. Цьому можуть сприяти насамперед корисливі інтереси злочинців. Наприклад, продемонструвавши особі реальну суму отриманого прибутку за автомобіль у порівнянні з виділеною їй винагородою, що дозволить слідчому досягти кінцевої мети допиту.

Під час допиту підозрюваного (особливо лідера групи) доцільно використовувати відеозапис. Л. Д. Удалова вказує на доцільність його застосування у процесі одержання вербальної інформації під час проведення розслідування у кримінальному провадженні. Особливо під час допиту використання цих засобів набуває характеру однієї з необхідних обов'язкових умов, що забезпечує високий рівень досудового розслідування та судового розгляду [7, с. 436-437].

Висновок. Підсумовуючи, необхідно зазначити, що показання підозрюваних є найбільш змістовним джерелом інформації. Вони особисто зацікавлені у результатах провадження. До початку вчинення викрадення транспортних засобів дана категорія осіб домовляється не видавати один одного у випадку затримання, а тому заздалегідь підготовлена до методичного заперечення вини. В деяких випадках з перших допитів злочинці погоджуються на діалог зі слідчими, намагаючись таким завуальованим способом отримати інформацію про зміст показань допитаних раніше свідків, потерпілих або співучасників та заходи, що вживаються слідчим (прокурором).

Бібліографічні посилання

1. Криміналістика: підручник для студ. юрид. ВНЗ. Глібко В. М., Дудніков А. Л., Журавель В. А. та ін. За ред. В. Ю. Шепітька. Київ: Ін Юре, 2001. 552 с.
2. Криміналістика: навч. посібник. Р. І. Благута, Р. І. Сибірна, В. М. Бараняк та ін. За заг. ред. Є. В. Пряхіна. Київ: Атіка, 2012. 496 с.

3. Кримінальне процесуальне право України: навч. посібник. За ред. В. Г. Гончаренка, В. А. Колесника. Київ: Юстініан, 2014. 573 с.
4. Белкин Р. С., Лившиц Е. М. Тактика следственных действий. Москва: Новый Юрист, 1997. 176 с.
5. Порубов Н. И. Допрос в советском уголовном судопроизводстве. Минск: Выш. шк., 1973. 368 с.
6. Журавель В. А. Ситуационность тактических приемов при допросе потерпевшего. *Криминалистика и судебная экспертиза: сборник*. Киев: Вища шк., 1985. Вып. 30. С. 18-24.
7. Удалова Л. Д. Науково-технічне забезпечення отримання вербальної інформації. Засади кримінального судочинства та їх реалізація в законотворчій і правозастосовній діяльності: тези доп. та повідомл. наук.-практ. конф. (Київ, 3 квіт. 2009 р.). Вид. присвячене пам'яті проф. А. Я. Дубинського. Київ: Атіка, 2009. С. 436.

Надійшла до редакції 23.03.2018

SUMMARY

Tsybenko O.S. Features of the interrogation of the suspect in the investigation of the illegal capture of a car made with overcoming protection systems. The scientific article is devoted to the consideration of some aspects of detection and investigation of the illegal capture of a car made to overcome the protection systems. Organizational and tactical provision of questioning of the suspect is disclosed. Organizational and preparatory measures for interrogation are determined. The tactical methods of interrogation are outlined. The tactical mistakes that the investigators assume during questioning of the suspect are determined. The attention is paid to the role and place of questioning of the suspect in disclosing the investigated criminal offense. Focus on interrogating the leader of the criminal group. Determined participants in conducting an investigative (search) action.

Keywords: investigation, abduction, means of transport, organizational tactical support, investigative (search) action, interrogation, tactical reception.

Чіпець О.І. ©

аспірант

(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

DOI: 10.31733/2078-3566-2018-1-212-216

ВИКОРИСТАННЯ МОЖЛИВОСТЕЙ ОПЕРАТИВНИХ ПІДРОЗДІЛІВ ПІД ЧАС СЛІДЧОГО ОГЛЯДУ ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ НЕЗАКОННОГО ПЕРЕМІЩЕННЯ ВОГНЕПАЛЬНОЇ ЗБРОЇ

Досліджено використання можливостей оперативних підрозділів під час слідчого огляду при розслідуванні незаконного переміщення вогнепальної зброї.

У результаті аналізу думок вчених стосовно значення термінів «можливості оперативних підрозділів», «оперативні можливості» й «оперативно-розшукові можливості» автор дійшов до висновків, що вони є тотожними. Під «можливостями оперативних підрозділів» слід розуміти наявність, здатність і готовність застосування спеціальних форм та методів ОРД, проведення ОРЗ чи використання сил ОРД й оперативно-технічних засобів.

До можливостей, які можна використовувати під час проведення слідчого огляду при розслідуванні незаконного переміщення вогнепальної зброї належать: використання негласних штатних та позаштатних працівників; використання конфіденційного співробітництва; обмін оперативною інформацією з іншими органами; використання оперативно-розшукових обліків; використання технічних й інших ресурсних можливостей оперативних підрозділів та ін.

Ключові слова: вогнепальна зброя, кримінальне провадження, можливості оперативних підрозділів, незаконне переміщення, слідчий огляд.

Постановка проблеми. Одним із головних напрямків діяльності правоохоронних органів у протидії злочинності є своєчасне запобігання злочинам, що пов'язані із незаконним поводженням з вогнепальною зброєю.

В умовах ведення АТО на Південному Сході країни стратегічним завданням, яке стоїть перед правоохоронними органами у цій сфері, є недопущення розповсюдження кримінальної вогнепальної зброї на території України, що, в свою чергу, обумовлює сво-

єчасне виявлення, ефективне й повне розкриття та розслідування незаконного її переміщення.

Офіційні статистичні показники Генеральної прокуратури України демонструють тенденцію до збільшення кількості злочинів, передбачених ст. 263 КК України, впродовж останніх 5 років. Так, у 2013 р. обліковано 6849 кримінальних правопорушень даної категорії, у 2014 р. – 6914, у 2015 р. – 7409, у 2016 р. – 5976, у 2017 р. – 7677.

Незважаючи на тенденцію до незначного коливання показників вручених повідомлень про підозру за ст. 263 КК України (зокрема: у 2013 р. – 6127, у 2014 р. – 5412, у 2015 р. – 4854, 2016 р. – 3606, 2017 р. – 6205), близько 1/3 проваджень залишаються ненаправленими до суду з обвинувальним актом (у 2013 р. направлено 5784 кримінальних проваджень з обвинувальним актом, 2014 р. – 4668, 2015 р. – 4037, 2016 р. – 2784, 2017 р. – 4663), що свідчить про низьку якість їх розслідування.

Таким чином, розслідування незаконного переміщення вогнепальної зброї потребує вдосконалення. Одночасно спостерігається, що більшість слідчих оглядів за цією категорією справ проваджуться із порушенням процесуальних вимог чи тактичних прийомів або з відхиленням від криміналістичних рекомендацій, що обумовлює уповільнення розслідування на початковому етапі, а часто – до втрати доказів і перспективи викриття осіб, які вчинили зазначений злочин.

У зв'язку з цим особливе місце під час розслідування зазначених злочинів займає саме слідчий огляд, ефективність і результативність якого багато в чому залежить від можливостей оперативних підрозділів, організаційно-тактичні особливості використання яких на сучасному етапі є малодослідженими, що, в свою чергу, визначає своєчасність і необхідність наукових розробок у цьому напрямку.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Проблеми протидії незаконному обігу вогнепальної зброї на дисертаційному рівні досліджували у своїх роботах такі вчені: І.І. Бікєєв (2000), Г.О. Бойко (2003), О.М. Бокій (2010), Т.М. Бульба (2008), О.Ф. Бурлевич (2005), В.В. Войнов (2001), А.В. Втюрін (1999), О.О. Долгополов (1999), В.В. Єфіменко (2002), І.В. Капустіна (1999), Р.Р. Карданов (2007), В.Д. Корма (2001), А.В. Кофанов (2000), В.В. Кубанок (2006), А.В. Кузнєцов (2008), М.В. Лукашин (2008), О.А. Мокринський (2004), В.П. Меживой (2006), С.М. Мельниченко (2016), О.О. Нікітіна (2002), Я.В. Новак, (2007), А.С. Новосад (2009), С.Г. Павліков (2000), С.П. Параниця (2009), М.Г. Пінчук (2007), В.І. Рибачук (2001), М.Х. Рустамбаєв (1983), О.М. Сарнавський (2009), В.А. Саморока (2004), О.Ф. Соколов (2002), О.І. Тарасенко (2017), Е.С. Тенчов (1975), Є.В. Терентьєва (2005), Є.С. Тесленко (2011), Е.М. Хастінов (2009), В.С. Шаповалова (2015), М.В. Щеголева (2001) та ін.

Втім, питання оперативно-розшукового забезпечення розслідування незаконного переміщення вогнепальної зброї у дослідженнях вчених-криміналістів було приділено замало уваги. Зокрема науковцями робилась переважно спроба окреслити роль оперативного працівника під час огляду місця події, тоді як питання використання можливостей оперативних підрозділів оминалася. З іншого боку, представники науки теорії оперативно-розшукової діяльності досліджували можливості оперативних підрозділів у контексті застосування спеціальних форм та методів ОРД, проведення ОРЗ чи використання сил ОРД, що передують проведенню огляду або з точки зору оперативного супроводження розслідування злочинів після початку кримінального провадження.

Метою даної статті є висвітлення особливостей використання можливостей оперативних підрозділів під час слідчого огляду при розслідуванні незаконного переміщення вогнепальної зброї.

Виклад основного матеріалу. Найбільш важливою інформативною і неповторною слідчою (розшуковою) дією (далі – СРД) під час розслідування є слідчий огляд. Разом з цим С.П. Мельниченко зазначає, що огляд – це найбільш ефективна СРД під час розслідування незаконного переміщення вогнепальної зброї [1].

Згідно з ч. 3 ст. 214 КПК України, огляд місця події є єдиною СРД, яку дозволяється проводити до внесення відомостей про кримінальне правопорушення до ЄРДР [2]. Це насамперед пов'язано з тим, що зволікання з проведенням огляду місця події може мати наслідком втрату можливості встановлення обставин кримінального правопорушення.

Слід зазначити, що в ході наукових розробок неодноразово визначались завдання, які необхідно вирішувати під час проведення слідчого огляду.

Узагальнення поглядів вчених дають змогу стверджувати, що до завдань, які ви-

рішуються під час проведення слідчого огляду при розслідуванні злочинів, пов'язаних із незаконним обігом вогнепальної зброї, належать: а) при огляді складських приміщень: розташування будинку, його типові характеристики та планування; наявність і розташування постів охоронної сигналізації, її стан; для зберігання якого саме озброєння призначалося складське приміщення, яке озброєння і в яких умовах там зберігалось; як злочинці проникли у приміщення і як його залишили; що викрадено: найменування і характеристика викраденого, встановлена або очікувана кількість викраденого; які предмети були залишені злочинцями на місці події; чи використовувалися злочинцями транспортні засоби, які саме, де вони перебували при вчиненні злочину; чи є в приміщенні місця, спеціально пристосовані для таємного зберігання (тимчасового) окремих об'єктів незаконного обігу зброї [3, с. 117]; б) при огляді об'єктів: отримання необхідних даних, що дозволяють розв'язати питання про віднесення вилучених (виявлених) предметів до зброї, боєприпасів, вибухових речовин і вибухових пристроїв; виявлення родових, групових, а по можливості й індивідуальних особливостей предмета, який оглядається; встановлення способу виготовлення предмета, який оглядається (заводський, кустарний, саморобний); вирішення питання про необхідність відповідного експертного дослідження, проведення інших слідчих дій; встановлення ознак достовірності дозвільних документів (ліцензій, мисливських квитків тощо); встановлення можливості (неможливості) належним чином виконувати обов'язки з охорони довірених підозрюваному зброї, боєприпасів, вибухових речовин або вибухових пристроїв; виявлення ознак, якостей і властивостей досліджуваних предметів, які дозволяють припускати певні особистісні якості злочинця; виявлення ознак предметів або матеріалів, які дозволяють встановити, наприклад, ознаки саморобного або кустарного виготовлення та їх способів (встановлюється наявність (відсутність) маркувальних позначень; особлива увага звертається на поверхні деталей зброї, внутрішню поверхню ствола зброї); в) при огляді місця події: вивчення обстановки, відтворення, моделювання можливої картини події, способу проникнення, усунення перешкод; встановлення способу вчинення розкрадання, шляхів підходу злочинця до місця події, послідовності його дій і шляхів відходу, способи подолання перешкоди, знарядь злочину [4, с. 93; 5, с. 162]; виявлення слідів злочину та інших речових доказів для вирішення питань про те, чи мав місце злочин, ким, з якою метою і за яких обставин його вчинено; виявлення предметів, які, можливо, є зброєю, боєприпасами, вибуховими речовинами і вибуховими пристроями; з'ясування обстановки злочину, всіх інших обставин аналізованого діяння; висунення версій про подію злочину і його учасників; отримання вихідних даних для проведення заходів з розшуку злочинця (якщо він на початковому етапі не відомий) і провадження подальших СРД; виявлення можливих порушень встановлених правил і приписів зберіганням вогнепальної зброї (так, часто у ході огляду виявляється відсутність печатки, пломбування, відсутність сталевих ґрат на вентиляційних люках та інші порушення встановлених правил); з'ясування наявності (відсутності) можливостей у потенційно винної особи належним чином виконувати обов'язки з охорони ввірених їй об'єктів і предметів під час огляду у кримінальному провадженні стосовно неналежного виконання обов'язків щодо охорони зброї; встановлення наявності перешкод, що заважають функціонуванню контрольно-перепускних пунктів (блокпостів) (захаращення території, несанкціонована стоянка автомобілів перед КПП) [6, с. 126–140]; висунення версій про злочинця, пошук і фіксація слідів, що можуть вказувати: на особу злочинця; його зовнішній вигляд, одяг; можливі сліди, які могли залишитися на злочинцеві, його одязі, предметах, що належать йому, в результаті його перебування і діяльності на місці події [4, с. 93; 5, с. 162]; встановлення предмета розкрадання, кількості викраденої зброї, номерів, маркувань та інших ознак, необхідних для негайної організації розшуку викраденого [4, с. 93; 5, с. 162]; г) при виявленні факту переміщення вогнепальної зброї: прийняття рішення про зупинення проведення подальших дій, які здійснюються у «класичному» варіанті проведення слідчого огляду, з метою запобігання можливості надходження інформації до членів ОГ, ЗО про виявлення правоохоронними органами схованки вогнепальної зброї, яка переміщується; залежно від наявної криміналістично значимої інформації та оперативних можливостей прийняття рішення про необхідність організації засідки або проведення однієї чи кількох СРД і НСРД одночасно (контрольованого постачання; спеціального слідчого експерименту; імітування обстановки злочину; оперативної закупки та ін. СРД і НСРД та ін.) [1].

Слід погодитись із думками В. М. Рябікіна, який серед інших завдань огляду місця події виокремлює одержання вихідної інформації для організації пошуку правопору-

шника і виконання першочергових невідкладних СРД та НСРД [7, с. 571]. Враховуючи керівну роль слідчого під час проведення огляду, слід зазначити, що вирішення цього завдання можливе лише у разі ефективних дій всіх членів СОГ, серед яких особливе місце займають оперативні підрозділи. Так, І. Л. Калімбет зазначає, що під час розслідування групових корисливо-насильницьких злочинів неповнолітніх у слідчих отримання такої інформації викликає труднощі, оскільки: а) неповнолітні приховують свої злочинні зв'язки від близького оточення, особливо батьків; б) приховують таку інформацію від слідчого з мотивів страху помсти чи підвищення свого «авторитету» серед злочинців. У той же час негласні можливості оперативних підрозділів дозволяють отримати таку інформацію набагато швидше, зокрема, використовуючи допомогу негласних працівників чи проведення розвідувальних опитувань у середовищі неповнолітніх [8, с. 112–113].

Зазначена рекомендація простежується і у відомчих нормативно-правових актах, зокрема, у підпункті 3 п. 3 Розділу I Інструкції з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами Національної поліції України в запобіганні кримінальним правопорушенням, їх виявленні та розслідуванні, затвердженій наказом МВС України від 07.07.2017 р. № 575, закріплено, що до основних принципів взаємодії належить оптимальне використання наявних можливостей органів досудового розслідування та оперативних підрозділів Національної поліції України у запобіганні, виявленні та розслідуванні кримінальних правопорушень [9].

Визначення самого терміна «можливості оперативних підрозділів» у чинних нормативно-правових актах не дається, як, до речі, й вченими оминалося питання визначення цього терміна і його змістовного наповнення.

Слід також зазначити, що у науковій літературі нерідко вживаються й інші терміни, які, на наш погляд, є синонімами: «оперативні можливості» [10, с. 260], «оперативно-розшукові можливості» [11].

Зважаючи на специфіку покладених на оперативні підрозділи обов'язків, законодавець надав їм спеціальний інструментарій, який полягає у можливості застосування спеціальних форм та методів ОРД, реалізації певних прав [12, с. 111].

Повертаючись до питання проведення слідчого огляду у контексті розслідуванні незаконного переміщення вогнепальної зброї, слід зазначити, що, на наш погляд, до можливостей, які можна використовувати під час цієї СРД, належать такі:

- використання негласних штатних та позаштатних працівників;
- використання конфіденційного співробітництва;
- обмін оперативною інформацією з іншими органами;
- використання оперативно-розшукових обліків;
- використання технічних й інших ресурсних можливостей оперативних підрозділів та ін.

Висновок. Враховуючи вищевикладене зазначимо, що, на наш погляд, термін «можливості оперативних підрозділів» є синонімом таких термінів як «оперативні можливості» й «оперативно-розшукові можливості», зміст якого складає наявність, здатність і готовність застосування спеціальних форм та методів ОРД, проведення ОРЗ чи використання сил ОРД й оперативно-технічних засобів.

До можливостей, які можна використовувати під час проведення слідчого огляду при розслідуванні незаконного переміщення вогнепальної зброї, належать: використання негласних штатних та позаштатних працівників; використання конфіденційного співробітництва; обмін оперативною інформацією з іншими органами; використання оперативно-розшукових обліків; використання технічних й інших ресурсних можливостей оперативних підрозділів та ін.

Бібліографічні посилання

1. Мельниченко С.П. Криміналістична характеристика та особливості розслідування незаконного переміщення вогнепальної зброї: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Дніпро, 2016. 223 с.
2. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 № 4651-VI в редакції від 16.08.2015 / Офіційний сайт Верховної Ради України. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.
3. Щеголева М.В. Противодействие расследованию незаконного оборота оружия и криминалистические методы его преодоления: дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Щеголева Марина Викторовна. Москва, 2001. 190 с. URL: <http://www.dissercat.com/content/protivodeistvie-rassledovaniyu-nezakonnogo-oborota-oruzhiya-i-kriminalisticheskie-metody-ego#ixzz2pVxrzIMa>.
4. Ефименко В.В. Расследование хищений огнестрельного оружия, боеприпасов, взрыв-

чатых веществ и взрывных устройств (по материалам следственно-прокурорской практики военной прокуратуры Дальневосточного военного округа): дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Ефименко Виктор Викторович. Владивосток, 2002. 192 с.

5. Капустина И.В. Первоначальный этап расследования хищений огнестрельного оружия, боеприпасов, взрывчатых веществ и взрывных устройств: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Капустина Инна Валерьевна. СПб, 1999. 227 с.

6. Павликов С.Г. Криминалистическая характеристика и первоначальный этап расследования незаконного оборота оружия, боеприпасов, взрывчатых веществ и взрывных устройств: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Павликов Сергей Герасимович. Москва, 2000. 195 с.

7. Рябикін В.М. Тактика проведення огляду місця події під час розслідування хуліганства. *Держава і право* : зб. наук. пр. *Юридичні і політичні науки*. Київ, 2009. Вип. 50. С. 571–576.

8. Калімбет І.Л. Розслідування групових корисливо-насильницьких злочинів неповнолітніх: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Одеса, 2017. 211 с.

9. Інструкція з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами Національної поліції України в запобіганні кримінальним правопорушенням, їх виявленні та розслідуванні: наказ МВС України від 07.07.2017 р. № 575. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z0937-17/print1453920848713385>.

10. Макаренко Н.Н. Взаимодействие следователей, оперативных подразделений и госавтоинспекции при выявлении транспортного средства с признаками уничтожения, подделки или изменения номеров узлов и агрегатов. *Науковий вісник Нац. акад. внутр. справ*. 2014. № 3. С. 255–266.

11. Основы оперативно-розыскной деятельности органов внутренних дел: учебное пособие. Под ред. проф. А.Е. Четчина. 2-е изд., испр. и доп. Хабаровск: РИО ДВЮИ МВД России, 2015. 264 с.

12. Албул С.В., Андрусенко С.В., Мукоїда Р.В., Ноздрін Д.О. Основы оперативно-розыскной деятельности: навч. посіб. Одеса: ОДУВС, 2016. 270 с.

Надійшла до редакції 23.03.2018

SUMMARY

Chipets O.I. Use of the capabilities of the operational units during the investigation during the scrutiny of the illegal movement of firearms. There is the investigation of the use of the capabilities of the operational units during the investigation during the scrutiny of the illegal movement of firearms.

As a result of the analysis of the opinions of scientists regarding the meaning of the terms "capabilities of operational units", "operational capabilities" and "operational-search capabilities", the author came to the conclusion that they are identical. The "capabilities of operational units" should be understood to be the availability, ability and readiness of the use of special forms and methods of ORD, the implementation of ORZ or the use of the forces of the ORD and operational equipment.

Opportunities that can be used during an investigation to scatter illegal moves of firearms include: the use of clandestine full-time and freelance workers; use of confidential cooperation; exchange of operational information with other bodies; use of operational search records; use of technical and other resource capabilities of operational units, etc.

Keywords: *firearms, criminal proceedings, operational units capabilities, illegal movement, investigator's review.*

РЕЦЕНЗІЯ

на монографію Глуховері В.А.

«Організаційно-правові засади діяльності Міністерства внутрішніх справ України в умовах реформування правоохоронної системи держави»

Актуальність рецензованої праці обумовлена потребою удосконалення вивчення проблем розвитку Міністерства внутрішніх справ України в умовах реформування правоохоронної системи держави.

Повноцінний розвиток Української держави не буде можливим без створення єдиної стійкої і функціональної правоохоронної системи. Сучасні виклики і загрози, перш за все гібридні, обумовлені впливом комплексу соціально-демографічних, економічних, політичних, правових, психологічних і технологічних чинників, вимагають системного реагування, адекватної трансформації всієї правоохоронної системи держави.

Як зазначено у Стратегії розвитку Міністерства внутрішніх справ України до 2020 року, перед Міністерством внутрішніх справ України, яке є складовою державної правоохоронної системи, наразі стоїть завдання створити безпечне середовище для існування та розвитку вільного суспільства через формування та реалізацію державної політики у сфері внутрішніх справ, зміцнення довіри до органів системи МВС з боку суспільства. Вирішення цього завдання є доволі складним і тривалим процесом. Тому важливим сьогодні постає питання формування нової та ефективної системи здійснення МВС України державного управління у сфері внутрішніх справ, яка забезпечить стійке функціонування, керованість, координацію дій та ефективність роботи всіх органів системи МВС України.

Слід також звернути увагу на те, що, незважаючи на велику наукову цінність досліджень, які були проведені багатьма вченими, до цього часу відсутнє комплексне монографічне дослідження з проблематики подальшого розвитку МВС України в умовах реформування правоохоронної системи держави. В сучасній науці адміністративного права соціальна роль, функції та завдання МВС України у статусі багатопрофільного цивільного відомства європейського типу, яке координує діяльність органів, що реалізують державну політику у сфері внутрішніх справ, не досліджувалися. Не висвітленими залишаються питання удосконалення організації та координації діяльності системи органів МВС України щодо протидії сучасним викликам та загрозам, ролі Міністерства у створенні безпечного середовища для існування та вільного розвитку суспільства, повноважень у формуванні та реалізації державної політики у сфері внутрішніх справ.

Не викликає сумнівів необхідність опрацювання питань змісту державної політики МВС України у сфері внутрішніх справ. Цілком слушно у представленій монографії зроблено висновок, що для ефективної реалізації державної політики МВС України у сфері внутрішніх справ необхідно: удосконалити інституційно-організаційну структуру управління процесами реформ, з чітким розмежуванням повноважень суб'єктів, визначенням їх форм взаємодії під час формування та реалізації заходів державної політики; впровадити діючу на постійній основі, систематичну та об'єктивну систему моніторингу за виконанням заходів державної політики, визначити конкретних суб'єктів, які мають здійснювати аналіз стану реалізації запланованих заходів; впровадити критерії (індикатори) оцінки ефективності реалізації заходів державної політики; удосконалити нормативно-правову основу фінансового планування державної політики МВС України у сфері внутрішніх справ, систему моніторингу та оцінки ефективності використання коштів, які виділяються на реформування як МВС України, так й інших центральних органів виконавчої влади, діяльність яких спрямовується та координується Міністерством; вжити заходів, спрямованих на формування позитивного ставлення населення до реформ, які проводяться в системі МВС України, діяльності правоохоронців у сфері внутрішніх справ.

Особливої актуальності у наш час набувають питання удосконалення структурно-організаційної побудови МВС України. Так, у монографії автором з'ясовано, що сучасна управлінська модель МВС України має бути децентралізованою і тому має: 1) бути законодавчо закріпленою; 2) ґрунтуватися на постулаті, що це Міністерство є органом політичного управління системи інших центральних органів виконавчої влади; 3) бути науково обґрунтованою, впливати із завдань та функцій Міністерства щодо формування та забезпечення реалізації державної політики у сфері внутрішніх справ; 4) обґрунтовано визначати сферу обсягу повноважень, функціонального навантаження, відповідальності

кожної служби та підрозділу, які входять до складу МВС; 5) чітко визначати предмети відання між відповідними структурними підрозділами, що входять до складу МВС України, та центральними органами виконавчої влади, діяльність яких координується та спрямовується МВС України.

Монографія підготовлена з урахуванням положень Стратегії розвитку органів внутрішніх справ та Концепції першочергових заходів реформування системи Міністерства внутрішніх справ (розпорядження Кабінету Міністрів України від 22.10.2014 № 1118-р), Стратегії розвитку Міністерства внутрішніх справ України до 2020 року.

Позитивним моментом цього дослідження є його новизна, яка полягає у тому, що монографія є першим в Україні комплексним монографічним дослідженням, в якому вперше поставлено й вирішено наукову проблему розроблення цілісного доктринального підходу до формування концепції розвитку МВС України як суб'єкта формування та реалізації державної політики у сфері внутрішніх справ в умовах реформування правоохоронної системи держави, що надало можливість обґрунтувати пропозиції, спрямовані на вдосконалення законодавства в цій сфері та практики його застосування. Монографію відзначає як наявність широкої теоретичної бази, так і аналіз вітчизняного законодавства, а також законодавства зарубіжних країн (Німеччина, Італія, Польща, Франція, Австрія, Чехія, США, Великобританія, Литва, Грузія, Білорусь, Казахстан, Киргизія).

Більшість положень та висновків монографії мають практичну спрямованість. Вони враховують проблемні питання, які пов'язані з процесами реформування системи органів МВС України, їх матеріально-правового та інформаційно-аналітичного забезпечення. В окремому підрозділі роботи розглянуто питання реформування відомчої освіти.

Положення і висновки, викладені в роботі, можуть стати основою для майбутніх наукових досліджень проблем реформування як правоохоронної системи держави, так і системи МВС України, їх можна використовувати при викладанні навчальних дисциплін «Адміністративне право», «Судові та правоохоронні органи».

Монографію Глуховері В.А. «Організаційно-правові засади діяльності Міністерства внутрішніх справ України в умовах реформування правоохоронної системи держави» відрізняє докладність і переконливість викладу, великий науковий апарат, у ній містяться важливі наукові висновки, з яких нами зазначено лише частину.

Таким чином, представлена монографія є сучасним, завершеним і актуальним дослідженням, яке на високому науковому рівні вирішує комплекс проблем, пов'язаних із особливостями організаційно-правових засад діяльності Міністерства внутрішніх справ України в умовах реформування правоохоронної системи держави. Рецензована монографія Глуховері В.А. «Організаційно-правові засади діяльності Міністерства внутрішніх справ України в умовах реформування правоохоронної системи держави» розрахована на наукових співробітників, викладачів, аспірантів, студентів вищих навчальних закладів, практичних працівників і широке коло читачів, які цікавляться питаннями реформування системи органів МВС України. Рецензована монографія може бути рекомендована для використання у практичній діяльності органів МВС України, а також при підготовці слухачів і курсантів вищих навчальних закладів МВС України.

**Професор кафедри
адміністративної діяльності
поліції факультету № 3
Харківського національного
університету внутрішніх справ,
доктор юридичних наук, професор**

О.В. Джафарова

Рецензія

на наукову роботу

Карний кодекс Александру Іоана Кузи: укр. та рум. мовами / пер. укр. та рум. мовами Ф. Вринчану / авт. вступ. ст.: Т. Тоадер, С. Нежурбіда; наук. ред.: С. Нежурбіда, Т. Тоадер, Є. Скулиш. – Чернівці : Букрек, 2017. – 208 с. : іл.,

Карний кодекс Александру Іоана Кузи, написаний у 1864 році, на той час врахував у собі кращі здобутки юридичної науки і практики в галузі кримінального права Франції та Пруссії. Кримінальне законодавство цих країн на той час було вельми прогресивним.

Варто зазначити, що тогочасні французькі фахівці в галузі кримінального права були творцями світового масштабу. Наприклад, під час реформ в Японії було вперше прийнято сучасний Кримінальний кодекс 1880 року, складений професором Паризького університету Густавом Буассонадом за зразком французького Кримінального кодексу 1810 року (кодексу Наполеона). Зокрема, вперше до японської судової практики введено принцип «*nullum crimen sine lege*», що передбачав потрібний поділ злочинних дій (на «злочини», «проступки» та «порушення»). Як результат, із певними правками та доповненнями ця юридична модель кримінального кодексу діє і по цей час.

Новели, які запроваджені в Карному кодексі Александру Іоана Кузи, актуальні навіть для сьогодення. Стиль юридичної техніки є високим та прогресивним, так як викладені диспозиції в зазначеному кодексі прості та ємні одночасно, влучні, лаконічні, не перенавантажені розкриттям вкладеного змісту та виключають можливість подвійного тлумачення.

Всі правопорушення отримали назву злочинів, які поділені на три групи. До самої тяжкої категорії віднесено **злочин**, за який передбачалось призначення покарання у виді:

- каторжної роботи,
- реклюзії (поміщення до робітного будинку, при цьому заробіток, отриманий від праці, розподіляється між державою та засудженим. При цьому з того, що засуджений заслуговує, він буде мати лише частину, а інше накопичується як капітал та надається при звільненні. Особливий режим будинків для реклюзії, по суті, базується на каторжній роботі);
- detenції (поміщення до монастирів, де можуть вільно спілкуватися з іншими особами, не носять тюремного одягу і можуть власними засобами набути будь-яке покращення житла та харчування. Вони не піддаються жодній роботі);
- позбавлення різного роду цивільних прав.

Середня категорія – **делікти**, за які передбачено покарання:

- виправним ув'язненням;
- тимчасовим позбавленням деяких політичних, цивільних або сімейних прав і штрафом від двадцяти шести лей і більше.

І третя категорія – **проступок**, за яке передбачено поліцейське ув'язнення або штраф.

Статтю 4 виключено повторне притягнення до кримінальної відповідальності в разі переслідування винного на чужині.

Досить ліберально, з дотриманням християнських постулатів, серед покарань виключено смертну кару, а найсуворішим покаранням визначено довічну каторжну роботу.

Широко та гнучко використовується економічна складова у призначенні покарання. Нею пронизано більшість із видів покарань, серед яких реклюзія, detenція, штрафи.

До злочинів проти основи державності віднесено злочини на шкоду безпеці держави, злочини з підробки державної печатки, національної монети, що є в обігу, державних векселів, банківських білетів, дозволених законом, за які можуть заочно переслідувати, судити та карати в Румунії, за положеннями законів Румунії. По суті, Карний кодекс Александру Іоана Кузи містив у собі елементи кримінального процесу, у тому числі й щодо заочного засудження. Для порівняння, в Україні щось подібне було впроваджено лише через півтора століття у Кримінальному процесуальному кодексі України від 13.04.2012.

Доволі широко викладено позбавлення цивільних прав (стаття 22), до яких віднесено:

1. Звільнення та відсторонення засуджених від будь-якої чиновницької функції

та державної посади.

2. Втрата права голосу, обирати та бути обраним, і взагалі усіх цивільних і політичних прав, а також права носити будь-яку медаль чи будь-який інший знак відзнаки або почесне звання.

3. Неможливість бути призначеним присяжним або експертом, або бути викликаним в якості свідка в актах, або давати показання в суді, окрім надання простих свідчень.

4. Неможливість бути членом сімейної ради, бути опікуном, піклувальником, заступником опікуна, судовим радником, окрім як для своїх дітей, та й то після сімейного схвалення.

5. Втрата права носити зброю, служити у румунській армії, тримати школу або бути службовцем в будь-якому з освітніх закладів у статусі вчителя старших класів, вчителя молодших класів у міських школах, вчителя молодших класів у сільських школах, репетитором або наглядачем.

Прогресивно, як станом на 1864 рік, передбачено превентивну діяльність статтею 34, відповідно до якої усі рішення будуть опубліковані як витяг, вивішені в місті, де буде оголошено рішення, у громаді, де вчинено злочин, у місці, де відбуватиметься покарання, і за місцем проживання засудженого.

Передовими, не лише на той час, а й донині, є положення щодо призначення додаткових покарань за вчинення корупційних діянь, передбачених ст. 140 – крадіжки, вчинені державними депозитаріями, ст. 141 – про незаконні привласнення, що вчиняються державними службовцями, ст. 144–146 – про хабарництво державних чиновників. Поряд з призначенням основного покарання додатково призначали покарання у виді втрати права на зайняття державних посад та отримання пенсії.

Наприклад, у кримінальному законодавстві України до додаткових покарань відповідний закон відносить (ч. 2 ст. 52 КК України) позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу (ст. 54 КК України) та конфіскацію майна (ст. 59 КК України).

Ця робота є яскравим прикладом співпраці української наукової спільноти з академічними інституціями Європи, зокрема університетами Румунії та Молдови.

Тексти положень Карного кодексу Александру Іоана Кузи є цінною юридичною працею та вагомим надбанням людства для використання під час досліджень у галузі кримінального права, кримінології, спеціалістів у галузі порівняльного правознавства, кримінально-виконавчого права, пенологів, істориків, законотворців, викладачів тощо.

**Начальник відділу науково-методичного
забезпечення діяльності військових прокуратур
Науково-дослідного інституту
Національної академії прокуратури України**

В. Чубко

**Заступник директора
Науково-дослідного інституту
Національної академії прокуратури України,
секретар української національної групи
міжнародної асоціації кримінального права
член ГО «Всеукраїнська асоціація кримінального права»
кандидат юридичних наук,
старший науковий співробітник**

О. Шамара

РЕЦЕНЗІЯ
на монографію Грицай Ірини Олегівни
«Механізм забезпечення принципу гендерної рівності:
теорія та практика»*

Нині суспільний розвиток України орієнтований на демократію та гармонійний розвиток особистості. Нові орієнтири становлення України, ключові цілі та завдання щодо злагодженого партнерства в суспільстві, втілення гендерних підходів як складової посилення демократії, підштовхують до значних змін та вдосконалення механізму забезпечення принципу гендерної рівності.

Монографія Грицай І.О. присвячена механізму забезпечення принципу гендерної рівності та є першим в українській правовій доктрині системним і комплексним дослідженням, яке визначається високою актуальністю, особливо у сучасних євроінтеграційних умовах, оскільки рівність прав та свобод жінок і чоловіків вважається одним із головних пріоритетів країн Європейського Союзу та інших демократичних держав світу.

У дослідженні автор слушно наголошує, що питання механізму забезпечення принципу гендерної рівності у всіх сферах державно-громадського життя потребує детального вивчення. Розглядуване явище вимагає широкого комплексного підходу до його опрацювання у межах науки теорії держави і права з метою: всебічного та об'єктивного розкриття правової природи принципу гендерної рівності, зокрема, в умовах формування правової держави, децентралізації влади, розвитку громадянського суспільства, поступальної інтеграції України до світової спільноти; здійснення юридичного прогнозування у цій сфері; формулювання конкретних пропозицій щодо ефективних заходів, спрямованих на дотримання принципу гендерної рівності.

Фундаментальними для вивчення рівності людей у цілому та гендерної рівності, зокрема, є праці таких провідних науковців, як: С. Бобровник, О. Зайчук, В. Кампо, М. Козюбра, А. Колодій, В. Копейчиков, В. Котюк, В. Лемак, О. Лукашева, О. Мурашин, Л. Наливайко, В. Нерсисянц, М. Озріх, Н. Оніщенко, О. Петришин, В. Погорілко, П. Рабінович, О. Скакун, О. Скрипнюк, В. Тацій, Ю. Годика, В. Федоренко, О. Фрицький, М. Цвік, В. Шаповал, Ю. Шемшученко та ін. Окремих проблемам принципу гендерної рівності та механізму його забезпечення присвятили свої дослідження вітчизняні та зарубіжні автори: О. Автономов, С. Айвазова, О. Анікеєва, Н. Аніщук, О. Балінська, М. Білінська, Н. Болотіна, В. Брайсон, Т. Бритова, Ш. Бурн, О. Венгер, О. Власова, С. Вознюк, Ф. Гардінер, Т. Ганзицька, Г. Герасименко, І. Грабовська, Е. Гідденс, Н. Грицяк, Г. Даудова, О. Дашковська, Т. Деметрадзе, І. Добржанська, Н. Досіна, Л. Завадська, Є. Зуйкова, Дж. Екер, Л. Єрохіна, О. Іващенко, Ю. Івченко, О. Катан, О. Кісь, А. Кириліна, Т. Кліменкова, Л. Кобелянська, Н. Ковалішина, І. Кон, Л. Кормич, Т. Краснопольська, І. Кресіна, М. Крочук, О. Кулачек, Н. Лавриненко, І. Лазар, І. Ларинбаєва, Д. Латипова, К. Левченко, Д. Ломбер, А. Лушніков, М. Лушнікова, Е. Маккобі, К. Марч, Т. Мельник, Н. Мітіна, О. Нечаєва, А. Олійник, С. Пашенцева, О. Пищуліна, С. Поленіна, М. Попов, В. Ройтер, О. Руднева, Л. Смоляр, О. Стрельник, А. Таран, Б. Фрідман, М. Уолт, Д. Харріс, Г. Христова, О. Цуницька, М. Шулер, Н. Шведова, О. Ярош та багато ін. Враховуючи дослідницький внесок вказаних авторів, все ж відсутність комплексного теоретичного опрацювання механізму забезпечення принципу гендерної рівності вимагає якнайшвидшого вирішення цієї складної наукової проблеми. Дослідження вказаного питання забезпечить єдність та консолідацію українського суспільства, надасть можливість в подальшому ефективно модернізувати законодавство та практику його застосування. Недостатність науково-теоретичної бази, відсутність однозначного розуміння сутності, змісту механізму забезпечення принципу гендерної рівності в Україні зумовлює важливість вивчення загальнотеоретичних засад цієї проблематики, а тому, проведене науковцем дослідження є вчасним та необхідним як у теоретичному, так і у практичному аспектах.

У монографії репрезентується авторське бачення механізму забезпечення принципу гендерної рівності в умовах розвитку демократичної держави, ґрунтуючись на наукових узагальненнях та висновках учених, наявному емпіричному матеріалі. Вченим

* Грицай І.О. Механізм забезпечення принципу гендерної рівності: теорія та практика: монографія. Київ: Хай-Тек Прес, 2018. 560 с.

комплексно опрацьовано широке коло питань, пов'язаних із правовою природою механізму забезпечення принципу гендерної рівності. Розробляючи власну теоретичну концепцію та пропонуючи свої авторські дефініції, Грицай І.О. спирається на широкий спектр вітчизняних та зарубіжних наукових джерел, не обмежуючись суто правовими дослідженнями.

Важливим є те, що дослідницька робота акумулювала різноманітні і багатодисциплінарні наукові досягнення з цієї проблематики. Так, всебічне та об'єктивне дослідження принципу гендерної рівності зумовило застосувати науковцем міждисциплінарний підхід, адже сьогодні ця проблематика є предметом вивчення багатьох суспільних наук: філософії, соціології, політології, психології, науки державного управління, економіки, права та ін.

Робота містить низку суспільно корисних практичних положень. Відзначимо, що виділені автором у роботі мета та завдання дослідження, повністю реалізуються у ході його аналітичної роботи.

У монографії Грицай І.О. всесторонньо опрацьовано широкий спектр проблем, пов'язаних із вивченням поняття та сутності принципу гендерної рівності, опрацюванням наукових досліджень та методології у сфері принципу гендерної рівності; структурно-логічним аналізом механізму забезпечення принципу гендерної рівності, розкриттям його поняття та характеристик елементів (нормативно-правовий та інституційний); дослідженням проблем гендерної політики в Україні; забезпеченням принципу гендерної рівності в парламенті, в збройних силах, у сфері місцевого самоврядування, у діяльності громадських організацій; розкриттям проблеми реалізації гендерної експертизи та гендерного бюджетування; висвітленням практики Європейського суду з прав людини у сфері забезпечення принципу гендерної рівності.

Вченому вдалося всебічно, враховуючи існуючі фундаментальні напрацювання у сфері юридичної науки, розкрити першочергові та актуальні питання механізму забезпечення принципу гендерної рівності, об'єктивно оцінити наукові надбання у цій сфері та напрацювати власне бачення, виробити сучасну модель механізму забезпечення принципу гендерної рівності в умовах становлення українського суспільства.

До, безумовно, позитивних характеристик монографії слід віднести дослідження проблем модернізації повноважень органів публічної влади у забезпеченні принципу гендерної рівності та те, що у роботі запропоновано оновлену модель механізму забезпечення принципу гендерної рівності з урахуванням сучасних світових тенденцій.

Окремо слід наголосити, що аналіз зарубіжного законодавства й теоретичних здобутків зарубіжних науковців надає монографії порівняльно-правового характеру.

Проведений аналіз рецензованої монографії Грицай І.О. «Механізм забезпечення принципу гендерної рівності: теорія та практика» дає підстави констатувати, що автором здійснено поглиблене науково-правове опрацювання теми дослідження, актуальної як у теоретичному, так і у прикладному аспектах. Сформульовані рекомендації, пропозиції і висновки монографії мають наукову новизну, є обґрунтованими та достовірними, становлять суттєве значення для правової науки, зокрема, теорії держави і права, можуть бути використані у сфері правотворчості, у правозастосовній та науково-дослідній діяльності, у навчальному процесі. Монографія містить сучасні знання та рекомендації щодо вдосконалення механізму забезпечення принципу гендерної рівності в Україні.

**Суддя Конституційного Суду України,
доктор юридичних наук**

М.М. Гультай

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Баган Ярослав Йосипович – здобувач Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Балинська Ольга Михайлівна – доктор юридичних наук, професор, проректор Львівського державного університету внутрішніх справ

Барабаш Ольга Олегівна – кандидат юридичних наук, доцент кафедри адміністративного та інформаційного права Національного університету «Львівська політехніка»

Бурдега Ростислав Володимирович – аспірант Одеського державного університету внутрішніх справ

Вишня Володимир Борисович – доктор технічних наук, професор кафедри економічної та інформаційної безпеки Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Волошина Юлія В'ячеславівна – аспірант Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Голубош Володимир Валентинович – здобувач наукового ступеня доктора філософії наукової лабораторії з проблем досудового розслідування Навчально-наукового інституту № 1 Національної академії внутрішніх справ

Грицай Ірина Олегівна – кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри соціально-гуманітарних дисциплін Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Гуменюк Костянтин Петрович – суддя Вінницького міського суду Вінницької області

Демідова Владислава Вадимівна – ад'юнкт кафедри криміналістики, судової медицини та психіатрії Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Дніпров Олексій Сергійович – кандидат юридичних наук, керівник апарату Адміністрації Президента України

Єфімов Микола Миколайович – кандидат юридичних наук, доцент кафедри криміналістики, судової медицини та психіатрії Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Журавель Олександр Анатолійович – аспірант кафедри адміністративного права, процесу та адміністративної діяльності Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Захарова Ольга Валеріївна – здобувач Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Іваниця Андрій Володимирович – кандидат юридичних наук, доцент кафедри кримінально-правових дисциплін Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Кирюха Дмитро Євгенович – здобувач кафедри досудового розслідування Національної академії внутрішніх справ

Коптєв Андрій Миколайович – ад'юнкт кафедри адміністративного права, процесу та адміністративної діяльності Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Коротасв Володимир Миколайович – здобувач Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Костенко Оксана Миколаївна – аспірант Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Коцюба Сергій Анатолійович – здобувач кафедри криміналістики, судової медицини та психіатрії Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Кузьменко Анатолій Сергійович – здобувач кафедри криміналістики, судової медицини та психіатрії Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Кулянда Мирослава Іванівна – суддя Апеляційного суду Чернівецької області

Марчук Микола Іванович – кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафе-

дри конституційного та міжнародного права Харківського національного університету внутрішніх справ

Мінченко Ольга Василівна – кандидат юридичних наук, доцент, докторант кафедри теорії держави та права Національної академії внутрішніх справ

Мрочко Роман Миколайович – здобувач кафедри криміналістики, судової медицини та психіатрії Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Орлова Олена Олександрівна – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри теорії та історії держави і права Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Пайда Юрій Юрійович – кандидат юридичних наук, доцент кафедри загальноправових дисциплін факультету № 6 Харківського національного університету внутрішніх справ

Плетенець Віктор Миколайович – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри криміналістики, судової медицини та психіатрії Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Поцілуйко Віталій Михайлович – аспірант Запорізького національного університету

Птушкін Дмитро Анатолійович – здобувач кафедри криміналістики, судової медицини та психіатрії Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Рудий Назар Ярославович – кандидат юридичних наук, доцент, учений секретар Львівського державного університету внутрішніх справ,

Сердюк Ігор Анатолійович – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри теорії та історії держави і права Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Соколов Олексій Михайлович – суддя Печерського районного суду м. Києва

Талдикін Олександр Васильович – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри загальноправових дисциплін та адміністрування Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Турчанікова Ганна Олександрівна – ад'юнкт кафедри тактико-спеціальної підготовки Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Федченко Володимир Михайлович – кандидат юридичних наук, доцент, професор кафедри кримінального процесу Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Фоменко Андрій Євгенович – кандидат юридичних наук, ректор Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Цибенко Олександр Сергійович – здобувач кафедри криміналістики, судової медицини та психіатрії Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Чіпець Олександр Іванович – аспірант кафедри криміналістики, судової медицини та психіатрії Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Шаблистий Володимир Вікторович – доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри кримінального права та кримінології Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Швець Дмитро Володимирович – кандидат педагогічних наук, перший проректор Харківського національного університету внутрішніх справ

Шинкаренко Ігор Ростиславович – кандидат юридичних наук, професор, професор кафедри оперативного-розшукової діяльності та спеціальної техніки Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Яромій Іван Васильович – здобувач Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

CONTENT

LAW ENFORCEMENT: ISSUES OF LEGAL-ORGANIZATIONAL AND TECHNICAL SUPPORT

Fomenko A. Ye., Vyshnya V.B. Improving video channel management in the district system - patry police	6
Shynkarenko I.R. Stages of development of models of operational-search activity of law and order agencies and special services on territories of Ukraine	9
Dniprov O.S. Interaction of the National Police with local self-government bodies in order to ensure public order	16
Ivanytsya A.V. Methodological aspects of activity of the National police	21
Shvets D.V. Interconnection between legal consciousness and morality in police work in Ukraine as an element of professional deformation's counteraction	25
Turchanikova G.O. Normative-legal regulation of forms of personnel and basket activity of National police departments of ukraine: problem resolution	31

THEORY AND HISTORY OF STATE AND LAW

Balynska O.M., Rudyi N.Y. Guardianship and Care of the Second Rzeczpospolita (1918–1939) and the Ukrainian SSR: a Comparative Analysis	35
Barabash O. O. Valuable and legal features of legally meaningful behavior	42
Grytsai I. O. Gender aspects of providing fundamental rights and freedoms of man and citizen in Ukraine: theoretical and legal aspects	47
Marchuk M. I. Features of the evolution of the legal status of the prosecutor in the Republic of Poland	54
Minchenko O.V. Connection of deontic logic and legal and linguistic knowledge	60
Orlova O.O. Defining components of the doctrine of the minimum level of cruelty as a criterion for distinguishing between torture and inhuman or degrading treatment or punishment	66
Payda Yu.Yu. Legal guarantees as element of mechanism of human rights protection	69
Serdyuk I.A. Realization of the norms of law: issues of terminological certainty and content filling	74
Sokolov O.M. Legal regulation of the internal displacement process of persons in Ukraine: historical aspects	78
Taldykin A.V. The form of the state in accordance with the Covenants and the Constitution of the rights and liberties of the Zaporozhye Army	84

ISSUES OF CIVIL LAW. ADMINISTRATIVE LAW
AND PUBLIC ADMINISTRATION

Bagan Ya.Yo. Formation and development of legislation of Aircraft services: historical and legal flashback	89
Gumenyuk K.P. Contents of the right to order abandoned heritage	95
Zhuravel O.A. Principles of realization of citizens' right to self-defense	100
Zakharova O.V. Public morality as an object of administrative and legal protection	105
Koptev A.N. Areas of activity of service centers of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine and classification of administrative services provided by them in the field of road safety	110
Korotayev V.M. Comparative analysis of the administrative-legal regulation of expert-forensic research in foreign countries	115
Kostenko O.M. Problems of the implementation of monitoring of public procurement by the state audit service of Ukraine	119
Yaromiy I.V. Historical and legal study of the establishment of the institute of violation of customs rules in Ukraine	126

CRIMINAL LAW AND CRIMINOLOGY

Shablysty V.V. Confiscation and special confiscation as possible consequence of corrupt offense	130
Burdega R.V. Criminological characteristics and prevention of recidivism in the Black Sea region of Ukraine	139
Voloshina Yu.V. Theoretical analysis of special-criminal prevention of threats of use of physical violence	146
Golubosh V. Forms of objective element of crimes against public security, the subject of which are weapons, ammunition, explosives and explosive devices	150

COMBATING CRIME: CRIMINAL PROCEDURAL
AND FORENSIC SUPPORT

Yefimov M.M. Features of investigation (search) action at the initial stage of investigation of misappropriation by serviceman of weapons, ammunition and explosives	156
Pletenets V.M. Features of the use of un verbal information are in overcoming of counteraction to pre-trial investigation	160
Fedchenko V. M. Theoretical applicable aspects of use of temporary access to items and documents	164
Demidova V.V. Criminalistic characteristics of cruel treatment with animals: concept and essence	169

Kyryukha D.Ye. Nature and system of forensic description of crimes related to establishment or running of brothels and pimping	174
Kotsyuba S.A. Forensic description of trace pattern of misappropriation of firearms made by serviceman	178
Kuzmenko A.S. Features of investigation (search) actions for removal information from personal sources in the investigation of burglaries committed by earlier convicted persons	182
Kulyanda M.I. Areas of improvement of appeal proceeding in Ukraine	187
Mrochko R.M. Issues of interaction of investigative and operational units in criminal proceedings of pimping committed by an organized group	193
Potsilyyiko V.M. Grounds and procedure for the application of criminal-procedural and administrative detention of a person	198
Ptushkin D.A. Criminalistic characteristics of the person who involves the chair of objects of the citizen's real estate	203
Tsybenko O.S. Features of the interrogation of the suspect in the investigation of the illegal capture of a car made with overcoming protection system	208
Chipets O.I. Use of the capabilities of the operational units during the investigation during the scrutiny of the illegal movement of firearms	212
<i>Reviews</i>	217
<i>Authors</i>	223

Наукове видання

**НАУКОВИЙ ВІСНИК
Дніпропетровського державного
університету внутрішніх справ**

Науковий журнал

2018

№ 1 (90)

Українською, російською та англійською мовами

Редактор, оригінал-макет –
А.В. Самотуга

Редактори: *Н.Ю. Веріго, Л.В. Омельченко*

Підп. до друку 30.03.2018 р. Формат 70х100/16. Друк цифровий, трафаретний (RISO).
Папір офісний. Гарнітура – Times. Ум.-друк. арк. 15,00. Обл.-вид. арк. 16,25.
Зам. № 05/18-зб. Тираж – 100 прим.

Надруковано у Дніпропетровському державному університеті внутрішніх справ
49005, м. Дніпро, просп. Гагаріна, 26, т. (056) 370-96-59

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 6054 від 28.02.2018 р.